S O C I E T A T E A

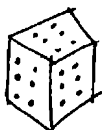
Edmund Burke

Reflecții asupra Revoluției din Franța

NEMIRA

P O L I T I C Ă

SOCIETATEA POLITICĂ

Colecție coordonată de CRISTIAN PREDA

„Această ediție a fost publicată cu sprijinul
Central European University Translation Project,
finanțat de OSI-Zug Foundation și contribuția
Center for Publishing Development din cadrul
Open Society Institute – Budapesta,
precum și a Fundației pentru o Societate Deschisă România."

C E U

Edmund Burke

REFLECȚII ASUPRA REVOLUȚIEI DIN FRANȚA

ȘI ASUPRA ACTIVITĂȚILOR ANUMITOR SOCIETĂȚI DIN LONDRA CU PRIVIRE LA ACEST EVENIMENT. ÎN FORMA UNEI SCRISORI CARE URMA SĂ FIE TRIMISĂ MAI ÎNTÎI UNUI TÎNĂR, LA PARIS

Traducere, studiu introductiv și note de
Mihaela Czobor-Lupp

NEMIRA
2000

Coperta colecției: DAN PERJOVSCHI
Ilustrație: Caspar David Friedrich, *Ruinele de la Eldena*,
Berlin, Galeria Națională

EDMUND BURKE
REFLECȚII ASUPRA REVOLUȚIEI DIN FRANȚA

Difuzare:
S.C. Nemira & Co, Str. Popa Tatu nr. 35, sector 1, București
Telefax: 314.21.22, 314.21.26
Clubul cărții: C.P. 26-38, București

e-mail: editura@nemira.ro
www.nemira.ro

ISBN 973-569-462-x

EDMUND BURKE: UN CONSERVATOR ÎN SLUJBA VALORILOR LIBERALE

Motto: „No politician can make a situation. His skill consists in his well-playing the game dealt to him by fortune, and following the indications given by nature, times and circumstances“ (letter to G. Elliot, september, 1793)

Burke este un gînditor modern. Numai că modernitatea sa aparține, după expresia lui Isaiah Berlin, Contra-Luminilor. Gîndirea lui Burke este de aceea ilustrativă pentru o altfel de modernitate decît cea consacrată de ideologia Luminilor și de Revoluția franceză. Concepția lui Burke despre rațiune și teorie, concepția sa despre om, modul în care el înțelege relația dintre *ordine* (a universului, dar și a comunității umane) și *libertate*, concepția sa despre relația dintre natură și istorie sînt toate aspecte care definesc sensul acestei altfel de modernități, pe care romantismul, mai ales cel de sorginte germană, o va consacra în mare măsură. Pe de altă parte, Burke, așa cum remarcă John Gray, a pus bazele conservatorismului englez. Este însă vorba de un conservatorim care păstrează valorile liberale, temperînd în același timp credința secolului al XVIII-lea într-un progres menit să elimine în întregime imperfecțiunile, nedreptățile și toate relele care apasă asupra societății umane. Două idei vor structura prin urmare acest studiu care își propune să-l introducă în mod succint pe cititorul *Reflecțiilor asupra Revoluției din Franța* în universul gîndirii filozofului englez. Prima idee se referă la modernitatea

alternativă pe care o prefigurează Burke. Cea de-a doua se referă la conservatorismul său mai aparte, care păstrează valorile liberale. Acest gen de conservatorim, parte componentă a modernității alternative, este cu atît mai interesant cu cît el se naște ca o critică la liberalismul dominant, cel al Luminilor și al Revoluției franceze.

Burke și Contra-Luminile

Deși considerat de regulă un filozof utilitarist, continuator al lui David Hume, Burke este în egală măsură un continuator al lui Aristotel, un filozof care „a conceput Constituția britanică într-un spirit asemănător celui în care Cicero a conceput constituția (*polity*) romană“[1]. Pentru Leo Strauss, el este un filozof care nu a ezitat să folosească limbajul dreptului natural modern pe fundalul unei viziuni de ansamblu tomiste, un filozof care, deși a criticat Revoluția franceză și tipul de modernitate pe care aceasta îl inițiază, nu este decît un alt reprezentant al crizei dreptului natural modern, un filozof care alege istoria în locul rațiunii și care deschide astfel calea „școlii istorice“[2]. Pe de altă parte, așa cum pare să sugereze și *motto*-ul acestei scurte introduceri, există pe alocuri în limbajul filozofului englez ecouri ale concepției lui Machiavelli, ecouri ale modului în care gîndirea politică engleză a înglobat, începînd cu secolul al XVII-lea, concepția istoricului florentin, o gîndire care potrivit lui John Pocock se bazează în formarea sa pe trei concepte fundamentale, *custom*, *grace*, and *virtue/fortune*[3]. În același timp, Burke este un gînditor conservator care păstrează valorile liberale. În măsura în care acest lucru este adevărat, aceste valori liberale sînt aceleași cu cele pe care John Locke însuși, întemeietorul liberalismului clasic, le-a cultivat. Voi încerca, în cele ce urmează, să schițez un profil al gîndirii filozofului englez în jurul ideii potrivit căreia el aparține unei altfel de modernități, cea a Contra-Luminilor.

Pentru Burke, *vita activa* este miezul moralei și al politicii, înțelepciunea practică fiind adevărata măsură a problemelor morale și politice. Spiritul teoriei trebuie ținut prin urmare departe de tărîmul moralei și al politicii. Experiența este cea pe care rațiunea politică trebuie să se sprijine, și nu concluziile *a priori*

care pot fi trase dintr-o presupusă ordine universală. Pe de altă parte, atunci cînd critică intruziunea teoriei în problemele de natură morală și politică, Burke respinge atît raționalismul dogmatic al lui Hobbes[4], cît și tradiția raționalistă a secolului al XVIII-lea[5], dar nu și importanța principiilor, a unor puncte stabile pe care orice experiență se bazează. Prin urmare, Burke nu respinge orice fel de teorie[6], ci numai acel model care își are sorgintea fie în raționalismul de tip hobbesian fie în ceea ce I. Berlin numește Iluminism, ideologia celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Indiscutabil, Burke este, în tradiția engleză, un filozof pragmatic, numai că, așa cum apreciează Francis Canovan, este vorba de un „principled pragmatism“[7]. De aceea, pentru gînditorul englez „without the guide and light of sound well-understood principles, all reasoning in politics, as in every thing else, would be only a confused jumble of particular facts and details, without the means of drawing out any sort of theoretical or practical conclusion.“[8]

Pentru a înțelege modelul de teorie pe care Burke îl admite ca valid în problemele de natură morală și politică, trebuie lămurite două aspecte ale gîndirii sale: natura problemelor morale și politice și rolul pe care îl joacă rațiunea în abordarea acestora. Problemele de natură morală și politică nu sînt de natură abstractă, de aceea ele nu pot fi soluționate pe baza speculațiilor abstracte și metafizice. Ele sînt adînc înrădăcinate în natura umană, ceea ce înseamnă că ele sînt ancorate întotdeauna în situații concrete, specifice, schimbătoare, adică în ceea ce Burke numește în mod generic „circumstanțe“. Această idee face din Burke un apărător al ideii de diversitate. Caracterul, natura și tradițiile unui popor trebuie să constituie cel dintîi obiect de studiu al unui politician, astfel încît orice formă de guvernare să reflecte particularitățile și specificul valorilor și experienței istorice ale acelei comunități . Pe baza unei astfel de idei își construiește Burke, printre altele, argumentul în favoarea coloniștilor englezi din America. Trăsătura fundamentală a americanilor, ne spune Burke, este dragostea de libertate. Orice politician britanic care ignoră acest lucru se va lăsa condus, ca și revoluționarii francezi de mai tîrziu, nu de natura, înclinațiile și felul de a fi al unui popor, de tradițiile acestuia, ci de imaginația sa și de ideile abstracte de drept. De aceea, Burke pledează, formulînd astfel una

dintre ideile fundamentale ale concepției sale politice, pentru păstrarea păcii în Imperiul Britanic printr-o unitate de spirit, dar printr-o diversitate de metode.[9]

În același timp, pentru Burke „things are right or wrong, morally speaking, only by their relation and connexion with other things".[10] Aceasta înseamnă că ceea ce înțelegem prin bine atît din punct de vedere moral, cît și din punct de vedere politic este foarte complex și trebuie abordat în mod holist, niciodată analitic. Apare aici o altă idee caracteristică pentru Contra-Lumini, o idee care va deveni fundamentală pentru Burke în abordarea modului în care trebuie schimbată o constituție (în speță cea engleză), întotdeauna prin considerarea ei ca întreg.[11] Este vorba de respingerea metodei geometrice, a matematicii în general, ca fiind adecvată pentru abordarea problemelor care țin de experiența morală și politică a individului și a comunităților umane.[12] „ The world of contingency and political combination is much larger than we are apt to imagine...", ne spune Burke, prin urmare a diseca, a separa această realitate și a o închide într-un sistem care nu reflectă decît imaginația și diviziunile arbitrare ale filozofului, ale rațiunii înseamnă a ignora miezul însuși al realităților morale și politice, a ignora caracteristica lor fundamentală. Așadar, rațiunea practică trebuie să penduleze între ceea ce oferă experiența (instanță absolută pentru Burke, invocată de multe ori în critica pe care o face Revoluției franceze) și istoria, pe de o parte, și aspectele de natură teoretică, pe de altă parte, între scopurile urmărite prin acțiune și lumea actuală în care acestea sînt de realizat. Rațiunea politică se manifestă întotdeauna în cadrul unei anumite tradiții. Funcția ei este aceea de a purifica, de a adopta și de a dezvolta această tradiție, nu de a o distruge.[13] Această tradiție, reprezentînd atît cadrul de acțiune al rațiunii politice ca ancorare a acesteia în afara sa, cît și substanța ideilor, a scopurilor și a regulilor acțiunii politice, este denumită de Burke prejudecată.

Se mai conturează astfel alte două idei caracteristice Contra-Luminilor: ancorarea rațiunii în afara sa și conceperea rațiunii teoretice însăși, mai degrabă după modelul celei practice. Romanticii resping ideea unei rațiuni care își ascultă doar propriul său glas, a unei filozofii pur imanente, a unui sistem care se susține prin sine însuși. Una dintre problemele esențiale pentru gîndirea romantică este legată de modul în care poate rațiunea să

răzbată dincolo de propriile sale fruntarii[14]. Burke procedează aidoma. Pentru el, rațiunea reprezintă numai o parte din natura umană, în nici un caz cea mai cuprinzătoare.[15] Astfel limitată, rațiunea reflectă incapacitatea omului de a atinge perfecțiunea, de a descifra misterul ultim al realității. Rădăcinile rațiunii coboară mai adînc decît poate cuprinde rațiunea însăși; de aceea, o rațiune bine întrebuințată își va admite limitarea în cel puțin trei sensuri: a) va extrage și va formula cît mai clar cu putință înțelepciunea conținută în ceea ce Burke numește prejudecăți; b) se va mulțumi doar să îmbunătățească structurile deja existente, fără a-și propune să renoveze temeliile înseși ale acestor structuri; și c) va considera ca un criteriu al bunei sale utilizări nu propria coerență logică, ci efectele probabile pe care punerea ei la lucru le-ar putea avea asupra unei vieți virtuoase și asupra instituțiilor care fac posibil acest mod de viață.[16]

Avînd în vedere această limitare precautā a rațiunii (teoretice) și preferința lui Burke pentru un anume tip de rațiune, rațiunea politică, se poate spune că pentru gînditorul și politicianul englez nu numai că există un primat al înțelepciunii practice asupra științei teoretice, dar și că el este înclinat să transfere asupra rațiunii speculative standardele prin care activitatea acesteia este testată pe tărîmul practicii.[17] Acest interesant transfer amintește de concepția de sorginte kantiană a lui O'Neill. Pentru acesta, autonomia rațiunii înseamnă exercitarea rațiunii de către ființe finite. Această limitare radicală a rațiunii face ca principiile acesteia să fie lipsite de un fundament absolut, și de aceea „construcția rațiunii trebuie văzută ca proces, mai degrabă decît ca produs, ca practici de legare și integrare decît ca așezare odată pentru totdeauna a fundamentelor."[18] Miezul rațiunii umane este prin urmare această construcție recursivă a principiilor, prin intermediul unor practici de legare și integare. Această asociere aduce împreună, într-un mod – cred – foarte sugestiv, ambiguitatea însăși a modernității, scindarea acesteia între Lumini și Contra-Lumini, pe care Burke o reflectă într-o oarecare măsură: prinderea ființei umane între efortul constructiv al individului rațional și autonom, efortul de a exprima – în pofida limitării radicale a unei ființe finite –, efortul de a unifica – prin instituirea unor principii –, și imposibilitatea de a exprima în totalitate, imposibilitatea de a unifica în mod absolut, deoarece

rațiunea nu poate capta acest inexprimabil care scapă mereu din limitele fragile ale oricărui act uman (fie individual fie al unei generații) de explicitare și fixare[19].

Limitarea rațiunii, faptul că aceasta trebuie să penduleze între principii și varietatea și diversitatea experienței, nu exclude, în viziunea lui Burke, existența unei ordini universale inteligibile și a unei legi naturale, a unei exigențe morale înscrise în însăși natura umană. Numai că Burke, dintr-un anume punct de vedere mai utilitarist decît Locke, pare să fie interesat, în acord cu modul în care el însuși definește teoria și relația acesteia cu practica, mai degrabă de efectele pe care credința în această ordine universală le are asupra comportamentului moral al oamenilor[20]. Acest interes vine și din faptul că, pentru Burke, omul este o ființă deopotrivă imperfectă și failibilă. Capacitatea omului de a înțelege binele este imperfectă (limitarea rațiunii), în vreme ce dorința sa de a face binele nu este niciodată suficient de puternică (o limitare a voinței).[21] Această dublă limitare a rațiunii și a voinței explică de ce pentru Burke miezul naturii umane, pe care o invocă mereu împotriva speculațiilor metafizice și abstracte, pur logice, este conferit de relația dintre natură și istorie, dintre rațiune și experiență, dintre ordine și libertate, dintre individ și comunitate; o relație care nu înclină niciodată, în mod decisiv, în favoarea vreunuia dintre termeni, o relație care își dobîndește sensul tocmai din balansul necontenit între fiecare dintre cele două elemente componente. Acest balans nu este altceva decît expresia repulsiei pe care Burke o are pentru extreme. El denotă de altfel unul dintre sensurile conceptului de *prudence*, atît de important pentru autorul *Reflecțiilor*.

Există prin urmare o ordine universală pe care o putem înțelege. Ea este de sorginte divină. Numai că dubla limitare a rațiunii și a voinței, imperfecțiunea și failibilitatea nu-i permit omului să acceadă în mod absolut și decisiv la această ordine, cu atît mai mult să o reprezinte în cuprinsul unui sistem filozofic[22]. Această ordine, din care natura umană este o parte componentă, se dezvăluie treptat în cuprinsul istoriei umane, prin intermediul creațiilor umane, al experienței umane care este locală, condiționată de spațiu și timp, diversă și variabilă. Omul este *a creature of its own making*, consideră Burke. Numai că acest lucru, ne asigură autorul *Reflecțiilor*, nu implică libertatea omului de a

acționa numai pe baza voinței sale. Așa cum rădăcinile rațiunii coboară mai adînc în straturile experienței istorice, locale și contingente, în prejudecăți, în înțelepciunea practică depozitată de generații, la fel natura umană este creația istoriei. Capacitatea omului de a se face pe sine este adevărata sa natură. Omul se face pe sine, dar în acest proces el este condiționat de natura sa. Numai că natura umană reprezintă tocmai ansamblul creațiilor umane, al prejudecăților, al deprinderilor, al modurilor de a face și de a gîndi, consacrate și testate de istorie. Istoria este pentru Burke expresia și actualizarea naturii umane.[23]

De aceea, societatea civilă este pentru el deopotrivă naturală și convențională, spațiul în care pasiunile și dorințele umane, sentimentele naturale, care reprezintă fundamentul moralității naturale în viziunea lui Burke, sînt limitate de către rațiune, în formele în care aceasta se manifestă, în instituțiile umane, la loc de frunte situîndu-se *legile* și *religia*. Rolul rațiunii în societate este acela de a recunoaște nevoile și relațiile umane în forma lor afectivă și de a le formula astfel ca lege morală. Procedînd în acest mod, rațiunea umană și, implicit, societatea sînt cele care formulează regulile acțiunii umane, ca limite morale ale vieții în comun. Pentru Burke, spre deosebire de Rousseau, starea de natură nu este perfectă, ci doar condiția de posibilitate a adevăratei dezvoltări a omului prin istorie și societate. Societatea nu este cea care îl corupe pe om, ci cadrul în care adevărata natura a omului dobîndește expresie, se actualizează. „The state of civil society... is a state of nature; and much more truly so than a savage and incoherent mode of life. For man is by nature reasonable; and he is never perfectly in his natural state, but when he is placed where reason may be best cultivated, and most predominates."[24]

Prin urmare, ființă creată de Dumnezeu, înzestrată cu o imperfecțiune și o inferioritate care, în raport cu Dumnezeu, reprezintă o constantă a gîndirii lui Burke[25], a fost totuși dotată cu capacitatea de a se dezvolta ca ființă morală. Ordinea morală naturală – simpatia, imitația și ambiția, pasiunile care îi leagă pe oameni[26] – îl poate determina pe om să devină o ființă virtuoasă. Parte a acestei deveniri morale, al cărei punct de pornire îl reprezintă ordinea morală naturală, este comunitatea politică sau statul. Politica este astfel o prelungire a moralei, iar ambele sînt

expresii ale unei naturi umane care se dezvoltă, care crește, o natură care nu se ascunde dincolo de civilizație, ci care constă tocmai în civilizație, în diferențele de tradiție, în invențiile omului, în gust, în caracter.[27] Acest mod de a înțelege natura și relația dintre aceasta și istorie și civilizație explică de ce, pentru Burke, nu este admisibilă nici o schimbare radicală, nici o inovație totală. Acest lucru ar însemna însăși distrugerea naturii umane, trunchierea ei, amputarea unei părți a acesteia. Întrepătrunderea stabilității și a schimbării ține de însăși esența ordinii universale, care este un model pentru ordinea socială. De aceea, cuvîntul-cheie pentru Burke, din acest punct de vedere, este *a reforma*. A reforma este acel mod de a acționa care îmbină schimbarea și stabilitatea sau, altfel spus, care schimbă întotdeauna în limitele naturii umane, și nu pe baza unei cunoașteri absolute a naturii umane. A schimba în limitele naturii umane înseamnă a schimba în limitele tradiției, idee profund conservatoare. Cum se împacă această idee profund conservatoare cu valorile liberale pe care le păstrează conservatorismul lui Burke?

Valori liberale dintr-o perspectivă conservatoare?

Burke folosește în mare măsură limbajul teoriei contractului social, în special în versiunea lui Locke.[28] Pe de altă parte, el critică și respinge oricare dintre teoriile contemporanilor săi despre „drepturile naturale" ale omului.[29] Burke își însușește, este drept, o mare parte din limbajul teoriei contractului social, numai că el conferă un sens nou, deosebit de cel dat de filozofii francezi sau de către Hobbes, Locke și Rousseau, unor noțiuni precum cele de „drepturi", „contract social", „stare de natură". Argumentul conservator pe care îl construiește Burke, un argument care păstrează valorile liberale, trebuie înțeles, printre altele, pe fundalul criticii pe care Burke o face „democrației pure". În tradiția engleză a secolului al XVII-lea[30], Burke este un apărător al „constituției mixte" (*mixed government*)[31]. În cadrul unei astfel de constituții, ideea de ordine este esențială. Ca urmare a acestui lucru, ideea însăși de unitate, de reprezentare a întregului, devine importantă. Acesta este un întreg în care fiecare parte are de jucat rolul ei, datorită atît virtuților, cît și viciilor sale,

datorită perfecțiunii, cît și imperfecțiunii, datorită unei limitări care o face să fie ceea ce este, creînd în același timp un spațiu pentru celelalte elemente componente ale întregului. În virtutea unei astfel de concepții, Burke optează pentru ideea potrivit căreia „fiecare reprezentant este un împuternicit (*trustee*) comun pentru *întreg ansamblul*, și nu doar pentru fiecare dintre părțile sale“,[32] idee conservatoare prin faptul că accentuează importanța unui întreg în care sunt incluse inegalitatea și diferența dintre părțile componente ale societății, dar și prin faptul că admite puterea și capacitatea puterii legislative, în ultimă instanță, de a înțelege, mai bine decît poporul, interesele acestuia, de a judeca și de a decide în numele său, deoarece înțelege mai bine decît el valorile și scopurile care reflectă întregul.

Pe de altă parte, aceeași idee afirmă valori liberale în măsura în care este o limitare a democrației, a ceea ce Leo Strauss numește egalitarism permisiv, o idee care cultivă, în spirit republican, valorile civice, o idee care pune, mai presus de orice, valorile morale pe care figura legislatorului trebuie să le încarneze ca model pentru întreaga societate. Avertizînd împotriva unei superficiale, false și periculoase adulări a poporului, a populismului și a demagogiei, gînditorul și politicianul englez consideră în *Reflecții* că „atunci cînd conducătorii încep să rivalizeze între ei pentru a-și crește acțiunile de popularitate, talentele lor nu vor mai fi de nici un folos în edificarea statului. Ei vor deveni lingușitori ai poporului, și nu legislatorii lui, instrumentele, și nu călăuzele poporului. Dacă s-ar întîmpla ca vreunul dintre ei să propună un plan de libertate înțelept conceput, o libertate ale cărei limite și condiții sînt bine definite, acesta va fi imediat supralicitat de către rivalii lui, care vor produce ceva și mai atrăgător și mai mult pe gustul popular. Fidelitatea lui față de cauză va fi imediat pusă la îndoială. Moderația va fi stigmatizată ca virtute a celor lași, iar compromisul ca prudență a trădătorilor; astfel încît acest conducător popular se va vedea obligat, în cele din urmă – în speranța de a păstra creditul care îi va permite ca într-o împrejurare sau alta să joace rolul de moderator –, să se implice în răspîndirea doctrinelor și în instituirea puterilor, care îl vor împiedica mai tîrziu să atingă scopurile rezonabile pe care și le propusese inițial.“ Guvernanții, ne spune Burke, trebuie să fie capabili să reflecte prin deciziile lor atît întregul, binele comun al societății, cît și

diversitatea care compune acest întreg. Interesele opuse și aflate în conflict, ne asigură Burke, „introduc o frînă binevenită în calea tuturor deciziilor precipitate. Ele fac din deliberare nu o problemă de alegere, ci una de necesitate. Ele fac din orice schimbare un subiect al *compromisului*, care, în mod natural, aduce cu sine moderație. Ele formează temperamentele, ferindu-le, în același timp, de acele rele și suferințe pe care le produc schimbările radicale, violente și făcute la întîmplare. Ele fac astfel ca toate inițiativele pripite ale oricărei puteri arbitare să fie pentru totdeauna imposibile, fie că este vorba de puterea unuia sau a mai multora. Prin această diversitate a membrilor și intereselor, i se oferă libertății generale tot la fel de multe garanții ca și cum ar exista opinii separate ale unor ordine diferite", apreciază Burke în *Reflecții*.

Sensul noțiunii de libertate pentru Burke nu poate fi prin urmare înțeles decît prin prisma importanței pe care o au pentru el ordinea și inegalitatea în conturarea întregului care se numește *commonwealth*. Din inegalitate și diversitate vine puterea fiecărei părți componente a comunității politice, a poporului înțeles nu după criterii matematice, geometrice sau metafizice, ci morale. Substanța acestor criterii morale este conferită de diversitate, diferență, limitare și, mai presus de orice, de tradiție. De aceea, pentru Burke, între popor și modalitatea de guvernare există o relație complementară. Pe de o parte, „it was our duty... to conform our government to the character and circumstances". Pe de altă parte, a izola „the doctrine of free government, as if it were an abstract question concerning metaphysical liberty and necessity, and not a matter of moral prudence and natural feeling"[33] este un lucru complet hazardat. Esența morală a poporului este reprezentată de „the ancient order into which we are born". Puterea și libertatea se presupun reciproc. Centralizarea excesivă a puterii de care s-a făcut vinovată Revoluția franceză a avut ca rezultat anularea libertății, dar și a puterii. Deoarece Revoluția franceză a distrus în primul rînd ordinea socială și, odată cu aceasta, însăși sursa autorității prin care interacțiunea dintre libertate și putere este posibilă. Distrugerea ordinii sociale echivalează pentru Burke cu distrugerea tuturor criteriilor consacrate de tradiție prin care este posibilă conferirea autorității pe baza „virtuții active și a înțelepciunii".

În felul acesta, egalitatea devine o nivelare. libertatea o iluzie, iar majoritatea un simulacru prin care numai o facțiune ajunge să dețină controlul întregii puterii; puterea însăși devine anarhie, capacitatea guvernanților de a lucra în vederea binelui comun se pervertește în scopul nelegitim al acestora de a lucra doar în vederea interesului personal sau a celui de grup, toate acestea pe fundalul unei societăți atomizate, în care valorile civice și morale și-au pierdut orice putere de a ține împreună diferitele clase ale societății, altfel decît geografic. Libertatea adevărată nu există pentru Burke decît acolo unde sunt evidente limite morale și politice. Limitele politice vin tocmai din balansarea și controlul reciproc al puterilor pe care le instituie existența unei constituții și a unei guvernări mixte. Limitele morale vin din existența ordinii, a unor moduri de a acționa consacrate de tradiție, prin care fiecare membru al comunității deprinde ceea ce Burke numește „the equality of restrain". Așa cum remarcă Francis Canovan, „it is plain, then, that Burke's ideal social order was not a monolith, but a mixed and tempered structure, in which the several classes of the community checked and restrained each other."[34]

„Permit me then...to tell you", ne invită Burke împreună cu cel căruia i-a adresat această lungă scrisoare care este *Reflecțiile asupra Revoluției din Franța* „what the freedom is that I love, and that to which I think all men entitled. This is the more necessary, because, of all the loose terms in the world, liberty is the most indefinite. It is not solitary, unconnected, individual, selfish liberty, as if every man was to regulate the whole of his conduct by his own will. The liberty I mean is *social* freedom. It is that state of things in which liberty is secured by the equality of restraint. A constitution of things in which the liberty of no one man, and no body of men, and no number of men, can find means to trespass on the liberty of any person, or any description of persons, in the society. This kind of liberty is, indeed, but another name for justice; ascertained by wise laws, and secured by well-constructed institutions..."[35]. În acest context trebuie înțeleasă utilizarea de către Burke a noțiunii de „contract social". Societatea este pentru el un contract, dar nu doar un simplu parteneriat comercial, ci unul moral. De asemenea, ceea ce Burke numește „adevăratele drepturi ale oamenilor", pentru a evita implicațiile

metafizice ale noțiunii de „drepturi ale omului"[36], nu își dobîndește sensul decît în contextul relației dintre libertate și ordine socială. În caz contrar, acestea nu sînt decît o pură speculație metafizică ce poate fi folosită pentru a confisca puterea, în numele unei așa-zise majorități, de către o minoritate a cărei putere este arbitrară și a cărei autoritate este lipsită de orice temei, o minoritate care, mai devreme sau mai tîrziu, va sacrifica interesele întregului și ale diferitelor părți care îl compun în favoarea propriului interes.

Burke a fost unul dintre cei care a militat pentru cauza coloniștilor englezi din America. În acest scop, el a invocat noțiunea de libertate. Și tot el a militat – cauză pierdută de astfel – împotriva lui Warren Hastings care susținea că poporul Indiei nu are nici un fel de drepturi în fața celor care îl conduc, invocînd noțiunea de „drepturi ale oamenilor".

„The rights of *men* – that is to say, the natural rights of mankind – are indeed sacred things; and if any public measure is proved mischievously to affect them, the objection ought to be fatal to that measure, even if no charter at all could be set up against it. If these natural rights are further affirmed and declared by express covenants, if they are clearly defined and secured against chicane, against power and authority, by written instruments and positive engagements, they are in a still better condition: they partake not only of the sanctity of the object so secured, but of that solemn public faith itself which secures an object of such importance. Indeed this formal recognition, by the sovereign power, of an original right in the subject, can never be subverted, but by rooting up the holding radical principles of government, and even of society itself. The charters which we call by distinction *great* are public instruments of this nature: I mean the charters of King John and King Henry the Third. The things secured by these instruments may, without any deceitful ambiguity, be very fittly called the *chartered rights of men*.

These charters have made the very name of a charter dear to the heart of every Englishman. But, sir, there may be, and there are, charters, not only different in nature, but formed on principles *the very reverse* of those of the Great Charter. Of this kind is the charter of the East India Company. *Magna Charta* is a charter to

restrain power and to destroy monopoly. The East India charter is a charter to establish monopoly and to create power...

Those who carry the rights and claims of the Company...they must grant to me, in my turn, that all political power which is set over men, and that all privilege claimed or exercised in exclusion of them, being wholly artificial, and for so much a derogation from the natural equality of mankind at large, ought to be some way or other exercised ultimately for their benefit.

If this is true with regard to every species of political dominion and every description of commercial privilege, none of which can be original, self-derived rights, or grants for the mere private benefit of the holders, then such rights, or privileges, or whatever else you choose to call them, are all in the strictest sense *a trust*: and it is of the very essence of every trust to be rendered *accountable*, – and even totally to *cease*, when it substantially varies from the purposes for which alone it could have a lawful existence."[37]

Burke definește, prin urmare, drepturile oamenilor ca drepturi naturale, dar, așa cum am arătat, deja noțiunea de „natural" este legată, în viziunea gînditorului englez, de cea de „istorie" și „societate". Ceea ce le este dat oamenilor în mod natural nu își află expresia completă și autentică decît în societate. Prin urmare, drepturile naturale ale oamenilor înseamnă drepturile oamenilor așa cum există ele și așa cum sînt definite în decursul istoriei în cadrul unei anumite ordini sociale. Motiv pentru care Burke vorbește despre „the chartered rights of men", drepturi consfințite în documente scrise și recunoscute ca atare în mod public. Aceste drepturi reprezintă contraponderea oricărei puteri politice, ceea ce justifică de fapt puterea în cauză, scopul în vederea căreia aceasta există și se exercită. Puterea în cauză este condiționată și, în același timp, ea poate fi trasă la răspundere dacă se întîmplă să nu mai servească scopurilor în vederea cărora există, fericirii celor asupra cărora se exercită. De aceea, pentru Burke, orice formă de guvernare sau de exercitare a puterii nu este altceva decît „a practical thing, made for the happiness of mankind, and not to furnish out a spectacle of uniformity to gratify the schemes of visionary politicians."[38]

Așa cum spune Burke în *Reflecții*, societatea „este o instituție ce acționează în vederea binelui omului; în vreme ce legea însăși există în vederea înfăpturii binelui, acționînd în vederea acestui scop prin mijlocirea ordinii. Oamenii au dreptul de a conviețui pe baza acestei ordini; ei au dreptul la justiție; astfel încît, în relațiile dintre indivizi, indiferent de poziția lor în societate, fie aceasta o funcție politică sau o îndeletnicire de rînd, nimeni nu este mai presus de lege. Ei au de asemenea dreptul la rezultatele muncii lor și la mijloacele de a face ca această muncă să prospere. Ei au dreptul de a-și moșteni părinții, dreptul de a-și ajuta și de a-și face urmașii să prospere; dreptul de a se instrui pe toată durata vieții lor și de a primi consolare pe patul de moarte. Fiecare om este îndreptățit să se bucure de tot ceea ce poate face singur în măsura în care nu încalcă astfel dreptul celorlalți; după cum el este îndreptățit să pretindă o parte echitabilă din tot ceea ce societatea, prin toate alcătuirile ce compun îndemînarea și forța sa, poate să procure în avantajul lui."

Acestea sînt deci adevăratele drepturi ale oamenilor, cele pe care tradiția constituțională și istoria engleză le-au consfințit în decursul timpului. Așa cum remarcă Pocock, societatea engleză este nu atît o societate tradițională, cît mai degrabă una tradiționalistă. Tradiționalismul acestei societăți face din conservare un mod de acțiune și chiar de a fi. „The Englishman who saw his realm as a fabric of custom, and himself as a custom-generating animal, saw proprietor, litigant, judge, counselor, and prince as engaged in a constant activity, one of preserving, refining and transmitting the usages and customs that made him and England what they were."[39] Conservatorismul lui Burke, și, ca o expresie a acestuia, critica la adresa Revoluției franceze, nu face decît să reflecte tradiționalismul societății engleze, definirea diferitelor roluri și categorii sociale. Acest mod de acțiune este însă, într-o mare măsură, conservarea valorilor liberale înseși care se împletesc cu tradiția constituțională engleză, cu devenirea însăși a instituțiilor și a gîndirii politice engleze. Argumentul lui Burke împotriva Revoluției franceze pare astfel să se desăvîrșească. În măsura în care este un conservator, în măsura în care pledează pentru continuitatea tradițiilor, Burke este un liberal, deoarece aceste tradiții consacră, în mare măsură, valorile liberale.

Se ridică însă, dintr-o astfel de perspectivă, cel puțin două întrebări. Cea dintîi se formulează pe fundalul apartenenței lui Burke la Contra-Lumini. Ea se referă la măsura în care este posibilă construirea unui argument pentru principiile și valorile liberale, pornind de la alte premise decît cele ale Lumnilor. Altfel spus, în ce măsură Contra-Luminile pot servi drept fundal filozofic pentru liberalism? În ce măsură liberalismul, pentru a servi mai bine propria-i cauză, pluralismul și individualismul, poate încorpora în bagajul său conceptual idei precum cele creionate de Burke? Am în vedere modul în care Burke înțelege natura umană, modul în care el concepe rațiunea și rolul pe care aceasta îl joacă în cazul problemelor de natură morală și politică; modul în care el definește libertatea ca libertate socială; modul în care el concepe noțiunea de popor pornind întotdeauna de la experiența locală, de la comunitățile locale și subliniind diversitatea de interese care formează ceea ce se numește popor; modul în care el argumentează pentru noțiunea de drepturi ale oamenilor pornind de la tradiția istorică și constituțională a unei comunități politice; într-un cuvînt, modul în care Burke evită falsul universalism al rațiunii iluministe.

Cea de-a doua întrebare se referă la modul în care o cultură și o tradiție politică, precum cea autohtonă, poate, luînd ca model argumentul conservator al lui Burke, să apeleze la ceea ce acesta numește prejudecăți, din care să deceleze, cu ajutorul rațiunii, acele valori care țin împreună societatea ca un posibil fundament pentru regulile și principiile de acțiune politică. Două iluzii par să traverseze societatea românească din această perspectivă: iluzia lovinesciană a revoluției și cea a păstrării valorilor tradiționale, cultivată de Iorga. A păstra însă justa măsură între a schimba și a păstra, între a reforma și a inova, între a distruge și a corecta, pe fundalul unei viziuni de ansamblu a realității în cadrul căreia se operează ajustarea respectivă, este una dintre ideile fundamentale ale gîndirii morale, politice și legale a lui Burke. Din perspectiva lui Burke, aceasta este o cerință fundamentală și elementară în același timp, un tip de echilibru, cuvînt nespus de drag lui Burke, fără de care orice tip de experiență morală și politică, adică umană, riscă să eșueze. Tocmai acest mecanism pare să nu fi fost deprins de societatea românească, echilibrul fără de care istoria alunecă în utopie, iar utopia devine obligația de a inventa istoria.

Conservatorismul lui Burke ne-ar putea oferi astfel o lecție elementară: în orice întreprindere politică, un politician nu poate „inventa o situație“, așa cum un popor nu se poate inventa altfel decît l-au făcut istoria și tipul de experiență morală și politică care i-au modelat „natura“. Există dar limite de nedăpășit pentru scopurile pe care ni le propunem. Dar a accepta aceste limite înseamnă a intra în istorie, a deveni vizibili pentru ceilalți, a le putea comunica ceva, anume partea de „natură“ umană pe care a construit-o respectiva cultură și comunitate, experiența morală și politică în care existăm, acționăm și din care ne adresăm celorlalți.

NOTE

1. Leo Strauss, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, 1953, 1965, p. 295.

2. Idem, p 296 și p. 316.

3. John G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Floretine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton, 1975, p. 349.

4. Peter J. Stanlis, *Edmund Burke. The Enlightenment and Revolution*, Transaction Publisher, New Brunswick, New Jersey, 1991, p. 124.

5. Francis P. Canovan, *The Political Reason of Edmund Burke*, Duke University Press, 1960, pp. 16-17

6. „I do not vilify theory and speculation: no, because that would be to vilify reason itself... no,-whenever I speak against theory, I mean always a weak, erroneous, fallacious, unfounded, or imperfect theory; and one of the ways of discovering that it is a false theory is by comparing it with practice." (Burke, „Speech on the Reform of the Representation of the Commons in Parliament“ (1782), citat în Joseph L. Pappin III, *The Metaphysics of Edmund Burke*, Fordham University Press, NY, 1993, p. 19)

7. Idem, p. 26

8. Burke, „Notes for a Speech in the Commons“, 1792; citat în Canovan, p. 24.

9. *The Philosophy of Edmund Burke*, ed. Louis I. Bredvold și Ralph G. Ross, „Speech on Conciliation with America“, pp. 88-90.

10. „Notes for a Speech in the Commons", în *The Philosophy of Edmund Burke.*

11. Vezi în acest sens Burke, „Letter to the Buckinghamshire Meeting on Parliamentary Reform“, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 179.

12. Vezi în acest sens Isaiah Berlin, *The Magus of the North. J.G. Hamann and the Origins of Modern Irrationalism*, și *The Roots of Romanticism.*

13. Canovan, *op. cit.*, p. 79.

14. Andrew Bowie, *From Romanticism to Critical Theory. The Philosophy of German Literary Theory*, Routledge, London, New York, 1997, pp. 39-48.

15. „Politicks ought to be adjusted not to human reasonings, but to human nature; of which the reason is but a part, and by no means the greatest part." (Burke, „Observations on the State of the Nation", 1796, citat în Canovan, p. 50)

16. Vezi și Bruce Frohnen, *Virtue and the Promise of Conservatism. The Legacy of Burke and Tocqueville*, University Press of Kansas, 1993, p. 44.

17. Canovan, pp. 51-53.

18. Onora O'Neill, „Vindicating Reason", în *Cambridge Companion to Kant*, Cambridge University Press, 1992, 1993, p. 292. Vezi de asemenea O'Neill, *Constructions of Reason. Explanations of Kant's Practical Philosophy*, Cambridge University Press, 1989.

19. Vezi în acest sens I. Berlin, *The Roots of Romanticism*, p. 124, modul în care Berlin interpretează concepția lui Burke despre societate ca o comunitate a celor morți, a celor în viață și a celor încă nenăscuți, ca o expresie a ideii romantice despre incapacitatea rațiunii de a formula în mod absolut ceea ce este de fapt inexprimabil.

20. „Not contended with shewing, what is but too evident, the narrowness and imbecility of the human understanding, they (the sceptics) have denied that it is at all calculated for the discovery and comprehension of truth; or what amounts to the same, that no fixed order existed in the world so correspondent to our ideas, as the afford the least ground for certainty in any thing...It is evident that, if such an opinion should prevail the pursuit of knowledge, both in the design and the end, must the greatest folly...It is evident too, that morality must share the fate of knowledge, and every duty of life became precarious, if it be impossible for us to know that we are bound to any duties or that the relations which gave rise to them have any real existence."(„Review of Beattie's essay On Truth" in The Annual Register, XIV, 1771, citat în Canovan, p. 19)

21. Joseph Papin III, *op. cit.*, p. 22.

22. Pentru Burke, apreciază Isaiah Berlin, „ideea că am putea descoperi o astfel de entitate, precum natura umană pură, prin darea la o parte a tuturor straturilor de civilizație și creație, că am putea ajunge astfel la *omul natural*, adică la ceea ce este comun și adevărat pentru toți oamenii în toate locurile și în toate timpurile, această idee este falsă." (*I. Berlin. En toutes libertes. Entretiens avec Ramin Jahanbegloo*, Editions du Felin, Paris, 1990, p. 97)

23. Canovan, *op. cit.*, p. 86.

24. Burke, „Appeal from the New to the Old Whigs", citat în Canovan, pp. 61-62.

25. „That great chain of causes, which linking one to another even to the throne of God himself, can never be unravelled by any industry of ours. When we go but one step beyond the immediately sensible qualities of things, we go out of our depth." (*A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, Oxford University Press, 1990, IV, i) sau „we can never walk sure but by being sensible of our Blindness" („A Vindication of Natural Society", în Burke, *Pre-Revolutionary Writings*, Cambridge University Press, 1993, p. 11)

26. *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, Oxford University Press, 1990, sec. XI-XIV.

27. Berlin, *op. cit.*, p. 97.

28. Canovan, *op. cit.*, p.88

29. Printre aceștia se numără Priestley, Richard Price, Th. Paine.

30. Așa cum spune Pocock, „Government in England is no more conceived as being a direct emanation of divinely or rationally enjoyed authority; it is a contrivance of human prudence, a sharing of power, blending together three modes of government..., each of which possesses its characteristic virtues and vices...This blend is a balance, an association in which each partner contributes its particular virtue, while inviting the others to check its particular vice...English government was a balance of the only three elements out of which government could be constructed, and that outside that balance lay only disorder." (Pocock, *op. cit.*, pp. 362-363)

31. „A plan of favoritism for our executory government is essentially at variance with the plan of our legislature. One great end undoubtedly of a mixed government like ours, composed of monarchy, and of controls, on the part of the higher people and the lower, is that the prince shall not be able to violate the laws. This is useful indeed and fundamental. But this, even at first view, is no more than a negative advantage; an armor merely defensive. It is therefore next in order, and equal in importance, that the discretionary powers which are necessarily vested in the monarch, whether for the execution of the laws, or for the nomination to magistracy and office, or for conducting the affairs of peace and war, or for ordering the revenue, should all be exercised upon public principles and national grounds, and not on the likings or prejudices, the intrigues or policies of a court." („*Thoughts on the Cause of the Present Discontents*", în Burke, *Pre-Revolutionary Writings*, Cambridge University Press, 1993, pp.143-144)

32. „To govern according to the sense and agreeably to the interests of the people is a great and glorious object of governement. This object cannot be obtained but through the medium of popular election; and popular election is a mighty evil. It is such and so great and evil, that, though there are few nations whose monarchs were not originally elective, very few are now elected. They are, the distempers of elections that have destroyed all free states. To cure these distempers is difficult, if not impossible. The only thing, therefore, left to save the commonwealth is, to prevent their return too frequently. The objects in view are, to have Parliaments as frequent as they can be without distracting them in the prosecution of public bussines: on one hand, to secure their dependence upon the people; on the other, to give them that quiet in their minds and that ease in their fortunes as to enable them to perform the most arduous and most painful duty in the world with spirit, with efficiency, with independency, and with experience as real public consellors, not as the canvassers at a perpetual election...Faithful watchmen we ought to be over the rights and privileges of the people. But our duty, if we are qualified for it as we ought, is to give them information and not to receive it from them: we are not to go to school to them, to learn the principles of law and governement. In doing so, we should not dutifully serve, but we should basely and scandalously betray the people, who are not capable of this service by nature, nor in any instance called to it by the Constitution..." („Speech on the Duration of Parliments", 1780, în *The Philosophy of Edmund Burke*, pp. 151-152)

33. „Letter to the Sheriffs of Bristol“, în *The Philosophy of Edmund Burke*, pp. 96-97.

34. Canovan, *op. cit.*, pp. 101-102.

35. „Letter to Mons. Dupont“, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 71.

36. De comparat cu modificare pe care o face Rawls în formularea primului principiu al dreptății, de la „libertate“, care poate trimite la conotații metafizice, la „libertăți“.

37. „Speech on Mr. Fox's East India Bill“, în *The Philosophy of Edmund Burke*, pp.68-70.

38. „Letter to the Sheriffs of Bristol“, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 97.

39. Pocock, *op. cit.*, p. 341.

REPERE CRONOLOGICE

A. EDMUND BURKE

1729	1 ianuarie. Se naște la Dublin Edmund Burke. Deși tatăl său a fost un notar protestant, se prea poate ca tînărul Burke să fi primit o educație catolică (catolicismul era religia mamei).
1741	Burke părăsește orașul Dublin pentru a merge la Colegiul Ballitore din comitatul Kildare, unde va studia sub îndrumarea lui Abraham Shackleton, quaker.
1744	Burke intră la Trinity College în Dublin.
1748	Își obține licența în drept.
1750	Sosește la Londra, unde se pare că a exercitat meseria de avocat.
1756	Debutul carierei lui literare: *A Vindication of Natural Society* (operă satirică la adresa lordului Bolingbroke).
1757	*A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and the Beautiful*
1756-1757	Burke se căsătorește cu Jane Nugent. Soții Burke vor avea doi fii: Richard (1758-1794) și Christopher, mort la o vîrstă fragedă.

1758-1759 Burke inițiază redactarea și lansarea publicației „Annual Register“ la care va lucra vreme de treizeci de ani, dezvăluindu-și în paginile sale talentele de scriitor și de om politic.
Începe redactarea lucrării (neterminate) *Abridgement of English History*.

1759 Burke devine secretarul lui William Gerard Hamilton (1729-1796), el însuși secretar al lordului Halifax, vice-re-ge al Irlandei. Cu această ocazie, Burke revine în Irlanda.

1765 Despărțirea de Hamilton. Burke devine secretarul particular al marchizului de Rockingham (1730-1782), prim lord al Trezoreriei. Burke va primi necontenit, pînă la moartea protectorului său, nenumărate dovezi de prietenie și de generozitate din partea acestuia.
Burke este deja membru al celebrului Club din Gerrard Street, grupul literar și intelectual cel mai ales din Anglia. O prietenie durabilă îl leagă de Garrick, actorul, pe care Burke îl pomenește în *Reflecții*, Reynolds, pictorul, doctorul Johnson, Boswell, Hume, Walpole și Crabbe, poetul.

1766 (14 ianuarie) Datorită influenței lordului Verney (1712?-1791), Burke este ales în Camera Comunelor ca reprezentat al orașului Wendover. El activează aici sub flamura whig a marchizului de Rockingham, prim-ministru din iulie 1766 pînă în iulie 1767.

1767 Demisia guvernului Rockingham. Burke i se alătură în opoziție. El aderă la cauza aristocrației care domină scena politică a epocii *(oligarhia whig)*.

1768 Burke cumpără domeniul Beaconsfield în Buckinghamshire care îi va aduce pînă la sfîrșitul vieții venituri substanțiale.

1769 *Observations on a late publication intituled: The Present State of the Nation*

1770 *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, un violent pamflet politic la adresa Curții (George al III-lea), care pune în pericol libertățile pe care englezii le-au moștenit de la „Marea Revoluție“.
Burke este ales reprezentat al Statului New York la Londra.

1773 Burke călătorește în Franța. Vizitează Parisul unde este primit de către doamna du Deffand. Este profund șocat de opiniile Enciclopediștilor. În timpul acestei călătorii o vede pe Maria Antoaneta, lucru care îl impresionează în mod deosebit, așa cum stau mărturie paginile din *Reflecții* în care o descrie pe viitoarea, pe-atunci, regină a Franței.

1774 Este ales membru al Camerei Comunelor, ca reprezentant al orașului Bristol.
Expune cu această ocazie principiul potrivit căruia un reprezentant parlamentar își trădează alegătorii dacă își sacrifică propria judecată în favoarea opiniei acestora.
Îl întîlnește pe Charles-James Fox care îi va deveni prieten și aliat politic. Împreună cu acesta se va opune vehement politicii lordului North, favorit al regelui George al III-lea.
Burke denunță atitudinea iresponsabilă a guvernului în două discursuri: *On American Taxation* (1774) și *On Moving his Resolutions for Conciliation with the Colonies* (1775). El preconizează o conciliere imposibilă. Pacea din 1781 va ratifica judecata sa.

1777 Prietenii lui Rockingham de orientare whig părăsesc Parlamentul datorită problemei americane. Burke își justifică această atitudine în *Letter to the Sheriffs of Bristol*.

1780 Burke își pierde locul de reprezentant al orașului Bristol din Parlament, din două motive: apărarea

drepturilor comerciale ale Irlandei și acuzația (falsă) că ar aparține Bisericii Catolice.
Rockingham îl ajută să fie ales ca reprezentant al orașului Malton, funcție pe care o va deține pînă la retragerea sa din viața politică.

1782 Rockingham este chemat să formeze un guvern. Burke nu face parte din guvern, dar ocupă poziția de *Payma-ster-General of the Forces.*
Militează în favoarea Irlandei și a catolicilor oprimați.
Moartea lordului Rockingham. Burke își păstrează funcția în noua coaliție formată de lordul Portland (1783).

1784 Victoria electorală a lui Pitt. Burke trece din nou în opoziție. Se dedică cu ardoare punerii sub acuzare (*impeachment*) a lui Warren Hastings (1732-1818) pentru modul în care a guvernat India.

1784-1786 Punerea sub acuzare a lui Hastings va spori lipsa de popularitate a lui Burke.
Începutul procesului lui Hastings, care se va încheia în 1794 prin achitarea acestuia.
Regența lui George al III-lea. Fox este însărcinat cu formarea guvernului. Burke nu este invitat să participe la formarea acestui nou guvern. Îi este oferit, în schimb, postul de *Paymaster-General of the Forces* și o pensie regală.

1788 *Speech in Opening against Hastings*

1789 Începutul Revoluției franceze. Burke, o figură deja nepopulară, se simte frustrat în ambițiile sale politice. Greutățile finaciare nu-l ocolesc, în vreme ce izolarea de prietenii și colegii săi din Parlament devine tot mai adîncă. Din punct de vedere al carierei sale politice, se poate spune că Burke este un om în declin.

1790 *Reflecții asupra Revoluției din Franța.* În Marea Britanie, succesul nu va fi imediat, dar el va fi imens printre cei care se opun în Europa Revoluției franceze.
Speech on the Army Estimates

1791 Thomas Paine scrie în replică la *Reflecții* lucrarea *The Rights of Men.*
Mary Wollstonecraft publică *A Vindication of the Rights of Men.*
James Mackintosh publică *Vincidae Gallicae* unde caracterizează *Reflecțiile* drept „un manifest al contra-revoluției".
Letter to a Member of the National Assembly; Appeal from the New to the Old Whigs; Thoughts on French Affairs.

1791 (6 mai) Prietenia dintre Burke și Fox este afectată de opiniile diametral opuse pe care cei doi le au despre Revoluția franceză.

1792 *Letter to Sir Hercules Langrishe*

1793 Se votează „Irish Catholic Relief Act".

1794 (iunie) Afacerea Hastings se încheie prin achitarea acestuia și astfel printr-un eșec pentru Burke. El se retrage din Parlament. Fiul său Richard îi ia locul, pentru un timp foarte scurt însă deoarece moare în august.

1796-1797 *Letter to a Noble Lord și Letters on a Regicide Peace*
Burke, mulțumit de acțiunea prietenului său, lordul Fitzwilliam, vice-rege al Irlandei, în favoarea emancipării catolicilor, este din ce în ce mai alarmat de victoriile Franței revoluționare și de situația din ce în ce mai alarmantă din Irlanda, unde revolta va izbucni în mod definitiv în anul 1798.

1797 (9 iulie) Burke moare la Beaconsfield, locul în care a adăpostit numeroși emigranți francezi.

B. EVENIMENTELE REVOLUȚIONARE DIN ANII 1789-1790

1789

5 mai	Deschiderea Stărilor Generale.
8 mai	Alegătorii Stării a treia protestează împotriva hotărîrii Consiliului de Stat, care „violează libertatea presei pe care întreaga Franță o cere“.
11 mai	Clerul propune celorlalte două Ordine numirea comisarilor conciliatori.
18 mai	Debuturile lui Robespierre de la tribuna parlamentară.
19 mai	Li se permite ziarelor să prezinte o dare de seamă a ședințelor Stărilor, dar fără a face comentarii.
23 mai	Începerea conferințelor comisarilor conciliatori.
25 mai	Deputații Stării a treia din Paris își fac apariția la Stările Generale.
27 mai	Stările Generale imploră clerul să li se alăture.
3 iunie	Bailly este ales decan al Comunelor.
4 mai	Eșecul conferințelor comisarilor conciliatori Moartea primului Delfin.
10 iunie	Sieyes îi invită de deputați să confirme puterile tuturor reprezentanților națiunii.
13 iunie	Primii trei preoți se alătură Stării a treia.
14 iunie	Abatele Gregoire își ocupă locul în Starea a treia.
17 iunie	Starea a treia se proclamă Adunare Națională.
20 iunie	Jurămîntul din Sala jocului cu mingea.
21 iunie	Ludovic al XVI-lea primește o delegație a nobilimii.

22 iunie	Ludovic al XVI-lea semnează ordinul de convocare care cheamă la Paris regimentul elvețian încartiruit la Soissons. Deputații Stării a treia se întrunesc în biserica Saint-Louis de la Versailles. Cinci sute de membrii ai clerului se reunesc în cadrul Comunelor.
23 iunie	Ședința Adunării Naționale: Mirabeau îl apostrofează pe marchizul de Dreux-Breze. Este votată inviolabilitatea membrilor Adunării.
25 iunie	Patruzeci de reprezentanți ai nobilimii se alătură Stării a treia. Crearea la Paris a unei miliții burgheze.
27 iunie	Regele cheamă la Paris trei regimente de infanterie și trei regimente de cavalerie. Reuniunea generală și totală a celor trei Ordine.
30 iunie	Populația Parisului invadează închisoarea l'Abbaye și eliberează gărzile franceze deținute pentru nesupunere.
1 iulie	Regele cheamă la Paris regimentul elvețian aflat în garnizoana de la Metz.
3 iulie	Alegerea lui Lefranc de Pompignan ca președinte al Adunării.
4 iulie	Mareșalul de Broglie primește funcția de comandant suprem al trupelor reunite în jurul Parisului și al Versailles-ului.
6 iulie	Adunarea Națională creează un Comitet de constituire.
8 iulie	Mirabeau denunță de la tribuna Adunării Naționale măsurile speciale luate de Curtea regală.
11 iulie	Demiterea lui Necker.
12 iulie	La Paris are loc o manifestație de susținere a lui Necker. La Palais-Royal, Camille Desmoulins cheamă la arme.
13 iulie	Este trimisă la rege o delegație a Adunării Naționale pentru a-i cere acestuia să demobilizeze trupele și să încredințeze miliției burgheze sarcina de a apăra capitala.
14 iulie	Se distribuie arme populației pariziene. Luarea cu asalt și cucerirea Bastiliei. Uciderea guverna-

	torului acesteia, Launay. Moartea lui Flesselles, conducătorul negutătorilor din Paris.
15 iulie	Bailly este proclamat primar al Parisului, iar La Fayette comandant al Gardei Naționale. Începe demolarea Bastiliei.
16 iulie	Regele ordonă demobilizarea trupelor adunate în jurul Parisului. Chemarea lui Necker.
17 iulie	Începutul emigrării. Contele d'Artois părăsește palatul Versailles. Ludovic al XVI-lea se întoarce la Paris și primește omagiul supușilor săi. La Lyon sînt jefuite magazinele de arme.
22 iulie	Moartea intendentului Parisului, Berthier și a consilierului de stat Foulon, succesor al lui Necker.
23 iulie	Cele șaizeci de districte pariziene sînt invitate să aleagă fiecare cîte doi comisari pentru a forma administrația municipală a Parisului.
4 august	Ședința nocturnă a Adunării prin care este abolit regimul feudal.
9 august	Lansarea primului împrumut de treizeci de milioane.
10 august	Instituirea pentru ofițeri și soldați a jurămîntului de credință către națiune, rege și lege.
13 august	Adunarea îi aduce la cunoștință regelui că în cadrul ședinței din 4 august i-a fost decernat titlul de „Restaurator al libertății franceze".
21 august	Comitetul de poliție al municipalității pariziene interzice toate întrunirile care au loc într-un cadru public.
23 august	Adunarea decretează că nici un cetățean nu poate fi persecutat pentru opiniile sale.
24 august	Este decretată libertatea presei.
26 august	*Declarația drepturilor omului și cetățeanului.*
27 august	Adunarea decretează un nou împrumut de optzeci de milioane
28 august	Problema dreptului regal de *veto* este pusă pe ordinea de zi.

29 august Adunarea Națională decretează libera circulație a grînelor în interiorul regatului și interzice exportul acestora.

30 august Are loc la Palais-Royal o mișcarc împotriva „trădătorilor care vor dreptul de *veto*“.

31 august Încarcare eșuată a parizienilor de a mărșălui împotriva Versailles-ului.

1 septembrie Discursul lui Mirabeau în favoarea dreptului de *veto*.

2 septembrie Barnave se pronunță în favoarea dreptului de veto al regelui.

4 septembrie Discursul lui Mounier asupra necesității sancțiunii regale.

19 septembrie Districtele Parisului aleg o nouă municipalitate alcătuită din trei sute de membri.

22 septembrie Adunarea votează primul articol al Constituției: guvernămîntul francez este monarhic.

23 septembrie Regimentul de Flandra sosește la Versailles.

29 septembrie Thouret prezintă un raport asupra noii împărțiri teritoriale a regatului.

2 octombrie Îi este prezentată regelui *Declarația drepturilor omului*.

5 octombrie Femeile din Paris mărșăluiesc împotriva Versailles-ului.

6 octombrie Regele și familia regală sînt aduși la Paris.

10 octombrie Doctorul Guillotin propune Adunării un nou mod de execuție.

12 octombrie Adunarea decretează mutarea sa de la Versailles la Paris.

15 octombrie Ultima ședință a Adunării la Versailles. Ea decretează că de acum încolo regele Franței se va numi *regele Francezilor*.

19 octombrie Prima ședință a Adunării Naționale la Paris.

21 octombrie Adunarea votează legea marțială.

2 noiembrie Bunurile clerului sînt declarate bunuri naționale.

3 noiembrie Adunarea decretează că Parlamentele regatului vor continua să rămînă în vacanță.

7 noiembrie Un decret al Adunării le interzice deputaților să devină miniștri.

9 noiembrie	Prima ședință a Adunării la Manege des Tuilleries.
14 noiembrie	Necker cere de urgență 170 de milioane.
19 decembrie	Crearea asignatelor. Vînzarea bunurilor ecleziastice pînă la suma de 400 de milioane.
22 decembrie	Decret asupra împărțirii regatului în departamente. „Aceste departamente sînt de la 75 la 85."
24 decembrie	Admiterea protestanților la dreptul de a locui în oraș. Arestarea „marchizului" de Favras.

1790

4 ianuarie	Regele este rugat să fixeze el însuși „partea din veniturile publice pe care națiunea dorește să le consacre întreținerii casei sale".
8 ianuarie	Adunarea decide trimiterea comisarilor însărcinați cu instalarea noilor autorități.
15 ianuarie	Numărul departamentelor este fixat la 83.
21 ianuarie	Adunarea decretează egalitatea pedepselor din punct de vedere juridic a pedepselor.
26 ianuarie	Adunarea decide că nici unul dintre membrii săi nu poate primi vreo slujbă la Curte sau favorurile acesteia, nici măcar în cazul în care și-ar da demisia.
28 ianuarie	Evreii obțin dreptul de a locui în oraș.
4 februarie	Instituirea jurămîntului civic pentru deputați.
13 februarie	Un decret interzice jurămintele monastice.
16 februarie	Catolicii din Uzes cer ca religia catolică să fie declarată religie de stat.
19 februarie	Favras e spînzurat.
20 februarie	Sînt create pensii între 700 și 1200 de livre pentru călugări.
	Moartea împăratului Iosif al II-lea, fratele reginei Maria-Antoaneta.
28 februarie	Decret asupra noii organizări a armatei.
9 martie	Proprietatea personală a regelui este declarată proprietate națională.

15 martie	Adunarea Națională desființează toate distincțiile onorifice. Decret asupra răscumpărării drepturilor feudale.
17 martie	Adunarea ordonă vînzarea bunurilor ecleziastice.
21 martie	Abolirea gabelei și a altor drepturi legate de vînzarea sării.
1 aprilie	Publicarea *Cărții roșii* unde sînt consemnate pensiile acordate de rege.
9 aprilie	Datoriile clerului sînt declarate datorii naționale.
13 aprilie	Adunarea declară că atașamentul său la cultul apostolic, catolic și roman nu va fi pusă la îndoială.
14 aprilie	Națiunea ia în grija ei cheltuielile cultului catolic.
29 aprilie	Decret asupra liberei circulații a grînelor.
5 mai	Adunarea decretează că judecătorii vor fi aleși de către popor.
8 mai	Decret care stabilește unitatea greutăților și a măsurilor.
9 mai	Adunarea declară că domeniile Coroanei pot fi vîndute.
14 mai	Reglementarea vînzării bunurilor naționale
21 mai	Legea organică asupra municipalităților
22 mai	Adunarea declară că „dreptul de pace și de război aparține națiunii".
28 mai	Cocarda tricoloră devine obligatorie pentru ofițeri. Este interzisă arborarea cocardei albe.
30 mai	Decret asupra dispariției cerșetoriei. Deschiderea la Paris a unor noi ateliere de ajutor.
12 iunie	Serviciul în Garda Națională devine obligatoriu pentru orice cetățean activ.
19 iunie	Abolirea nobleței ereditare.
27 iunie	Decret referitor la reglementarea organizării municipale a Parisului.
4 iulie	Decret asupra organizării forțelor navale ale regatului.
9 iulie	Decret de reglementare a înstrăinării bunurilor naționale.
12 iulie	Constituția civilă a clerului.
14 iulie	Sărăbătoarea Federației naționale.
24 iulie	Adunarea fixează modul de tratare a clerului.

13 august	Adunarea desfiinţează privilegiile.
15 august	Elveţienii din regimentul de la Chateauvieux, aflaţi în garnizoană la Nancy, se revoltă împotriva ofiţerilor lor.
16 august	Excesele la care s-au dedat soldaţii revoltaţi sînt declarate „crime de *lese-nation*“.
4 septembrie	Demisia lui Necker. Adunarea îşi atribuie direcţia Trezoreriei publice.
6 septembrie	Dizolvarea parlamentelor.
7 septembrie	Decret asupra organizării Arhivelor Naţionale.
29 septembrie	Emiterea a 1 200 de milioane de asignate.
30 septembrie	Arhiducele Leopold este proclamat împărat al Sfîntului Imperiu.
8 octombrie	Instalarea la Paris a primei municipalităţi constituţionale alese conform legii organice din 21 mai 1790.
12 octombrie	Crearea funcţiei de acuzator public.
21 octombrie	Drapelul alb este înlocuit cu drapelul tricolor.
23 noiembrie	Crearea unei contribuţii funciare.
26 noiembrie	Ludovic al XVI-lea îl împuterniceşte pe baronul de Breteuil pentru a negocia cu Curţile străine condiţiile intervenţiei acestora.
27 noiembrie	Toţi clericii trebuie să jure credinţă Constituţiei civile a clerului.
21 decembrie	Adunarea ordonă ridicarea unei statui lui Jean-Jacques Rousseau.
26 decembrie	Ludovic al XVI-lea sancţionează Constituţia civilă a clerului.

AVERTISMENTUL AUTORULUI

Ar fi poate de folos să-l informăm pe cititor că *Reflecțiile* care urmează și-au avut originea într-o corespondență între autor și un foarte tînăr gentleman din Paris, care i-a făcut acestuia onoarea de a-i cere părerea asupra importantelor evenimente care s-au situat, la vremea respectivă, atît de mult în centrul atenției tuturor oamenilor și care, între timp nu au încetat deloc să-i preocupe. Un prim răspuns a fost scris undeva în luna octombrie a anului 1789; numai că trimiterea lui a fost întîrziată din rațiuni de prudență. La această primă scrisoare se face aluzie în primele pagini ale acestei scrieri. Între timp, ea a ajuns în mîinile celui căruia îi era destinată. Motivele acestei întîrzieri au fost expuse într-o scurtă scrisoare ce a fost adresată acestui gentleman, ceea ce l-a determinat pe tînărul nostru să îi solicite din nou autorului, în termeni presanți, exprimarea sentimentelor sale.

Autorul a inițiat o a doua discuție, mult mai întinsă, asupra acestui subiect. S-a gîndit, mai întîi, să publice unele dintre reflecțiile sale primăvara trecută; dar captivat de subiectul său, el a constatat nu numai că întreprinderea lui depășea cu mult întinderea unei scrisori, dar că aceasta impunea, prin importanța ei, un examen ceva mai detaliat pe care timpul de care dispunea la vremea respectivă nu îi permitea însă să-l realizeze. Cu toate acestea, avînd deja puse pe hîrtie primele gînduri în forma unei scrisori și cum își propusese, o dată pus pe treabă, să scrie o scrisoare particulară, i s-a părut oarecum dificil, atunci cînd sentimentele lui au dobîndit o amploare mai mare și o altă direcție. să schimbe forma epistolară. El este conștient de faptul că un alt plan

ar fi putut să servească mai bine organizării și expunerii subiectului său.

Londra, 1 noiembrie 1790

Dragă domnule[1],

Aveți bunăvoința de a mă solicita din nou, cu atîta ardoare, cu privire la gîndurile mele despre ultimele evenimente din Franța. Nu vă voi oferi prilejul de a vă imagina că acord o atît de mare valoare sentimentelor mele, încît să îmi doresc să fiu solicitat în privința lor. Ele au o prea mică importanță pentru a fi atît de nerabdător să vreau fie să le comunic, fie să le păstrez pentru mine. Ceea ce m-a făcut să ezit atunci cînd ați dorit pentru prima dată să vi le ofer a fost numai grija pe care v-o port și nimic altceva. În prima scrisoare pe care am avut onoarea să v-o scriu, și pe care m-am învrednicit, în cele din urmă, să v-o trimit, nu am fost purtătorul de cuvînt al nimănui și nici nu m-am adresat vreunui grup anume; același lucru se va întîmpla și în cazul celei de față. Erorile mele, în măsura în care există, îmi aparțin. Singură, reputația mea răspunde pentru ele.

Așa cum singur puteți vedea, domnule, din lunga scrisoare pe care v-am trimis-o, în pofida faptului că doresc din toată inima ca în Franța să domnească un spirit de libertate rațională, și deși vă consider angajați, printr-un comportament onest, în încercarea de a oferi un organism permanent, în care acest spirit să rezide, și un instrument adecvat, prin care să poată acționa, nenorocul meu este acela de a perpetua mari îndoieli cu privire la multe dintre aspectele importante ale celor mai recente evenimente.

Atunci cînd mi-ați scris ultima dată, deoarece s-a întîmplat ca două cluburi londoneze, Societatea Constituțională[2] și Societatea Revoluției[3] să-și afirme în mod public și solemn aprobarea la adresa unora dintre acțiunile săvîrșite în Franța, ați crezut că și eu aș putea fi catalogat printre cei care își dau asentimentul în această privință.

Desigur, am onoarea de a aparține mai mult decît unui singur club în care Constituția acestui regat și principiile Glorioasei Revoluții sînt venerate; după cum mă consider printre cei dintîi, în zelul meu pentru menținerea acestei Constituții și a acelor

principii în cea mai deplină puritate a lor și vigoare. Și deoarece procedez astfel, consider că este necesar să înlătur orice echivoc în ceea ce mă privește. Cei care cultivă memoria Revoluției noastre, precum și cei care sunt atașați Constituției acestui regat, vor fi precauți în ceea ce privește relațiile lor cu persoane care, sub pretextul rîvnei lor pentru Revoluție și pentru Constituție, se abat, prea adesea, de la adevăratele principii ale acestora; fiind gata în orice situație să renunțe la spiritul ferm, dar prudent și cugetat, care a produs-o pe una dintre ele, și care o prezidează pe cealaltă. Înainte de a răspunde la cele mai importante și deosebite părți ale scrisorii dumneavoastră, vă voi cere permisiunea de a vă împărtăși informațiile pe care le-am putut obține despre cele două cluburi care au considerat de cuviință să se amestece, în pretinsa lor calitate de organisme, în problemele Franței; asigurîndu-vă, mai întîi, că nu sînt și nici nu am fost vreodată membru al nici uneia dintre aceste societăți.

I

Cea dintîi, care se autointitulează Societatea Constituțională, sau Societatea de Informare Constituțională, sau ceva de genul acesta, există, cred, de vreo șapte sau opt ani. Motivul instituirii acestei societăți pare să fie de natură caritabilă, prin urmare lăudabil: el are în vedere înlesnirea circulației – pe cheltuiala membrilor – a mai multor cărți, pe care, în caz contrar, numai cîțiva și-ar fi putut permite să le cumpere; care altfel ar fi rămas nevîndute, spre marea pagubă a majorității celor care ar fi putut trage vreun folos de pe urma lor. N-aș putea să vă spun însă dacă aceste cărți și-au găsit vreodată cititori la fel de caritabili. Este posibil ca unele dintre ele să fi fost exportate în Franța; găsind astfel, în calitate de bunuri care nu sînt cerute aici, o piață de desfacere acolo. Am auzit vorbindu-se mult despre luminile pe care le-au revărsat cărțile trimise de aici. Nu pot să spun dacă aceste cărți au devenit mai bune prin trecerea lor dintr-un loc în altul (așa cum se spune că unele băuturi devin mai bune prin trecerea mării): dar ceea ce este sigur este că nu am auzit niciodată vreun om de bun simț, sau care să fie măcar cît de cît informat, să laude cărțile care au circulat prin bunăvoința acestei societăți; după cum nici nu am auzit vreodată pe cineva – cu excepția doar a unora – care să considere acțiunile ei ca avînd vreo consecință demnă de luat în seamă.

Adunarea voastră Națională pare să îmi împărtășească părerea în privința acestui biet club caritabil. Ca națiune, v-ați exprimat o apreciere elocventă față de Societatea Revoluției; atunci cînd cei din Societatea Constituțională erau, în mod echitabil, îndreptățiți la aceeași recunoaștere. Întrucît ați făcut însă din

Societatea Revoluției obiectul mulțumirilor și al aprecierilor voastre naționale, mă veți ierta dacă voi face din comportamentul recent al acesteia subiectul observațiilor mele. Adoptîndu-i pe membrii Societății Revoluției, Adunarea Națională a Franței le-a conferit importanță; iar ei vă întorc favoarea, acționînd în Anglia ca un comitet pentru propagarea principiilor Adunării Naționale. Ne vedem deci obligați să îi considerăm ca pe un fel de persoane privilegiate; ca membrii – deloc lipsiți de importanță – ai corpului diplomatic. Aceasta este una dintre revoluțiile care a conferit splendoare obscurității și excelență meritului pînă atunci neștiut de nimeni. Nu îmi amintesc să fi auzit, pînă de curînd, de acest club. În orice caz, vă pot asigura că el nu a făcut niciodată obiectul reflecțiilor mele; și, cred, de asemenea, că nu a făcut vreodată obiectul gîndurilor vreunei persoane, cu excepția, poate, a celor din propriul lor grup. Aflu dar, ca rezultat al investigațiilor, că o societate de disidenți, al cărei nume nu îl știu însă, aniversează Revoluția din 1688 prin întrunirea într-una dintre bisericile lor, pentru a asculta o predică; pentru ca, după aceea, așa cum și alte cluburi obișnuiesc, să își petreacă ziua într-un mod vesel în vreo tavernă. Dar nu am auzit niciodată ca vreo măsură publică sau vreun sistem politic, cu atît mai puțin meritele unei Constituții care aparține unei națiuni străine, să fi format subiectul activităților formale care compun festivitățile lor; pînă în ziua în care, spre marea mea suprindere, am descoperit cum această societate își atribuie un fel de competență publică sancționînd, pe baza autorității sale, printr-o adresă de felicitare, actele Adunării Naționale din Franța.

Nu descopăr nimic în principiile și în comportamentul anterior al acestui club, cel puțin în ceea ce privește ceea ce a fost declarat public, care să justifice o asemenea excepție. Mi se pare însă foarte probabil că, din anumite motive, noi membrii să se fi alăturat celor deja existenți; și că unii politicieni cu adevărat creștini, cărora le place să împartă favoruri, dar care au grijă să ascundă mîna care împarte actele de caritate, i-au transformat pe aceștia în instrumente pentru planurile lor pioase. Oricare ar fi însă motivul suspiciunilor mele în ceea ce privește administrarea internă a acestei societăți, voi considera sigur numai ceea ce este public recunoscut.

În ceea ce mă privește, mi-ar părea rău să se creadă că aș avea ceva de-a face, direct sau indirect, cu activitățile acestora. Mărturisesc însă că, la fel ca și restul lumii, îmi exercit din plin capacitatea individuală și privată de a specula pe marginea a ceea ce s-a întreprins sau se întreprinde pe scena publică: în orice loc, antic sau modern, în Republica Romei sau în cea a Parisului. Numai că, neavînd nici o misiune apostolică generală și fiind numai un cetățean al unui anumit stat, condiționat, într-o măsură apreciabilă, de către voința lui publică, aș considera puțin impropriu și contrar legii ca eu să încep o corespondență publică și oficială cu guvernul actual al unei națiuni străine, fără să fi fost, în mod explicit, împuternicit în acest scop de către guvernul sub autoritatea căruia trăiesc.

Aș fi cu atît mai puțin dipus să inițiez această corespondență avînd în vedere ambiguitatea poziției mele, care pe mulți dintre cei care nu sînt obișnuiți cu uzanțele noastre, i-ar face să creadă că punctul de vedere căruia îi subscriu emană de la persoane care acționează în numele unui anumit organism constituit ca atare, recunoscut de către legile acestui regat și autorizat să vorbească în numele unei anumite părți a lui. Camera Comunelor ar respinge, fără urmă de ezitare, cea mai modestă petiție referitoare la cel mai neînsemnat lucru din lume, dacă ea ar fi înaintată sub o astfel de semnătură; și aceasta nu din pricina unor considerații legate de formă, ci datorită ambiguității și caracterului indeterminat al unor denumiri neautorizate, la care unele grupuri recurg, și a abuzului de încredere pe care această situație îl generează. Și, totuși, unui astfel de gen de semnătură voi i-ați deschis larg ușile de onoare ale Adunării voastre Naționale, salutînd primirea unui astfel de document cu atîta ceremonie și paradă, cu o așa explozie furtunoasă de aplauze, de parcă ar fi fost vorba de primirea, la cel mai oficial nivel, a reprezentanților întregii națiuni engleze. Dacă această societate ar fi considerat nimerit să vă trimită o demonstrație, atunci n-ar fi contat foarte mult sursa ei, deoarece valoarea demonstrației nu ar fi crescut în felul acesta. Dar este vorba de o simplă moțiune. Iar orice moțiune se bazează, în întregime, pe autoritatea celor care au votat-o; iar în cazul de față este vorba numai despre autoritatea indivizilor, iar dintre aceștia numai cîțiva sînt cunoscuți. În opinia mea, semnăturile lor trebuia să fie anexate instrumentului lor. Atunci lumea întreagă ar fi

putut ști cît de mulți sînt, cine anume sînt; și care ar putea fi valoarea opiniilor lor, stabilită pe baza capacităților lor personale, a cunoștințelor lor, a experienței lor, ca și a exemplului și autorității lor în acest stat. Pentru mine, care sînt numai un om obișnuit, modul lor de a acționa are un aspect puțin cam prea rafinat și prea ingenios; el are, prea mult chiar, aerul unei stratageme politice adoptate pentru a conferi importanță, sub un nume răsunător, declarațiilor publice ale acestui club – o importanță pe care acesta, atunci cînd lucrurile au ajuns să fie cercetate îndeaproape, nu pare deloc să o mai merite. Un asemenea mod de a acționa prezintă, într-o mare măsură, caracterul unei fraude.

Îmi place să cred despre mine că iubesc o libertate bărbătească, morală și în conformitate cu anumite reguli (*regulated*)[4], la fel de mult ca oricare membru al Societății Revoluției fie el cine-o fi, și probabil că am oferit, în toate acțiunile publice pe care le-am întreprins, dovezi destul de clare ale atașamentului meu față de această cauză. Cred că invidiez, la fel de puțin ca și ei, libertatea altei națiuni. Numai că nu pot să susțin și să laud sau să critic ceea ce are legătură cu acțiunile și interesele umane, pe baza unei perspective simple asupra obiectului, așa cum acesta se înfățișează, lipsit de orice relație,[5] în toată goliciunea și solitudinea abstracției metafizice[6]. Circumstanțele (care pentru unii nu înseamnă nimic) conferă, în realitate, fiecărui principiu politic culoarea sa distinctivă și efectul său discriminator[7]. Circumstanțele sînt cele care conferă fiecărei scheme civile și politice un caracter benefic sau dăunător pentru umanitate. Vorbind în mod abstract, atît guvernarea cît și libertatea sînt lucruri bune; cu toate acestea, mi-ar fi permis oare bunul-simț să felicit Franța, cu zece ani în urmă, pentru faptul că are o formă de guvernare (pentru că pe atunci mai avea încă una), fără a cerceta care era natura ei și modul în care era administrată? Cum pot eu să felicit această națiune pentru libertatea ei? Pot eu, numai pentru că libertatea este considerată în mod abstract printre binefacerile omenirii, să felicit, în mod serios, un nebun, care a evadat din detenția protectoare și din întunericul total al celulei lui, pentru recuperarea bucuriei de a trăi la lumină și în libertate? Voi felicita eu un hoț de drumul mare sau un criminal evadat din închisoare, pentru redobîndirea drepturilor lor naturale? Aceasta ar însemna să

jucăm din nou scena criminalilor condamnați la galere și a eroicului lor salvator, Cavalerul Metafizic al Tristei Figuri.

Atunci cînd văd spiritul libertății în acțiune, văd un principiu puternic în mișcare; și aceasta este, pentru o vreme, tot ceea ce pot ști despre el. Gazul dezlănțuit, aerul ținut sub presiune scapă de sub control: trebuie dar să așteptăm pînă cînd întîia efervescență se domolește cît de cît, pînă cînd băutura se limpezește, pînă cînd putem pătrunde cu privirea puțin dincolo de agitația unei suprafețe convulsive și înspumate. Înainte de a mă aventura să felicit oamenii în mod public pentru ceea ce au cîștigat, trebuie să mă asigur cît de cît că este cu adevărat vorba de o binefacere. Lingușeala corupe atît pe cel care lingușește, cît și pe cel care se lasă lingușit. Ar trebui deci să amîn orice felicitări pentru noua libertate a Franței, pînă cînd voi fi informat despre modul în care libertatea a fost combinată cu guvernarea; cu forța publică; cu disciplina și supunerea armatelor; cu colectarea și distribuirea corectă unui impozit real; cu morala și religia; cu siguranța proprietății; cu pacea și ordinea; cu comportamentul civic și social. Toate acestea sînt și ele (în felul lor) lucruri bune; iar fără ele, libertatea, atîta vreme cît durează, nu este o binefacere; după cum fără ele, șansele ca libertatea să existe sînt mult prea mici. Efectul libertății asupra indivizilor este acela că ei pot face ceea ce vor: trebuie deci să vedem ce ar vrea ei să facă, înainte de a ne grăbi cu felicitările, care se pot, foarte repede, transforma în condoleanțe. Aceasta este ceea ce *prudența*[8] ne-ar dicta în cazul oamenilor considerați în sfera lor privată, a indivizilor ce acționează în mod izolat și separat unii de alții; numai că atunci cînd oamenii acționează laolaltă (*in bodies*), libertatea devine *putere*. De aceea, oamenii prudenți, înainte de a se pronunța, vor observa modul în care *puterea* este întrebuințată; mai cu seamă atunci cînd este vorba de punerea la încercare a unui lucru atît de delicat precum puterea nouă, încredințată unor oameni noi (ale căror principii, temperamente și dispoziții le cunoaștem în mod limitat sau deloc), în situații în care este posibil ca aceia care par să fie cei mai influenți pe scena politică să nu fie cei care trag, cu adevărat, sforile.

Oricum, toate aceste considerații se situau sub demnitatea absolută (*transcendental*) a Societății Revoluției. În întreaga perioada în care am rămas la țară, de unde am avut onoarea de a

vă scrie, am avut numai o imagine incompletă asupra activităților lor. De la sosirea mea în oraș, mi-am procurat o prezentare a activităților lor, publicată chiar prin grija și autoritatea lor, conținînd o predică a dr. Price[9], împreună cu scrisoarea Ducelui de Rochefoucault și a Arhiepiscopului de Aix și cu multe alte documente anexate. Întreaga publicație, manifestîndu-și intenția deschisă de a lega afacerile Franței de cele ale Angliei, prin antrenarea noastră într-o acțiune de imitare a comportamentului Adunării Naționale, mi-a produs a stare de vie neliniște. Efectele acestui comportament asupra puterii, reputației, prosperității și liniștii Franței devin, pe zi ce trece, tot mai evidente, în vreme ce tipul de Constituție care este pe cale de a fi instituit, pentru viitoarea ei formă de guvernămînt (*polity*), se conturează tot mai clar. Ne aflăm astăzi în situația de a discerne, cu o exactitate mulțumitoare, adevărata natură a modelului ce ne-a fost oferit spre imitație. Dacă există situații în care prudența rezervei și a demnității dictează tăcere, există altele în care prudența care ține de o ordine superioară ne îndreptățește să ne rostim gîndurile[10]. Este cert faptul că, la noi, confuzia se află încă într-o fază de început, și încă unul timid; dar, în cazul vostru, am văzut o copilărie încă și mai plăpîndă, dar care n-a încetat să crească de atunci și care ne apare astăzi ca avînd o putere capabilă să arunce munte peste munte și să poarte război împotriva Cerului însuși. Nu este atunci normal ca, ori de cîte ori casa vecinului este în flăcări, să ne verificăm tulumbele din propria noastră locuință? Este mai bine să fii luat în derîdere pentru griji prea temătoare, decît să fii distrus de o siguranță prea încrezătoare.

Interesat cum sînt, în principal, de pacea propriei mele țări – dar, în nici un caz, indiferent față de pacea țării voastre – doresc să împărtășesc unui cerc mai larg ceea ce, inițial, a avut în vedere numai satisfacția voastră personală. Nu voi înceta totuși să am în vedere propriile voastre probleme (*affairs*) și să mă adresez vouă. Complăcîndu-mă în libertatea formei epistolare, vă cer permisiunea de a accepta să-mi dau frîu liber gîndurilor și de a-mi exprima sentimentele, exact așa cum acestea se ivesc în spiritul meu, fără a mă preocupa prea mult de clasificarea lor potrivit unei metode. Am să încep cu activitățile Societății Revoluției; dar nu mă voi limita la acestea. Cum e posibil acest lucru? Am impresia că asist la o mare criză, nu numai în ceea ce privește treburile

Franței, dar și cele ale întregii Europe; și poate chiar mai mult decît ale Europei. Considerînd toate circumstanțele la un loc, Revoluția franceză este cel mai uimitor lucru care s-a întîmplat vreodată în lume. Cele mai surprinzătoare lucruri sînt deseori produse în situațiile cele mai absurde și ridicole; și, aparent, prin instrumentele cele mai demne de disprețuit. Totul pare să fi forțat granițele naturii[11] în acest haos straniu al ușurinței și ferocității, în vreme ce toate soiurile de crime se amestecă, în mod confuz, cu tot soiul de nebunii. La vederea aceastei scene tragi-comice, cele mai contradictorii sentimente se derulează unul după celălalt, năvalind uneori chiar toate deodată: trecem de la desconsiderație la indignare, de la rîs la lacrimi, de la dispreț la groază.

Oricum, nu se poate nega faptul că acest straniu spectacol a fost privit de unii dintr-un alt punct de vedere. El nu le-a inspirat acestora decît sentimente de bucurie, triumf și delectare. Din tot ceea ce se face în Franța, ei nu au văzut decît o exercitare hotărîtă și moderată a libertății atît de conformă, în întregul ei, cu morala și pietatea, încît ea merită, în viziunea lor, nu numai elogiile seculare ale celor mai înverșunați adepți ai lui Machiavelli, dar și toate efuziunile ce se cuvin elocvenței sacre.

În dimineața zilei de 4 noiembrie a anului trecut, doctorul Richard Price, un eminent pastor non-conformist, a pronunțat la templul disident al Vechii Evreimi, în fața membrilor clubului sau societății sale, o predică în forma unui amestec excepțional de bune sentimente, morale și religioase, destul de bine exprimate, topite într-un fel de terci de diferite opinii și reflecții politice – în care Revoluția din Franța este marele ingredient din cazan[12]. Consider că adresa pe care Societatea Revoluției a trimis-o Adunării Naționale, prin intermediul contelui Stanhope, își are originea în principiile expuse în această predică, al cărei corolar îl și reprezintă. Moțiunea a fost prezentată de predicator însuși și a fost adoptată de către cei care, pătrunși de efectul predicii, au votat-o fără cea mai mică modificare sau rezervă, explicită sau implicită. Dacă se găsesc, totuși, printre cei vizați oameni care ar dori să separe predica de revolutie, ei știu cum să o accepte pe una și cum să o dezavueze pe cealaltă. Ei pot să o facă, eu nu.

În ceea ce mă privește, am considerat acea predică ca o declarație publică a unui om care are legături foarte strînse cu

societățile literare secrete și cu filozofii intriganți; cu teologii politici și cu politicienii teologi, atît în țară cît și în străinătate. Știu că aceștia îl consideră pe acest pastor ca pe un fel de oracol; deoarece, și aceasta cu cele mai bune intenții din lume, el sfătuiește în mod natural și psalmodiază cîntecul său profetic, la unison cu planurilor lor.

Acea predică este expresia unui stil, care, cred, nu a mai fost exprimat de la nici unul dintre amvoanele tolerate sau încurajate în regatul nostru, din anul 1648, cînd un predecesor al dr. Price, reverendul Hugh Peters, a făcut să răsune însăși bolta capelei regelui la palatul St. James, de onoarea și gloria Sfinților, care, cu „laudele lui Dumnezeu în gura lor, și sabia cu două tăișuri în mîna lor, ca să facă răzbunare asupra neamurilor, și să pedepsească popoarele; să lege pe împărații lor cu lanțuri, și pe mai marii lor cu obezi de fier“[13]. Puține predici rostite de la amvon, cu excepția celor din vremea Ligii voastre în Franța sau din vremea înțelegerii (*covenant*) noastre solemne în Anglia, au exprimat vreodată atît de puțin spirit de moderație ca această prelegere de la Vechea Evreime. Chiar dacă s-ar găsi în această predică politică fie chiar și cea mai mică urmă de moderație, chiar și atunci politica și amvonul nu ar face casă bună una cu cealaltă. Într-o biserică nu ar trebui să se audă decît vocea mîngîietoare a milei creștine. Cauza libertății și a guvernării civile are la fel de puțin de cîștigat ca și cea a religiei din acest amestec al îndatoririlor. Cei care își măsluiesc propriul caracter, arogîndu-și un rol care nu li se cuvine, sînt, în mare măsură, neștiutori atît în privința caracterului pe care l-au abandonat, cît și în privința celui pe care și l-au însușit. În întregime nedeprinși cu lumea în care sînt atît de dornici să se amestece și lipsiți cu totul de experiență în toate treburile asupra cărora se pronunță fără nici o reținere, ei nu au nimic altceva în comun cu politica, decît pasiunile pe care aceasta le aprinde. Și totuși, nu este biserica acel loc în care ar trebui să fie îngăduit, ca sfîrșit al neînțelegerilor și dușmăniilor, armistițiul zilei ce va să vină?

Acest stil de amvon, reînviat după atîta absență, are pentru mine aspectul noutății, dar al unei noutăți care nu este, în întregime, lipsită de pericol. Nu acuz de pericol fiecare parte a discursului, în egală măsură. Aluziile discrete făcute la adresa unui nobil și respectabil teolog laic (*lay-divine*), care se pare că

deține un post înalt într-una din universitățile noastre[14], ca și la alții asemenea lui „prin rang și învățătură“ este posibil să fie adecvate și oportune, deși ele sînt întrucîtva noi. Reverendul Price îi sfătuiește, prin urmare, pe acești nobili *Căutători*, în măsura în care ei nu ar afla, în vechea ordine a bisericii ori în toată bogata diversitate ce este de găsit în recuzita bine echipată a congregațiilor disidente, nimic care să le satisfacă mofturile pioase, să-și îmbunătățească non-conformismul prin întemeierea, de către fiecare, a propriului templu, pe baza propriilor principii.[15] Este oarecum remarcabil că această față bisericească venerabilă se arată pe cît de plină de zel în încurajarea de a întemeia biserici noi, pe atît de indiferentă în ceea ce privește doctrina pe care acestea o propovăduiesc. Zelul dr. Price are o natură aparte. El nu aspiră la propagarea propriilor lui opinii, ci a tuturor opiniilor. El nu aspiră la diseminarea adevărului, ci la răspîndirea contradicției. Tot ceea ce contează este ca nobilii învățători să fie lăsați să aibă păreri diferite, întrucît oricum nu contează de cine și de ce anume diferă ele. O dată făcut acest pas important, faptul că religia lor va fi rațională și cutezătoare este un lucru de la sine înțeles. Mă îndoiesc însă că religia se va bucura de toate foloasele pe care chibzuita față bisericească le estimează ca rezultat al formării acestei „mari societăți a marilor predicatori“. Aceasta ar însemna, desigur, o considerabilă adăugire a unei categorii, greu de definit, la vasta colecție de clase cunoscute, de genuri și specii care, la ora actuală, înfrumusețează deja grădina disidenței (*dissent*). O predică al cărui autor ar fi un nobil duce, un nobil marchiz, un nobil conte sau un cutezător baron ar spori, negreșit, și ar diversifica amuzamentele Londrei, care începe să se cam sature de rînduiala uniformă a plăcerilor (*dissipations*) sale cotidiene. Aș cere numai ca în predicile lor, acești noi dascăli Ion (*Mess-Johns*), cu robele împodobite de cununi, să păstreze anumite limite în exprimarea principiilor democratice și nivelatoare, sînt așteptate de la amvoanele cu care au fost investiți. Îndrăznesc, în același timp, să spun că noii evangheliști dezamăgesc speranțele care s-au nutrit în privința lor. Ei nu or să devină, nici la propriu, nici la figurat, pastori polemiști; de asemenea, ei nu vor fi dispuși să își rînduiască congregațiile astfel încît acestea să-și poată propovădui doctrinele, ca în binecuvîntatele vremuri de odinioară, regi-mentelor de dragoni

și corpurilor de infanterie și artilerie. Prin urmare, oricît de favorabile ar fi asemenea aranjamente pentru cauza libertății obligatorii, atît civile cît și religioase, este posibil ca ele să nu conducă în aceeași măsură la liniștea națională. Sper că aceste cîteva rezerve nu exprimă nici un exces de intoleranță și nici manifestarea unei anume violențe despotice.

Aș spune însă, cu dragă inimă, despre predicatorul nostru, *utinam nugis tota illa dedisset tempora saevitiae*[16]. Căci toate aceste lucruri, așa cum se prezintă ele în discursul său nesincer și contradictoriu, indică o orientare periculoasă. Doctrinele sale afectează Constituția noastră în chiar elementele ei vitale. În predica lui politică, dr. Price înștiințează Societatea Revoluției că maiestatea sa „este *singurul* rege legitim din lume, deoarece este *singurul* care își datorează coroana *alegerii poporului său*". Prinții domnitori ai acestei lumi – se văd astfel (cu excepția unuia singur) puși, fără drept de apel, în categoria celor condamnați și excluși din sînul umanității prin hotărîrea acestui arhipontif al drepturilor oamenilor, care nu se sfiește să-și aroge, în toată măreția și trufia ei, puterea de a destitui, atribuită în secolul al XII-lea unei papalități aflate la apogeul fervorii ei; acestor prinți, proclamați uzurpatori pe toate meridianele globului, le revine obligația de a decide cu privire la modul în care pot fi primiți pe teritoriile lor acești misionari apostolici, care, apoi, le vor spune supușilor lor că ei nu sînt suverani legitimi. Aceasta este preocuparea lor. Preocuparea noastră este aceea de a recunoaște că nu este lipsită de importanță pentru țara noastră examinarea, în mod serios, a solidității *singurului* principiu pe baza căruia discipolii reverendului Price recunosc că regele Marii Britanii este îndreptățit să se aștepte la loialitate din partea lor.

Această doctrină, dacă se aplică prințului care se află acum pe tronul britanic, este fie un nonsens, și prin urmare nu e nici adevărată nici falsă, fie este afirmarea unei poziții dintre cele mai prost întemeiate și periculoase, ilegale și neconstituționale. Potrivit acestui doctor spiritual al politicii, dacă Maiestatea Sa nu își datorează coroana alegerii poporului său, atunci el nu este un rege *legitim*. Numai că nimic nu poate fi mai lipsit de adevăr decît faptul că regele nostru deține coroana pe această bază. Prin urmare, în conformitate cu regula lor, regele Marii Britanii, care,

în mod evident, nu își deține înalta poziție prin nici o formă de alegere populară, nu este, în nici o privință mai bun decît restul grupului de uzurpatori, care domnesc sau care, mai degrabă, jefuiesc pe întreaga suprafață a acestei lumi nefericite, fără nici un fel de drept sau calitate care să justifice loialitatea din partea poporului lor. Principiile de acțiune (*policy*) ale acestei doctrine generale, așa cum se precizează ele, sînt suficient de evidente. Propagatorii acestei învățături politice speră că principiul lor abstract (cel al legitimării magistraturii suverane prin alegere populară) ar putea să treacă neobservat, atîta vreme cît regele Marii Britanii nu este afectat de el. Între timp, urechile celor fideli lor s-ar obișnui, treptat, cu acest principiu, ajungînd să îl considere unul dintre cele mai importante principii care sînt admise în mod incontestabil. Pentru moment, el ar funcționa numai ca o teorie, înmuiată în sucurile elocinței de amvon care o conservă, putînd să fie astfel păstrată pentru folosul viitor. *Condo et compono quae mox depromere possim*[17]. Se urmărește astfel ca, în vreme ce guvernarea noastră este flatată prin faptul că se face o excepție în favoarea ei, siguranța, de care ea se bucură împreună cu altele, îi este răpită, în măsura în care opinia este cea care garantează această securitate.

Acesta este modul în care procedează acești politicieni, atîta vreme cît doctrinelor lor li se acordă prea puțină atenție; numai că, atunci cînd încep să fie examinați pornind de la sensul evident al cuvintelor lor și de la orientarea vădită a doctrinelor lor, ei recurg la ambiguități și la construcții alunecoase. Atunci cînd ei spun că regele Angliei își datorează coroana alegerii poporului său, fiind, prin urmare, singurul suveran legitim din lume, ei ne vor explica, poate, că ceea ce au în vedere prin aceasta nu înseamnă nimic altceva decît că unii dintre predecesorii regelui au fost chemați pe tron printr-un fel de alegere; și, prin urmare, în acest sens, el își datorează coroana alegerii poporului său. În felul acesta, ei încearcă, printr-un refugiu mizerabil, să-și pună propoziția la adăpost de orice atac, conferindu-i acesteia un sens trivial. Ei sînt, astfel, bineveniți la azilul pe care îl caută pentru a se adăposti de năpasta ce a căzut asupra lor, deoarece ei se refugiază în însăși nebunia lor. Căci, dacă admiteți interpretarea lor, atunci în ce fel diferă ideea lor de alegere de ideea noastră de succesiune (*inheritance*)? Și cum se face că instituirea coroanei

pe linia Brunswick, derivată din James I, a ajuns să legitimeze mai degrabă monarhia noastră decît cea a oricăreia dintre țările vecine? Desigur că, într-o epocă sau alta, toți cei care au întemeiat dinastii au fost aleși de către cei care i-au chemat să conducă. Opinia potrivit căreia toate regatele Europei, cu mult timp în urmă, au fost elective, chiar dacă libertatea de alegere a fost mai mult sau mai puțin limitată, este una suficient de întemeiată; numai că oricare ar fi fost, acum o mie de ani, natura puterii regale, aici sau în altă parte, sau oricare ar fi fost modul în care s-a întîmplat să înceapă dinastiile conducătoare ale Angliei și Franței, regele Marii Britanii domnește astăzi printr-o regulă fixă de succesiune, în conformitate cu legile acestei țări; și atîta timp cît el respectă condițiile legale ale acordului de suveranitate, regele își deține coroana fără să îi pese de alegerea Societății Revoluției, ai cărei membri nu au, nici individual nici colectiv, nici un drept de vot în asemenea probleme; cu toate acestea nu am nici o îndoială că ei înșiși s-ar institui, fără să ezite, într-un colegiu electoral, dacă lucrurile ar fi suficient de coapte pentru a acționa în favoarea pretenției lor. Moștenitorii și urmașii Maiestății Sale, fiecare la vremea sa și după ordinea cuvenită, vor accede la tron, fără să le pese de alegerea Societății Revoluției, la fel cum a procedat și prințul nostru actual, atunci cînd s-a urcat pe tron.

A afirma că regele Angliei își datorează coroana alegerii poporului său înseamnă a comite o grosolană eroare de *fapt* (chiar și atunci cînd ar fi adevărat că el domnește avînd asentimentul deplin al supușilor săi). Oricare ar fi succesul de care s-ar bucura Societatea Revoluției, rezultat din evitarea unei clarificări a acestei greșeli de fapt, este sigur că nimic nu îi va permite vreodată să treacă cu vederea ceea ce decurge din principiul care a fost în mod explicit, formulat: posedarea de către popor a unui *drept* – principiu exprimat în mod direct și susținut cu perseverență. Toate aluziile, mai mult sau mai puțin mascate, la necesitatea alegerii populare se bazează pe acest principiu și pot fi raportate la el. Prin urmare, pastorul nostru politic – de teamă să nu luăm afirmația lui despre singură legitimitatea monarhiei engleze drept o simplă prețiozitate învăluită în retorica libertății –, continuă să afirme în mod dogmatic[18] că, prin principiile Revoluției de la 1688, poporul Angliei a dobîndit trei drepturi fundamentale, care alcătuiesc toate, în viziunea lui, un singur sistem,

fiind toate exprimabile într-o singură frază scurtă. Iată aceste drepturi:

1. De a ne alege proprii noștri conducători;

2. De a-i destitui pentru comportament neadecvat (*misconduct*);

3. De a institui propria noastră formă de guvernămînt.

Iată o nouă și nemaiauzită declarație a drepturilor. Deși făcută în numele întregului popor, ea nu aparține, în realitate, decît Societății Revoluției și facțiunii pe care ea o reprezintă. Majoritatea poporului Angliei nu are nimic de-a face cu ea[19]. Chiar se dezice pe de-a-întregul de aceasta. Cu riscul de a-și pierde viețile și averile, englezii se vor opune punerii în practică a declarației. Poporul Angliei este obligat să procedeze astfel de legile propriei țări, legi instituite chiar în vremea acelei Revoluții, pe care îndrăznește să o invoce, pentru a apăra acele drepturi fictive, Societatea care abuzează de numele său.

În toate judecățile pe care le emit cu privire la Revoluția din 1688, membrii Vechii Evreimi au, de asemenea, în fața ochilor și în inimile lor cealaltă Revoluției, care s-a produs în Anglia cu patruzeci de ani în urmă, și recenta Revoluție din Franța – într-o asemenea măsură încît ei nu se pot împiedica să nu le confunde pe cele trei. Se cere dar ca noi să separăm ceea ce ei amestecă. Trebuie să aducem fanteziile lor rătăcite în contact cu realitatea, prin invocarea legilor promulgate de Revoluția pe care noi o venerăm, căci numai astfel vom descoperi adevăratele ei *principii.* Dacă există vreun document în care să fie enunțate cu claritate principiile Revoluției de la 1688, el nu poate fi decît legea statutară pe care o numim *Declarația Drepturilor*. În acest text înțelept, cumpătat și prudent, în această *Declarație* redactată de mari juriști și oameni de stat, și nu de către entuziaști aprinși și lipsiți de experiență, nici măcar un cuvînt nu este pronunțat, nici măcar o aluzie nu este făcută la un vreun drept general „de a ne alege noi înșine proprii conducători; de a-i destitui pentru comportament neadecvat; de a institui propria noastră formă guvernămînt".

Această *Declarație a Drepturilor* (act din primul an al domniei lui William și Mary) este piatra de temelie a Constituției noastre, așa cum aceasta a fost consolidată, explicată, îmbunătățită și, pentru totdeauna, instituită în principiile ei fundamentale. Ea este denumită „Un act de declarare a drepturilor și libertăților supusului și de stabilire a succesiunii la coroană". Veți observa că enunțarea acestor drepturi și a ordinii de succesiune sînt reunite în unul și același text, într-o legătură indisolubilă.

Cîțiva ani mai tîrziu, o a doua ocazie s-a ivit pentru a afirma un drept de a ne alege regii. Confruntat cu perspectiva lipsei urmașilor regelui William și ai prințesei (și viitoarei regine) Anne, Parlamentul (*legislature*) a trebuit să se ocupe din nou de dreptul de succesiune la Coroană și de mijloacele care să asigure viitoare protecție a libertăților poporului. S-a referit el, de data aceasta, pentru a legitima Coroana Angliei, la falsele principii ale Vechii Evreimi? Nicidecum. El a urmat principiile *Declarației Drepturilor*, limitîndu-se la indicarea, cu o mai mare precizie, a persoanelor care au dreptul, pe linie protestantă, de a moșteni și succede. Acest act, care se inspiră întotdeauna din același principiu, a îngemănat, ca pe un întreg, în cuprinsul aceluiași text, dispozițiile care se referă la libertățile noastre și pe cele care fixează dreptul ereditar de succesiune. Departe de a se referi la pretinsul drept de a ne alege proprii conducători, Parlamentul a afirmat că succesiunea neîntreruptă pe linie protestantă, pornită din James I, era absolut necesară „pentru pacea, liniștea și siguranța regatului", lui revenindu-i, în egală măsură, sarcina de a „menține o ordine de succesiune bine determinată, printr-o regulă la care supușii să poată întotdeauna apela pentru propria lor protecție". Amîndouă aceste acte, în care sînt exprimate, în maniera cea mai sigură și mai puțin ambiguă, principiile Revoluției noastre, departe de a sancționa iluziile și rătăcirile pe care le-ar fi purtat cu sine pretinsul drept „de a ne alege conducătorii", dovedesc, dacă sînt puse la încercare, cît de potrivnică este înțelepciunea națiunii noastre la transformarea unei necesități de moment într-un principiu de drept.

Neîndoielnic că a existat, în vremea Revoluției, prin persoana regelui William, o deviere neînsemnată și temporară de la ordinea strictă a unei succesiuni ereditare; dar *privilegium non transit in exemplum*[20] – este împotriva tuturor principiilor autentice

ale jurisprudenței să ridici, la rangul de principiu, o lege elaborată într-un caz special și referitor la un anumit individ. Dacă a existat vreodată un moment prielnic pentru a stabili principiul prin care un rege de alegere populară este singurul rege legitim, atunci fără îndoială că el a existat la vremea Revoluției. Iar că acest lucru nu s-a întîmplat la vremea respectivă este o dovadă că națiunea socotește că acest lucru nici nu trebuie să se întîmple vreodată. Nu există nimeni care să fie atît de ignorant într-ale istoriei noastre încît să nu știe că, în fiecare dintre cele două partide, majoritatea parlamentarilor era atît de puțin dispusă să accepte ceva în genul acelui principiu al alegerii, încît inițial era hotărîtă să așeze pe tron nu pe prințul de Orania, ci pe soția lui, Mary, fiica regelui James, cea mai vîrstnică dintre copiii pe care acesta i-a recunoscut ca fiind, neîndoielnic, ai lui. Ar însemna să repetăm lucruri mult prea cunoscute dacă v-aș aminti toate acele împrejurări care demonstrează că acceptarea regelui William de către Parlament nu a fost o alegere propriu-zisă; dar, pentru toți cei care nu doresc, ca urmare a acestui lucru, să-l cheme înapoi pe regele James, dar care nici nu vor să-și înece țara în sînge, și astfel să facă din nou să planeze asupra religiei, legilor și libertăților lor pericolele de care tocmai au scăpat, recunoașterea regelui William a fost un act dictat de necesitate, în sensul moral cel mai strict pe care îl putem da acestui cuvînt.

Dacă s-a întîmplat ca o singură dată Parlamentul să se abată, pentru o scurtă vreme, de la aplicarea strictă a ordinii succesiunii, acordînd prioritate unui prinț care, lipsit de un moștenitor prezumtiv, figura, totuși, printre primii în linia urmașilor la tron, atunci ar fi instructiv să se examineze modul în care Lordul Somers, cel care a redactat documentul intitulat *Declarația Drepturilor*, s-a achitat de sarcina lui în acea situație delicată. Este demn de observat cu cît de mult tact acest om și Parlamentul care îl asculta au deturnat privirile de la această soluție temporară de continuitate, evidențiind, subliniind și dezvoltînd tot ceea ce le apărea în acest act – impus prin necesitate – ca fiind de natură să sprijine ideea unei succesiuni ereditare. Renunțînd cu această ocazie la stilul uscat și imperativ, caracteristic unui act al Parlamentului, el i-a adus pe membrii Camerei Comunelor și ai Camerei Lorzilor în situația în care aceștia s-au pus de acord asupra unui act legislativ pios și în care au declarat că ei consideră

ca pe „o Providență minunată și ca pe o bunătate îndurătoare a lui Dumnezeu față de această națiune faptul de a păstra persoanele *regale* ale Maiestăților Lor pentru a domni asupra noastră, în modul cel mai fericit, *pe tronul strămoșilor lor*, cărora le aduc în schimb, din adîncul inimilor lor, cele mai umile mulțumiri și laude". Este clar că Parlamentul a avut în vedere actele de recunoaștere a reginei Elizabeta, capitolul al 3-lea, și a regelui James, capitolul 1, care declară amîndouă, cu putere, natura ereditară a coroanei; după cum, în multe privințe *Declarația Drepturilor* reia aproape cuvînt cu cuvînt textul și chiar forma acțiunilor de mulțumire care se găsesc în aceste vechi documente declarative.

În acest act de recunoaștere a regelui William, cele două Camere nu i-au mulțumit lui Dumnezeu pentru a le fi oferit o astfel de ocazie prielnică de a-și manifesta dreptul de a ne alege proprii conducători, și cu atît mai puțin pentru a le fi pus în poziția de a face din alegere singurul titlu legitim la Coroană. Ele au considerat, dimpotrivă, ca pe un rezultat al Providenței divine faptul că s-au aflat într-o situație în care au putut să evite, pe cît posibil cu putință, apariția însăși a alegerii. Ele au învăluit într-o formulă politică elaborată cu grijă orice circumstanță care ar fi putut să slăbească acele drepturi pe care au intenționat să le perpetueze prin ordinea îmbunătățită a succesiunii, ca și orice circumstanță care ar fi putut să ofere un precedent pentru orice deviere viitoare de la regula pe care ei au instituit-o pentru totdeauna. Ca urmare, cele două Camere nu și-au propus să dezarticuleze monarhia, ci să păstreze o legătură cît mai strînsă cu modalitatea de a proceda a strămoșilor lor, așa cum aceasta este definită în actele de ascensiune la tron a reginelor Mary și Elisabeta. De aceea, ele au recunoscut, în următorul articol, dreptul Maiestăților Lor, William și Mary, de a poseda toate prerogativele legale ale Coroanei, declarînd că acestea sînt „în persoanele lor cel mai pe deplin, în mod îndreptățit și cu desăvîrșire învestite, încorporate, unite și anexate". În articolul care urmează imediat, pentru a preveni orice probleme care ar putea să apară în cazul în care cineva și-ar aroga pretinse drepturi la Coroană, Parlamentul a declarat (respectînd, de asemenea, în aceasta limbajul tradițional și practicile politice (*policy*) tradiționale ale națiunii, repetînd aproape identic formulele consacrate

ale actelor de recunoaștere a Elisabetei și a lui James) că de păstrarea „unei siguranțe în ordinea succesiunii depind în întregime, cu ajutorul lui Dumnezeu, unitatea, pacea și liniștea acestei națiuni".

Parlamentul a știut că un titlu îndoielnic la succesiune ar putea numai să semene, prea mult chiar, cu o alegere, și că o alegere ar distruge complet „unitatea, pacea și liniștea acestei națiuni", pe care ei le-au considerat ca fiind chestiuni demne de o oarecare importanță. Pentru a asigura aceste obiective și pentru a elimina astfel pentru totdeauna doctrina Vechii Evreimi despre „dreptul de a ne alege proprii conducători", Parlamentul a adăugat un articol, preluat din actul anterior al Elisabetei, care constituia garanția cea mai solemnă ce poate fi oferită în sprijinul succesiunii ereditare și lepădarea cea mai solemnă ce poate fi făcută de principiile pe care i le atribuie Societatea Revoluției: „Lorzii spirituali și temporali, precum și cei din Camera Comunelor, acționînd în numele întregului popor mai sus pomenit, declară prin cele de față că se supun, în cel mai umil și devotat mod, ei înșiși, urmașii lor și toate generațiile viitoare pe veci; și promit, în mod solemn, că vor fi alături de Numitele Lor Maiestăți, că le vor susține și apăra cu toate puterile lor, atît pe ele cît și prescripțiile referitoare la *limitarea succesiunii la coroană*, care sînt specificate și conținute în acest document" etc.

Că am fi dobîndit prin Revoluție un drept de a ne alege regii este tot atît de departe de adevăr ca și faptul că am fi posedat acest drept anterior Revoluției. La vremea Revoluției, națiunea engleză a renunțat și s-a dezis, în modul cel mai solemn, de acest drept, pentru ea însăși și pentru întreaga ei posteritate, pentru totdeauna. Prietenii dr. Price sînt liberi să se complacă, cît de mult vor, în principiile lor whig, dar în ceea ce mă privește nu-mi doresc să fiu considerat un whig mai bun decît Lordul Somers; și nici să înțeleg principiile Revoluției mai bine decît acei care au săvîrșit-o sau să deslușesc în *Declarația Drepturilor* nu știu ce mistere necunoscute celor al căror stil de neșters a întipărit, în legile noastre și în inimile noastre, cuvintele și spiritul acelui act nemuritor.

Este cu siguranță adevărat că, la vremea Revoluției, națiunea, ajutată de forța împrejurărilor și a armelor era, într-un fel, liberă să urmeze orice curs ar fi dorit în ceea ce privește ocuparea tronului; numai că ea era liberă să procedeze astfel pe baza

acelorași temeiuri pe care ar fi putut să abolească monarhia, ca și orice altă parte a Constituției. Cu toate acestea, cei implicați nu s-au considerat ca fiind împuterniciți să inițieze asemenea schimbări îndrăznețe[21]. Este, într-adevăr, dificil, poate chiar imposibil, să limitezi *în abstract* simpla competență a puterii supreme, așa cum aceasta era exercitată de Parlament la vremea respectivă. Dar limitele unei competențe morale – care supune voința de moment rațiunii permanente, maximelor statornice de devotament și dreptate și unor principii fundamentale fixe de acțiune, chiar și *în exercitarea* unor puteri ce se situează, *în mod indiscutabil*, deasupra celor parlamentare – sunt perfect inteligibile și îi obligă, *în mod lipsit de echivoc*, pe cei care exercită, sub orice nume sau pe baza oricărui drept, orice fel de autoritate în stat. Camera Lorzilor, de exemplu, nu posedă competența morală de a dizolva Camera Comunelor și nici pe aceea de a se dizolva pe ea însăși sau de a renunța, dacă ar vrea, la partea care îi revine în corpul legislativ (*legislature*) al regatului. Deși un rege poate să abdice în ceea ce privește persoana lui, el nu poate să abdice în ceea ce privește monarhia. Dintr-un motiv la fel de puternic sau poate chiar mai mult, Camera Comunelor nu poate să renunțe la partea ei, în exercitarea autorității. Angajamentul și pactul social – care sînt cunoscute, în general, sub numele de Constituție – interzic o asemenea încălcare și o asemenea renunțare. Părțile componente ale unui Stat sînt obligate să-și respecte angajamentele, care le leagă una de cealaltă, ca și de toate părțile ale căror interese sînt serios afectate de aceste angajamente, tot atît de mult pe cît Statul însuși, ca întreg, este obligat să respecte obligațiile lui față de diversele comunități care îl compun. În caz contrar, dreptul și puterea ar fi curînd amestecate și ar mai rămîne numai o singură lege: legea celui care este cel mai puternic. Pe baza acestui principiu, succesiunea la Coroană a fost întotdeauna ceea ce este acum, adică succesiune ereditară, în conformitate cu legea. În vechea linie, acestă lege ținea de *common law* [22]; în noua linie, ea ține de *statute law*, ce este stabilit pe baza principiilor înseși ale *common law*, fără a schimba conținutul, dar determinînd modalitatea sa de aplicare și calitatea persoanelor avute în vedere. Aceste amîndouă forme de drept posedă o forță egală și se sprijină pe o autoritate egală, deoarece ele derivă din înțelegerea obștească și din acordul

originar al Statului – *communi sponsione reipublicae*[23]; și ele obligă ca atare în egală măsură regele și poporul, atîta vreme cît termenii înțelegerii sunt respectați și ei continuă să perpetueze același organism politic[24].

Nu e deloc imposibil – cu condiția să nu ne încurcăm în labirintul sofismelor metafizice – să întrebuințăm în același timp atît o regulă fixă cît și o deviere ocazională de la aceasta: caracterul sacru al unui principiu ereditar de succesiune în guvernarea noastră cu puterea de a schimba aplicarea acestuia, în cazuri de extremă necesitate. Chiar și în aceste cazuri extreme (dacă vom măsura drepturile noastre după modul în care acestea au fost exercitate în vremea Revoluției) schimbarea va afecta numai partea vinovată, cea care a creat necesitatea schimbării; și chiar și atunci schimbarea trebuie să se producă fără a dezmembra întreg corpul civil și politic[25], așa cum doresc cei care au în vedere instaurarea – pornind de la elemente risipite ale societății – a unei ordini cu totul noi.

Un stat lipsit de mijloacele care să facă posibilă schimbarea este lipsit de mijloacele conservării lui[26]. În absența unor asemenea mijloace, el poate chiar să riște pierderea acelei părți a Constituției pe care a dorit, în modul cel mai devotat, să o păstreze. Cele două principii ale conservării și ale ajustării (*correction*) au acționat cu putere în timpul celor două perioade de criză ale Restaurației și ale Revoluției, atunci cînd Anglia a fost, ea însăși, lipsită de rege. În timpul acestor două perioade, națiunea și-a pierdut unitatea care o ținea împreună și care își avea rădăcinile în vechiul său edificiu; cu toate acestea, ea nu a demolat întreaga construcție. Din contră, atît în 1660 cît și în 1688, ea a regenerat partea deficientă a vechii Constituții prin intermediul părților care nu fuseseră deteriorate. Părțile vechi au fost păstrate exact așa cum erau, astfel încît partea recuperată să se poată armoniza cu ele. S-a apelat la stările tradiționale ale țării în forma lor seculară de organizare, și nu la moleculele individuale ale unui popor răzlețit. Niciodată, poate, Parlamentul suveran nu a fost atît de atent în demonstrarea atașamentului lui față de principiul fundamental al politicii (*policy*) constituționale britanice, așa cum a fost în vremea Revoluției, cînd s-a abătut de la linia directă a succesiunii ereditare. Coroana a fost, într-un fel, deviată de la linia pe care o urmase pînă atunci; dar noua linie

deriva din același trunchi. Succesiunea a rămas, în această nouă formulă, tot ereditară; o descendență ereditară din același sînge, chiar dacă oarecum limitată, în sensul în care moștenirea tronului nu mai putea să revină decît membrilor protestanți ai acestei case. Atunci cînd Parlamentul a modificat direcția, dar a păstrat principiul, membrii săi au dovedit că, pentru ei, principiul succesiunii ereditare este inviolabil.

Încă din vechime, deci cu mult înainte de Revoluție, dreptul la succesiune a suferit unele modificări de aceeași natură. La cîtva timp după cucerirea normandă din 1066, mai multe probleme importante s-au ivit în legătură cu principiile juridice ale descendenței ereditare. Dilema care s-a creat a fost dacă cel care trebuie să urmeze la tron este moștenitorul *per capita* sau moștenitorul *per stirpes*;[27] dar, chiar dacă s-a renunțat la moștenirea *per capita*, atunci cînd cea *per stirpes* s-a instituit, sau chiar dacă s-a renunțat la moștenitorul catolic, atunci cînd cel protestant a fost preferat, principiul de moștenire a supraviețuit, dovedindu-și perenitatea dincolo de toate avatarurile sale – *multosque per annos stat fortuna domus et avi numerantur avorum*[28]. Acesta este spiritul Constituției noastre, nu numai în ordinea încetățenită a lucrurilor, dar și în toate revoluțiile noastre. Oricine a fost acela care s-a urcat pe tron și oricare a fost modalitatea prin care acest lucru s-a întîmplat – fie că a obținut coroana prin lege, fie prin forță –, succesiunea ereditară a rămas în vigoare fie în linia veche, fie în cea nouă.

Membrii Societății Revoluției nu văd în Revoluția de la 1688 decît o abatere de la Constituție, considerînd abaterea de la principiu ca fiind principiul însuși. Lor nu le pasă, decît prea puțin, de consecințelor evidente ale doctrinei lor, cu toate că ar trebui să le fie clar faptul că aceasta lipsește aproape toate instituțiile legitime ale acestei țări de orice autoritate întemeiată. Atunci cînd este instituită o regulă atît de imposibil de justificat – care face din alegere singura bază legitimă a puterii regale –, atunci nici unul dintre actele principilor care au domnit anterior perioadei în care a avut loc fictiva alegere nu poate fi valid. Vor cumva acești eminenți teoreticieni să-i imite pe unii dintre înaintașii lor, care au smuls, din liniștea mormintelor lor, trupurile suveranilor noștri din vechime ? Vor ei să-i batjocorească și să-i

lipsească de drepturi, acționînd dinspre prezent înspre trecut, pe toți regii care au domnit înaintea Revoluției, și astfel să păteze tronul Angliei cu stigmatul neîntreruptei uzurpări? Vor ei să invalideze, să anuleze sau să pună la îndoială, împreună cu titlurile tuturor regilor noștri care s-au succedat pe tron, marele corpus al *statute law*, care a dobîndit, sub domnia celor pe care ei îi tratează drept uzurpatori, forța unei legi? Vor ei să anuleze astfel legi de o inestimabilă valoare pentru libertățile noastre – de o valoare cel puțin la fel de mare ca oricare dintre legile care au fost adoptate în vremea Revoluției sau după aceea? Dacă regii, care nu își datorează coroana alegerii poporului, nu sînt îndreptățiți să facă legi, atunci ce se va întîmpla cu legile numite *de tallagio non concendendo*?[29]– cu *Petiția Drepturilor* (*Petition of right*[30]) cu dispoziția de *habeas corpus*? Intenționează cumva acești noi doctori ai drepturilor omului să afirme că regele James II, care a urmat la tron în calitatea lui de succesor de sînge imediat, în conformitate cu regulile unei succesiuni care pe vremea aceea nu era încă limitată la ramura protestantă, nu a fost, în toate privințele și pentru toate scopurile, un rege legitim al Angliei, înainte ca el să fi comis toate acele acte care, pe drept, au dus la abdicarea lui de la tron? Dacă el nu ar fi fost pînă în acel moment un rege legitim, atunci Parlamentul ar fi fost scutit de multă bătaie de cap în acele vremuri atît de prețuite de doctorii noștri! Numai că regele James nu a fost deloc un uzurpator, ci un rege prost învestit cu un titlu legitim. Prinții care i-au urmat acestuia la tron, în virtutea actului Parlamentului care a acordat coroana soției prințului elector, Sofia, și urmașilor protestanți ai acesteia, au fost regi, ca și James, pe baza unui drept de moștenire. Încoronarea lui James a fost conformă cu legea, așa cum prevedea ea atunci; în vreme ce prinții Casei de Brunswick au preluat Coroana nu în virtutea unei alegeri, ci prin drept de moștenire și în conformitate cu legea succesiunii, așa cum aceasta fusese stabilită la momentul urcării pe tron a fiecăruia dintre ei, după cum cred că am și arătat, din plin.

Legea prin care această familie regală este în mod special chemată să preia tronul este actul din cel de-al doisprezecelea și cel de-al treisprezecelea an al domniei regelui William. Termenii acestui act ne angajează „pe noi, urmașii noștri și posteritatea noastră față de ei, de urmașii lor și de posteritatea lor“, în calitate

de protestanți, pîna la sfîrșitul timpului, cu aceleași cuvinte prin care *Declarația Drepturilor* ne-a angajat față de urmașii regelui William și ai reginei Mary. Această lege asigură, prin urmare, atît caracterul ereditar al coroanei cît și pe cel al loialității. Pentru ce motiv, dacă nu cel al unei activități constituționale de formare a unei instituții care să asigure succesiunea ereditară, cu scopul de a exclude, pentru totdeauna, orice formă de alegere populară, ar fi disprețuit Parlamentul ceea ce propria noastră țară îi oferea, în mod abundent și atrăgător, pornind să caute, prin alte părți, o prințesă străină, din al cărei pîntec urma să-și dobîndească linia viitorilor noștri conducători dreptul de a guverna milioane de englezi, de-a lungul unor generații succesive?

Prin învestirea prințesei Sofia, actul din 1701 a desemnat *trunchiul* familiei noastre regale și originea dreptului de *moștenire* a suveranilor noștri – și nu o persoană chemată pe tron pentru meritele ei, cu scopul de a deține, pentru un timp, o putere pe care nici că ar fi putut vreodată să o exercite, lucru care, de altfel, nici nu s-a întîmplat. Ea a fost adoptată dintr-un singur motiv, deoarece, așa cum spune documentul, „Înalta Prințesă Sofia, soție a principelui elector și ducesă văduvă de Hanovra, este *fiica* Înaltei Prințese Elisabeta, regina Boemiei, ea însăși *fiica* fostului nostru *domn suveran*, regele James I, de fericită amintire, și este prin prezenta declarată ca fiind cel mai apropiat urmaș pe linie protestantă ... „; „iar coroana se va transmite urmașilor ei, întrucît sînt protestanți“. Parlamentul a procedat la această limitare pentru ca, prin prințesa Sofia, să se asigure continuitatea liniei regale în viitor și (aspect pe care ei l-au considerat ca fiind foarte important) pentru ca această linie să fie legată, prin James I, de vechiul trunchi; pentru a putea fi păstrată, de-a lungul secolelor, unitatea și continuitatea monarhiei noastre și pentru a menține – fără de pericol pentru religia noastră – acest mod consacrat de transmitere ereditară, în cadrul căruia, chiar dacă s-a întîmplat ca libertățile noastre să fie vreodată în pericol, de cele mai multe ori ele au fost salvate de-a lungul tuturor furtunilor și luptelor pentru prerogative[31] și privilegii. S-a procedat bine. Nici o experiență nu ne-a arătat că ar exista vreo altă cale, pentru a ne păstra libertățile și drepturile noastre sacre, în afară de monarhia ereditară. Se prea poate ca o modalitate de a acționa, excepțională și violentă, să fie necesară pentru a scăpa de un rău excepțional și violent. Numai

că succesiunea ereditară reprezintă obiceiul sănătos al Constituției britanice. Putem oare să ne imaginăm că Parlamentul, în momentul în care a fixat descendența la coroană pe linia de Hanovra, provenită din urmașii de sex feminin ai lui James I, nu era conștient de inconvenientele pe care le-ar putea aduce cu sine prezența succesivă, pe tronul Marii Britanii, a doi sau trei străini, sau poate chiar mai mulți? Nicidecum! Parlamentul a înțeles în mod adecvat pericolele care ar putea decurge dintr-o asemenea guvernare străină și le-a acordat acestora o atenție deosebită. Prin urmare, nici că ar putea fi oferită o dovadă mai hotărîtoare a deplinei convingeri a națiunii britanice, potrivit căreia principiile Revoluției nu îndreptățesc pe nimeni să aleagă regii după bunul plac, fără a lua deloc în seamă vechile principii fundamentale ale guvernării noastre. În loc să renunțe la acestea, ea s-a hotărît să mențină vechea succesiune ereditară pe linie protestantă, fiind pe deplin conștientă de toate pericolele și dificultățile generate de faptul că aceasta este o linie de proveniență străină, sesizînd acest lucru cu toată claritatea și fiind puternic preocupată de el.

Acum cîțiva ani, aș fi fost luat în derîdere dacă aș fi acordat o asemenea atenție unui subiect atît de evident prin sine însuși și care, prin urmare, nu ar fi avut nevoie de nici un argument. Numai că, astăzi, această doctrină neconstituțională și care îndeamnă la răzvrătire este predată în mod public, declarată în mod fățiș și tipărită. Neplăcerea pe care mi-o provoacă revoluțiile[32], în favoarea cărora s-au formulat, de atîtea ori, îndemnuri de la amvon, spiritul schimbării care s-a răspîndit din toate părțile, disprețul total care domnește la voi și care ar putea să ajungă dominant și la noi, față de toate instituțiile vechi, atunci cînd acestea se opun stării prezente de mulțumire sau tendinței pe care o manifestă dispoziția actuală, toate aceste aspecte nu elimină deloc, în opinia mea, nevoia de a rechema atenția asupra adevăratelor principii ale legilor noastre autohtone, pentru ca dumneavoastră, prietenul meu din Franța, să începeți să le cunoașteți și pentru ca noi să continuăm să le prețuim. Noi, cei de pe ambele maluri ale Canalului Mînecii, nu trebuie să ne lăsăm păcăliți de mărfuri contrafăcute care fac obiectul unui trafic de două ori fraudulos, desfășurat între țările noastre: inițial, mărfurile vă sînt expediate vouă, sub un pavilion dubios, pretinzîndu-se că este vorba despre mărfuri de proveniență engleză, cu toate că ele sînt

în întregime străine de pămîntul nostru, pentru ca apoi ele să fie reintroduse la noi prin contrabandă, prelucrate, de data aceasta, după cea mai nouă modă pariziană, cu toate rafinamentele pe care le poate adăuga sporul de libertate.

Poporul Angliei nu va maimuțări manierele pe care nu le-a încercat niciodată; după cum nici nu va reveni la metodele al căror caracter dăunător l-a putut constata. El va socoti transmiterea ereditară și legală a Coroanei ca pe unul dintre drepturile sale, și nu ca pe o nedreptate; ca pe un privilegiu, și nu ca pe o revendicare; ca pe o garanție a libertății lui, și nu ca pe un însemn al servituții. El consideră alcătuirea Statului său (*Commonwealth*), așa cum acesta stăruie, ca pe un lucru de o inestimabilă valoare; după cum el concepe neîntrerupta succesiune la Coroană ca pe o garanție a stabilității și continuității tuturor celorlalte componente ale Constituției noastre.

Înainte de a merge mai departe, v-aș cere permisiunea de a menționa unele dintre artificiile demne de milă pe care nu se dau înapoi de la a le folosi doctrinarii alegerii regelui, cu scopul de a-i discredita pe apărătorii adevăratelor principii ale Constituției noastre. Acești mînuitori ai sofismului substituie o cauză fictivă și personaje născocite, în favoarea cărora ei presupun mai apoi că s-a angajat cel care apără natura ereditară a Coroanei. Este un lucru obișnuit pentru ei să polemizeze, ca și cum ar avea de-a face cu unii dintre acei fanatici ai sclaviei, care au susținut odată – ceea ce cred că acum nimeni nu mai susține – „că sceptrul regal este deținut printr-un drept divin, ereditar și imprescriptibil". Acești vechi fanatici ai puterii unice arbitrare[33] au instituit această idee ca pe o dogmă, ca și cum monarhia ereditară ar fi fost singura formă legitimă de guvernare din lume, tot așa cum noii noștri fanatici ai puterii populare arbitrare susțin că o alegere populară este singura sursă legitimă a autorității. Este adevărat că entuziaștii vechiului privilegiu au speculat, în mod prostesc și, poate, și lipsit de pietate, ca și cum monarhia s-ar fi justificat mai mult decît alte moduri de guvernare, printr-o sancțiune divină; sau ca și cum dreptul ereditar la tron ar fi fost cu strictețe *imprescriptibil* în cazul fiecărui succesor posibil și în orice împrejurare – ceea ce nu este cazul pentru nici un drept civil sau politic! Numai că o opinie absurdă despre dreptul ereditar al regelui la tron nu prejudiciază una care este rațională și întemeiată pe principii de

nezdruncinat ale legislației și acțiunii politice. Dacă ar fi ca toate teoriile absurde ale juriștilor și ale teologilor să discrediteze obiectele despre care tratează acestea, atunci nu am mai avea nici lege și nici religie în lume. Aceasta deoarece existența unei teorii false despre un aspect al obiectului de tratat nu oferă nici o justificare pentru a prezenta drept un fapt ceea ce este, în mod evident, fals și nici pentru a promulga maxime răuvoitoare.

Cea de-a doua revendicare a Societății Revoluției se referă la „dreptul de a-i destitui pe cei care ne conduc pentru comportament neadecvat". Se prea poate ca temerile strămoșilor noștri de a nu crea un asemenea precedent precum cel al „tragerii la răspundere pentru comportament neadecvat", să fi fost cauza extremei rezerve de care s-a făcut dovadă în redactarea actului care a dus la abdicarea regelui James – căci dacă acest text are vreun neajuns, atunci el constă tocmai în caracterul prea circumspect și prea circumstanțial.[34] Dar toate aceaste precauții, întreagă această enumerare de circumstanțe, servesc pentru a arăta spiritul de prudență care a domnit în consiliile naționale, într-o situație în care oamenii, încă iritați de amintirea opresiunii la care au fost supuși și, în același timp, purtați de triumful victoriei care le-a adus eliberarea, sînt mult prea înclinați să se lase conduși de un curs violent și extrem al evenimentelor; ele arată preocuparea marilor oameni care au influențat, în vremea acelui mare eveniment, modul de abordare a problemelor de a face din Revoluție temelia unui edificiu care să dureze, și nu incubatorul revoluțiilor viitoare.

Nici o guvernare nu ar dura mai mult de o clipă dacă ar putea fi înlăturată de orice lucru atît de vag și de indefinit ca o opinie despre „comportare neadecvată". Cei care au condus Revoluția nu au întemeiat abdicarea virtuală a regelui James pe un astfel de principiu mărunt și nesigur. Ei l-au acuzat, nici mai mult nici mai puțin, de un plan, confirmat de o mulțime de acte evident ilegale, de subminare a Bisericii protestante și a statului, a legilor și libertăților fundamentale și indiscutabile: l-au acuzat de încălcarea contractului originar dintre rege și popor. Aceasta a fost mai mult decît o comportare neadecvată. O necesitate presantă și aflată dincolo de puterile lor i-a obligat să facă pasul pe care l-au făcut, cu o infinită reținere, ca și cum s-ar fi aflat sub incidența celei mai riguroase dintre toate legile. Încrederea pe

care au avut-o în viitoarea păstrare a Constituției nu s-a situat în perspectiva unor revoluții viitoare. Marile principii de acțiune (*policy*) care au stat la baza tuturor reglementărilor lor au constat în a face aproape imposibil ca orice viitor suveran să poată forța regatul să recurgă, din nou, la astfel de remedii violente. Ei au lăsat Coroana așa cum aceasta a fost întotdeauna în ochii și spiritul legii: dincolo de orice responsabilitate. Pentru a spori și mai mult independența Coroanei, ei au crescut responsabilitatea miniștrilor statului. Prin actul de reglementare al regelui William (primul an de domnie), intitulat *Actul de declarare a drepturilor și libertăților supusului și de fixare a succesiunii la Coroană*, ei au hotărît ca miniștrii să servească Coroana în termenii acestei declarații. Imediat după aceasta, ei au adoptat sesiunile frecvente ale Parlamentului, asigurîndu-se astfel că întreaga administrație este supusă inspecțiilor constante și controalelor vigilente ale reprezentaților poporului și ale mai-marilor regatului. În următorul act constituțional important – din cel de-al doisprezecelea și al treisprezecelea an al domniei regelui William, referitor la o mai mare limitare a dreptului de succesiune la Coroană și la o mai bună protejare a drepturilor și libertăților supusului – s-a prevăzut ca „nici o măsură de grațiere acordată sub semnul marelui sigiliu al Angliei să nu poată fi invocată, ca excepție, împotriva unei acuzații care a fost formulată de către Camera Comunelor, în Parlament". În felul acesta, regulile de administrare formulate în *Declarația Drepturilor*, inspectarea constantă de către Parlament, dreptul (*claim*) practic de a acuza li s-au înfățișat ca mijloace infinit mai bune – nu numai pentru a le fi garantată libertatea constituțională, dar și pentru a asigura o protecție împotriva viciilor administrației – decît arogarea unui drept atît de dificil în practică, atît de nesigur în ceea ce privește rezultatul său și, deseori, atît de dăunător în ceea ce privește consecințele sale, precum dreptul „de a-și trage la răspundere conducătorii".

În aceeași predică[35], dr. Price condamnă, pe bună dreptate, practica de a le adresa regilor cuvîntări pline de o vulgară lingușeală. El propune să se renunțe la acest stil dezgustător și să i se spună Maiestății Sale, în ocaziile în care se obișnuiște să fie felicitată, ceea ce se cuvine a fi spus unui rege, anume că „el trebuie să se considere pe sine ca fiind mai degrabă servitorul decît suveranul poporului său". Pentru un compliment, această nouă

formă de adresare nu pare a fi prea măgulitoare. Celor care sînt servitori numai prin nume, dar și celor care sînt, efectiv, servitori, nu le place să li se amintească de situația lor, de îndatoririle lor și de obligațiile lor. Sclavul îi spune stăpînului său, într-o veche comedie[36]: *Haec commemoratio est quasi exprobatio*. Așa ceva nu este plăcut în calitate de compliment, și nici folositor ca instrucție. La urma urmelor, dacă ar fi ca regele să-și asume această nouă formulă de adresare, să o adopte ca atare și chiar să preia în mod oficial, denumirea de Servitor al Poporului, nu îmi pot imagina cum el sau noi am avea ceva de cîștigat din acest lucru. Am văzut scrisori foarte mîndre, semnate cu „servitorul vostru cel mai supus, cel mai umil". Dominația cea mai plină de ea, care a durat vreodată pe pămînt, și-a luat un titlu de o umilință încă și mai mare decît cel care este propus acum pentru suverani, de către „Apostolul libertății". Regi și națiuni au fost zdrobite de piciorul celui care s-a numit pe sine „servitorul servitorilor" și ordine de detronare a suveranilor au fost sigilate cu pecetea „pescarului".

Aș fi considerat toate acestea un fel de discurs frivol și neînsemnat, în care oamenii văd cum spiritul libertății se evaporă ca într-un fum insipid, dacă nu s-ar fi întîmplat ca el să vină, în mod evident, în sprijinul ideii și măcar a unei părți a planului de „destituire a regilor pentru comportament neadecvat". Din această perspectivă, problema merită să fie abordată.

Într-un sens, regii sînt, fără îndoială, servitorii poporului, deoarece puterea lor nu are alt scop rațional decît cel al avantajului general; dar este în același timp adevărat că ei nu au nimic în comun cu servitorii, în sensul obișnuit al termenului (cel puțin prin Constituția noastră), a căror situație este, prin esența ei, aceea de a se supune poruncilor altcuiva și de a fi înlăturați după plac. Numai că regele Marii Britanii nu se supune nici unei alte persoane; toate celelalte persoane, în mod individual sau colectiv, i se supun lui și îi datorează o supunere legală. Legea, care nu știe nici să flateze, nici să insulte, nu îl numește pe acest înalt magistrat servitorul nostru, așa cum procedează acest umil teolog al Vechii Evreimi , ci *lordul nostru suveran, regele*. În vreme ce noi, în ceea ce ne privește, am învățat să vorbim numai limbajul grosolan al legii, și nu jargonul încîlcit al amvoanelor lor dezmățate.

Întrucît nu el are a ni se supune nouă, ci noi avem a ne supune legii întruchipate de persoana lui, Constituția noastră nu a inclus nici un fel de prevedere pentru a-l face pe el, ca servitor, responsabil în vreun grad. Constituția noastră nu cunoaște nimic de felul unui magistrat ca *Justicia* de Aragon; nici vreun tribunal constituit în mod legal, nici vreo procedură legal instituită pentru a supune regele responsabilității care le revine tuturor servitorilor. În această privință el nu se deosebește de membrii Camerei Comunelor sau ai Camerei Lorzilor care, în limita împuternicirilor lor publice, nu pot fi niciodată chemați pentru a da socoteală de comportamentul lor. Cu toate acestea Societatea Revoluției preferă să afirme, într-o directă opoziție cu una dintre cele mai înțelepte și mai frumoase părți ale Constituției noastre, că „un rege nu este nimic mai mult decît primul servitor al poporului, creat de acesta, și responsabil față de el".

Strămoșii noștri din vremea Revoluției nu și-ar fi meritat faima pentru înțelepciunea lor dacă singura garanție a libertății lor ar fi constat în a face guvernarea neputincioasă în exercitarea funcțiilor ei și precară în modul de deținere a acestora; dacă ei nu ar fi fost capabili să născocească împotriva puterii arbitrare un remediu mai bun decît confuzia din societatea civilă. Să-i lăsăm pe acești domni să ne spună cine anume compune acel organ reprezentativ public, în fața căruia ei îl vor proclama pe rege ca fiind responsabil în calitate lui de servitor. Voi avea atunci suficient timp pentru a scrie textul unei legi (*positive statute law*) care să arate că regele nu este așa ceva.

Ceremonia destituirii regilor, despre care acești domni vorbesc cu prea multă ușurință, nu poate fi decît rareori, sau chiar niciodată, înfăptuită, fără a recurge la forță. Atunci ea devine un caz de război, și nu unul constituțional. Zgomotul armelor reduce legile la tăcere, în vreme ce tribunalele se prăbușesc o dată cu pacea pe care nu mai sînt deloc capabile să o mențină. Revoluția de la 1688 a fost rezultatul unui război drept, probabil un caz izolat în care un război, cu atît mai mult unul civil, poate să fie drept: *justa bella quibus necessaria*[37]. Detronarea unui rege – sau așa cum susțin adepții doctorului Price, „destituirea" – va fi întotdeauna, așa cum a fost mereu, o problemă de stat excepțională, situată, în întregime, în afara legii; precum toate afacerile de stat, ea va fi, mai degrabă, o problemă de circumstanțe, de mijloace și

de consecințe probabile decît una de drepturi pozitive. Așa cum o detronare nu se justifică prin abuzuri de rînd, tot așa spiritelor de rînd nu le revine dreptul să dezbată această problemă. Pragul teoretic care demarchează momentul în care supunerea trebuie să se sfîrșească și momentul în care trebuie să înceapă rezistența este neclar, obscur și nu este deloc ușor de definit. El nu poate fi determinat printr-un singur act sau printr-un singur eveniment. Pentru ca ideea rezistenței să răsară în minte, este nevoie mai întîi ca guvernămintele să fie în mod serios corupte și sfîșiate de dezordine; după cum este nevoie ca perspectiva viitorului să fie tot atît de rea ca și experiența trecutului. Atunci cînd lucrurile se află în această situație demnă de plîns, caracterul însuși al bolii indică remediul celor pe care natura i-a calificat pentru a-i administra statului – în astfel de situații extreme – această poțiune amară și periculoasă, ale cărei efecte sînt întotdeauna nesigure. Circumstanțele, ocaziile și provocările vor vorbi de la sine. Cel înțelept va stabili remediul pornind de la gravitatea cazului, cel irascibil pe baza faptului că nu suportă opresiunea; spiritul superior – din disprețul și indignarea pe care i le inspiră abuzul de putere la care se dedau cei nedemni de aceasta, cel curajos și îndrăzneț – din dorința de a se dedica, în pofida pericolului, unei cauze generoase. Numai că, justificată sau nu, o revoluție va fi, într-adevăr, ultima soluție la care va recurge atît cel care judecă, cît și cel care se lasă condus de simțiri.

Cel de-al treilea drept fundamental afirmat de la amvonul Vechii Evreimi este cel „de a ne institui propria formă de guvernămînt". Acest drept nu se sprijină mai mult decît celelalte două, ba poate chiar mai puțin, pe vreunul dintre principiile sau actele Revoluției noastre. Revoluția a fost săvîrșită în vederea păstrării *vechilor* noastre legi și libertăți incontestabile și a acelei *vechi* Constituții de guvernare care reprezintă singura noastră garanție a legii și a libertății. Dacă doriți să cunoașteți spiritul Constituției noastre și principiile de acțiune (*policy*) care au domnit în aceea măreață epocă, a cărei moștenire noi am păstrat-o pînă în zilele noastre, atunci, vă rog, să consultați istoria noastră, arhivele noastre, actele Parlamentului nostru și dările de seamă al dezbaterilor lui, și nu predicile Vechii Evreimi sau cuvîntările de banchet ale Societății Revoluției. În cele dintîi, veți afla cu totul alte idei și un

limbaj cu totul diferit. Acest drept de a ne institui propria formă de guvernămînt se potrivește atît de puțin temperamentului și dorințelor noastre, fiind în întregime lipsit de orice temei și autoritate. Ideea însăși a instituirii unei noi forme de guvernămînt ne umple de dezgust și groază. Ceea ce am dorit la vremea Revoluției, și dorim și astăzi, a fost să ne însușim tot ceea ce avem ca *moștenire de la strămoșii noștri*. Am avut mare grijă ca nu cumva să grefăm pe vechiul trunchi al patrimoniului nostru un altoi străin de natura plantei originare. Toate reformele pe care le-am făcut de atunci încolo au avut loc pe baza principiului de raportare la vechime[38]; după cum sper, ba mai mult, sînt convins chiar, că toate acele reforme care s-ar putea realiza în viitor vor fi cu grijă concepute, pe baza analogiei cu ceea ce s-a petrecut anterior, pe baza autorității și a exemplului.

Cea mai veche reformă a noastră este cea a *Magnei Charta*. Citind-o, veți vedea că sir Edward Coke[39], marele oracol al legilor noastre, ca de altfel și toți marii noștri oameni ai legii[40] care i-au urmat pînă la Blackstone[41], se întrec în a dovedi îndelungata origine a libertăților noastre. Ei se străduiesc a dovedi că vechiul nostru hrisov, *Magna Charta* a regelui Ioan, a avut o legătură cu o altă importantă Chartă datînd din vremea lui Henric I, și că atît una, cît și cealaltă nu au făcut decît să reafirme legile de neclintit care erau în vigoare, într-o epocă și mai veche a regatului. La drept vorbind, se pare că acești autori sînt, în general, exacți în ceea ce privește faptele, deși poate că nu întotdeauna. Numai că, dacă oamenii legii se înșală în anumite privințe, acest lucru nu face decît să dovedească, cu și mai multă putere, poziția mea, căci aceste erori demonstrează puternica aplecare înspre trecut, mereu vie în spiritele tuturor juriștilor și legiuitorilor noștri, ca și în cele ale tuturor oamenilor pe care aceștia au intenționat să-i influențeze. Acest lucru demonstrează, de asemenea, principiile conservatoare (*stationary*) de acțiune ale acestui regat, care ne fac să privim drepturile și privilegiile noastre cele mai sacre ca pe o moștenire.

În acea lege memorabilă, promulgată în cel de-al treilea an al domniei lui Carol I, pe care noi o numim *Petiția Drepturilor*, Parlamentul îi spune regelui: „Supușii voștri *au moștenit* această libertate“. De aceea, ei nu își revendică libertățile și privilegiile pe baza principiilor abstracte, precum acele „drepturi ale oamenilor“,

ci pe baza drepturilor pe care le posedă ca englezi și pe care le-au moștenit din tată în fiu. Selden și ceilalți învățați care au conceput această *Petiție* cunoșteau aceste teorii despre „drepturile oamenilor“ nu mai puțin decît oricare dintre cei care au perorat de la amvoanele sau de la tribunele voastre. Ei le cunoșteau, cu siguranță, cel puțin la fel de bine ca și dr. Price sau abatele Seyes. Numai că, din rațiuni proprii acelei înțelepciuni practice mai importantă pentru ei decît cunoașterea teoretică, au preferat acest titlu *istoric* (*positive*), *autentic* (*recorded*) și *ereditar* tuturor acelor bunuri care pot fi dragi omului și cetățeanului, acelui drept vag și speculativ, care expunea moștenirea lor neîndoielnică pericolului de a fi răvășită și dezmembrată de violența spiritelor extravagante și litigioase.

Aceleași principii de acțiune (*policy*) răzbat din toate legile care au fost elaborate, de atunci încolo, pentru conservarea libertăților noastre. În faimoasa noastră *Declarație a Drepturilor* – document elaborat în primul an al domniei lui William și Mary –, cele două Camere nu pomeneau nici măcar un cuvînt despre „dreptul de a institui propria noastră formă de guvernămînt“. Veți vedea că întreaga lor grijă s-a îndreptat spre apărarea religiei, legilor și libertăților de care ne-am bucurat un timp atît de îndelungat și care, recent, au fost puse în pericol. „Considerînd, în modul cel mai serios, mijloacele *cele mai bune* de care are nevoie constituirea unei astfel de ordini politice în care religia, legile și libertățile să nu se afle cumva în primejdia de a fi din nou subminate“, ei au imprimat demersurilor lor un curs favorabil, preferînd să procedeze „*în primul rînd* așa cum *au procedat și strămoșii lor în cazuri asemănătoare*, pentru a apăra *vechile* lor drepturi și libertăți, anume de a le *declara* în mod public și solemn“. Pentru ca, după aceea, să stăruie pe lîngă rege și regină să „*declare* și să ordone că drepturile și libertățile *afirmate și declarate* în prezentul document sînt *toate și fiecare în parte* adevăratele drepturi și libertăți *vechi* și confirmate ale poporului și ale regatului“.

Veți remarca faptul că, de la *Magna Charta* încoace și pînă la *Declarația Drepturilor*, principiile nestrămutate ale Constituției noastre au presupus revendicarea și afirmarea libertăților noastre ca pe o *moștenire cuvenită*, primită de la strămoșii noștri, și care trebuie transmisă posterității ca un bun aparținînd mai cu seamă poporului acestui regat, independent de vreun drept mai

general sau anterior. În felul acesta, Constituția noastră își menține unitatea, în pofida marii diversități a părților ei. Noi avem o Coroană ereditară, o nobilime ereditară și o Cameră a Comunelor și un popor care își dețin, prin moștenirea de la un șir îndelungat de strămoși, privilegiile, drepturile și libertățile.

Aceste principii (*policy*) îmi apar ca fiind rezultatul unei reflecții profunde sau ca fiind, mai degrabă, efectul fericit al imitării naturii[42], care este o înțelepciune neînsoțită de reflecție, și chiar mai mult decît aceasta. Spiritul de inovație este, de regulă, rezultatul unui caracter egoist și al unor concepții limitate. Poporul care nu a privit niciodată înspre strămoșii lui nu-și va ridica niciodată privirile înspre posteritate. Pe lîngă aceasta, poporul Angliei știe bine că ideea de moștenire oferă un principiu sigur de conservare și un principiu sigur de transmitere, fără a exclude deloc principiul îmbunătățirii. Această idee permite dobîndirea nestînjenită de noi elemente, punînd, în același timp, la adăpost ceea ce a fost deja obținut. Oricare ar fi avantajele obținute de un stat ce acționează pe baza acestor maxime, acestea sînt cu strășnicie zăvorîte ca într-un fel de cadru familial, adunate ca într-un fel de avere fără putința de a fi vreodată înstrăinată. Prin intermediul unei politici constituționale (*constitutional policy*) care lucrează după modelul naturii, noi primim, păstrăm și transmitem modalitatea noastră de a guverna și privilegiile noastre în același fel în care ne primim în proprietate și viețile noastre, în care le posedăm și le transmitem mai departe. Instituțiile rezultate din acest mod de acționa (*the institutions of policy*), bunurile Fortunei și darurile Providenței ne sînt transmise și le transmitem mai departe în același mod și urmînd aceeași ordine. Sistemul nostru politic este situat într-o justă corespondență și simetrie cu ordinea lumii și cu modul de a exista, caracteristic unui corp permanent, compus din părți aflate în schimbare. De aceea prin intervenția acestei uluitoare înțelepciuni, care face posibilă contopirea misterioasă și măreață a rasei umane, întregul, condiționat temporal, nu este niciodată bătrîn, între două vîrste sau tînăr, ci mereu statornic și neschimbător, de-a lungul cursului variat al necontenitei decăderi, descompuneri, renașteri și înfloriri. Astfel, într-un stat care urmează în acțiunile lui cursul naturii, noi nu sîntem niciodată pe de-a întregul inediți în ceea ce îmbunătățim, după cum nu sîntem niciodată

demodați în ceea ce păstrăm. Aderînd astfel la modurile de a acționa și la principiile înaintașilor noștri, sîntem călăuziți nu de superstiția celor care venerează trecutul de dragul acestuia, ci de spiritul analogiei filozofice. În adoptarea acestui principiu al moștenirii am conferit formei noastre de guvernare imaginea unei înrudiri de sînge. Am legat astfel Constituția țării noastre de cele mai sfinte legături domestice. Am îmbrățișat astfel legile noastre fundamentale, din străfundul afecțiunilor noastre de familie. Unindu-le strîns în inimile noastre, am cultivat statul nostru, căminele noastre, mormintele noastre și altarele noastre cu căldura tuturor afecțiunilor combinate și reciproc sporite.

Adoptarea aceluiași plan de conformare a instituțiilor noastre artificiale la natură și chemarea instinctelor naturale puternice și sigure în ajutor, pentru a întări construcțiile fragile și failibile ale rațiunii, și considerarea libertăților noastre în lumina acestei moșteniri ne-au adus și alte cîștiguri, deloc de neglijat. A ne venera astfel înaintașii și a acționa mereu ca și cum ne-am afla în prezența lor ne-a făcut să temperăm, printr-o seriozitate solemnă, spiritul libertății, care, considerat în sine, duce la greșeli de guvernare și la exces. Ideea obîrșiei noastre libere (*liberal*) ne inspiră sentimentul unei demnități naturale și înnăscute (*habitual native*), care ne ține departe de acea obrăznicie a parvenitului care îi însoțește, aproape în mod inevitabil, pe cei care au dobîndit, pentru întîia oară, o distincție, aruncîndu-i astfel în dizgrație. În felul acesta, libertatea noastră devine noblețe și dobîndește o dimensiune impunătoare și maiestuoasă. Ea își are propria sa genealogie și proprii săi strămoși iluștri, emblemele și blazonul ei imemorial, propria ei galerie de portrete, inscripții și monumente, documente, dovezi și titluri. Avem pentru instituțiile noastre civile respectul pe care natura ni-l dictează pentru indivizi – pe temeiul vîrstei lor și în memoria părinților lor. Nici unul dintre mînuitorii voștri de sofisme nu este capabil să producă pentru a păstra o libertate rațională și bărbătească, ceva mai bun, decît cursul pe care noi l-am urmat, preferînd natura și sufletele noastre în locul speculațiilor și al invențiilor, ca pepiniere și păstrătoare ale drepturilor și libertăților noastre.

Ați fi putut, dacă ați fi vrut, să profitați de exemplul nostru, oferind astfel libertății voastre redobîndite o demnitate pe măsură.

Privilegiile voastre, deși suspendate, nu s-au șters din memorie. Cu certitudine că în anii în care nu v-ați bucurat de Constituția voastră, aceasta s-a deteriorat și s-a irosit. Dar vă mai rămîn încă unele bucăți de zid și mai posedați încă, în întregime, temeliile acestui edificiu nobil și venerabil. Ați fi putut să reparați acele ziduri, după cum ați fi putut să înălțați ceva nou pe acele vechi temelii. Constituția voastră a fost suspendată înainte să fi fost desăvîrșită. Cu toate acestea, voi ați avut elementele unei Constituții aproape atît de bună, pe cît ar fi de dorit. Ați beneficiat, în cadrul vechilor voastre stări, de acea diversitate a părților, care corespundeau diferitelor categorii din care, în mod fericit, era alcătuită comunitatea voastră. Ați avut, din belșug, acea combinație și opoziție a intereselor. Ați avut acel sistem de acțiune și reacțiune care contribuie, atît în lumea naturală cît și în cea politică, la nașterea armoniei universului ca rezultat al luptei reciproce dintre puterile discordante. Aceste interese opuse și aflate în conflict – pe care voi le-ați considerat ca fiind un cusur atît de mare atît al vechii voastre Constituții cît și al Constituției noastre actuale – introduc o binevenită frînă în calea tuturor deciziilor precipitate. Ele fac din deliberare nu o problemă de alegere, ci una de necesitate. Ele fac din orice schimbare un subiect al *compromisului*, care, în mod natural, aduce cu sine moderație. Ele formează temperamentele, ferind în același timp de relele și suferințele produse de schimbările radicale, violente și făcute la întîmplare (*unqualified*). Ele fac astfel ca toate inițiativele pripite ale oricărei puteri arbitare să fie, pentru totdeauna, imposibile, fie că este vorba de puterea unuia sau a mai multora. Prin această diversitate a membrilor și a intereselor i se oferă libertății generale tot la fel de multe garanții, ca și cum ar exista opinii separate ale unor ordine diferite. Tot așa cum, prin supunerea întregului la autoritatea unei monarhii reale, fiecare parte este împiedicată să se abată de la locul care i-a fost destinat, sau chiar să-l părăsească.

Vechile voastre stări au oferit, cu siguranță, toate aceste avantaje; numai că voi ați ales să acționați ca și cum nu ați fi avut niciodată experiența traiului într-o societate civilă, și ca și cum ar fi trebuit să începeți totul de la zero. Ați pornit în mod greșit, deoarece ați început prin a dispreţui tot ceea ce vă aparținea. Ați crezut că nu aveți nevoie de capital pentru a vă face un rost. Dacă

ultimele generații ale patriei voastre vi s-au părut atît de lipsite de faimă încît să le ignorați, ați fi putut măcar să apelați la o generație mai veche ca bază pentru revendicarea drepturilor voastre. Se prea poate ca, sub influența unei preferințe pioase pentru acești înaintași, imaginația voastră să fi descoperit în ei modele de virtute și înțelepciune. Acest lucru v-ar fi situat mai presus de obiceiurile vulgare ale prezentului, înălțîndu-vă prin puterea exemplului pe care aspirați să îl imitați. Respectîndu-vă înaintașii ați fi putut învăța a vă respecta și pe voi înșivă. Nu ați mai fi început atunci să considerați poporul Franței ca pe un unul născut ieri, ca pe o națiune de sărăntoci lipsiți de noblețe și servili pînă în 1789, anul eliberării lor. Oricum, nu ați fi acceptat – numai pentru a le permite, în detrimentul onoarei voastre, celor care vă ridică în slăvi aici, la Londra, să vă scuze pentru monstruoasele voastre excese – să fiți înfățișați ca o bandă de sclavi din Indiile răsăritene (*Maroon*), care și-au dobîndit libertatea în chip neașteptat, și care numai astfel ar putea fi iertați pentru abuzul de libertate, cu care nu sînt obișnuiți și care nu li se potrivește. Nu credeți, neprețuitul meu prieten, că ar fi fost mai înțelept să vă considerați voi înșivă, așa cum și eu v-am considerat întotdeauna, o națiune civilizată și generoasă care, spre nefericirea ei, a rătăcit pentru o vreme drumul cel drept, din pricina înaltelor voastre sentimente romantice de fidelitate, onoare și loialitate? În felul acesta v-ați fi înfățișat ca o națiune vitregită de evenimentele care nu au acționat în favoarea ei, dar care, în pofida acestui lucru, nu a fost înrobită de nici o înclinație servilă sau lipsită de generozitate. Ați fi apărut astfel ca fiind animați de principiul interesului public, chiar și în situațiile în care cu devotament vă supuneți, adorînd astfel, în persoana regelui vostru, întotdeauna patria. Dacă ați fi avut grijă să se înțeleagă că, în rătăcirea acestei erori inofensive, v-ați îndepărtat de înțelepții voștri strămoși, dar că erați hotărîți să continuați vechile voastre privilegii, păstrînd în același timp spiritul atît al vechii cît și al mai recentei voastre loialități și demnități, sau dacă, neîncrezători în voi înșivă și incapabili să vedeți cu limpezime Constituția strămoșilor voștri aproape distrusă, v-ați fi uitat la vecinii voștri din această țară, care au păstrat vii vechile principii și modele ale vechiului *common law* al Europei, pe care le-au perfecționat și adaptat la starea prezentă a guvernămîntului lor – ei bine! dacă ați fi urmat

toate aceste exemple înțelepte, ați fi putut să oferiți lumii, la rîndul vostru, exemple noi de înțelepciune. Ați fi făcut atunci din cauza libertății o cauză demnă de urmat de toate spiritele de valoare ale fiecărei țări. Ați fi făcut de rușine despotismul pe întreaga suprafață a pămîntului, dovedind nu doar că libertatea este compatibilă cu legea, dar că ea poate, atunci cînd este bine temperată, să devină complementară legii. Ați fi avut atunci un sistem fiscal productiv, care nu ar fi oprimat pe nimeni. Ați fi avut atunci un comerț înfloritor care să sporească bunăstarea statului vostru. Ați fi avut o Constituție liberă, o monarhie puternică, o armată disciplinată, un cler respectabil și venerat, o nobilime plină de demnitate, dar animată de o energie, capabilă să stimuleze virtutea, și nu să o distrugă. Ați fi avut o burghezie animată de un spirit liberal (*a liberal order of commons*), capabilă să însuflețească și să reîmprospăteze acea nobilime. Ați fi avut un popor protejat, satisfăcut, muncitor și supus, deprins să caute și să recunoască acea fericire pe care numai virtutea o aduce cu sine în oricare dintre împrejurările vieții. Căci în acestea constă adevărata egalitate morală a omenirii, și nu în acele ficțiuni înspăimîntătoare, care, trezind idei false și așteptări deșarte în oamenii meniți să rătăcească pe căile întunecate ale unei vieți pline de trudă, contribuie numai la a agrava și la a face și mai amară adevărata inegalitate, căreia niciodată nu-i pot pune capăt – o inegalitate pe care ordinea vieții civile o instituie atît pentru binele celor pe care nu îi poate ridica din condiția lor umilă cît și pentru binele celor pe care îi poate înalța la o condiție mai favorabilă, dar nu neapărat și mai fericită. În fața voastră se deschisese o viață ușoară și lesnicioasă, de fericire și glorie, așa cum istoria lumii nu mai pomenise pînă atunci. Voi ați arătat însă că, pentru om, dificultatea este bună.

Calculați-vă cîștigurile! Vedeți cît ați obținut de pe urma acelor speculații prea extravagante și prea îndrăznețe, prin care conducătorii voștri au învățat să-și disprețuiască înaintașii și contemporanii, să se disprețuiască chiar și pe ei înșiși, pînă într-acolo încît să devină, cu adevărat, vrednici de dispreț. Urmînd aceste lumini false, Franța a plătit pentru nenorocirile care s-au abătut asupra ei mai scump decît ar fi plătit oricare altă țară pentru binefacerile cele mai mari! Tot ceea ce Franța a obținut prin crimă a fost sărăcia! Ea nu și-a sacrificat virtutea pentru interesele sale.

Ceea ce a făcut a fost să se dezică de interesele ei, astfel încît să-și poată călca în picioare virtutea. Toate celelalte națiuni au procedat la edificarea unei noi forme de guvemămînt sau la reformarea uneia deja existente fie prin instituirea unor diferite practici religioase, fie prin aplicarea, cu o și mai mare precizie a unora noi. Toate celelalte popoare au așezat libertățile civile pe temeliile unor moravuri mai severe și ale unor principii morale mai austere și mai riguroase. Numai că Franța, atunci cînd a slăbit frîiele autorității regale, a făcut ca abaterea ei de la adevărata moralitate să fie dublă: cea a unei desfrînări cumplite a moravurilor (*manners*) și cea a unei ireligiozități insolente a opiniilor și practicilor. Ea a făcut astfel să circule, prin toate straturile sociale, ca și cum nu știu ce privilegiu s-ar fi revărsat asupra lor sau nu știu ce cîștig inaccesibil pînă atunci li s-ar fi oferit deodată, toate beteșugurile morale care, de regulă, erau pînă atunci apanajul celor puternici și bogați. Acesta este unul dintre noile principii ale egalității în Franța.

Prin perfidia conducătorilor ei, Franța a făcut ca, în cabinetele regilor, glasul blînd al sfatului și subiectele cele mai importante de discuție să fie, în întregime, discreditate și lipsite de orice forță. Ea a consacrat maximele sfidării tiranice caracterizate de o suspiciune jalnică. Ea i-a învățat pe regi să tremure din pricina a ceea ce ulterior se va numi „posibilități înșelătoare ale moralei politice". De acum încolo, suveranii îi vor considera pe cei care îi sfătuiesc să se încreadă, în mod necondiționat, în poporul lor drept dușmani ai tronului, trădători care țintesc la distrugerea lor, pentru că abuzînd de bunăvoința lor naturală, îi fac să accepte, prin mijlocirea unor fățarnice pretexte, participarea unor conspiratori îndrăzneți și perifizi la exercitarea puterii lor. Chiar și singură, aceasta este, atît pentru voi, cît și pentru întreaga omenire, o nenorocire ireparabilă. Amintiți-vă că Parlamentul din Paris i-a spus regelui vostru că, prin convocarea tuturor Stărilor Generale, el nu va avea de nimic a se teme decît de excesul nețărmurit al zelului pe care acestea îl depun pentru a sprijini Tronul. Este potrivit ca aceia care au vorbit astfel atunci să-și ascundă acum fețele. Este drept ca ei să primească acum parte din suferințele pe care sfatul lor le-a adus suveranului și țării lor. Declarații atît de optimiste nu fac decît să legene și să adoarmă autoritatea; să încurajeze angajarea pripită a acesteia în

aventurile periculoase ale unei politici ale cărei consecințe nu pot fi estimate; să neglijeze măsurile prealabile, pregătirile și precauțiile care deosebesc bunăvoința de imbecilitate, în a căror absența nici un om nu poate să dea socoteală de efectele salutare ale vreuunui proiect abstract de guvernare sau de instituire a libertății. Tocmai pentru că aceste precauții au lipsit, Parlamentele au asistat la transformarea în otravă a ceea ce trebuia să fie un leac pentru stat. Ele i-au văzut pe francezi revoltîndu-se împotriva unui rege blînd și legitim cu mai multă furie în acțiunea lor și cu mai multă brutalitate în ofensa pe care au adus-o decît s-a întîmplat să exprime vreodată un popor care s-a ridicat împotriva celui mai nelegiuit uzurpator sau a celui mai sîngeros tiran. Căci francezii s-au ridicat împotriva spiritului de conciliere, împotriva celui care îi proteja și împotriva unei puteri care le oferea numai grații, favoruri și privilegii.

Acest lucru a fost împotriva firii, dar ceea ce a urmat este în acord cu aceasta. Francezii și-au aflat pedeapsa în succesul lor. Legi răsturnate, tribunale distruse, o industrie lipsită de vigoare, comerț în descompunere, impozite neplătite și o dată cu toate acestea, un popor adus la sapă de lemn, o biserică jefuită fără ca statul să cîștige din acest lucru, anarhie civilă și militară devenind Constituția regatului, fiecare lucru uman și divin sacrificat idolului creditului public și, ca urmare, falimentul național și, pentru a desăvîrși totul, această monedă de hîrtie garantată de o putere nouă, precară și șubredă – aceste hîrtii compromise de înșelăciunea ticăloșilor și de jaful sărăcitor, din care se pretinde că se poate face o monedă capabilă să susțină un mare imperiu, în locul celor două forme de monedă care, prin convenție, au servit întotdeauna și pretutindeni ca bază a creditului și care au dispărut din circulație, pentru a se ascunde în pămîntul din care au venit – în momentul în care principiul proprietății, din care rezultă și pe care îl întruchipează, a fost, sistematic, distrus.

Erau necesare toate aceste lucruri îngrozitoare? Erau ele rezultatele inevitabile ale luptei disperate a unor patrioți hotărîți, forțați să-și croiască cu greu drumul prin sînge și tumult spre țărmul calm al unei libertăți serene și prospere? Nu, nimic din toate acestea. Ruinele fumegînde ale Franței, care ne cutremură încă simțămintele ori de cîte ori ne întoarcem privirile într-acolo, nu sînt distrugerile provocate de un război civil, ci monumentele

triste, dar pline de învățăminte ale unei povațe pripite și neștiutoare, oferită într-o vreme de pace deplină. Ele sînt dovezile grăitoare ale unei autorități nepăsătoare și arogante, deoarece nimic nu i-a stat împotrivă și nici că putut să-i stea. Persoanele care au risipit astfel prețioasa comoară a crimelor lor, persoanele care au răspîndit, cu atîta nesăbuință, nenorocirile publice (nenorociri care, în alte împrejurări, reprezintă cea din urmă ispășire pe care un stat decăzut trebuie să o plătească pentru a se înălța din nou), nu au întîmpinat în marșul lor nici o împotrivire, sau poate una prea slabă. Marșul lor a semănat, de la început pînă la sfîrșit, mai degrabă cu o procesiune triumfală decît cu o înaintare în război. Avangarda lor le-a luat-o cu mult înainte, demolînd și făcînd totul una cu pămîntul, pentru a le netezi calea. Pentru cauza țării lor, pe care au ruinat-o, nu au vărsat nici măcar un strop din sîngele *lor*. Nu au făcut nici un fel de sacrificii pentru proiectele lor de două parale, în vreme ce își aruncau regii în închisoare, în vreme ce își ucideau semenii, scăldînd în lacrimi și aruncînd în sărăcie și năpăstuire mii de oameni și de familii respectabile. Cruzimea lor nu a fost nici măcar rezultatul infam al fricii, ci efectul sentimentului lor de absolută siguranță, care punea stăpînire pe ei atunci cînd autorizau trădările, tîlhăriile, violurile, asasinatele, măcelurile și incendiile, pe toată întinderea țării lor chinuite. Numai că originea tuturor acestora a fost evidentă de la bun început.

Această alegere, pe care nimeni nu a impus-o, această înclinație către rău ar fi apărut ca fiind în întregime inexplicabilă dacă nu am fi luat în considerare compoziția Adunării Naționale. Nu mă refer însă la alcătuirea ei formală, care, așa cum există acum, este suficient de criticabilă, ci la oamenii care compun mare parte a ei, aspect de mii de ori mai important decît toate cele legate de formă. Dacă n-am fi știut despre această Adunare decît titlul și funcția ei, atunci toate culorile din lume nu ar fi fost îndeajuns pentru a zugrăvi imaginației ceva mai venerabil. Dintr-o asemenea perspectivă, un observator, subjugat de o asemenea imagine impunătoare, precum cea a virtuții și înțelepciunii unui întreg popor reunite într-un astfel de organ, ar ezita în a condamna chiar și lucruri mai rele decît acestea. În loc să-i apară ca blamabile, aceste lucruri i s-ar fi înfățișat ca fiind doar misterioase. Dar nici un fel de titlu, nici un fel de putere, nici o funcție, nici o

instituție artificială, de orice fel ar fi ea, nu poate face din oamenii chemați să alcătuiască un sistem de autoritate altceva decît Dumnezeu, natura, educația și obiceiurile lor i-au făcut să fie. Încrederea poporului nu le poate conferi puteri dincolo de această limită. Este posibil ca virtutea și înțelepciunea să formeze obiectul alegerii poporului. Dar alegerea nu-i conferă celui votat nici înțelepciune, nici virtute. Nici natura și nici revelația nu au învestit poporul cu o astfel de putere.

După ce am parcurs lista cu numele și calitățile celor aleși în Starea a treia), nimic din ceea ce s-a întîmplat după alegerea lor nu m-a mai uimit. Este drept că am văzut printre ei unii de rang recunoscut, unii care străluceau prin talentele lor, dar printre ei n-a fost de găsit nici unul care să aibă experiență practică în treburile statului. Cei mai buni dintre ei erau oameni cu preocupări teoretice. Numai că, oricît de remarcabili ar fi fost cei cîțiva aleși, ceea ce conferă caracterul unui organism este substanța și masa lui, ele determinînd în cele din urmă, direcția acestuia. În toate organismele, cei care conduc trebuie, de asemenea, într-o măsură considerabilă, să se și supună. Ei trebuie să-și potrivească propunerile după gustul, talentul și dispozițiile celor pe care voi să-i conducă. De aceea, într-o Adunare alcătuită, în cea mai mare parte a ei, într-un mod atît de vicios și de șubred, în care există numai cîțiva oameni de talent risipiți în cuprinsul ei, aceștia vor trebui să dobîndească, pentru a nu deveni altceva decît instrumente abile ale unei politici absurde, un grad de virtute atît de ridicat, cum puțini se pot mîndri în lume că au atins! Și dacă, așa cum se întîmplă cel mai adesea, acești oameni de talent în loc să manifeste acel grad neobișnuit de virtute vor fi împinși mai degrabă de ambiție feroce și de pofta pentru o glorie trecătoare, atunci partea slabă și prost alcătuită a Adunării, căreia ei i s-au conformat mai întîi, devine, la rîndul ei, păgubitul și instrumentul de realizare a planurilor lor. În cadrul acestui proces politic, conducătorii vor fi obligați să se încline în fața ignoranței celor de care trebuie să se facă urmați, în vreme ce aceștia vor fi obligați să se supună celor mai proaste proiecte ale conducătorilor lor.

Dacă vrem ca propunerile făcute în adunările publice, de conducători să păstreze un oarecare grad de seriozitate, atunci aceștia trebuie să-i respecte pe cei pe care îi conduc, și pînă la un punct, chiar să se teamă de ei. Este nevoie ca supușii, în cazul în

care nu vor să fie conduși orbește, să fie pregătiți să acționeze, dacă nu ca actori, cel puțin ca judecători. Ei trebuie, de asemenea, să fie judecători cu o autoritate și cu o gravitate naturală. Asigurarea unui comportament înțelept și moderat în astfel de adunări este posibilă numai dacă acestea sînt, în totalitatea lor, alcătuite din oameni respectabili în privința rangului lor, a proprietății lor, a educației și a tuturor deprinderilor care le lărgesc și le deschid gîndirea.

Primul lucru care m-a izbit atunci cînd Stările Generale s-au întrunit în Franța a fost o mare abatere de la vechiul curs al lucrurilor. Am constat că reprezentanții Stării a treia erau șase sute. Numărul lor era egal cu numărul reprezentanților celorlalte două ordine. Dacă ordinele ar fi acționat separat atunci, trecînd dincolo de considerentele legate de cheltuieli, numărul nu ar fi fost atît de important. Dar atunci cînd a devenit vizibil faptul că cele trei ordine vor fi contopite într-unul singur, modul de realizare (*policy*) a acestei reprezentări numeroase și consecința care decurge, în mod necesar, din aceasta au devenit evidente. O scăpare cît de mică a unuia dintre cele două ordine este îndeajuns pentru a arunca în mod necesar puterea în mîinile celui de-al treilea ordin. De fapt, întreaga putere a statului a fost, de curînd, absorbită în acel singur organism. Alcătuirea pe care s-ar fi cuvenit să o aibă a devenit prin urmare cu atît mai importantă.

Gîndiți-vă, domnule, cît de surprins am fost atunci cînd am aflat că o proporție foarte însemnată a Adunării (o majoritate, cred, a membrilor ei efectivi) era alcătuită din oameni ai legii – în particular – din practicieni ai acesteia. Din componența ei nu făceau parte magistrați respectabili, care să fi oferit țării lor garanții ale științei, prudenței și integrității lor, și nici avocați de frunte ai baroului, nici profesori renumiți care să predea în universități, ci, în cea mai mare parte, așa cum și trebuie să se întîmple în cazul unui asemenea număr, membrii cei mai modești și mai puțin calificați ai acestei profesii, care acționau în mod mecanic, ca simpli executanți. Existau și cîteva excepții demne de remarcat, dar, în general, era compusă din obscuri avocați de provincie, din administratori ai unor minore jurisdicții locale, din împuterniciți ai legii *(attornies)* din zona rurală, notari și o întreagă armată de unelte ale litigiilor municipale, instigatori și capi ai măruntului război de agitare a satului. Din momentul în

care am citit lista, am văzut cu claritate și foarte îndeaproape, ca și cum ar fi fost în realitate, tot ceea ce s-a întîmplat ulterior.

Gradul de apreciere de care fiecare profesie se bucură devine standardul prin care practicanții profesiei respective se apreciază pe ei înșiși. Numai că, într-un regat militar precum Franța, oricare ar fi fost meritele personale ale multor oameni ai legii, și, se pare în cazul multora, acestea au fost în mod negreșit apreciabile, nici o categorie a acestei profesii nu s-a bucurat de prea multă considerație, cu excepția vîrfurilor care, deseori, au îmbinat poziția lor profesională cu măreția familiei, dobîndind astfel o mare putere și autoritate. În mod sigur, aceștia au fost foarte respectați, ei inspirînd chiar o venerație amestecată cu frică. Cei care le erau inferiori în rang au fost mai puțin apreciați, în vreme ce tagma simplilor practicieni (*mechanical*) s-a bucurat de o reputație foarte slabă.

Ori de cîte ori autoritatea supremă este conferită unui organism astfel alcătuit, vor apărea, în mod evident, consecințele care decurg din faptul că autoritatea supremă este pusă în mîinile unor oameni care nu au dobîndit obișnuința de a se respecta între ei înșiși și care, anterior, nu s-au bucurat de o reputație solidă. Aceștia sînt oameni de la care nu ne putem aștepta să poarte cu moderație sau să administreze cu înțelepciune o putere despre care ei înșiși, mai mult decît alții, ar trebui să fie suprinși să o afle în mîinile lor. Cine ar putea să se iluzioneze că acești oameni, smulși dintr-o dată și ca prin vrajă din cea mai umilă poziție de subordonare, nu vor ajunge să fie amețiți de o măreție pentru care nu sînt deloc pregătiți? Cine ar putea să creadă că niște oameni de regulă băgăcioși, înfipți, subtili, activi, oameni caracterizați de dispoziții certărețe și cu minți iscoditoare ar reveni, cu ușurință, la vechea lor condiție de certuri obscure, de hărțuială minuțioasă, josnică și neprofitabilă? Cine ar putea să se îndoiască de faptul că, nici mai mult nici mai puțin, acești oameni, sacrificînd cu orice preț statul, despre a cărui conducere mintea lor nu a priceput nimic, își vor urmări, în principal, propriile interese, pe care le-au înțeles atît de bine? Toate aceste evenimente nu au depins de noroc sau de întîmplare. Ele a fost inevitabile și necesare. Ele au fost sădite în însăși natura lucrurilor. Astfel de oameni trebuie *să participe* (în măsura în care capacitatea lor nu le permite *să conducă*) la orice proiect care ar putea să le ofere, în avantajul lor,

o *Constituție litigioasă.* O Constituție care ar putea să le ofere nenumărate ocazii de a se dedica acelor operații și combinații profitabile, care apar în șuvoiul tuturor marilor convulsii și revoluții, și mai ales în toate însemnatele și violentele transformări ale proprietății. Era cumva de așteptat ca ei să se îngrijească de stabilitatea proprietății, ei, cei a cărora existență a depins întotdeauna de orice a făcut ca proprietatea să fie contestabilă, ambiguă și nesigură? Înălțarea lor subită în rang le-a oferit o arie extinsă de acțiune, numai că înclinațiile lor, obiceiurile și modul în care își duc la bun sfîrșit proiectele rămîn, în mod necesar, neschimbate.

De acord, se va spune, numai că acești oameni ar fi trebuit să fie temperați și înfrînați de către alte categorii de oameni, cu minți mai pătrunse de seriozitate și cu o capacitate mai mare de a înțelege. Să fie aceasta autoritatea eminentă și demnitatea copleșitoare a unui mănunchi de măscărici provinciali care dețin locuri în acea Adunare Națională, deși se spune despre unii dintre ei că nu sînt capabili nici să citească, și nici să scrie? Să fie ea reprezentată de numărul prea puțin însemnat al negustorilor, care, deși ceva mai educați și situați ceva mai sus în ordinea societății, nu cunosc altceva în afara socotelilor lor negustorești? Nu! Amîndouă aceste categorii au fost formate mai degrabă pentru a fi dominate și manipulate de către intrigile și artificiile avocaților decît pentru a deveni contraponderea acestora. Din pricina acestei periculoase disproporții, oamenii legii ajung cei care fac și desfac totul. Facultății de Drept i s-a alăturat o parte considerabilă a Facultății de Medicină. Cele două nu s-au bucurat de prea multă considerație în Franța. De unde rezultă că profesorii ei nu se numără printre cei care posedă sentimentul de demnitate. Dar chiar și presupunînd că li s-ar fi recunoscut, așa cum este cazul în Anglia, rangul care corespunde meritului lor, nu este mai puțin adevărat că oamenii de stat și legislatorii nu se formează veghind paturile celor în suferință. Printre membrii Adunării s-au numărat apoi negustorii de acțiuni și de fonduri publice, care sînt, cu siguranță, nerăbdători să schimbe, la orice preț, averea lor de hîrtie contra realității mult mai solide a pămîntului. Acestora li s-au alăturat oameni din alte categorii, de la care era de așteptat o și mai mică înțelegere a intereselor unui mare stat sau o preocupare și un atașament la fel de mici pentru stabilitatea oricărei instituții;

oameni formați pentru a executa, și nu pentru a controla. Aceasta a fost în linii mari componența Stării a treia din Adunarea voastră Națională, în care cu greu s-ar fi putut detecta cele mai slabe urme din ceea ce noi numim interesul natural pentru proprietatea funciară (*natural landed interest*).

Se știe că, fără a închide ușile meritului, din orice clasă ar veni acesta, Camera Comunelor britanică este, ca rezultat al unor cauze suficiente și adecvate, alcătuită din reprezentanții cei mai iluștri ai națiunii, prin rangul lor, prin originea lor, prin bogăția ereditară sau dobîndită, prin talentele lor educate, prin alesele lor merite în domeniul militar, civil, naval și politic. Presupunînd însă, ceea ce cu greu ne-am putea imagina, chiar și cu titlul de simplă presupoziție, că aceasta ar fi alcătuită în același fel ca cea de-a treia Stare în Franța, ați putea crede atunci că noi ne-am supune, cu docilitate, acestei înstăpîniri a tertipurilor sau că am putea să concepem așa ceva fără să ne umplem de groază? Ferească Dumnezeu ca eu să insinuez ceva care să prejudicieze acea profesie, care nu este decît o specie de sacerdoțiu care se îngrijește de ritualurile sacre ale justiției. Numai că, dacă eu îi respect pe cei care ocupă funcții pe măsura lor și dacă sînt gata să fac tot ce îmi stă în putere pentru a împiedica înlăturarea lor din vreuna din aceste funcții, nu pot, pentru a-i flata pe oamenii legii, să mint natura. Ei sînt buni și folositori pentru compoziția acelei adunări, dar, în măsura în care tind să devină atît de numeroși, este inevitabil ca ei să nu tindă, de asemenea, să devină una cu întregul, ceea ce le conferă un rol nefast. Minunata pricepere de care ei dau dovadă în funcțiile specifice pe care le îndeplinesc este departe de a-i califica pentru exercitarea altor funcții. Nu poate scăpa neobservat faptul că, atunci cînd oamenii sînt atît de încrezători în deprinderile (*habits*) lor profesionale și de breaslă, ajungînd astfel să fie mult prea ancorați în perpetuarea uzanțelor acelui cerc îngust, ei pierd mai degrabă decît să dobîndească aptitudinile necesare unei bune cunoașteri a oamenilor, a experienței treburilor complicate și o perspectivă atotcuprinzătoare care să îmbine complicatele interese externe și interne participante la formarea acestei diverse realități pe care o numim stat.

Și chiar dacă ar fi ca, la urma urmelor, Camera noastră a Comunelor să fie, în întregime, alcătuită din oameni de profesie și breaslă, în ce constă, totuși, puterea ei, circumscrisă și limitată

cum este de către barierele legilor, ale uzanțelor, ale regulilor pozitive ale doctrinei și practicii, contrabalansată de către autoritatea Camerei Lorzilor, fiecare moment al existenței ei atîrnînd de voința Coroanei, care ne poate oricînd menține în sesiune, ne poate amîna sau ne poate dizolva? Într-adevăr, puterea directă sau indirectă a Camerei Comunelor este, cu siguranță, mare; și fie ca ea să poată să-și păstreze măreția, iar spiritul care animă această măreție autentică să rămînă nealterat! Așa va fi atîta vreme cît ea poate să-i împiedice pe cei care încalcă legile în India să devină cei care fac legile în Anglia. Cu toate acestea, chiar și atunci cînd puterea Camerei Comunelor se manifestă în toată plenitudinea ei, ea nu este decît un strop dintr-un ocean, în comparație cu puterea care rezidă în majoritatea de nezdruncinat a Adunării Naționale de la voi. Căci, din momentul în care au fost abolite ordinele, nimic nu a mai limitat puterea acelei Adunări: nici legea fundamentală, nici convenția fermă, nici vreo altă uzanța consacrată. În loc să se afle în situația de a se conforma unei Constituții ferm stabilite, ea și-a arogat puterea de a face o Constituție care să se conformeze planurilor lor. Nu există nimic în ceruri sau pe pămînt care să o poată controla. Ce mod de a gîndi trebuie să ai, ce inimă, ce stare de spirit pentru a fi capabil – sau chiar pentru a îndrăzni – să încerci nu doar să faci legi în fruntariile unei Constituții deja instituite, dar să arunci dintr-un condei pe hîrtie o Constituție cu totul nouă, care să se aplice unui mare regat și fiecărei părți din cuprinsul lui, de la monarhul aflat pe tron, pînă la ultima parohie uitată de lume? Dar – *nebunii dau năvală acolo unde îngerii se tem să pășască*. Într-o asemenea situație, în care puterea nu cunoaște limite, iar scopurile ei sînt vagi și de nedefinit, răul care rezultă din incapacitatea morală și aproape fizică a oamenilor care exercită o autoritate nu poate decît să fie cel mai mare rău cu putință pe care ni-l putem imagina ca afectînd administrarea treburilor umane.

După ce am examinat alcătuirea Stării a treia, așa cum aceasta s-a înfățișat de la bun început, am aruncat apoi o privire asupra reprezentanților clerului. Am văzut și aici cît de puțin interes a existat pentru a asigura protecția generală a proprietății și capacitatea deputaților de a servi scopurile de natură publică. Această alegere a fost așa fel înfăptuită, încît să permită intrarea

în rîndul reprezentanților clerului a unei proporții foarte ridicate de simpli preoți de țară. S-a permis astfel participarea la măreața și stăruitoarea muncă de modelare din temelii (*new-modelling*) a statului a unor oameni care nu aveau nici cea mai vagă idee despre ceea ce este un stat; a unor oameni pentru care lumea înceta să existe dincolo de hotarele parohiei lor obscure și care, scufundați fără speranță în sărăcie, nu puteau să simtă față de orice formă de proprietate, fie ea seculară sau bisericească, decît un sentiment de invidie. Pe scurt, oameni printre care se vor găsi mulți care ar fi în stare, chiar și pentru cea mai neînsemnată parte de pradă, să se alăture, fără ezitare, oricăror atacuri la adresa bogăției, din care nu vor putea spera niciodată să se împărtășească, poate numai în ideea unui jaf general. În loc să contrabalanseze puterea celor care se dedau tertipurilor în Starea a treia, acești preoți nu au putut rata ocazia de a deveni ajutoarele active – sau, în cel mai bun caz, instrumentele pasive – ale celor de care erau îndeobște deja îndrumați în măruntele lor preocupări de țară. De altfel, ei ar fi putut cu greu să fie considerați ca numărîndu-se printre cei mai onești din tagma lor, ei, care, așa cum putem presupune pe baza capacității lor reduse de a înțelege, nu s-au dat înapoi de la a trage sforile pentru a dobîndi un mandat care, eliberîndu-i de relația naturală cu turma lor, i-ar conduce de la sferele lor naturale de acțiune la acțiunea de regenerarea a regatului. Or, greutatea preponderentă a acestor deputați ai clerului, adăugată forței grupului celor care umblă cu tertipuri în cadrul Stării a treia, a desăvîrșit acest monument al ignoranței, al pripelii, al infatuării și al poftei de pradă, căruia nimic nu i-a putut ține piept.

Oricărui observator perspicace trebuie să-i fi fost clar, încă de la bun început, că majoritatea Stării a treia în combinație cu astfel de deputați ai clerului, precum cei pe care i-am descris mai sus, nu avea cum să se dea înapoi de la a urmări distrugerea nobilimii și de la a deveni instrumentul de realizare a celor mai reprobabile planuri ale unora dintre reprezentanții acestei clase. Aceștia scontau pe jefuirea și umilirea propriei lor Stări ca sursă pentru recompensarea noilor lor adepți. A distruge tot ceea ce făcea fericirea semenilor lor nu a fost deloc un sacrificiu pentru astfel de oameni. Atunci cînd oameni de calitate se lasă cuprinși de nemulțumire și violență,

disprețul care le este insuflat de propria lor tagmă este egal cu mîndria și aroganța lor personală. Unul dintre primele simptome care dezăvluie ambiția lor egoistă și vătămătoare este o risipitoare pierdere din vedere a demnității pe care o împărtășesc cu ceilalți. Primul principiu (sămînța chiar) a tuturor legăturilor afective de natură publică este atașamentul față de propria noastră categorie socială, de micul grup din societate căruia îi aparținem. Este prima verigă din lanțul care ne conduce la iubirea de țară și de umanitate. Interesele fiecărei părți a edificiului social sînt zălogite și încredințate tuturor celor care o alcătuiesc. Și așa cum numai un cetățean nedemn ar justifica abuzul comis de către grupul căruia îi aparține, tot așa numai un trădător ar renunța la această încredere în favoarea avantajului lui personal.

Au existat pe vremea tulburărilor noastre civile, în Anglia (nu știu dacă și voi ați avut așa ceva în Adunarea voastră în Franța), mai multe persoane, precum cel care era pe atunci contele de Olanda. După ce au adus oprobiul asupra Tronului, fie personal, fie prin familiile lor, datorită favorurilor care n-au încetat să se reverse asupra lor, nu au ezitat mai apoi să se alăture revoltelor iscate de nemulțumirile pe care ei înșiși le cauzaseră. Erau oameni care au pus umărul la subminarea tronului, deși unii dintre ei îi datorau tot ceea ce au ajuns să fie, iar alții toată acea putere pe care au folosit-o pentru a-și ruina binefăcătorul. Dacă ar fi să se pună limite rapacității acestui fel de oameni sau dacă li s-ar permite altora să se înfrupte din bunurile pe care aceștia ar ajunge să le monopolizeze doar pentru ei, atunci răzbunarea și invidia ar inunda foarte repede abisul de dorințe nesatisfăcute ale avariției lor. Pierdută în ceața creată de pasiunile lor nestăpînite, rațiunea lor se rătăcește, vederile lor devin mereu mai vaste și mai dezorientate, pentru unii inexplicabile, pentru ei înșiși nesigure. Într-o ordine stabilă a lucrurilor, ei ar afla pretutindeni bariere puse în calea ambiției lor lipsite de principii. Numai că, în ceața și în înnegurarea acestei totale dezordini civile, cîmpul ambiției lor se mărește pînă cînd limitele lui devin una cu orizontul.

Atunci cînd oamenii de rang sacrifică ideea de demnitate unei ambiții lipsite de un obiect precis și folosesc instrumente ignobile în vederea atingerii unor scopuri pe măsură, totul decade. Nu se întîmplă acum în Franța ceva asemănător? Nu vedem cum

apar lucruri josnice și lipsite de glorie, un fel de ticăloșie care însoțește modul de a acționa al oamenilor? O tendință de a diminua indivizii și, o dată cu ei, întreaga demnitate și importanță a statului în toate cele care se fac? Lumea a cunoscut și alte revoluții, conduse de oameni care, pe măsură ce au încercat sau chiar au reușit să efectueze schimbări în stat, și-au înnobilat ambiția prin aceea că au sporit demnitatea poporului a cărui pace au tulburat-o. Ei au avut vederi largi. Ei și-au propus să-și conducă țara, și nu să o distrugă. Ei au fost oameni cu mari talente civile și militare, și chiar dacă și-au terorizat epoca, ei au fost, în același timp, o podoaba ei. Ei nu au rivalizat unii cu ceilalți, ca atîția cămătari evrei, pentru onoarea de a fi găsit cea mai bună soluție – în forma circulației frauduloase a unei hîrtii depreciate – pentru ruina și nenorocirile pe care numai sfaturile lor degenerate le-au abătut asupra țării. Cuvintele de laudă adresate unuia dintre marii răufăcători de stirpe veche – Cromwell –, de către cineva din neamul său, unul dintre poeții preferați ai vremii, arată ceea ce și-a propus el și ceea ce, într-adevăr, a reușit, pe măsura ambiției lui, să realizeze:

Pe măsură ce tu te înalți, statul, ce crește și el,
De schimbarea ta nu este tulburat în nici un fel,
Transformat precum marea scenă a lumii, cînd fără zgomot
Soarele ce răsare ale nopții palide lumini le risipește.[43]

Acești perturbatori ai ordinii nu erau atît uzurpatori ai puterii, cît oameni care urmăreau să-și ocupe locul care, în mod natural, le revenea în societate. Ascensiunea lor a avut ca rezultat iluminarea și înfrumusețarea lumii. Dacă au dobîndit victoria asupra rivalilor, aceasta s-a datorat faptului că au strălucit mai mult decît aceștia. Mîna care, ca un înger exterminator, a lovit țara i-a transmis acesteia forța și energia ei. Nu spun – ferească Dumnezeu! – că virtuțile acestor oameni îi absolvă de crimele lor, dar ele îndulcesc efectele acestora. Așa a fost, după cum am spus, Cromwell al nostru. Așa au fost toți ai voștri, din neamul de Guise, de Conde și Coligny. Așa au fost și cei din neamul Richelieu, care, în vremuri mai liniștite, au acționat în spiritul războiului civil. Așa au fost și Henric al IV-lea al vostru și Sully – oameni minunați și a căror cauză a fost mai puțin îndoielnică – și care,

deși au apărut în mijlocul dezordinilor civile, nu și-au pierdut niciodată amprenta personalității lor. Este un lucru uluitor să vezi cu cîtă rapiditate, atunci cînd a avut o clipă de răgaz, Franța și-a revenit și s-a înălțat din cel mai lung și mai înspăimîntător război civil pe care l-a cunoscut vreo națiune. De ce? Deoarece în vîltoarea tuturor masacrelor, spiritul țării nu a pierit. Demnitatea lucidă, mîndria nobilă, sensul generos al gloriei și emulației nu s-au risipit. Dimpotrivă, toate acestea au fost trezite și intensificate. Deși organele statului au avut de suferit, ele au continuat totuși să existe. Au fost conservate toate însemnele onoarei și ale virtuții, toate recompensele și distincțiile. Numai că deruta voastră prezentă a cuprins, ca un fel de paralizie, izvoarele însăși ale vieții. Toți aceia dintre voi care au fost impulsionați de principiul onoarei au căzut în dizgrație și umilință. Pulsul vieții s-a scurs din ei. Tot ce le-a rămas este o indignare care îi mortifică și îi marginalizează. Numai că această generație de nobili se va stinge cu repeziciune. Cea care îi va urma va fi aidoma șarlatanilor și clovnilor, speculanților, cămătarilor și evreilor, care le vor fi întotdeauna tovarăși și, uneori, chiar magiștrii. Credeți-mă, domnule, că cei care urmăresc să niveleze, nu instaurează niciodată egalitatea. În toate societățile compuse din diferite categorii de cetățeni, unele categorii trebuie să fie deasupra celorlalte. Prin urmare, cei ce nivelează pot doar să schimbe și să pervertească ordinea naturală a lucrurilor. Ei împovărează edificiul societății prin aceea că așază în vîrf ceea ce soliditatea structurii cere să fie situat la bază. Corporația croitorilor și a tîmplarilor din care este alcătuită Republica (din Paris, de pildă) nu se va putea ridica niciodată la înălțimea proiectelor pe care voi le-ați întemeiat pe cea mai cumplită dintre toate uzurpările, cea a prerogativelor naturii.

La deschiderea Stărilor Generale ne-a fost dat să-l auzim pe cancelarul Franței declarînd, pe un ton de oratorie înflorată, că toate ocupațiile sînt onorabile. Dacă ar fi înțeles prin aceasta că nici o ocupație onorabilă nu este de disprețuit, atunci el nu ar fi fost departe de adevăr. Dar afirmînd că un lucru este onorabil, noi îl scoatem cumva în evidență. Ocupația unui frizer sau a unui lumînărar nu poate fi onorabilă pentru oricine – pentru a nu menționa alte ocupații, și mai servile încă. Asemenea categorii de

oameni nu trebuie oprimate de către stat; dar statul este oprimat dacă se întîmplă ca acestea fie individual, fie colectiv, să ajungă la conducerea lui. Lăsînd ca acest lucru să se întîmple, voi credeți că luptați împotriva unei prejudecăți, cînd de fapt vă aflați în război cu natura.[44]

Nu-mi pot închipui, dragă domnule, că ați putea fi unul dintre acele spirite sofistice greu de mulțumit sau de o candoare prefăcută, care să ceară, pentru fiecare observație sau sentiment de o natură generală, o prezentare amănunțită a corecțiilor sau excepțiilor, pe care rațiunea le presupune ca fiind incluse în orice propoziție generală, venită de la persoane rezonabile. Să nu care cumva să credeți că aș intenționa să rezerv puterea, autoritatea și noblețea sîngelui doar numelor și titlurilor nobiliare. Nu, domnule! Pentru a conduce, nici o calificare nu este acceptabilă în afară de cea a virtuții și a înțelepciunii, reale sau presupuse. Oriunde s-ar afla cu-adevărat, ele au primit din partea Providenței, indiferent de stare, condiție, profesie sau activitate, pașaportul pentru a cuceri tărîmul uman și onorurile. Nefericirea să se abată asupra țării care, într-un mod nebunesc și lipsit de respect, ar respinge serviciile talentelor și virtuților civile, militare sau religioase, care i-au fost dăruite întru onoarea sa și pentru a o sluji și care ar arunca în uitare orice lucru format pentru a răspîndi faima și gloria pe cuprinsul statului. Nefericirea să se pogoare asupra țării care, trecînd în cealaltă extremă, apreciază ca un titlu potrivit pentru a conduce educația de joasă speță, viziunea îngustă și meschină asupra lucrurilor, ocupațiile sordide și mercenare ca fiind cele mai de preferat titluri pentru a comanda. Funcțiile trebuie să fie accesibile oricui, dar nu indiferent de cei care aspiră la ele. Nici un sistem de numiri prin rotație sau prin tragere la sorți, nici o modalitate de alegere care să opereze în spiritul acestora două nu pot fi convenabile pentru o guvernare care se exercită asupra unor probleme de o mare amploare. Deoarece aceste două modalități nu au capacitatea, directă sau indirectă, de a selecționa omul în lumina îndatoririlor lui sau în lumina adecvării la funcție, nu voi ezita să spun că drumul care duce de la condiția umilă la excelență și putere nu trebuie să fie prea lesnicios, și nici prea la îndemîna oricui. Dacă este adevărat că meritul excepțional este unul dintre cele mai rar întîlnite lucruri, atunci acesta trebuie pus la încercare. Templul onoarei

trebuie să fie întotdeauna așezat pe temeliile excelenței. Dacă acest templu se va deschide numai virtuții, atunci este bine de amintit că virtutea nu este pusă la încercare decît prin dificultate și luptă.

Pentru ca reprezentarea într-un stat să fie corectă și adecvată, ea trebuie să facă loc talentului și proprietății. Dar, întrucît talentul este un principiu plin de vigoare și activ, iar proprietatea este lipsită de contur, inertă și timidă, aceasta nu va putea să fie niciodată pusă la adăpost de invazia talentului, decît dacă ea ajunge să fie preponderentă în proporția reprezentării. Dacă vrem ca proprietatea să fie în mod adecvat protejată, atunci se cere ca ea să fie reprezentată sub forma ei cea mai masivă și cea mai concentrată de acumulare. Natura caracteristică a proprietății, formată pe baza principiilor combinate ale acumulării și conservării, este aceea de a fi *inegală*. Marile concentrări de proprietate, care stimulează prin natura lor invidia și care ispitesc lăcomia, trebuie să se afle la adăpost de orice pericol. Ele ajung atunci să se constituie într-o protecție naturală pentru proprietățile de importanță mai redusă. Aceeași cantitate de proprietate, o dată divizată prin natura lucrurilor între mai mulți oameni, nu produce aceleași efecte. Puterea ei defensivă este slăbită, pe măsură ce este dispersată. În cuprinsul acestei dispersări, porțiunea care revine fiecărui om ajunge să măsoare mai puțin decît ceea ce acesta, în rîvna dorinței sale, speră să obțină prin fărîmițarea acumulărilor celorlalți. Jefuirea celor cîțiva și distribuirea bunurilor la cei mulți va face ca fiecăruia să-i revină doar o parte extrem de mică. Numai că cei mulți sînt incapabili să facă acest calcul; iar cei care îi împing către jaf, nu au avut niciodată în vedere această distribuire.

Puterea de a ne perpetua proprietatea în familiile noastre este una dintre caracteristicile cele mai valoroase și mai semnificative ale unui principiu al proprietății, și cea care tinde să contribuie cel mai mult la perpetuarea societății înseși. Ea face ca slăbiciunea noastră să fie strunită de virtutea noastră; ea face ca avariția să devină izvor de bunăvoință. Cei care posedă averea familiei, dar și noblețea care însoțește posesiunea ereditară (fiind cei mai interesați de aceasta) sînt garanții naturali ai acestei transmisiuni. În cazul nostru, Camera Lorzilor este instituită pe baza acestui principiu. Ea este în întregime alcătuită din cei care

dețin proprietate și noblețe ereditară. De aceea, ea este a treia putere în alcătuirea corpului legislativ (*legislature*); fiind astfel și cea care are, în ultimă instanță, dreptul de a judeca problemele legate de proprietate în toate subdiviziunile. La fel și în cazul Camerei Comunelor care, deși de drept nu trebuie să fie alcătuită din deținători ai proprietății ereditare, este în realitate, în mare parte, astfel compusă. Oricare ar fi meritele acestor mari proprietari – iar ocaziile de a se situa printre cei mai buni nu le-au lipsit –, ei pot fi în situațiile cele mai dificile elementul de stabilitate în alcătuirea statului. Chiar dacă averea ereditară și rangul care o însoțește sînt prea mult ridicate în slăvi de către lingușitorii dezgustători și de către admiratorii abjecți și lipsiți de spirit critic ai puterii, ele au fost, în același timp, prea necugetat desconsiderate de către speculațiile superficiale ale măscăricilor capricioși, plini de sine și limitați care se ocupă de filozofie. A înclina în mod moderat (nu exclusiv) în favoarea nașterii nu este nici nenatural, nici nedrept, și nici lipsit de simț politic.

Se spune că douăzeci și patru de milioane de oameni trebuie să conteze mai mult decît două sute de mii. Acest lucru este adevărat în cazul în care Constituția unui regat ar fi o problemă de aritmetică. Acest gen de discurs se impune atunci cînd el invocă, în sprijinul lui, amenințarea cu spînzurătoarea de stîlpul de felinar; dar el le va părea ridicol unor oameni, care neavînd a se teme de ceva, pot să raționeze la rece. De multe ori se impune ca între voința și interesul celor mulți s.ă existe o mare diferență; iar această diferența va fi și mai mare atunci cînd aceștia vor face o alegere proastă. O guvernare alcătuită din cinci sute de oameni ai legii (*attornies*) și din obscuri preoți de țară nu poate să reprezinte douăzeci și patru de milioane de oameni, chiar dacă ea a fost aleasă de patruzeci și opt de milioane; și nici nu devine mai bună, dacă are în fruntea ei o duzină de persoane capabile, care au trădat însă încrederea acordată pentru a obține puterea. Se pare că, în clipa de față, v-ați abătut în oricare dintre aspectele vieții voastre publice de la calea regală a naturii. Proprietatea Franței nu joacă nici un rol în guvernarea acesteia. De bună seamă că proprietatea este distrusă și, odata cu ea, dispare și libertatea rațională. Tot ceea ce ați obținut pînă în clipa de față nu este decît o circulație a hîrtiilor și o Constituție de speculă; în ceea ce

privește viitorul, credeți cu-adevărat că teritoriul Franței, așa divizat cum este, de sistemul vostru republican, în optzeci și trei de municipalități independente (fără a mai menționa și părțile care le compun), ar putea vreodată să fie guvernat în mod unitar sau ar putea să fie pus în mișcare de către puterea unei singure voințe? Atunci cînd Adunarea își va fi desăvîrșit opera, ea își va fi desăvîrșit și propria ruină. Aceste republici (*commonwealths*) nu vor îndura prea multă vreme starea de supunere față de Republica din Paris. Ele nu vor accepta ca acest singur organism politic să monopolizeze captivitatea regelui și supremația asupra ansamblului autointitulat Național. Fiecare va păstra pentru sine partea care-i revine din jefuirea bisericii și nu va mai îndura ca fie această pradă, fie fructele meșteșugului lor sau produsele naturale al pămîntului, care li se cuvin cu și mai mult temei, să mai ia drumul Parisului pentru a spori insolența sau pentru a ghiftui luxul artizanilor acestuia. Republicile din provincie vor refuza, deoarece nu vor vedea în această întreprindere nici măcar o urmă din egalitatea în numele căreia au fost ispitite să dea la o parte atît supunerea lor față de rege, cît și față de vechea Constituție a țării lor. Într-o Constituție precum aceea pe care ați creat-o ulterior nu poate fi prevăzută existența unui oraș - capitală. Autorii ei au uitat că, atunci cînd au conceput conducerile democratice, rezultatul a fost fărîmițarea virtuală a țării lor. Persoana pe care ei se încăpățînează să o numească rege nu mai posedă nici măcar a suta parte din puterea de care ar avea nevoie pentru a păstra unită această colecție de republici. Cu siguranță că, pentru a-și menține puterea despotică, Republica din Paris se va strădui să desăvîrșească decăderea armatei și perpetuarea ilegală a Adunării, fără a se sprijini, în acest scop, cîtuși de puțin, pe părțile componente ale acesteia. Ea se va strădui să atragă totul înspre sine, devenind centrul unei nesfîrșite circulații a banilor de hîrtie; dar va fi în zadar. Această politică (*policy*) se va dovedi a fi în cele din urmă, tot atît de slabă, pe cît se dovedește a fi acum de violentă.

Dacă aceasta este situația voastră prezentă și dacă o compar cu situația către care ați fost chemați ca de o voce divină sau mânați ca de o voință umană, atunci nici că pot să aflu în inima mea vreun motiv pentru a vă felicita pentru alegerea pe care ați făcut-o sau pentru succesul care a răsplătit străduințele voastre.

Tot pe atît de puțin pot să recomand oricărei alte națiuni imitarea unui comportament întemeiat pe asemenea principii și care ar putea duce la astfel de consecințe. Nu pot decît să las acest lucru pe seama celor care pot privi în treburile voastre mai adînc decît sînt eu capabil să o fac și care știu mai bine decît oricine altcineva cît de favorabile sînt acțiunile voastre pentru planurile lor. Membrii Societății Revoluției, care s-au grăbit atît de mult cu felicitările, par a avea adînc înrădăcinată părerea că ar exista un plan politic și în privința țării noastre, și că tot ceea ce s-a săvîrșit pe întreg cuprinsul Franței pare să-l fi servit și să fi fost în slujba acestuia. Aceasta deoarece dr. Price al vostru, care pare să fi petrecut mult timp speculînd cu o deosebită fervoare asupra acestui subiect, se adresează ascultătorilor săi cu următoarele cuvinte, deloc lipsite de importanță: „Nu pot să închei fără a vă reaminti *în mod deosebit* un considerent asupra căruia *am atras atenția mai mult decît o dată*, și asupra căruia și voi *ați reflectat neîncetat*; un considerent de care *mintea mea este pătrunsă mai mult decît pot să exprim*. Mă refer la caracterul timpurilor prezente, propice eforturilor depuse în vederea libertății."

Este limpede că spiritul acestui predicator *politic* a fost, la acea vreme, pătruns de măreția unui plan extraordinar; după cum este foarte probabil ca gîndurile audienței sale, care se pare că l-a înțeles mai bine decît am făcut-o eu, să-i fi devansat tot timpul înlănțuirea reflecției precum și întregul lanț de consecințe la care a condus acest plan.

Înainte să fi citit această predică, am crezut cu-adevărat că trăiam într-o țară liberă; se pare însă că nu a fost decît o iluzie în care m-am complăcut, deoarece ea m-a făcut să fiu mai atașat de țara în care am trăit. Am fost într-adevăr convins că, pentru a apăra comoara libertății noastre nu doar de orice ar putea să atenteze la ea, dar și de orice ar putea conduce la decăderea și coruperea ei, avem nevoie de o vigilență mereu trează și atentă ca o dovadă a celei mai mari înțelepciuni de care putem da dovadă și ca datoria cea dintîi a noastră. Oricum, am considerat această comoară mai degrabă ca pe o posesiune care trebuie apărată decît ca pe un bun care trebuie cucerit. Nu pot să înțeleg cum de a ajuns timpul prezent să fie atît de favorabil *eforturilor* depuse pentru cauza libertății. Timpul prezent diferă de oricare altul numai prin ceea ce se întîmplă în Franța. Dacă ar fi ca exemplul acestei

națiuni să aibă vreun impact asupra noastră, atunci aș putea să îmi imaginez cu ușurință de ce unele dintre acțiunile lor, care prezintă un aspect neplăcut și care nu au nimic în comun cu umanitatea, generozitatea, buna credință și dreptatea, sînt atenuate prin mijlocirea unei atitudini atît de îngăduitoare și binevoitoare față de cei care le înfăptuiesc și sînt suportate cu atîta tărie eroică de către cei care sînt afectați de ele. Cu siguranță, nu este prudent să discreditezi autoritatea unui exemplu pe care intenționezi să-l urmezi. Chiar acceptînd acest lucru, sîntem totuși nevoiți să ne punem o întrebare foarte firească: în ce constă acea cauză a libertății și care sînt eforturile depuse în vederea ei, acele eforturi pentru care exemplul Franței este, în mod singular, favorabil? Se cere cumva ca monarhia noastră să fie anihilată împreună cu toate legile, tribunalele și toate vechile corporații ale regatului? Este nevoie ca toate hotarele care jalonează pămîntul țării noastre să fie șterse în favoarea unei Constituții geometrice și aritmetice? Se impune declararea prin vot a inutilității Camerei Lorzilor? Este nevoie ca episcopatul să fie abolit? Trebuie să vindem pămînturile bisericii evreilor și speculanților sau le dăm ca mită unei nou-inventate republici municipale pentru a obține astfel participarea acesteia la sacrilegiu? Se impune ca toate impozitele să fie declarate prin vot ca fiind abuzuri, iar venitul public să fie redus la o contribuție patriotică sau la condiția de dar patriotic? Trebuie cumva să contribuim pentru a sprijini forța navală a acestui regat cu cataramele de argint ale pantofilor noștri în locul impozitului funciar și al taxelor pe malț? Este oare nevoie ca toate stările, rangurile și distincțiile să fie aruncate într-un talmeș-balmeș pentru ca din această anarhie universală, însoțită de falimentul național, să se poată forma trei sau patru mii de democrații care să fie mai apoi reduse la optzeci și trei, iar acestea, atrase ca de o irezistibilă forță necunoscută, să fie ulterior organizate într-una singură? Este oare nevoie ca, în vederea atingerii acestui scop măreț, să fie distrusă disciplina și fidelitatea armatei, mai întîi prin mijlocirea ispitelor de orice fel, și apoi prin crearea teribilului precedent al unei creșteri a soldei? Este oare nevoie ca preoții să fie înstrăinați de parohiile lor, prin menținerea în sufletele lor a unei speranțe înșelătoare, legată de participarea la prădarea propriului lor ordin? Este oare nevoie ca loialitatea față de cetățenii Londrei să fie distrusă, ca urmare a faptului că aceștia

vor ajunge să trăiască pe spezele compatrioților lor? Este nevoie oare ca o monedă de hîrtie obligatorie să înlocuiască moneda legală a acestui regat? Este nevoie să fie folosit ce mai rămîne din stocul prădat al venitului public pentru finanțarea proiectului nebunesc de întreținere a două armate menite să se supravegheze reciproc și să lupte una împotriva celeilalte? Dacă acestea sînt scopurile și mijloacele Societății Revoluției, trebuie să recunosc atunci că ele sînt bine asortate, Franța fiind capabilă să ofere atît pentru una, cît și pentru cealaltă precedente pe măsură.

Văd că exemplul vostru este oferit spre rușinea noastră. Sînt conștient de faptul că sîntem socotiți un neam ale cărui reacții sînt lente, care a devenit pasiv deoarece și-a acceptat situația ca fiind tolerabilă și care, din pricina caracterului mediocru al libertății sale, nu a putut să o desăvîrșească pe aceasta pînă la perfecțiune. Conducătorii voștri din Franța au început prin a avea o atitudine de admirație, ba chiar de adorație, pentru Constituția britanică; dar, pe măsură ce au înaintat pe calea lor, au ajuns să o privească cu un dispreț suveran. Cei care sînt printre noi prieteni ai Adunării voastre Naționale nu au deloc o părere favorabilă despre ceea ce anterior era considerat ca făcînd gloria țării lor. Societatea Revoluției a descoperit că națiunea engleză nu este liberă. Ea este convinsă de faptul că inegalitatea în reprezentarea noastră este „un defect al Constituției, atît de *grav și de evident,* încît singurele calități care îi mai rămîn acesteia nu există decît la nivelul *formei* și *al teoriei.*[45]"; că reprezentarea în corpul legislativ al unui regat nu este doar fundamentul libertății constituționale în tot cuprinsul acestuia, dar și al „*conducerii legitime în totalitatea ei*; că fără un fundament al legitimității sale, orice *guvernare* nu este decît *uzurpare*"; că „atunci cînd reprezentarea este *parțială*, regatul se bucură numai *parțial* de libertate; și că dacă aceasta este nu numai parțială, dar și constituită într-un mod corupt, atunci ea devine *dăunătoare*". Pentru dr. Price, acest defect al reprezentării noastre constituie o nedreptate fundamentală; și deși el speră că gradul de corupție al acestui simulacru de reprezentare nu a atins încă punctul lui culminant, se teme totuși că „nimic nu se va face pentru a cîștiga, pentru noi, această binecuvîntare capitală, pînă în clipa în care un mare abuz de putere nu va resuscita indignarea noastră, sau pînă cînd o mare nenorocire nu va trezi din nou temerile noastre, sau, poate, pînă în clipa în care

dobîndirea de către alte țări a unei reprezentări pure și egale, de a cărei umbră doar noi ne bucurăm, ne va trezi orgoliul". La aceasta el adaugă următoarele: „o reprezentare „aleasă în principal de către Trezoreria publică și de către cîteva mii de oameni din rîndul celor care alcătuiesc drojdia societății și care, de regulă, sînt plătiți pentru voturile lor."

Veți zîmbi, poate, în acest moment văzînd logica democraților noștri, care, atunci cînd nu se află ei la conducere, privesc partea de condiție mai modestă a societății cu cel mai mare dispreț, prefăcîndu-se, în același timp, că fac din aceștia deținătorii întregii puteri. Pentru a scoate în evidență toate erorile care pîndesc în spatele caracterului general și echivoc al conceptului de „reprezentare inadecvată", ar fi nevoie de un lung discurs. Mă voi limita aici la a spune, din dorința de a face dreptate Constituției noastre demodate, sub care am prosperat un timp atît de îndelungat, doar că reprezentarea noastră a fost considerată ca fiind perfect adecvată pentru toate scopurile în vederea cărora este necesară și este concepută o reprezentare a poporului. Îi provoc pe dușmanii Constituției noastre să dovedească contrariul. Expunerea detaliată a punctelor particulare, în care aceasta este considerată ca promovînd atît de bine scopurile în vederea cărora a fost concepută, ar necesita un tratat asupra practicii noastre constituționale. Dacă prezint aici doctrina revoluționarilor noștri este numai pentru ca dumneavoastră și alții să puteți vedea ce fel de părere cultivă acești domni despre Constituția țării lor și de ce ar fi atît de mult pe placul lor un abuz de putere sau o mare nenorocire care ar oferi prilejul de a ne bucura de binefacerile unei Constituții conforme cu ideile lor. Vedeți dar *motivul pentru care ei* sînt atît de mult atașați de reprezentarea voastră echitabilă și egală, care, o dată intrată în vigoare, ar conduce la aceleași consecințe ca și la voi. Vedeți că, pentru ei, Camera Comunelor este numai „aparență", „o formă", „o teorie", „o umbră", „o batjocură" și poate chiar „ceva dăunător".

Acești domni se consideră sistematici, și nu fără temei. De aceea, ei trebuie să considere acest defect grav și evident de reprezentare, această nedreptate fundamentală (cum o numesc ei) nu doar ca pe un lucru în sine vicios, dar și ca pe ceva ce face ca întreaga noastră guvernare să fie absolut *nelegitimă* și nimic

altceva decît o *uzurpare* fățișă. Rezultă de aici că o altă revoluție care să răstoarne această guvernare nelegitimă și uzurpatoare ar fi, dacă nu absolut necesară, măcar întrutotul justificabilă. Devine astfel clar că principiul lor, dacă îl analizăm cu atenție, presupune mai mult decît o simplă schimbare a modului de alegere a Camerei Comunelor; căci dacă reprezentarea sau alegerea populară este necesară pentru *legitimitatea* oricărei guvernări atunci, dintr-o dată, sursa puterii Camerei Lorzilor devine nelegitimă și coruptă. Astfel Camera Lorzilor nu mai reprezintă deloc poporul, nici măcar „în aparență sau formal". Nici în cazul Coroanei situația nu este cu nimic mai bună. În zadar va încerca Coroana să se apere împotriva acestor domni prin invocarea drepturilor ei pe care le-a consfințit Revoluția din 1688 . Căci Revoluția pe care Coroana își fundamentează legitimitatea este ea însăși, potrivit acestor domni, nelegitimă. Potrivit teoriei lor, Revoluția este întemeiată pe un fundament cu nimic mai solid decît cel al instituțiilor noastre actuale, lipsite de orice substanță, în măsura în care ea a fost înfăptuită de către o Camera a Lorzilor care nu se reprezenta decît pe ea însăși și de către o Camera a Comunelor aidoma celei actuale, adică, așa cum o numesc ei, doar „o umbră și o batjocură" de reprezentare.

Ei se simt obligați să distrugă ceva, căci altfel viața lor ar fi lipsită de orice sens. Unii dintre ei își propun să distrugă puterea civilă prin intermediul celei ecleziastice; alții să demoleze puterea ecleziastică prin intermediul celei civile. Ei sînt conștienți de faptul că din săvîrșirea acestei duble ruinări a Bisericii și a Statului pot rezulta cele mai nedorite consecințe pentru popor; numai că ei sînt atît de înfierbîntați de teoriile lor, încît lasă să se înțeleagă în mod limpede că această ruină, cu toate distrugerile pe care le presupune și care însoțesc înfăptuirea ei, pe care ei le percep cu claritate ca inevitabile, nu le apare deloc ca fiind ceva inacceptabil sau îndepărtat de ceea ce ei doresc. Unul dintre ei, care se bucură de o mare autoritate și, în mod sigur, posedă mari talente, vorbind despre această presupusă alianță dintre biserică și stat, declară: „Poate că ar trebuie să așteptăm ca *puterile civile să se dizolve* înainte ca cea mai nenaturală dintre alianțe să fie desfăcută. Este neîndoielnic că acesta va fi un timp al nenorocirilor. Dar care convulsii în ordinea politică ar mai fi subiect de lamentare dacă ne-am aștepta ca ele să conducă la rezultate atît de

dezirabile?“ Vedeți dar cum acești oameni sînt pregătiți să privească, fără a clipi, cele mai mari nenorociri care ar putea să se abată asupra țării lor!

Nu este deci de mirare că, posedînd astfel de idei potrivit cărora oricare dintre aspectele Constituției și guvernării din țara lor, fie în cadrul Bisericii, fie în cel al Statului, este fie nelegitim, fie uzurpat, sau, în cel mai bun caz, o goală batjocură, ei privesc cu un asemenea entuziasm plin de pasiune și nerăbdare în afara granițelor țării lor. Atît vreme cît vor fi posedați de astfel de idei, este inutil să le vorbești despre ceea ce au săvîrșit strămoșii lor, despre legile fundamentale ale țării lor, despre formele consolidate ale unei Constituții ale cărei merite sînt confirmate prin testul de nedezmințit al unei îndelungate experiențe și prin faptul că ea a contribuit la creșterea tăriei publice și a prosperității naționale. Ei disprețuiesc experiența, care este pentru ei numai o înțelepciune a unor oameni neînvățați; cît privește restul, ei au meșterit o mină care, așezată în străfunduri, va arunca în aer, printr-o mare explozie, toate măreţele exemple ale trecutului, toate precedentele, toate hrisoavele și actele Parlamentului. Mina lor nu este altceva decît ceea ce ei înțeleg prin „drepturile omului“. Împotriva acestor „drepturi“ nu poate fi invocat nimic, nici un angajament solemn; ele nu tolerează nici caracterul, nici compromisul; orice lucru care se sustrage cerințelor lor este considerat o fraudă și o nedreptate. Nici o formă de guvernare nu se poate proteja împotriva acestor drepturi ale omului prin invocarea îndelungatei sale continuități sau a dreptății și îndurării de care a dat dovadă administrația sa. Obiecțiile pe care acești mînuitori ai speculațiilor le ridică în cazul în care formele de guvernămînt nu corespund teoriilor au tot atîta valoare de adevăr în cazul unei asemenea guvernări vechi și îndurătoare pe cît au în cazul celei mai violente tiranii sau al celei mai strigătoare la cer uzurpări. Ei se află mereu în litigiu cu diferitele forme de guvernămînt, dar nu referitor la probleme legate de abuz, ci referitor la probleme legate de competență și de titlu. Cît privește subtilitatea stîngace a metafizicii lor politice nu am nimic de spus. Nu au decît să se distreze astfel în școlile lor – *Illa se jactet in aula – Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.*[46] – Dar nu-i putem lăsa să treacă dincolo de aceste granițe, și nici să se năpustească cu furia unui vînt, măturînd pămîntul cu vîrtejul lor

și făcînd să țîșnească din adîncuri șuvoaiele izvoarelor care ne-ar putea astfel acoperi cu vîltoarea lor.

Departe de mine intenția de a nega, în teorie, drepturile omului; tot așa cum, departe de mine este și dorința de a suspenda în practică (în cazul în care aș avea puterea de a conferi sau de a suspenda) drepturile *reale* ale oamenilor. Negînd pretenția falsă a acestora de a fi recunoscute ca drepturi, nu vreau să pun în pericol acele drepturi care sînt reale și care sînt de așa natură încît pretinsele drepturi ale acestor domni le-ar distruge în totalitate. Dacă societatea civilă este constituită în avantajul omului, atunci toate avantajele în vederea cărora ea este constituită se convertesc în drepturi ale acestuia. Ea este o instituție care acționează spre binele omului; în vreme ce legea însăși există în vederea înfăpturii binelui, acționînd prin mijlocirea ordinii. Oamenii au dreptul de a conviețui pe baza acestei ordini; ei au dreptul la justiție; astfel încît, în relațiile dintre indivizi, indiferent de poziția lor în societate, fie aceasta o funcție politică sau o îndeletnicire de rînd, nimeni nu este mai presus de lege. Ei au, de asemenea, dreptul la rezultatele muncii lor și la mijloacele de a face ca această muncă să prospere. Ei au dreptul de a-și moșteni părinții, dreptul de a-și ajuta și de a-și face urmașii să prospere; dreptul de a se instrui pe toată durata vieții lor și de a primi consolare pe patul de moarte. Fiecare om este îndreptățit să se bucure de tot ceea ce poate face singur, în măsura în care nu încalcă astfel dreptul celorlalți; după cum el este îndreptățit să pretindă o parte echitabilă din tot ceea ce societatea, prin toate alcătuirile care compun îndemînarea și forța sa, poate să procure în avantajul lui. În cadrul acestei asocieri, toți oamenii posedă *drepturi egale*, dar nu la *părți egale*. Cel care posedă în cadrul acestei asocieri cinci șilingi, deține un drept proporțional cu această posesiune, iar cel care posedă cinci sute de lire este îndreptățit la mai mult. Cel dintîi nu are dreptul de a pretinde o parte egală cu cel de-al doilea, din produsul capitalului total. Cît privește participarea la puterea, autoritatea și la conducerea treburilor statului, mă văd obligat să afirm că aceasta nu se numără printre drepturile originare și naturale ale omului în societatea civilă; căci tot ceea mă interesează pe mine aici nu este decît omul social, care este membru al societății civile, și nimic altceva. Iar un astfel de drept poate fi institut numai printr-o convenție.

Dacă societatea civilă este rezultatul convenției, atunci această convenție trebuie să devină legea ei. Convenția trebuie să limiteze și să modifice toate categoriile Constituției care sînt alcătuite pe baza ei. Orice fel de putere legislativă, judecătorească sau executivă este produsul ei. Existența lor este posibilă numai în cadrul acestei ordini a lucrurilor; prin urmare, cum ar putea atunci cineva să pretindă, în numele societății civile, drepturi care nici măcar nu presupun existența acesteia, drepturi care sînt într-o contradicție absolută cu aceasta? Unul dintre primele scopuri ale întemeierii societății civile, care devine de altfel și una dintre legile fundamentale ale acesteia, este acela *că nici un om nu trebuie să fie judecător al propriei sale cauze*. Prin aceasta, fiecare individ renunță la primul drept fundamental al omului natural (*uncovenanted man*), anume dreptul de a fi propriul său judecător și de a-și susține propria lui cauză. El renunță la orice drept de a se autoguverna. De asemenea, el renunță, în mare măsură, la dreptul de autoapărare, care reprezintă cea dintîi lege a naturii. Oamenii nu se pot bucura în același timp de drepturile stării naturale (*uncivil*) și de cele ale societății civile (*civil state*). Pentru a se bucura de binefacerile justiției, individul trebuie să renunțe la dreptul de a stabili în amănunt ceea ce este cu-adevărat esențial pentru el. Pentru a-și asigura o libertate limitată el își încredințează libertatea absolută celor care se vor îngriji de ea.

Fundamentul guvernării nu este reprezentat de drepturile naturale, care pot exista, și care chiar există ca atare, într-o independență totală față de acesta; ele apar de altfel în această stare de abstracție, într-o deplină claritate, fiind cu atît mai aproape de perfecțiune, numai că perfecțiunea lor abstractă reprezintă defectul lor practic. A avea dreptul la orice înseamnă a fi lipsit de orice. Guvernarea este o născocire a înțelepciunii umane în vederea satisfacerii *nevoilor* umane. Oamenii sînt îndreptățiți să aștepte de la această înțelepciune satisfacerea acestor nevoi. Printre aceste nevoi trebuie socotită și nevoia, creată de societatea civilă, de a limita, în mod rezonabil, pasiunile umane. Societatea cere nu doar ca pasiunile indivizilor să fie strunite, dar și ca înclinațiile oamenilor – atît la nivelul întregii societăți, cît și la cel al indivizilor – să fie contracarate, ca voințele acestora să fie controlate și pasiunile lor înfrînate. Acest lucru poate fi înfăptuit numai de către o putere independentă de acestea, de către o putere

care, atunci cînd este exercitată, nu este supusă voinței și pasiunilor pe care trebuie să le înfrîneze și să le supună. Din aceasta perspectivă, constrîngerile exercitate asupra oamenilor trebuie să fie considerate, ca și libertățile lor, printre drepturile care le aparțin. Dar întrucît libertățile și restricțiile variază în funcție de timp și de împrejurări, admițînd o infinitate de modificări, ele nu pot fi instituite pe baza unei reguli abstracte; după cum nimic nu este mai lipsit de sens decît a discuta despre acestea pe baza unui astfel de principiu.

Din momentul în care drepturile originare absolute ale oamenilor, precum acela de a se autoguverna, sînt restrînse, fiind supuse unei limitări pozitive și artificiale, din acel moment, întreaga organizare a guvernării devine o problemă de adecvare. Acesta este aspectul care face din Constituția unui stat și din repartizarea adecvată a puterilor în cuprinsul acestuia o problemă care necesită o pricepere dintre cele mai subtile și complicate. Este nevoie de o cunoaștere profundă a naturii și a nevoilor umane, dar și a tot ceea ce înlesnește sau împiedică realizarea diferitelor scopuri, a căror urmărire este impusă de către mecanismul instituțiilor civile. Statul are nevoie de tot ceea ce contribuie la refacerea forțelor sale și de tot ceea ce împiedică slăbirea acestora. Ce folos rezultă din discutarea dreptului abstract al unui om la hrană și la îngrijire medicală? Totul se rezumă la metoda de procurare și administrare a acestora. De aceea voi recomanda întotdeauna, să se recurgă, într-o astfel de dezbatere, mai degrabă la ajutorul unui fermier sau al unui medic, decît la profesorul de metafizică.

Ca orice altă știință experimentală, știința edificării unui stat, a renovării sau a reformării lui nu poate fi deprinsă în mod *a priori*. După cum nici o experiență scurtă nu ne poate instrui în această știință practică; aceasta se datorează faptului că adevăratele efecte ale cauzelor morale nu se manifestă întotdeauna imediat; astfel încît, ceea ce poate dăuna pe termen scurt, să poată, printr-o acțiune de mai de lungă durată, apărea ca fiind ceva desăvîrșit; iar desăvîrșirea poate fi rezultatul efectelor dăunătoare produse inițial. Se poate, de asemenea, întîmpla și invers, astfel încît planuri foarte credibile și cu un debut foarte îmbucurător să ducă, deseori, la finaluri rușinoase și lamentabile. De multe ori, în cuprinsul statelor, acționează unele cauze obscure și aproape latente, lucruri

care, la prima vedere, nu par a fi foarte importante, dar de care, ulterior, poate depinde, în mare măsură, o mare parte din înflorirea sau nenorocirea statului. Avînd în vedere caracterul practic accentuat al științei guvernării și avînd în vedere scopurile practice ale acesteia, faptul că ea necesită experiență – o experiență mai vastă decît cea pe care oricare persoană ar putea-o dobîndi în decursul întregii sale vieți, oricît de pătrunzătoare și de ageră ar fi mintea acelei persoane – se cere ca distrugerea oricăruia dintre edificiile care au servit, de secole, cît de cît satisfăcător, scopurile comune ale societății să fie înfăptuită numai într-un mod prudent și cu mii de precauții, după cum nu este posibilă construirea unui nou edificiu în lipsa unor modele și scheme a căror utilitate a fost dovedită prin experiență (*approved utility*).

Pătrunzînd în viața comunității, aceste drepturi metafizice se supun, aidoma razelor de lumină care străpung un mediu dens, legilor naturii, care le deviază de la înaintarea lor în linie dreaptă. Pe bună dreptate, drepturile naturale ale oamenilor sînt supuse, în masa imensă și complicată a pasiunilor și preocupărilor umane, unei varietăți de acțiuni de deviere, respingere și transformare, astfel încît devine absurd să vorbești despre acestea ca și cum simplitatea direcției lor inițiale nu ar fi fost afectată. Natura omului este atît de complexă, la fel scopurile societății, astfel încît nici o concepție sau organizare *simplă* a puterii nu s-ar putea potrivi nici cu natura omului, și nici cu cea a acțiunilor lui. Cînd îmi e dat să aud despre simplitatea planului pe care îl vizează și cu care se fălește oricare dintre noile Constituții politice, nu ezit deloc în a decide că cei care au elaborat planul sînt profund ignoranți în ceea ce privește treaba pe care o au de făcut sau sînt în întregime neglijenți în ceea ce privește datoria care le revine. Orice formă simplă de guvernămînt este, în mod fundamental, viciată, dacă nu și mai rău. Pentru cel care privește societatea dintr-o singură perspectivă, toate aceste moduri simple de a concepe forma de guvernămînt sînt extrem de captivante. În realitate, fiecare dintre aceste moduri simple de a concepe forma de guvernămînt ar fi capabilă să servească scopul său singular mult mai bine decît ar putea să-și atingă un mod complex de a concepe forma de guvernămînt toate scopurile sale complexe. Numai că este mai bine ca întregul societății să fie abordat într-un mod imperfect și neregulat, decît să se întîmple ca unele dintre

părțile sale să fie tratate cu prea mare scrupulozitate, în vreme ce altele să fie în întregime neglijate sau chiar afectate din punct de vedere material, datorită unei atenții excesive acordate vreunui membru preferat.

Așa-zisele drepturi ale acestor teoreticieni exprimă numai puncte de vedere extreme; și, în măsura în care sînt adevărate din punct de vedere metafizic, ele sînt false din punct de vedere moral și politic. Drepturile oamenilor ocupă un fel de poziție *de mijloc*, care nu poate fi definită, dar care poate fi, totuși, deslușită. În cadrul formelor de guvernămînt, drepturile oamenilor reprezintă avantajele lor; și, deseori, acestea exprimă un echilibru între diferite întruchipări ale binelui; ele exprimă, uneori, un compromis între bine și rău, și cîteodată chiar între rău și rău. Rațiunea politică este un principiu de calcul, care adună, extrage, multiplică și divide dintr-o perspectivă morală – nu metafizică sau matematică – adevăratele sensuri ale valorilor morale.

Acești teoreticieni confundă, în mod aproape constant, dreptul poporului cu puterea poporului. Ori de cîte ori comunitatea în ansamblul ei poate intra în acțiune, ea se poate întruni fără a întîmpina vreo rezistență efectivă; numai că, pînă în clipa în care puterea și dreptul nu vor fi una, comunitatea în ansamblul ei nu va poseda nici un drept care să nu fie conform cu virtutea, și mai cu seamă cu cea dintîi dintre toate virtuțile, *prudența*. Oamenii nu au nici un drept pentru ceea ce nu este rezonabil, și nici pentru ceea ce nu este în vederea binelui lor. Și, cu toate că unul dintre acei scriitori care ne încîntă a spus *Liceat perire poetis*, evocînd gestul unuia despre care se spune că ar fi sărit, cu sînge rece, în flăcările unei erupții vulcanice, *Ardentam frigidus țtnam insiluit*,[47] după părerea mea, o asemenea nebunie este mai degrabă o licență poetică lipsită de justificare decît una dintre libertățile permise celor inspirați de Muze; de aceea, oricine s-ar decide să exercite un astfel de drept, fie el poet, pastor sau politician, pentru mine ar fi mai înțelept, și deci mai caritabil, să încerc să salvez omul mai degrabă decît să-i salvez sandalele de bronz ca amintire a nebuniei lui.

Dacă rușinea nu îi va copleși pe cei care ar trebui să fie preocupați de schimbarea comportamentului lor, atunci acest gen de predici comemorative, cărora le este dedicată o mare parte a

lucrării mele, vor ajunge să falsifice adevăratele principii ale Revoluției și vor sfîrși prin a-și lipsi contemporanii de binefacerile evenimentului pe care îl comemorează. Trebuie să vă mărturisesc, domnule, că nu am agreat niciodată acest mod de a vorbi fără întrerupere despre rezistență și revoluție, și nici transformarea administrării de remedii radicale Constituției noastre în pîinea zilnică a acesteia. Felul de a fi al societății devine astfel infirm: este ca și cum, pentru a ne stimula mai mult pasiunea pentru libertate, ne-am administra periodic doze de sublimat de mercur și am îngurgita extract de cantaridă.

Proasta folosire a remediilor, trivială și repetată, transformată în obicei, slăbește și uzează sursa acelui spirit al libertății care ar trebui să se manifeste numai cu prilejul marilor ocazii. Numai în cea mai obedientă perioadă a servituții romane, temele tiranicidului au reprezentat subiectul obișnuit pe marginea căruia se dizerta în școli – *cum perimit saevos classis numerosa tyrannos*.[48] În vremurile obișnuite, acest lucru produce cele mai rele efecte, așa cum s-ar putea întîmpla într-o țară ca a noastră, afectînd însăși cauza acelei libertăți de care acest gen de discurs abuzează prin caracterul distructiv al speculației sale extravagante. Aproape toți republicanii intransingenți din vremea mea au devenit, după o scurtă perioadă de timp, curtenii cei mai convinși și mai desăvîrșiți. Ei au renunțat, mult prea repede, la rezistența îndelungată, moderată, dar eficientă, lăsînd-o pe seama acelora dintre noi pe care, prin mîndria și orgoliul teoriilor lor, i-au desconsiderat mai mult chiar decît pe *tory*. Desigur că ipocrizia află plăcere în cele mai sublime speculații, căci, cum nu intenționează niciodată să treacă dincolo de speculație, măreția ei este total gratuită. Dar chiar și în situațiile în care aceste speculații bombastice erau suspectate mai degrabă de frivolitate decît de fraudă, problema era aceeași. Deoarece acești profesori nu consideră că principiile lor sînt aplicabile în situații care necesită o rezistență determinată (*qualified*) sau, cum aș numi-o eu, civilă și legală, pentru ei asemenea situații nu angajază nici un fel de rezistență. Pentru ei nu există nimic în afara războiului sau a revoluției. Constatînd că schemele lor politice nu sînt adecvate lumii în care trăiesc, ei ajung de multe ori, să conceapă orice principiu public într-un mod superficial. Astfel încît ei sînt gata, în ceea ce îi privește, să abandoneze pentru un interes foarte meschin ceea ce consideră ca

avînd o importanță minoră. Este adevărat că unii dintre ei au o natură mai fermă și mai perseverentă. Numai că aceștia sînt politicieni a căror înflăcărare vine din faptul că nu sînt membrii ai Parlamentului, astfel încît miza pentru care ei ar fi tentați să-și abandoneze proiectele preferate este mică. Ei au în mod constant în vedere o anumită schimbare în cadrul Bisericii sau al Statului, sau în ambele. Numai că, atunci cînd acest lucru se întîmplă, ei sînt întotdeauna cetățeni nevrednici și oameni pe care nu te poți bizui deloc. Deoarece ei acordă propriilor proiecte speculative o valoare absolută, considerînd organizarea prezentă a statului ca fiind cu totul lipsită de valoare, le este absolut indiferent ceea ce se întîmplă în realitate în cadrul acesteia. Ei nu văd nimic meritoriu în buna conducere a treburilor publice, și nici ceva rău în cea care procedează greșit; ei participă mai degrabă la săvîrșire celui din urmă, acesta fiind mai prielnic revoluției. Oamenii, acțiunile lor, principiile politice nu au nici un merit sau nemerit în ochii lor decît în măsura în care toate acestea pot favoriza sau întîrzia schimbarea pe care ei o doresc. De aceea, se poate întîmpla ca ei să recurgă la cele mai violente și abuzive prerogative, ca și la cele mai generoase idei democratice despre libertate, trecînd fără încetare de la una la cealaltă, fără a acorda nici cea mai mică atenție cauzei, persoanei sau facțiunii (*party*) respective.

Vă aflați acum, în Franța, în plină criză revoluționară și în tranziție de la o formă de guvernămînt la alta. De aceea, nu puteți vedea caracterul oamenilor în lumina în care el ne apare nouă. La noi, acești oameni se află încă în perioada militantă, în vreme ce, la voi, ei au triumfat deja; de aceea, voi știți acum cum pot ei să acționeze atunci cînd puterea pe care o posedă este pe măsura a ceea ce vor să înfăptuiască. Nu aș vrea să se creadă că aș intenționa să limitez aceste observații la o anumită categorie de oameni sau că aș încerca să judec toți oamenii, din orice categorie, pe baza acestor observații. Nu! Departe de mine această intenție. Sînt la fel de incapabil să comit o astfel de nedreptate pe cît de puțin sînt în stare să mă înțeleg cu cei care profesează principii care cultivă extremele și care predică, sub numele de religie, o politică sălbatică și periculoasă. Acesta este aspectul cel mai dăunător al acestor politici ale revoluției. Ele înrăiesc sufletul și îl întăresc, pregătindu-l astfel pentru atacurile disperate la care se recurge uneori numai în situații extreme. Se poate însă ca aceste situații

să nu se ivească niciodată, astfel încît sufletul este întinat degeaba, în vreme ce sentimentele morale sînt profund afectate atunci cînd această întinare a sufletului nu servește vreunui scop politic. Minților acestor oameni sînt atît de întunecate de teoriile lor despre drepturile omului, încît uită cu totul în ce anume constă natura acestuia. Fără a fi capabili să deschidă o cale nouă către înțelegerea acestei naturi, ei au reușit totuși să le blocheze pe toate celelalte care conduc chiar spre miezul înțelegerii naturii omului. Au denaturat în ei înșiși, și în toți cei care îi urmează, toate afecțiunile ce își află un temei natural în sufletul omului.

Întreaga grupare politică a acelei faimoase predici a Vechii Evreimi nu respiră decît acest spirit. Ura dintre oameni, comploturile, masacrele, asasinatele nu le par a fi un preț prea scump ce trebuie plătit pentru o revoluție. O schimbare prin reforme care să nu antreneze costuri prea mari, care să evite vărsarea de sînge, care să presupună o libertate care nu se obține prin crime nu poate nicidecum să fie pe gustul lor. Pentru ei, decorul trebuie să fie în mod radical schimbat. El trebuie să creeze un efect scenic impresionant. Este necesar, de aceea, să existe un spectacol total care să înflăcăreze o imaginație pe care a toropit-o huzurul celor șaizeci de ani de siguranță și răgazul lipsit de însuflețire al prosperității publice. Predicatorul nostru a aflat toate aceste lucruri în Revoluția franceză. Ea însuflețește întreaga lui ființă de o căldură tinerească. Entuziasmul lui dogorește pe măsură ce vorbește, pentru ca, în clipa perorației, vîlvătaia să atingă apogeul. Iar apoi, aidoma lui Moise în momentul în care le-a vorbit evreilor despre țara promisă, cuprinde cu privirea de la amvon, ca într-o panoramă a acesteia, starea liberă, morală, fericită, înfloritoare și glorioasă a Franței, izbucnind într-un extaz total: „Cît de plină de evenimente este această perioadă! Îi *sînt recunoscător* cerului că mi-a fost dat să trăiesc în cuprinsul ei. Aproape că aș putea spune: «*Doamne, lasă-l acum pe servitorul tău să plece în pace, căci ochii mei au văzut izbăvirea ta*». Am trăit destul pentru a apuca să văd o *răspîndire* a cunoașterii care a subminat superstiția și eroarea. Am trăit destul, pentru a apuca să văd cum *drepturile omului* au fost acum înțelese mai bine decît în orice altă perioadă; să văd cum freamătă pentru libertate națiuni care păreau a fi uitat această noțiune cu desăvîrșire. Am trăit destul pentru a apuca să văd cum *treizeci de milioane de*

oameni care dispreţuiesc cu indignare şi hotărîre sclavia îşi cer libertatea cu glas înfricoşător. *Am văzut cum regele lor este încununat de triumf, în vreme ce monarhul îşi leapădă puterea arbitrară la picioarele supuşilor lui.*" [49]

Înainte de a merge mai departe, trebuie să remarc faptul că dr. Price pare să supraevalueze progresul luminilor pe care el îl datorează secolului nostru şi la a cărui răspîndire a participat. În opinia mea, secolul trecut nu a fost mai puţin luminat decît cel prezent. El a cunoscut, deşi într-un loc diferit, un triumf la fel de memorabil ca şi cel la care se referă dr. Price; un triumf pe care marii predicatori ai acelui secol l-au celebrat cu un entuziasm tot atît de mare precum cel cu care dr. Price salută triumful Franţei. În procesul intentat reverendului Hugh Peters pentru înaltă trădare, o mărturie grăieşte că atunci cînd regele Carol a fost adus la Londra pentru a fi judecat, acel apostol al libertăţii a condus, în acea zi, în persoană *triumful*. „Am văzut-o pe maiestatea sa, spune martorul, într-o trăsură trasă de şase cai şi pe Peters care călărea *triumfător* înaintea regelui."

Atunci cînd dr. Price vorbeşte ca şi cum ar fi făcut o descoperire, el nu face decît să urmeze un precedent; deoarece, după începerea procesului regelui, precursorul său, acelaşi dr. Peters, la capătul unei foarte lungi rugăciuni pe care a înălţat-o în capela regală de la Whitehall (un loc pe care acest personaj triumfător a ştiut prea bine să îl aleagă), spune:

„M-am rugat şi am predicat preţ de douăzeci de ani, astfel încît pot să spun acum împreună cu bătrînul Simion: «*Doamne, lasă-l acum pe servitorul tău să plece în pace, deoarece ochii săi au văzut izbăvirea ta.*»[50] Rugăciunea lui Peters nu a fost îndeplinită, deoarece el nu a plecat nici atît de curînd pe cît o ceruse, şi nici în pace. El însuşi a devenit victima (ceea ce sper din toată inima că nu i se va întîmpla nici unuia dintre discipolii săi din ţara noastră) triumfului al cărui suveran pontif a fost. Se prea poate ca Restauraţia să se fi purtat prea aspru cu acest biet om de bine. Sîntem, cu toate acestea, obligaţi să-l pomenim pe el şi suferinţele lui, deoarece el a înţeles, la vremea lui, tot atît de multe lucruri şi a luptat pentru ele cu tot atîta dăruire, subminînd într-un mod tot atît de eficient *superstiţia* şi *eroarea*, care ar fi putut să stea în calea măreţelor lui întreprinderi, ca şi oricare dintre cei care îl ur-

mează și imită în această epocă, revedincîndu-și privilegiul exclusiv al cunoașterii drepturilor oamenilor și al tuturor consecințelor glorioase care decurg din această cunoaștere.

După această izbucnire a predicatorului Vechii Evreimi – care, cu excepția locului și a timpului, este cu totul aidoma, în spiritul și litera ei, cu extazul rugăciunii ce a fost înălțată în 1648 – Societatea Revoluției nu s-a oprit aici. Acești artizani ai statului, tagma eroică a celor care îi *destituie pe regi*, cei care se proclamă alegători ai suveranilor și conducători triumfali ai acestora, cei care pășesc țanțoș, încărcați de conștiința mîndră a celor care au răspîndit adevărata cunoaștere, care din belșug a fost revărsată asupra fiecăruia dintre ei, s-au grăbit să împrăștie mai departe această cunoaștere, cu aceeași generozitate cu care au primit-o. În vederea înfăpturii acestei mărinimoase răspîndiri a cunoașterii, ei s-au deplasat de la biserica Vechii Evreimi într-o cîrciumă din împrejurimi, la London Tavern. Aici, același dr.Price, a cărui minte era încă încețoșată de aburii trepiedului său oracular, a prezentat și a făcut să fie votată rezoluția sau adresa de felicitare pe care Lordul Stanhope trebuia să o transmită Adunării Naționale a Franței.*

Descopăr astfel cum un predicator al Scripturii nu se dă înapoi de la a profana acea spusă sacră și profetică, denumită, de regulă, *nunc dimittis*, ce a fost rostită la prima înfățișare a Mîntuitorului Nostru la Templu, aplicînd-o, condus de un extaz inuman și nenatural, celui mai odios, cumplit și dureros spectacol ce a pus vreodată la încercare mila și indignarea oamenilor. Această „conducere în triumf", o acțiune care poate fi, în cel mai bun caz, considerată ca fiind lipsită de demnitate și de pietate, care îl aruncă pe predicatorul nostru într-o stare de violență lipsită de sfințenie, cred că este făcută să șocheze gustul moral al fiecărei minți care posedă această capacitate prin naștere. Mai mulți englezi au fost spectatorii stupefiați și indignați ai acestui triumf. Acesta a semănat, de departe (dacă nu cumva mă înșel eu, ceea ce m-ar surprinde), mai degrabă cu o procesiune a unor sălbatici americani care își fac intrarea în Onondaga și care, după ce s-au dedat unor crime ce reprezintă pentru ei victorii, își tîrăsc prizonierii, copleșiți de batjocura și de loviturile femeilor tot atît de neîmblînzite ca și ei, în adăposturile lor împodobite de jur împrejur cu scalpuri – decît cu pompa triumfală a unei națiuni civilizate

și războinice; aceasta, în cazul în care admitem că o națiune civilizată sau orice om care posedă capacitatea de a fi generos ar fi capabili să-și afirme propriul triumf asupra celor decăzuți și aflați în neorocire într-un astfel de mod.

Scumpul meu domn, acesta nu a fost triumful Franței. În caz contrar, m-aș vedea obligat să cred că v-ați acoperit, ca națiune, de rușine și groază. După cum m-aș vedea obligat să cred că Adunarea voastră Națională s-a aflat, prin incapacitatea ei de a-i pedepsi pe autorii sau pe actorii acestui triumf, în situația cea mai umilitoare, în vreme ce membrii ei s-au văzut obligați să constate că orice fel de investigație ar întreprinde asupra acestui subiect, aceasta va fi lipsită chiar și de aparența libertății sau a imparțialității. Justificarea Adunării rezidă în însăși situația ei; numai că atunci cînd noi aprobăm ceea ce membrii săi sînt constrînși să suporte, aceasta nu poate fi decît alegerea degenerată a unei minți viciate.

Adunarea voastră a votat în condițiile unei aparente deliberări care i-a fost impusă sub presiunea unei necesități de fier. Ea s-a aflat, ca urmare a acestui lucru, în centrul unei republici străine – într-un oraș a cărui Constituție nu a emanat nici dintr-o cartă regală, și nici din propria ei putere legislativă. Ea a fost înconjurată de către o armată care nu a fost creată nici pe baza autorității Coroanei, și nici la ordinul ei; și care, în cazul în care Adunarea i-ar fi ordonat să se dizolve, nu ar fi ezitat să dizolve chiar Adunarea. Acesta este situația în care s-a aflat Adunarea, după ce o bandă de asasini a decimat cîteva sute dintre membrii ei; în vreme ce aceia dintre ei care au îmbrățișat, cu o mai mare răbdare și cu mai multă speranță, aceleași principii moderate, au continuat să se expună zi de zi unor insulte revoltătoare și unor amenințări criminale. În cadrul Adunării, o majoritate uneori reală, alteori aparentă, ea însăși captivă, a constrîns un rege captiv să emită edicte regale, la mîna a treia, care reflectau absurditatea năclăită a celor mai dubioase și aiuristice cafenele pariziene. Este de notorietate faptul că toate măsurile lor sînt deja luate înainte de a fi dezbătute. Este neîndoielnic că sub teroarea baionetei, a stîlpului de felinar și a torței ce le amenință casa, ei sînt obligați să adopte cele mai crude și mai extreme măsuri care le sînt recomandate de către cluburi alcătuite din amestecul înfiorător al tuturor condițiilor, limbilor și națiunilor. Există printre membrii

acestor cluburi persoane în comparație cu care Catilina ar fi fost considerat scrupulos, iar Cetegus un om sobru și moderat. Aceste cluburi nu sînt singurele locuri în care măsurile publice sînt transformate în monstruozități. Acestea sînt supuse, mai întîi, unei deformări în academii, menite să-i pregătească pe membrii acestor cluburi, care mai apoi sînt plasați în cele mai diferite poziții ținînd de resortul public. În cadrul acestor întruniri de tot soiul, cu cît un sfat este mai îndrăzneț, mai violent și mai șiret, cu atît mai mult el trece drept însemnul unei genialități superioare. Omenia și compasiunea sînt ridiculizate ca fiind roade ale superstiției și ale ignoranței. Atitudinea de bunăvoință și grijă (*tenderness*) față de indivizi este considerată o trădare a interesului public. În ochii lor, libertatea este cu atît mai deplină cu cît proprietatea este amenințată mai mult. Ei croiesc, în toiul asasinărilor, al masacrelor și al confiscărilor, fie comise, fie doar gîndite, planuri ce vor face posibilă buna rînduială a societății viitoare. Strîngînd la pieptul lor trupurile nevrednice ale criminalilor de rînd și făcînd din fărădelegile săvîrșite de aceștia temeiul relațiilor cu ei, sute de persoane virtuoase sînt împinse către același scop, forțîndu-le să supraviețuiască prin cerșetorie sau prin crimă.

Adunarea, organul acestor cluburi, mimează sub ochii lor farsa deliberării cu tot atît de puțin bun-simț și cu tot atît de puțină libertate, aidoma unor saltimbanci la tîrg, care fac hazul unei mulțimi gălăgioase. Ei își desfășoară reprezentația în mijlocul strigătelor tumultoase ale unei gloate compusă din bărbați feroce și din femei lipsite de rușine, care conduc, controlează, aprobă sau resping, după măsura capriciilor lor obraznice, tot ceea ce se întîmplă. Uneori, aceștia se amestecă printre membrii Adunării și chiar se așază alături de ei, tiranizîndu-i printr-un amestec ciudat de nervozitate servilă și de autoritate obraznică și trufașă. Deoarece ei au schimbat ordinea tuturor lucrurilor, publicul este acum cel care deliberează, în vreme ce deputații sînt cei care ascultă. Această Adunare, care detronează regi și distruge regate, nu prezintă nici măcar aparența unui corp legislativ plin de demnitate și impunător – *nec color imperii, nec frons erat ulla senatus*[51]. Puterea de care se bucură, aidoma unui principiu al răului, are ca scop subminarea și distrugerea; scopul ei nu este nicidecum acela de a construi ceva, cu excepția mecanismelor destinate unei subminări și distrugeri viitoare.

Oricine admiră și se simte cu tot sufletul alături de adunările reprezentative naționale ar trebui, mai curînd, să se îndepărteze cu groază și dezgust de o asemenea comedie profanatoare care pervertește într-un mod înfiorător acea instituție sacră? Atît susținătorii monarhiei, cît și cei ai republicii trebuie deopotrivă să o repudieze. S-ar cuveni ca membrii Adunării voastre să cîrtească ei înșiși sub tirania a cărei vină o poartă, pe care nu o pot controla și de pe urma căreia nu trag decît un folos prea mic. Sînt convins că mulți dintre membrii care compun însăși majoritatea acelui organism nu pot decît să îmi împărtășească sentimentele, în pofida aplauzelor Societății Revoluției. – Oh, nefericit rege! Nefericită Adunare! Cît de mare trebuie să fie revolta mută a acestei Adunări împotriva acelora dintre membrii săi care sînt în stare să considere acea zi care a întunecat soarele pe cer, „un beau jour!". Cît de indignați trebuie să fie ei în forul lor interior atunci cînd îi aud pe ceilalți care nu se sfiesc să declare că „nava statului se va avînta în drumul ei către regenerare cu o viteză și mai mare decît pînă acum", purtată de vîntul puternic al trădării și al crimei care a precedat triumful predicatorului nostru. Ce trebuie să fi simțit ei atunci cînd, cu un calm afișat, dar clocotind de indignare în sufletul lor, au aflat, în legătură cu măcelărirea acelor gentilomi nevinovați în propriile lor case, că „sîngele ce a curs nu a fost din cel mai pur"? Ce trebuie să fi simțit ei atunci cînd, asaltați fiind de plîngerile despre dezordinile care le-au zguduit țara pînă în temelii, s-au văzut nevoiți să îi asigure pe cei în cauză că sînt protejați de lege și că ar trebui să se adreseze regelui (regelui captiv!) pentru a face ca legile să fie aplicate în vederea siguranței lor; și aceasta, în situația în care miniștrii neputincioși ai regelui captiv îi înștiințaseră, în mod formal, că nici lege, nici autoritate nici putere nu mai existau pentru a-i proteja? Ce trebuie să fi simțit ei atunci cînd, cu ocazia urărilor de Anul Nou, au fost obligați să-i ceară regelui lor captiv să uite perioada agitată a anului trecut în virtutea marilor binefaceri pe care *el* ar putea, în mod neîndoielnic, să le reverse asupra poporului său; dar cum în acele zile Adunarea Națională se afla în imposiblitatea de a-și exprima în mod concret loialitatea, afirmarea fidelității și a supunerii sale față de rege în realizarea acestor binefaceri se înfăptuia în condițiile în care acesta era deja lipsit de orice autoritate și de orice putere de a ordona.

În mod sigur, această adresă de Anul Nou a fost făcută cu bune intenții și cu o afecțiune sinceră. Numai că, printre schimbările radicale care s-au produs în Franța, trebuie să fie socotită și o revoluționare a sensului politeții. Se spune că în Anglia, noi învățăm bunele maniere de la voi și că ne înveșmîntăm astfel comportamentul în zorzoanele Franței. Dacă așa stau lucrurile, atunci noi purtăm încă croiala veche; căci nu ne-am supus încă într-atît noii mode pariziene a bunelor maniere încît să credem că a-i spune ființei care dintre toate cele ce fac umbră pămîntului a fost supusă celor mai mari umilințe că cele mai mari binefaceri publice vin din uciderea servitorilor lui, din încercarea de a-l ucide pe el și pe soția lui, din mortificarea, dizgrația și decăderea prin care a trecut, este unul dintre cele mai elegante și mai de bun gust complimente pe care le poți adresa cuiva, în cazuri de condoleanță sau de felicitare. Aceasta este o modalitate de consolare pe care chiar și jupînul nostru de la Newgate ar ezita să o folosească fie și în cazul unui criminal care se află pe cale de a fi spînzurat. Ar fi trebuit să îmi dau seama că, acum, călăul din Paris – ce se bucură de reabilitarea pe care i-a adus-o votul Adunării Naționale, rangul și însemnele lui fiind admise în panoplia Drepturilor omului – ar putea fi un om prea generos, prea galant și mult prea plin de sentimentul noii sale demnități pentru a folosi această tăioasă consolare pentru oricare dintre persoanele pe care acuzația de *lezare a națiunii* le-ar face să cadă sub incidența *puterilor sale executive.*

Cînd un om este astfel flatat, el ajunge într-adevăr să decadă. Drogul anodin al uitării este cu grijă administrat astfel încît să întrețină o insomnie sîcîitoare și să hrănească în același timp și ulcerul viu care roade memoria. A administra astfel poțiunea narcotică a amnistierii, asortată cu toate ingredientele disprețului și ale desconsiderării înseamnă a oferi, în locul „balsamului care vindecă mințile afectate", cupa plină ochi a mizeriei umane, care trebuie să fie băută pînă la fund.

Forțat să cedeze din rațiuni cel puțin la fel de puternice ca și cele care au fost atît de delicat invocate în urarea de Anul Nou, regele Franței va binevoi probabil să uite atît acele evenimente cît și urarea în cauză. Numai că istoria, care înregistrează în mod de neșters toate acțiunile noastre și care își exercită cenzura implacabilă asupra întreprinderilor celor mai diverși suverani, nu va

uita nici acele evenimente și nici epoca acelui rafinament fără limite (*liberal refinement*) care a existat, la un moment dat, în relațiile dintre oameni. Istoria va reține faptul că, în dimineața zilei de 6 octombrie a anului 1789, regele și regina Franței – după o zi de confuzie, neliniște, spaimă și măcel – au adăstat pentru cîteva ore în apartamentele lor, la adăpostul garanțiilor de securitate pe care le-au primit, pentru a da astfel statisfacție naturii printr-o odihnă frămîntată și melancolică. Regina a fost prima care a fost în mod brusc trezită din acest somn de către vocea santinelei de la ușă, care i-a strigat să se salveze prin fugă – căci aceasta era ultima dovadă a fidelității sale pe care o mai putea oferi, căci erau deja pe urmele lui și că era ca și mort... Într-o străfulgerare, trupul lui a căzut răpus. O bandă de tîlhari și criminali cruzi, cu mîinile încă proaspăt mînjite de sîngele santinelei, au năvălit în camera reginei și au străpuns, cu sute de lovituri de baionete și pumnale, patul din care biata femeie abia a avut vreme să fugă pe jumătate goală. Ea a scăpat strecurîndu-se prin coridoare neștiute de ucigași și și-a aflat adăpost la picioarele regelui și soțului ei, a cărui viață era și ea tot atît de mult primejduită.

Acest rege, pentru a nu spune decît atît, regina lui și vlăstarele lor tinere (care au fost odată mîndria și speranța unui popor mare și generos) au fost mai apoi obligați să părăsească sanctuarul celui mai minunat palat din lume, pe care l-au lăsat în urma lor înnecat în sînge, pîngărit de masacru și presărat cu membre și cadavre mutilate. Au fost apoi escortați în capitala regatului lor. Dintre nobilii care alcătuiseră garda regelui și care fuseseră măcelăriți în modul cel mai lipsit de discernămînt, mișelesc și fără a întîmpina vreo rezistență, au fost aleși doi care au fost supuși unui tratament diferit. Aceștia au fost în mod crud și în văzul tuturor tîrîți la butuc, cu toată parada unei execuții drepte, și scurtați de cap în marea curte a palatului. Capetele lor, înfipte în vîrful unor sulițe, au fost purtate într-o procesiune; în vreme ce captivele fețe regești care urmau la pas cortegiul s-au deplasat în mijlocul îngrozitoarelor urlete, al gemetelor stridente, al dansurilor fanatice, al nerușinărilor infame și al tuturor dezlănțuirilor de neimaginat ale furiilor iadului, la care femeile cele mai sălbatice s-au dedat. Le-a fost dat apoi să guste picătură cu picătură, pe parcursul torturii molcome a unei călătorii de douăsprezece mile,

care a durat preț de șase ceasuri, mai mult decît amărăciunea morții. Ajunși în capitală, o gardă formată din aceiași soldați care i-au escortat de-a lungul acestui celebru triumf, i-a adăpostit într-unul din vechile palate ale Parisului, transformat acum într-o Bastilie pentru regi.

Este acesta un triumf care merită să fie consacrat în altare? Un triumf care să fie comemorat cu o recunoștiință îndatorată? Un triumf care să fie oferit umanității divine printr-o rugă ferventă și printr-un elan plin de entuziasm? Vă asigur că aceste orgii tebane și trace, care au loc în Franța și care sînt aplaudate numai de către Veche Evreime, trezesc entuziasmul profetic numai în mințile cîtorva dintre locuitorii acestui regat; în pofida faptului că reverendul Price, care se consideră un sfînt sau un apostol, care își urmează propriile revelații și care se prea poate să-și fi eliberat inima de toate superstițiile deșarte, ar putea să creadă că asemuirea acestui eveniment cu venirea în lume a Prințului Păcii, cel proclamat într-un sfînt templu de către un venerabil înțelept și pe care îngerii îl anunțaseră deja păstorilor care, în mod inocent, vegheau asupra turmelor lor este un act de pietate și cuviință.

Inițial nu am știut cum să explic aceste elanuri, lipsite de moderație, ale Vechii Evreimi. Știam, într-adevăr, că aceste suferințe ale monarhilor fac deliciul anumitor persoane. Existau însă în cadrul acestei Societăți unele considerente care serveau pentru a struni acest apetit și pentru a-l păstra între anumite limite ale cumpătării. Numai că, atunci cînd am examinat îndeaproape un aspect particular, am fost obligat să mărturisesc că această Societate poate fi scuzată, întrucît se cere o virtute ieșită din comun pentru a rezista tentației. Mă refer la imnul de triumf, strigătul care întărea inimile și care îndemna ca „*toți* episcopii să fie spînzurați de stîlpul de felinar", care se prea poate să fi cauzat o izbucnire de entuziasm ce și-a pus amprenta asupra consecințelor neprevăzute ale acelei zile minunate. Înțeleg că unui astfel de entuziasm îi este peste poate să evite abaterea de la moderație (*prudence*). Înțeleg că acest profet nu poate decît să izbucnească în imnuri de bucurie și recunoștință pentru evenimentul care pare să vestească, prin prăbușirea bisericilor consacrate, venirea mileniului și a celei de-a cincea monarhii. A

existat, totuși, în mijlocul acelei bucurii, așa cum există în toate acțiunile umane, ceva care a supus la grea încercare răbdarea și puterea credinței acelor indivizi de valoare. Uciderea regelui, a reginei și a urmașilor lor nu putea fi desăvîrșită în absența celorlalte împrejurări favorabile ce au caracterizat acea „zi minunată". La fel în cazul uciderii episcopilor, în pofida atîtor rugăciuni pioase. Un grup de regicizi și ucigași infami a fost, cu îndrăzneală, încropit, dar el nu a rămas, din nefericire, în cadrul acestui mare tablou istoric al masacrării celor nevinovați, decît în stadiul de proiect. Care va fi maestrul faimos, din școala drepturilor omului, care va desăvîrși, cu pana-i fermă și viguroasă, acest tablou neîncheiat vom afla abia ulterior. Roadele răspîndirii cunoașterii nu s-au copt îndeajuns pentru a contribui, cu-adevărat, la subminarea superstiției și a erorii, în această epocă; iar regele Franței trebuie să uite încă vreo cîteva lucruri în ceea ce privește binele care rezultă din suferințele sale și din crimele patriotice ale acestei epoci luminate.[52]

Cu toate că această răspîndire a noilor lumini și a cunoașterii nu s-a întins atît de mult pe cît fusese plănuit să se petreacă, nu mă pot opri să nu mă gîndesc că o asemenea modalitate de a trata orice ființă umană trebuie să fie șocantă pentru oricine, cu excepția celor care sînt făcuți pentru a înfăptui revoluții. Numai că voi merge mai departe. Influențat de sentimentele înnăscute ale naturii mele și fără a fi fost luminat de măcar o singură rază a acestei lumini de sorginte modernă, vă mărturisesc, domnule, că rangul înalt al persoanelor care au avut de suferit și, în mod deosebit, sexul, frumusețea și calitățile plăcute ale descendenților unor atît de numeroși regi și împărați, împreună cu vîrsta atît de fragedă a moștenitorilor regali, care numai din cauza imaturității și inocenței lor nu au fost afectați de cruzimile la care au fost expuși părinții lor, pot numai să mă mîhnească în această tristă situație.

Am înțeles că, deși augustul personaj care a reprezentat principalul obiect al triumfului predicatorului nostru s-a purtat cu multă demnitate în acea situație, el a fost profund afectat. În ființa lui, bărbatul a suferit, fără doar și poate, văzînd cum soția, copiii și credincioasele sale gărzi personale sînt măcelărite cu sînge rece în jurul său; în vreme ce ca prinț, el a suferit, fără doar și poate, pentru strania și înspăimîntătoarea transformare prin care

au trecut supușii lui civilizați, aceasta făcîndu-l să fie mai degrabă îndurerat de soarta lor, decît preocupat de a lui. Astfel de sentimente nu reprezintă deloc o abatere de la tăria lui de caracter, făcînd, în mare măsură, cinste umanității lui. Mă văd nevoit să recunosc cu mare părere de rău că astăzi împrejurările sînt de așa natură încît ne este imposibil să ne înclinăm în fața virtuților celor mari.

Am înțeles, și acest lucru mă bucură, că marea doamnă, care a făcut celălalt obiect al triumfului, a suportat în acea zi (căci ne întărește faptul că ființele făcute să sufere știu să facă acest lucru cu demnitate) și în toate zilele care au urmat, cu o răbdare serenă, pe măsura rangului și a neamului său, captivitatea soțului, propria ei captivitate, exilul prietenilor, toate adulațiile insultătoare ce i-au fost adresate, întreaga povară a nefericirilor care s-au adunat, așa cum se cuvine unei demne urmașe a unei suverane ce s-a distins prin pietatea și curajul ei; precum aceasta, ea a făcut expresia unor sentimente nobile, dovedindu-se capabilă de simțirea mîndră a unei matroane romane – care știe, într-o situație extremă, să se salveze din cea din urmă nenorocire și care, dacă îi este dat să moară, nu va permite ca acest lucru să fie înfăptuit de o mînă nedemnă.

Să fie șaisprezece sau șaptesprezece ani de cînd am văzut-o pe regina Franței. Era la Versailles și, pe atunci, ea era încă prințesa moștenitoare; și, cu siguranță, nici o altă viziune mai minunată nu a existat pe pămîntul, pe care ea părea că de-abia îl atinge. Am deslușit-o cu greu în zare, cum împodobea și însuflețea sfera sublimă în care abia începuse să se miște – sclipind precum steaua de dimineață, plină de viață, strălucire și bucurie. Oh! Ce tulburare! Ce inimă mi-a trebuit pentru a putea contempla atîta înălțare urmată de o astfel de prăbușire! Cît de departe eram de a-mi imagina, atunci cînd o vedeam cum merită nu numai să fie venerată, dar și iubită, într-un mod entuziast și respectuos în același timp, că în ființa ei ce de-abia înmugurea era obligată să poarte tăria dureroasă de a rezista nenorocirii; cît de departe eram de a-mi imagina că voi apuca ziua în care voi vedea asemenea nenorociri abătîndu-se asupra ei, într-o națiune alcătuită din bărbați galanți, din oameni de onoare și din cavaleri. Am crezut că atunci zeci de mii de spade vor sări din tecile lor pentru a răzbuna fie și numai o privire care ar fi putut să o amenințe cu o

insultă. – Dar vremea cavaleriei s-a stins. – I-a urmat cea a mînuitorilor de sofisme, a economiștilor și a celor dedicați calculelor; gloria Europei a pierit pentru totdeauna. Și nici că o să mai putem vedea vreodată acea generoasă loialitate față de rang și față de sex, acea supunere mîndră, acea demnă îngenunchere, acea subordonare a inimii, care, chiar și în servitute, a putut să mențină viu spiritul unei libertăți înălțătoare. Sînt, pentru totdeauna, duse grația firească a vieții, apărarea generoasă și din inimă a națiunilor, ceea ce hrănește simțirea bărbătescă și dragostea de acțiune eroică! Dusă este acea sensibilitate cultivată doar de dragul ei, acea castitate a onoarei pentru care orice pată ardea ca o rană, care inspira curaj și care știa să strunească cruzimea, care înnobila tot ceea ce atingea și sub a cărei domnie viciul însuși își pierdea o parte din putere, deoarece întreaga-i vulgaritate se risipea.

Acest amestec de opinie și sentiment își are originea în vechea instituție a cavaleriei; și acest principiu, deși schimbător în forma pe care a luat-o în funcție de starea schimbătoare a acțiunilor umane, a supraviețuit și și-a pus pecetea asupra unui lanț neîntrerupt de generații, pînă în vremea în care ne este dat nouă să trăim. Dacă el ar dispărea pentru totdeauna, mă tem că această pierdere ar fi considerabilă. Acest principiu este cel care i-a conferit Europei moderne caracterul său. El este cel care a făcut ca Europa să se distingă sub toate formele de guvernămînt pe care le-a cunoscut și cel care i-a conferit acesteia caracterul său aparte, în comparație cu statele Asiei și, poate, chiar în comparație cu toate acele state care au înflorit de-a lungul perioadelor celor mai strălucitoare ale lumii antice. Acest principiu a fost cel care, fără a amesteca rangurile, a produs o egalitate nobilă ce și-a pus amprenta asupra tuturor treptelor sociale. Această concepție este cea care a îmblînzit trufia regilor, reducînd distanța dintre ei și supuși și ridicîndu-i pe aceștia din urmă pînă la rangul de prieteni ai prinților. Fără a recurge la forță și fără a întîmpina rezistență, acest principiu a strunit violența mîndriei și a puterii. El i-a obligat pe suverani să-și mlădieze comportamentul după rigorile stimei sociale. El a constrîns autoritatea neînduplecată să se supună regulilor eleganței și tot el a impus despotismului, care strivește orice lege, cerințele bunelor maniere.

Numai că acum totul trebuie să fie schimbat. Toate plăcutele iluzii, care au conferit delicateţe puterii şi eleganţă supunerii, care au armonizat diferitele aspecte ale vieţii şi care, printr-o asimilare lină, au încorporat, în politică, sentimentele care înfrumuseţează şi îndulcesc viaţa privată, trebuie spulberate de către acest nou imperiu al luminii şi raţiunii care cuprinde totul. Vălul decenţei trebuie smuls cu brutalitate. Toate ideile adăugate de bogăţia imaginaţiei noastre morale, pe care le adăpostim în sufletul nostru şi pe care intelectul le aprobă, toate aceste idei de care avem nevoie pentru a acoperi defectele bietei noastre naturi neprelucrate şi pentru a-i conferi demnitate în ochii noştri, trebuie date la o parte ca o modă desuetă, ridicolă şi absurdă.

Potrivit noii ordini a lucrurilor, un rege este numai un om, ca toţi ceilalţi, iar o regină o simplă femeie; cît priveşte femeia, ea nu este decît un animal, şi încă unul dintre cele mai puţin evoluate. Omagiile ce se cer a fi oferite în general persoanelor de sexe diferite, indiferent de obiectul preţuirii, trebuie să fie privite ca o idilă desuetă şi ca o nebunie. Regicidul, paricidul şi sacrilegiul ajung să fie socotite doar nişte închipuiri ale superstiţiei, menite să corupă jurisprudenţa prin aceea că îi distrug simplitatea. Uciderea unui rege sau a unei regine, a unui episcop sau a unui tată nu sînt decît simple omucideri; şi dacă se mai întîmplă şi ca poporul să aibă de cîştigat de pe urma acestui lucru, atunci avem de-a face chiar cu o omucidere mai mult decît scuzabilă, pentru a cărei investigare nu se cere prea multă scrupulozitate.

Potrivit viziunii acestei filozofii barbare, produs al unor inimi indiferente şi a unor minţi încîlcite – o filozofie pe atît de lipsită de orice înţelepciune trainică, pe cît este de văduvită de orice gust şi de orice eleganţă –, legile trebuie să se sprijine exclusiv pe teroarea pe care o inspiră şi pe importanţa şi atenţia pe care fiecare individ le-o acordă în virtutea unor raţiuni personale sau în virtutea intereselor sale private. În grădina academiei *lor*, la capătul fiecărei alei, nu aşteaptă decît ştreangul. Nimic nu mai rămîne din lucrurile de natură publică care să se adreseze inimii cetăţenilor statului. Potrivit principiilor acestei filozofii mecanice, instituţiile noastre nici că ar mai putea fi vreodată întruchipate, dacă îmi este permis să folosesc această expresie, de persoane, astfel încît să trezească, în inimile noastre, iubirea, veneraţia, admiraţia sau ataşamentul. Dar acel fel de raţiune care exilează

afecțiunile nu este capabil să pună altceva în locul lor. Aceste sentimente publice, împreună cu bunele moravuri *(manners)*, sînt necesare unori ca o completare, alteori ca un îndreptar și întotdeauna ca un ajutor al legilor. Așa cum alcătuirea unui poem are nevoie de părerea unui om înțelept care este, în același timp, și un mare critic, la fel stau lucrurile și în cazul statelor. *Non satis est pulchra esse poemata, dulcio sunto.*[53] În fiecare națiune trebuie să existe un sistem de moravuri *(manners)* care să poată fi pe placul oricărei minți bine alcătuite. Pentru a fi în stare să ne iubim țara este nevoie ca aceasta să fie pe placul nostru.

Numai că puterea, sub o formă sau alta, va supraviețui loviturii prin care moravurile și opiniile învechite pier. Ea va găsi pentru a se menține alte mijloace, care s-ar putea să fie și mai rele decît cele vechi. Uzurparea, care în vederea subminării vechilor instituții a distrus vechile principii, va menține puterea prin mijlocirea acelorași procedee prin care a cucerit-o. Atunci cînd vechiul spirit feudal și cavaleresc al *loialității* se va fi stins – acel spirit care, eliberînd regii de frică, i-a eliberat, în același timp, atît pe ei cît și pe supușii lor de precauțiile tiraniei –, conspirațiile și asasinatele vor fi preîntîmpinate prin crime și confiscări anticipate, ca și prin aplicarea acelei lungi liste de maxime sîngeroase și înfricoșătoare, ce formează codul politic al oricărei puteri întemeiate nu pe propria ei onoare, și nici pe cea a celor care trebuie să i se supună. Prin însăși natura politicii regii vor deveni tirani, în vreme ce supușii vor deveni, prin însăși natura lor, rebeli.

Pierderea cauzată de îndepărtarea tuturor vechilor opinii și reguli de viață este inestimabilă. Din acel moment ne vedem lipsiți de orice busolă pentru a ne conduce; astfel încît niciodată nu vom mai putea ști cu claritate portul către care ne îndreptăm. Este incontestabil faptul că, în ziua în care revoluția voastră și-a atins scopul, Europa, privită în ansamblul ei, se afla într-o condiție înfloritoare. Este dificil de spus cît anume din acea condiție prosperă se datora spiritului vechilor noastre moravuri și opinii; și, totuși, în măsura în care asemenea cauze produc întotdeauna schimbări prin acțiunea lor, putem să presupunem că, în linii mari, ele au avut consecințe benefice.

Nu este deloc ușor să apreciem lucrurile în starea în care le aflăm, fără a lua în seamă cauzele care le-au produs și prin care este posibil ca ele să se mențină în aceeași condiție. Este dincolo

de orice îndoială faptul că, în cuprinsul lumii noastre europene, moravurile (*manners*) noastre, civilizația noastră și toate lucrurile bune legate de aceste moravuri au depins, de secole, de două principii, fiind rezultatul combinării acestora. Am în vedere spiritul de noblețe și cel al religiei. Nobilimea, prin ocupația sa, și clerul, prin misiunea sa de păstorire, au contribuit la perpetuarea cunoașterii, chiar și în epoci în care totul nu era decît o vîltoare a armelor și a confuziei, într-o vreme în care statele erau mai curînd în stare incipientă decît pe deplin constituite. Cunoașterea astfel întreținută a răsplătit, cu vîrf și îndesat, ceea ce datora clerului și nobilimii, lărgindu-le acestora orizontul de idei și împodobindu-le spiritul. Bine ar fi fost dacă toți ar fi continuat să fie conștienți de unitatea lor indisolubilă și de locul care îi revine fiecăruia! După cum bine ar fi mers lucrurile dacă, măcinată de ambiție, cunoașterea nu ar fi aspirat să devină stăpînul în loc să se mulțumească cu perpetuarea și îmbogățirea ideilor celui care a contribuit la formarea sa! Asupra cunoașterii se va abate aceeași soartă ca și asupra protectorilor și păzitorilor ei naturali; oprobiul o va înghiți și călcată va fi în picioare de mulțimea dezlănțuită.[54]

Dacă, așa cum îndrăznesc să cred, cultura modernă datorează mai mult decît este dispusă să admită vechilor moravuri, la fel stau lucrurile și cu alte interese pe care știm să le prețuim la adevărata lor valoare. Chiar și comerțul, meseriile și manufacturile, zeii politicienilor noștri economiști, sînt tot astfel de creații –sînt numai efecte pe care preferăm să le adorăm, considerîndu-le drept cauze prime. Cu siguranță, ele au crescut sub aceeași zodie care a favorizat înflorirea cunoașterii. După cum este posibil ca și ele să decadă o dată cu principiile naturale care veghează asupra lor. În ceea ce vă privește, pentru a mă limita doar la prezent, toate acestea sînt amenințate cu dispariția. Acolo unde un popor este lipsit de meserii și manufacturi, dar posedă încă spiritul de noblețe și religia, sentimentul suplinește această lipsă, cîteodată chiar cu succes; iar dacă și comerțul și artele s-ar întîmpla să dispară printr-un experiment care și-ar propune să demonstreze cît de bine poate continua să existe un stat în absența acestor vechi principii fundamentale, cu ce ar mai semăna acea națiune alcătuită din barbari necivilizați, stupizi, fioroși, căzuți pradă unei sărăcii sordide – o națiune lipsită de religie, onoare, de mîndrie

bărbătească, o națiune care nu posedă nimic în prezent și care nu speră nimic de la viitor?

Mi-aș fi dorit ca voi să nu vă fi zorit atît de mult, alegînd calea cea mai scurtă, către acea situație oribilă și dezgustătoare în care se află Franța astăzi. Văd deja, în toate acțiunile Adunării Naționale și ale celor care propovăduiesc în cadrul ei, semnele unei sărăciri de concepții, ale grosolăniei și vulgarității. Libertatea lor nu este liberală. Știința lor nu este decît ignoranță obraznică. Omenia lor este sălbatică și brutală.

Nu este limpede dacă Anglia a deprins acele mărețe și onorabile principii și moravuri (*manners*) – a căror influență precumpănitoare se face simțită încă – de la voi sau dacă voi le-ați luat de la noi. După mine, originea acestora se descoperă, cel mai bine, la voi. În ochii mei voi sînteți *gentis incunabula nostrae* [55]. Franța a influențat dintotdeauna, mai mult sau mai puțin, moravurile din Anglia; și atunci cînd, la voi, fîntîna va secătui și apa ei se va tulbura, izvorul care țîșnește din ea va înceta să mai curgă sau nu va mai curge atît de limpede în țara noastră și, poate, în nici o altă țară. Această situație îi conferă, în opinia mea, întregii Europe dreptul de a se preocupa îndeaproape de ceea ce se întîmplă în Franța. Mă simt deci obligat să-mi cer scuze dacă am zăbovit prea mult asupra spectacolului atroce al evenimentelor ce s-au petrecut pe 6 octombrie 1789 sau dacă am dat o amploare prea mare reflecțiilor pe care le-a declanșat, în mintea mea, prilejul oferit de cea mai importantă dintre toate revoluțiile, considerată că a început în acea zi – o revoluție care a zguduit, din temelii, sentimente, moravuri și opinii morale. Așa cum se prezintă lucrurile acum, cînd orice aspect respectabil al vieții a fost distrus în jurul nostru și cînd se urmărește distrugerea în noi a oricărui principiu al respectabilității, aproape că ne simțim obligați să ne scuzăm pentru faptul că nutrim, în inima noastră, sentimentele naturale pe care le încearcă fiecare om.

De ce sînt oare sentimentele mele atît de diferite de cele ale reverendului dr. Price și de cele ale membrilor turmei sale, care vor îmbrățișa mai degrabă sentimentele trezite de discursul său? Motivul este limpede: deoarece este *natural* ca eu să simt astfel; deoarece sîntem în așa fel alcătuiți încît în fața unor asemenea spectacole să fim copleșiți de sentimente de melacolie trezite în noi de condiția schimbătoare a prosperității muritoare și de

nesiguranța copleșitoare a măreției umane; deoarece din acele sentimente naturale ne însușim lecții importante; deoarece, în cuprinsul unor evenimente ca acestea, pasiunile noastre ne instruiesc rațiunea; deoarece atunci cînd regii sînt azvîrliți de pe tronul lor de către Regizorul suprem al acestei mari drame, devenind astfel obiectul insultelor celor josnici și al milei celor buni, privim aceste nenorociri morale tot așa cum am privi un miracol în ordinea fizică a lucrurilor. Această stare de tulburare ne îndeamnă la reflecție; sufletele noastre (așa cum s-a observat de multă vreme) sînt purificate prin teroare și milă; mîndria noastră slabă și necugetată este curbată de către voința unei înțelepciuni misterioase. – Dacă un asemenea spectacol ar fi reprezentat pe scenă, nu ar reuși el să stoarcă lacrimi din ochii mei? M-aș rușina însă, cu adevărat, dacă aș descoperi în mine capacitatea de a fi mișcat în mod superficial și teatral de nefericiri imaginare, în vreme ce în viață aș trece cu nepăsare pe lîngă suferințele reale. Cu un spirit astfel deformat nu aș îndrăzni niciodată să-mi fac apariția la vreo tragedie. Oamenii ar crede că lacrimile pe care mi le-a smuls odată Garrick[56] sau, de curînd, doamna Siddons[57] sînt prefăcute; eu ar trebui să știu însă că ele sînt lacrimile unui nebun.

Într-adevăr, teatrul este o școală a sentimentelor morale mai bună decît biserica, unde simțămintele de omenie sînt astfel întinate. Poeții, care au de-a face cu o audiență care nu a studiat încă la școala drepturilor omului și care trebuie să se adapteze constituției morale a inimii, nu ar îndrăzni să prezinte la teatru un astfel de triumf ca subiect de exaltare. Acolo unde oamenii își urmează impulsurile naturale, maximele dezgustătoare ale unei politici machiavelice nu își au locul, fie că este vorba de instaurarea unei tiranii monarhice, fie de cea a uneia democratice. Acolo unde oamenii nu suportă nici măcar exprimarea, fie și ipotetică, a unei asemenea viclenii din gura unui tiran închipuit, în pofida faptului că această viclenie este pe măsura caracterului zugrăvit, ei vor respinge aceste maxime de pe scena teatrului modern așa cum au mai făcut odată, în cazul teatrului din antichitate. Nici chiar spectatorii vreunei tragedii din Atena nu ar fi suportat ceea ce s-a petrecut în toiul tragediei reale a acestei zile triumfale: protagonistul care cumpănește cu grijă ceea ce este pentru și ceea ce este contra, ca în balanțe care ar atîrna într-o

vitrină a grozăviilor, – de o parte, atîtea crime comise, de cealaltă parte, tot atîtea avantaje, mai mult sau mai puțin sigure; care mai adaugă și care mai ia; și care declară, în cele din urmă, că balanța înclină de partea avantajelor. El nu ar suporta să vadă înscrise, ca într-un registru de socoteli, crimele noii democrații în comparație cu crimele vechiului despotism și pe contabilii politicii care constată că democrația este încă datoare, și nicidecum incapabilă sau lipsită de bunăvoința de a se achita. În teatru, prima sclipire intuitivă ar arăta, fără a fi nevoie de un proces elaborat de raționare, că această metodă de calcul politic ar justifica orice crimă, indiferent de gravitatea acesteia. Ea ar înțelege că, pe baza acestor principii, chiar și atunci cînd nu sînt săvîrșite cele mai atroce acțiuni, ceea ce contează cu adevărat este norocul conspiratorilor mai degrabă decît moderația de care aceștia dau dovadă în trădare sau în vărsarea de sînge. Publicul de teatru va înțelege repede că o dată tolerate, mijloacele criminale nu vor întîrzia să fie preferate. Acestea sînt scurtături prin care obiectivele sînt atinse mult mai direct decît prin urmarea căii regale a virtuților morale. Prin justificarea perfidiei și a crimei, ca mijloace de realizare a binelui public, acesta nu va întîrzia să se transforme într-un simplu pretext, în vreme ce perfidia și crima ajung să fie adevăratul scop; și aceasta va continua pînă în clipa în care rapacitatea, răutatea, răzbunarea și frica, aceasta din urmă mai înfricoșătoare decît însăși răzbunarea, își vor fi potolit apetitul neostoit. Negreșit, acestea trebuie să fie consecințele inevitabile ale pierderii sentimentului natural al binelui și al răului ca urmare a acestor triumfuri ale drepturilor omului.

Numai că respectabilul pastor tresaltă de bucurie datorită acestei „însoțiri triumfale“, și aceasta deoarece Ludovic al XVI-lea nu a fost nimic altceva decît „un monarh arbitrar“; altfel spus, nici mai mult nici mai puțin aceasta înseamnă că, deoarece el a fost Ludovic al XVI-lea și deoarece el a avut nenorocul de a se naște rege al Franței și de a se bucura de prerogativele pe care o lungă linie de strămoși și îndelungatul consimțămînt al poporului său i le-au transmis, fără ca el să fi făcut ceva pentru a le obține. Cu adevărat, nenorocul s-a abătut asupra lui prin aceea că s-a născut rege al Franței. Numai că nenorocul nu este o crimă, după cum nici indiscreția nu este întotdeauna cea mai mare vină.

Nu am să cred niciodată că un prinț, a cărui domnie a fost caracterizată de acțiuni ce nu erau decît o serie de concesiuni făcute supușilor săi, care era dispus să-și înmoaie autoritatea, să-și reducă prerogativele, să-i ofere poporului său o libertate pe care strămoșii lui se prea poate să nu fi cunoscut, și, poate, nici să nu fi dorit-o; că un asemenea prinț, cu toate că se prea poate să fi fost dominat de slăbiciunile ce îi încearcă deopotrivă pe oameni și pe prinți, cu toate că se prea poate să fi considerat că este necesară folosirea forței împotriva planurilor disperate care vizau, în mod fățiș, persoana sa și rămășițele autorității sale; chiar și conferind greutate acestor aspecte, nu mă voi lăsa decît foarte greu convins de faptul că el a meritat să îndure triumful crud și jignitor al Parisului și al dr. Price. Tremur pentru cauza libertății, dacă acesta este exemplul care le este oferit regilor. Mă tem pentru cauza omenirii, atunci cînd văd cum rămîn nepedepsite crimele comise de cele mai josnice persoane. Există însă și unii oameni ce posedă un mod de a gîndi josnic și deformat, care privesc, cu un fel de teamă serviabilă și cu admirație, la acei regi care știu să se mențină cu fermitate pe tron, care știu să-și strunească supușii cu o mînă de fier și să-și afirme prerogativele și care, prin vigilența trează a unui despotism sever, știu să se păzească de primii germeni ai libertății. Acest gen de oameni nu îndrăznește niciodată să vocifereze împotriva unor astfel de regi. Dezertori din principiu, avînd fortuna de partea lor, ei nu văd niciodată vreun bine, în cultivarea virtuții ce poate aduce suferință, și nici vreo crimă, în uzurparea care aduce cîștig.

Dacă mi s-ar fi putut demonstra, cu limpezime, faptul că regele și regina Franței (vreau să spun cei care erau înainte de triumf) erau tirani neînduplecați și cruzi sau că ei ar fi avut vreun plan deliberat pentru masacrarea Adunării Naționale (cred că am văzut în unele publicații aluzii în acest sens) aș fi considerat dreaptă captivitatea lor. Dacă acest lucru ar fi fost adevărat, atunci ar fi trebuit să se facă mult mai mult, dar, după părerea mea, într-un mod diferit. Pedepsirea adevăraților tirani este un act de justiție nobil și solemn; după cum pe drept s-a spus că el aduce alinare spiritului uman. Numai că, dacă ar fi ca eu să pedepsesc un rege nevrednic, aș avea grijă să păstrez demnitatea celui care a comis crima în actul de răzbunare a acesteia. Justiția este impunătoare și imparțială, iar în pedepsele pe care le dă ea pare

mai degrabă să se supună unei necesități decît să facă o alegere. Dacă Nero, Agrippina, Ludovic al XI-lea sau Carol al IX-lea ar fi fost cei supuși acestei justiții; dacă ar fi fost Carol al XI-lea al Suediei, după uciderea lui Patkul, sau predecesoarea sa Cristina, după uciderea lui Monaldeschi, cei căzuți pe mîinile voastre, domnule, sau pe ale mele, pentru a fi judecați, sînt convins că modul în care noi ne-am fi purtat ar fi fost altul.

Dacă regele francez sau regele francezilor (sau oricare ar fi numele după care este el cunoscut în noul vocabular al Constituției voastre) ar fi meritat, cu adevărat, să fie supus, în persoana lui și în cea a reginei, unor asemenea fapte criminale pe care nimeni nu le-a recunoscut și pe care nimeni nu le-a răzbunat, și acelor înjosiri ulterioare mai crude decît crima, atunci nu ar fi fost potrivit ca el să exercite nici măcar puterea executivă subordonată, care, dacă sînt eu bine informat, s-a propus să-i fie încredințată; după cum el nu ar mai fi meritat să fie numit conducătorul unei națiuni pe care a ultragiat-o și a asuprit-o. Așezarea unui tiran detronat în fruntea unei republici noi este una dintre cele mai proaste alegeri posibile. Dar să înjosești și să insulți un om ca pe cel mai înrăit dintre criminali pentru ca, după aceea, să îi acorzi toată încrederea ta, în probleme de mare interes pentru tine, ca unui servitor credincios, onest și zelos, denotă o gîndire care se contrazice, o politică lipsită de prudență și absența oricăror garanții în practică. Cei care ar face o asemenea alegere ar trebui să fie găsiți vinovați de o trădare a încrederii mai flagrantă decît oricare dintre cele pe care le-au comis deja împotriva poporului. Și cum aceasta este singura crimă în care politicienii voștri de frunte s-au purtat în mod inconsecvent, trag concluzia că nu există nici un fel de temei pentru aceste insinuări odioase. Și la fel stau lucrurile, în opinia mea, și în cazul celorlalte calomnii.

În Anglia, astfel de zvonuri sînt lipsite în ochii noștri de orice credit. Noi sîntem dușmani generoși și aliați credincioși. Noi respingem cu dezgust și indignare calomniile celor care ne aduc anedoctele lor autentificate de însemnele florii de crin de pe umăr. Noi îl ținem pe Lordul George Gordon înlănțuit la Newgate; dar nici convertirea lui publică la iudaism, și nici zelul pe care l-a manifestat împotriva preoților catolici și a tuturor soiurilor de fețe bisericești de care s-a servit pentru a ridica gloata (scuzați termenul, dar el este încă în uz aici) și pentru a dărîma toate

închisorile noastre-nu i-au permis să se bucure de o libertate de care nu a știut să se facă demn prin întrebuințarea ei virtuoasă. Noi am reconstruit și am repopulat Newgate. Noi avem închisori la fel de trainice ca și Bastilia, pentru cei care îndrăznesc să defăimeze reginele Franței. Să-l lăsăm pe nobilul calomniator în această retragere spirituală. Să-l lăsăm să mediteze aici asupra *Talmudului* său pînă cînd el va deprinde un comportament care se potrivește mai bine cu originea și talentele sale și mai puțin dezonorant pentru veche religie al cărei adept a devenit, sau pînă cînd unii dintre compatrioții voștri se vor decide, pentru a-i mulțumi pe noii voștri frați israeliți, să plătească suma pentru răscumpărarea lui. El va putea atunci să cumpere, cu averile seculare ale sinagogii și cu o taxă foarte mică din dobînda îndelung acumulată pentru treizeci de monede de argint (dr. Price ne-a arătat ce miracole poate produce dobînda acumulată în decurs de o mie șapte sute nouăzeci de ani), pămînturile care, așa cum s-a descoperit de curînd, au fost uzurpate de către biserica Franței. Trimiteți-ne arhiepsicopul vostru papistaș de Paris, și noi vă vom trimite rabinul nostru protestant. Noi îl vom trata, în schimb, pe cel trimis de voi ca pe un gentleman și ca pe un om onest, așa cum și este; dar faceți-ne onoarea de a-l lăsa să aducă cu el fondurile care întrețin actele sale de ospitalitate și de caritate și fiți siguri că nu vom confisca, niciodată, nici măcar un șiling din aceste fonduri onorabile și pioase, și nici nu ne va trece prin minte să sporim Tezaurul public cu ceva furat din cutia milei.

Ca să vă spun adevărul, dragă domnule, cred că este în interesul onoarei țării noastre să dezavueze acțiunile societăților de la Vechea Evreime și de la London Tavern. Nu vorbesc în numele nimănui, ci doar în al meu, atunci cînd dezavuez, așa cum și fac, cu toată seriozitatea posibilă, orice fraternizare cu actorii acelui triumf sau cu admiratorii lui. Atunci cînd afirm ceva despre poporul Angliei, vorbesc pe baza observației, și nu prin invocarea unei autorități. Numai că discursul meu izvorăște din experiența pe care am dobîndit-o prin relațiile îndelungate și variate pe care le-am întreținut cu locuitorii de cele mai diferite categorii și cinuri din acest regat, și dintr-o serie de observații, pe care le-am început devreme în viață și pe care le continui de aproape patruzeci de ani. Am fost deseori uimit să constat – considerînd că nu ne

desparte decît un canal îngust de douăzeci și patru de mile și că relațiile reciproce dintre cele două țări au fost foarte intense în ultima vreme – cît de puțin păreți a ne cunoaște. Înclin să cred că acest lucru se datorează faptului că v-ați format judecata despre această națiune după anumite publicații care prezintă, dacă se poate spune acest lucru despre ele, într-un mod foarte eronat opiniile și dispozițiile cele mai răspîndite în Anglia. Vanitatea și agitația, turbulența și spiritul de intrigă al diferitelor cabale neînsemnate, care se străduiesc să mascheze desăvîrșita lor insignifianță prin zarva, zgomotul și reclama zgmotoasă pe care și-o fac, citîndu-se una pe cealaltă, toate acestea vă fac să credeți că modul disprețuitor în care păstrăm tăcerea asupra acestei desfășurări de talente ar reprezenta un semn de aprobare a lor: vă asigur că nu este deloc vorba de așa ceva. Numai pentru că o jumătate de duzină de greieri pitiți sub o ferigă fac să răsune cîmpia de țîrîitul lor supărător, în vreme ce mii de turme mari de vite, așezate la umbra stejarului britanic, rumegă pe îndelete și în tăcere, nu trebuie să vă imaginați că cei care fac zgomot sînt singurii locuitori ai acestei cîmpii; sau că ei sînt numeroși; sau că ar fi, la urma urmei, altceva decît insecte de o zi, este drept, gălăgioase și sîcîitoare, dar altfel doar micuțe creaturi zbîrcite și costelive, ce țopăie de pe un fir de iarbă pe altul.

Nu ezit deloc să afirm că, dintre ai noștri, nici măcar unul la o sută nu a participat la „triumful" Societății Revoluției. Dacă hazardul războiului, în vîltoarea celei mai dure dintre toate ostilitățile, ar face ca regele și regina Franței și copiii lor să cadă în mîinile noastre (fie ca acest lucru să nu se întîmple niciodată, nici un război și nici o ostilitate), ei ar fi întîmpinați cu o altfel de intrare triumfală în Londra. Un rege al Franței s-a aflat odată în această situație; ați citit despre modul în care a fost tratat de către învingător pe cîmpul de bătălie și în ce fel a fost primit, după aceea, în Anglia. Patru sute de ani s-au scurs, dar nu cred să ne fi schimbat, de atunci, într-un mod atît de radical. Datorită rezistenței noastre obstinente la inovație, datorită ritmului lent al caracterului nostru național, mai purtăm încă amprenta strămoșilor noștri. Nu ne-am pierdut (așa cum cred) generozitatea și demnitatea modului de a gîndi din secolul al XIV-lea, și nici nu ne-am preschimbat între timp în sălbatici. Nu am îmbrățișat gîndirea lui

Rousseau. Nu sîntem discipolii lui Voltaire. Ideile lui Helvetius nu s-au răspîndit printre noi. Ateiștii nu sînt predicatorii noștri. Nebunii nu sînt cei care fac legile la noi. Știm că *noi* nu am făcut nici un fel de descoperiri și considerăm că în morală nu e nimic de descoperit; la fel și în ceea ce privește marile principii de guvernare sau ideile de libertate, al căror sens a fost pătruns înainte ca noi să ne fi născut, și va rămîne astfel și după ce țărîna mormîntului ne va fi acoperit vanitatea, iar liniștea sepulcrală își va fi impus legea asupra volubilității noastre deșarte. În Anglia nu ne-am epuizat cu totul alcătuirea naturală internă. Mai simțim încă în noi, după cum mai prețuim încă și mai cultivăm, acele sentimente cetluite în sufletul nostru, păzitori credincioși și sfătuitori activi ai datoriei noastre, adevărații stîlpi ai oricărei moralități liberale și virile. Nu am fost goliți pe dinăuntru și cusuți la loc pentru a putea fi umpluți, precum păsările împăiate, cu paie și vechituri, cu petice de hîrtie mîzgălite cu un discurs despre drepturile omului. Noi ne păstrăm ansamblul tuturor sentimentelor noastre naturale în starea lor nativă, într-o simplitate neștirbită de pedanterie și necredință. Noi avem în piepturile noastre, inimi reale, din carne și sînge. Noi ne temem de Dumnezeu. Noi privim către regi cu un respect înfiorat de teamă; către Parlamente, cu afecțiune; către magistrați, cu sentimentul datoriei; către preoți, cu venerație, și cu respect, către nobilime.[58] De ce? Deoarece atunci cînd asemenea idei sînt prezentate minții noastre este *natural* să fim afectați în acest fel. Deoarece toate celelalte sentimente sînt false și lipsite de sinceritate, tinzînd să ne corupă mințile, să ne vicieze simțirile morale naturale și să ne facă inapți pentru libertatea rațională; iar prin faptul că ne învață o insolență sevilă, imorală și destrăbălată, pentru a ne fi distracție ușoară preț de cîteva sezoane, ne face cu adevărat potriviți, pe măsura valorii noastre, pentru sclavie, de-a lungul întregii noastre vieți.

Vedeți, domnule, că în această epocă luminată nu mă dau înapoi de la a mărturisi că, în general, noi sîntem oameni ai sentimentelor naturale; că în loc să înlăturăm toate vechile noastre prejudecăți, le venerăm într-o măsură considerabilă, și, pentru a pogorî și mai multă rușine asupra noastră, le venerăm tocmai

pentru că sînt prejudecăți. Le venerăm cu atît mai mult cu cît ele sînt mai vechi și mai răspîndite printre noi. Ne temem a-i lăsa pe oameni să trăiască și să aibă relații cu ceilalți numai pe baza a ceea ce le poate oferi propria rațiune, deoarece bănuim că ceea ce poate oferi rațiunea fiecăruia nu este îndeajuns, așa încît indivizii ar face mai bine să se servească de stocul și de capitalul pe care națiunile și diferitele epoci istorice l-au acumulat de-a lungul timpului. Mulți dintre gînditorii noștri, în loc să distrugă prejudecățile generale, își folosesc inteligența pentru a descoperi înțelepciunea ascunsă care dospește în acestea. Dacă ei își ating scopul, și numai rareori îl ratează, consideră atunci că este mai înțelept să perpetueze prejudecata, împreună cu miezul rațional al acesteia, decît să înlăture forma prejudecății și astfel să lase rațiunea în toată nuditatea ei; deoarece prejudecata oferă rațiunii, pe care o înglobează, motivul care constituie puterea acesteia de a acționa și atracția care asigură permanența acesteia. În cazuri de urgență, prejudecata se află, oricînd, la îndemînă pentru a fi folosită; ea angajează mintea pe făgașul ferm al unei înțelepciuni și al unei virtuți deja constituite, astfel încît, în momentul deciziei, omul nu este lăsat pradă ezitării, scepticismului, confuziei și îndoielii. Prejudecata face din virtutea omului o deprindere, și nu o serie de acțiuni lipsite de orice legătură. Prin mijlocirea prejudecății întemeiate pe rațiune, datoria devine o parte constitutivă a naturii omului.

Oamenii voștri de litere și politicienii voștri, ca și printre ai noștri întreg clanul celor luminați, gîndesc cu totul altfel asupra acestor chestiuni. Ei nu au nici un fel de respect pentru înțelepciunea altora; în schimb, se încred pînă peste măsură în propria lor înțelepciune. Ei consideră că a distruge o ordine veche a lucrurilor, pentru simplul motiv că este veche, este un lucru întemeiat. Cît privește ordinea nouă a lucrurilor, nu au nici un fel de temeri în ceea ce privește durata unei construcții ridicate în grabă, deoarece durata nu este o problemă pentru care cei care consideră că înaintea lor nu s-a făcut decît prea puțin sau chiar nimic și care își pun toate speranțele în descoperire. În concepția lor, elaborată sistematic, toate lucrurile care conferă permanență sînt vătămătoare; prin umare, ei se află într-un război necruțător cu toate soiurile de așezăminte. Ei cred că toate formele de guvernămînt

pot fluctua precum moda, fără ca acest lucru să aibă vreo consecință gravă, și că nu este necesar nici un principiu de atașament față de Constituția țării lor, cu excepția sentimentului că lucrurile funcționează în avantajul lor, pentru moment. Ei vorbesc întotdeauna ca și cum ar crede că între popor și magistrații săi nu există decît un singur fel de înțelegere: aceea care îi obligă doar pe magistrați, fără a obliga, în același timp, și cealaltă parte, astfel încît suveranitatea poporului include dreptul de a dizolva această înțelegere, fără nici un alt motiv decît propria sa vrere. Atașamentul lor față de propria țară nu durează decît atîta timp cît coincide cu unele dintre proiectele lor nefondate; el începe și se sfîrșește odată cu acea configurație politică care se potrivește cu opiniile lor de moment.

Acestea sînt doctrinele, sau mai degrabă sentimentele, care par să domine, în rîndul noilor voștri oameni de stat. Numai că ele diferă cu totul de cele pe baza cărora noi am acționat întotdeauna, în această țară.

Aud că, uneori, se declară în Franța că ceea ce se întîmplă acum la voi se face după exemplul Angliei. Vă cer permisiunea de a afirma că de-abia dacă se poate găsi ceva printre cele înfăptuite de voi care să își aibă originea în practica sau în opiniile dominante ale acestui popor, fie că este vorba de modul nostru de a face, fie de cel de a gîndi. Aș adăuga chiar că noi sîntem tot pe atît de puțin dornici să ne însușim aceste lecții din Franța pe cît sînt de sigur că niciodată nu am dorit să oferim lecții acestei națiuni. Cabalele de aici, care par a fi într-un fel interesate de ceea ce se întîmplă în Franța, nu sînt alcătuite decît dintr-o mînă de oameni. Și dacă, din nefericire, ele vor reuși – prin intrigile lor, prin predicile lor, prin publicațiile lor și printr-o siguranță de sine generată de perspectiva unei uniuni cu consiliile și forțele națiunii franceze – să atragă un număr considerabil de oameni în rîndurile facțiunii lor, și dacă vor încerca, în consecință, să producă, în mod serios, o schimbare aici, imitînd ceea ce s-a întîmplat la voi, îndrăznesc să prezic că evenimentul îi va duce, dăunînd în același timp și țării lor, la ruină. Poporul englez a refuzat, în trecut, să-și schimbe legea pe motivul considerației pentru infailibilitatea papilor; el nu și-o va schimba acum datorită unei credințe oarbe în dogmatismul filozofilor, chiar dacă cei dintîi aveau drept arme

anatema și cruciada, în vreme ce ceilalți se servesc de calomnie și de amenințarea cu spînzurătoarea.

Înainte, treburile voastre vă priveau doar pe voi. Ele ne afectau în calitatea noastră de oameni, dar ne țineam la distanță de ele deoarece nu eram cetățeni ai Franței. Numai că, văzînd acum cum Franța ne este propusă drept model, ne vedem obligați să simțim ca englezi și procedînd astfel ne vedem obligați să acționăm în consecință. Treburile voastre devin, în pofida dorinței noastre, o parte a interesului nostru – măcar atît cît să ne ținem la distanță de leacul vostru bun la toate sau de ciuma voastră. Dacă este un leac bun la toate, atunci nu ne trebuie. Iar dacă este o ciumă, atunci este una atît de periculoasă încît se cer luate împotriva ei cele mai severe măsuri de carantină.

Aud spunîndu-se, pe la toate colțurile, că o cabală care se pretinde filozofică își cîștigă gloria de pe urma unui număr considerabil de evenimente recente petrecute în Franța; și că opiniile și sistemele acestor filozofi întruchipează adevăratul spirit care pune în mișcare ansamblul acestor evenimente. Dar nu am auzit să fi existat vreodată, în Anglia, o grupare literară sau politică care să fie cunoscută sub un astfel de nume. Nu se compune această grupare la voi din acei oameni pe care vulgul, în limbajul lui grosolan și direct, îi numește atei și necredincioși? Dacă așa stau lucrurile, atunci recunosc că și noi am avut scriitori din această categorie, care au făcut ceva zgomot la vremea lor. În clipa de față, ei zac de mult în uitare. Care, dintre cei născuți în ultimii patruzeci de ani, a citit vreun cuvînt din Collins, Toland, Tindal, Chubb sau Morgan – din întreaga grupare a celor care se autointitulează liberi-gînditori? Cine-l mai citește azi pe Bolingbroke? Cine oare l-a citit vreodată pînă la capăt? Întrebați-i pe librarii din Londra ce s-a ales din aceste lumini ale lumii? În cîțiva ani de-acum încolo, cei cîțiva continuatori ai lor, vor odihni în capela „tuturor celor din familia Capulet". Numai că, indiferent ce ar fi fost acești oameni, sau mai sînt încă în Anglia, ei au fost întotdeauna, așa cum vor și rămîne de altfel, doar niște indivizi răzleți. În cazul nostru, ei și-au păstrat felul propriu de a fi, și nu s-au constituit, niciodată, în grupuri. Ei nu au acționat, niciodată, în mod organizat, și nici nu au fost recunoscuți vreodată ca o grupare public-constituită în cadrul statului, după cum nici nu au

exercitat vreo influență, în numele lor sau al scopurilor lor partizane, asupra vreunuia dintre intereselor noastre de natură publică. Dacă ar fi necesar ca ei să existe în formula unei astfel de grupări sau să li se permită să acționeze în consecință, aceasta este o altă problemă.

Astfel de cabale nu au existat niciodată în Anglia de aceea, nici spiritul care le animă nu a influențat, în nici un fel, alcătuirea inițială a Constituției noastre și, cu atît mai mult, schimbările sau îmbunătățirile care i-au fost aduse. Totul s-a făcut sub auspiciile religiei și ale pietății și a fost confirmat și sancționat de către exigențele celor două. Totul a emanat din simplitatea caracterului nostru și dintr-un fel de capacitate nativă de a înțelege, în mod direct și lipsit de echivoc, care a caracterizat, pentru multă vreme, judecata acelor oameni care s-au bucurat de autoritate, în rîndurile noastre. Această dispoziție naturală ne mai caracterizează încă, cel puțin în ceea ce privește marea masă a poporului.

Noi știm, și, ceea ce este și mai bine, chiar simțim în străfundurile noastre, că religia constituie fundamentul societății civile și sursa oricărui bine și a oricărei consolări.[59]

Sîntem atît de convinși de acest lucru în Anglia, unde absurditățile spiritului uman acumulate de-a lungul timpului nu au reușit să zdruncine în decursul veacurilor, prin nici un fel de superstiție, această credință, astfel încît nouzeci și nouă la sută dintre englezi vor respinge ideea unei asemenea impietăți. Nu vom fi niciodată atît de nechibzuiți încît să recurgem la ceva ostil sistemului nostru pentru a-i îndepărta aspectele corupte, pentru a-i îndrepta defectele sau pentru a-i îmbunătăți construcția. Dacă doctrinele noastre religioase se vor afla vreodată în nevoia de a fi clarificate, nu vom chema niciodată un ateist pentru a săvîrși acest lucru. Nu ne vom lumina niciodată templul cu acel foc profan. El își va primi lumina din altă parte. El va fi parfumat cu alte esențe, și nu cu materia de natură infecțioasă importată de către cei care fac contrabandă cu idei metafizice denaturate. Dacă vreodată condițiile în care biserica engleză a fost instituită vor avea nevoie să fie revizuite, atunci nu vom recurge nici la avariție, și nici la rapacitate, publică sau privată, pentru a controla, pentru a percepe sau pentru a repartiza veniturile sale sacre. Fără a condamna cu violență sistemul de religie grec, sau pe cel armean

și, acum că pasiunile s-au domolit, pe cel catolic și roman, noi îl preferăm pe cel protestant; motivul nu este acela că el ar conține, în opinia noastră, mai puțină religie creștină, ci acela că el este mai îmbibat decît celelalte de religie creștină. Noi nu sîntem protestanți din indiferență, ci din sîrg.

Noi știm, și acest lucru este o mîndrie pentru noi, că omul este, prin natura lui, un animal religios; că ateismul este contrar nu numai rațiunii, dar și instinctelor noastre, și că el nu poate domina pentru prea mult timp. Dar dacă, în izbucnirea unei răzmerițe și în delirul minților amețite de aburii fierbinți care ies din cazanul iadului, care fierbe atît de furios acum în Franța, ar fi să ne dezvelim goliciunea zvîrlind la o parte religia creștină, mîndrie și consolare pînă acum, dar și una dintre cele mai importante surse ale civilizației noastre și a multor alte națiuni, teamă ne este că (întrucît spiritul nu va îndura un asemenea vid) o superstiție barbară, vătămătoare și degradantă îi va lua locul.

Din acest motiv am dori, înainte de a deposeda instituția bisericii noastre de mijloacele naturale prin care oamenii își dobîndesc stima celorlalți, înainte de a o face demnă de dispreț, așa cum ați făcut voi, să ni se arate ce anume se presupune că așezăm în locul ei. Și abia atunci ne vom forma judecata.

Acestea sînt ideile prin care, în loc să ne aflăm în conflict cu instituțiile noastre, așa cum se află unii care au elaborat o filozofie și o religie ce reflectă ostilitatea lor față de aceste instituții, noi le rămînem, în mod constant, credincioși. Noi sîntem hotărîți să păstrăm o biserică consacrată, o monarhie consacrată, o aristocrație consacrată și o democrație consacrată – fiecare cu gradul de consacrare ce o caracterizează, și nimic mai mult. Urmînd a vă arăta acum care este locul pe care îl ocupă și demnitatea de care se bucură la noi fiecare dintre aceste instituții.

Nefericirea acestui secol (și nu așa cum cred unii, gloria lui) este că fiecare lucru este pus în discuție, ca și cum Constituția țării noastre ar trebui să fie mai degrabă un obiect de dispută decît unul de mulțumire. Din acest motiv și pentru mulțumirea celor care printre voi (atît cît ei există) ar dori să profite de pe urma exemplelor, îmi permit să vă plictisesc cu cîteva dintre gîndurile mele despre fiecare dintre aceste instituții. Nu cred că erau lipsiți de înțelepciune cei din vechea Romă care, atunci cînd voiau să-și

remodeleze legile, trimiteau comisionari însărcinați cu examinarea instituțiilor lor, în cele mai bine constituite republici din vecinătate.

Vă cer, pentru început, permisiunea să vă vorbesc despre instituția bisericii noastre, cea dintîi dintre prejudecățile noastre. Ea nu este o prejudecată lipsită de rațiune, ci una care conține o înțelepciune profundă și cuprinzătoare. Voi vorbi mai întîi despre aceasta, deoarece ea este în spiritele noastre începutul, mijlocul și sfîrșitul. Căci, luînd ca temei acel sistem religios, în a cărui posesiune ne aflăm acum, noi continuăm a acționa pe baza înțelepciunii umane pe care am primit-o din vechime și pe care am păstrat-o neștirbită. Acea înțelepciune a fost nu numai cea care, precum un arhitect măiastru, a înălțat măreațul edificiu al statului, dar și cea care, ca un proprietar chibzuit, urmărind să ferească creația sa de profanare și ruină, ca pe un templu sacru, curățat de toate mizeriile fraudei, violenței, nedreptății și tiraniei, a consacrat, în mod solemn și pentru totdeauna, statul și pe toți cei care ocupă poziții în cuprinsul lui. Această consacrare a fost săvîrșită în așa fel încît toți cei care exercită o funcție în guvernarea oamenilor sau cei care reprezintă însăși persoana lui Dumnezeu să aibă o idee elevată și demnă despre funcția și misiunea lor; astfel încît speranța lor să fie hrănită de nemurire; astfel încît să nu fie atrași nici de ispitele meschine ale momentului, și nici de laudele capricioase și trecătoare ale vulgului, ci de o existență de nezdruncinat și permanentă, care să se înrădăcineze în ceea ce este neschimbător și durabil în natura lor, și de o faimă și o glorie de neșters, pe care să le dobîndească prin exemplul pe care îl vor lăsa în urma lor ca pe o moștenire care va îmbogăți lumea.

Ar trebui ca asemenea principii sublime să fie inculcate oricărei persoane de rang elevat; în vreme ce fiecare țară ar trebui să fie dotată cu instituții religioase, astfel încît revigorarea și înflorirea ei să fie neîntrupt asigurată. Pentru a înălța această minunată construcție care este Omul, nici un tip de instituție morală, civilă sau politică care întărește legăturile raționale și pe cele naturale prin care intelectul și inima omenească se unesc cu divinul nu este inutilă – Omul, această ființă care se bucură de privilegiul de a fi, într-o mare măsură, propria sa creație și care, atunci cînd este creată așa cum se cuvine, este menită să ocupe în cadrul creației un loc ce nu este cîtuși de puțin lipsit de importanță.

Dar, pentru ca partea cea mai bună din noi să ajungă să precumpănească în fiecare om, este nevoie ca acela care s-a ridicat mai presus de semenii lui să vizeze, pe cît posibil, perfecțiunea.

Consacrarea statului printr-o religie de stat este, în egală măsură, necesară pentru a le inspira cetățenilor liberi un respect binevenit; deoarece pentru a garanta libertatea acestora ei trebuie să beneficieze de o parte determinată de putere. De aceea, o religie legată de stat și de îndeplinirea datoriei față de acesta este cu atît mai necesară acolo unde avem de-a face cu cetățeni liberi decît în societăți în care, prin chiar condițiile supunerii lor, oamenii se limitează la sfera sentimentelor private și la administrarea propriilor probleme familiale. Orice persoană care deține un anume grad de putere trebuie să fie pătrunsă, în mod profund și respectuos, de ideea că ea acționează în calitate de împuternicit *(in trust)*; și că ea are de dat socoteală, în virtutea acestei calități, de comportamentul său marelui Stăpîn, autorul și întemeitorul societății.

Acest principiu trebuie să fie încă și mai adînc impregnat în mințile celor care participă la constituirea suveranității colective decît în cele ale prinților. În absența instrumentelor, acești prinți nu pot întreprinde nimic. Oricine se servește de instrumente nu numai că se bucură de facilități, dar are și de înfruntat obstacole. Puterea prinților nu este niciodată desăvîrșită; iar atunci cînd ei abuzează de putere, siguranța lor se află în pericol. Oricît de mult s-ar înălța aceste persoane prin lingușire, aroganță și o părere prea bună despre propria lor persoană, ele trebuie să fie conștiente că vor da socoteală de orice folosire abuzivă a mandatului ce le-a fost încredințat – și aceasta, indiferent dacă ele sînt justificate sau nu prin dreptul pozitiv. Și dacă ele nu cad sub loviturile propriului popor revoltat, atunci se poate întîmpla să fie strangulate de către ienicerii pe care îi țin în preajmă pentru a le oferi protecție împotriva oricăror alte rebeliuni. L-am văzut astfel pe regele Franței cum a fost vîndut de către proprii lui soldați, în schimbul unei măriri de soldă. Numai că; acolo unde autoritatea populară este absolută și nelimitată, încrederea poporului în propria lui putere este infinit mai mare, deoarece ea este și mai solid întemeiată. Poporul află astfel, în el însuși, propriile lui instrumente. El se situează mai aproape de propriile lui scopuri. În plus, el este prea puțin constrîns de rigorile celei mai mari

dintre puterile moderatoare care acționează în lume, sentimentul reputației și al stimei. Partea de dezonoare care îi revine fiecărui individ, în cazul acțiunilor săvîrșite de cei mulți în arena publică, este, într-adevăr, mică, din pricina faptului că puterea de influență a opiniei este invers proporțională cu numărul celor care abuzează de putere. Autorii acestor acțiuni iau drept o dovadă de aprobare publică felicitările pe care și le adresează ei înșiși. De unde rezultă că o democrație prefectă este deci lucrul cel mai lipsit de rușine din lume. Și fiind lipsită de rușine, ea este și fără de frică, deoarece nici un om nu sesizează faptul că persoana lui poate să suporte rigorile legii. Desigur, masa poporului nu este încercată de această teamă: deoarece așa cum toate pedepsele sînt menite să servească drept exemplu pentru siguranța masei poporului, tot la fel masa acestuia nu poate să facă niciodată obiectul vreunei pedepse administrate de o mînă omenească[60]. De aceea, este extrem de important ca poporul să nu fie lăsat să-și închipuie că voința lui este, cumva mai mult decît cea a regilor, măsura binelui sau a răului. El trebuie să fie convins, pentru propriul său bine, că este, tot pe atît de puțin îndreptățit, și cu atît mai puțin calificat, să exercite orice fel de putere arbitrară; și că astfel el nu trebuie să exercite, sub o falsă aparență de libertate care maschează adevăratul caracter, o dominație care contrazice ordinea naturii, pretinzînd, în mod tiranic, de la cei care îndeplinesc o funcție în stat, nu spun o totală abnegație pentru interesele sale, lucru absolut îndreptățit, ci o supunere abjectă față de voința lui de moment. Printr-o astfel de pretenție neîntemeiată, poporul distruge, pe de o parte, în toți cei care îl servesc, orice principiu moral, orice sentiment al demnității, orice capacitate de discernămînt și orice rectitudine a caracterului, devenind, pe de altă parte, el însuși o pradă facilă, dar cu atît mai nevrednică, a sicofanților populari și a lingușitorilor afectați.

Atunci cînd poporul se va fi lepădat de pasiunile și de imboldurile voinței sale egoiste, lucru de altfel imposibil de realizat fără ajutorul religiei, atunci cînd el va fi înțeles că puterea pe care o exercită – într-un grad mai înalt, poate, în ordinea delegării – trebuie să fie conformă cu legea eternă și neschimbătoare, prin care voința și rațiunea sînt una, pentru a fi legitimă, atunci el va fi și mai precaut în ceea ce privește încredințarea acesteia în mîini josnice și incapabile. Atunci, poporul, procedînd la numirea

magistraților publici, nu va mai vedea în exercitarea autorității o îndeletnicire vrednică de dispreț, ci o funcție sacră; el nu va mai permite ca alegerea pe care o face să mai fie influențată fie de considerentele abjecte legate de urmărirea interesului personal, fie de capriciul lui nesăbuit, fie de voința lui arbitrară; dimpotrivă, el va conferi acea putere (pe care nimeni, la drept vorbind, nu o poate oferi sau primi fără să se teamă) numai acelora în care vede măsura dominantă de virtute activă și de înțelepciune, reunite și adecvate naturii sarcinii încredințate, fie și numai atît cît sînt acestea de aflat în masa amestecată a imperfecțiunilor și a slăbiciunilor umane.

Atunci cînd poporul va ajunge să creadă că nici un fel de rău nu este tolerabil, atît în act, cît și în potență, pentru cel a cărui esență este însuși binele, el va putea să ferească mult mai bine mintea oricărui magistrat civil, ecleziastic sau militar, de oricare dintre lucrurile ce amintesc, fie și cîtuși de puțin, de o dominație orgolioasă și disprețuitoare de lege.

Dar unul dintre cele dintîi și dintre cele mai importante principii pe baza căruia sînt consacrate statele și legile este acela de a evita ca posesorii, chiar temporari, ai uzufructului să se poarte ca și cum nu contează ceea ce au primit de la strămoșii lor, sau ca și cum nu le pasă de ceea ce datorează posterității, acționînd ca și cum ei ar fi stăpînii absoluți; acela de a evita ca ei să ajungă să creadă că este unul dintre drepturile lor acela de a distruge înlănțuirea necesară a lucrurilor sau de a risipi această moștenire prin distrugerea arbitrară a întregului edificiu originar al societății lor; acela de a evita riscul ca aceștia să lase celor care vor veni după ei o ruină în locul unui spațiu de locuire (*habitation*) – învățîndu-i astfel pe urmașii lor să respecte invențiile lor tot atît de puțin pe cît au respectat și ei instituțiile înaintașilor lor. Înlănțuirea și continuitatea statului va fi distrusă din cauza acestei usurințe arbitrare de a-l schimba tot atît de des, de mult și în tot atîtea modalități, după cîte fantezii lipsite de temei și după cîte mode se perindă. Generațiile nu vor mai avea nici o legătură una cu cealaltă. Oamenii nu o vor duce mai bine decît muștele de-o vară.

Mai presus de orice, știința jurisprudenței, mîndria intelectului uman, va înceta să mai fie studiată. Această știință care, în pofida tuturor defectelor, a redundanțelor și a erorilor sale reprezintă însumarea rațiunii diferitelor epoci, combinînd prin-

cipiile originare ale justiției cu varietatea infinită a intereselor umane, va ajunge să fie considerată numai o aglomerare de vechi erori discreditate. Autosuficiența personală și aroganța (însoțitorii nelipsiți ai tuturor celor care nu au cunoscut niciodată o înțelepciune mai mare decît cea proprie) vor uzurpa tribunalele. În consecință, nici un fel de legi neclintite, care să instituie fundamentul invariabil al speranțelor și temerilor umane, nu va mai garanta cursul stabil al acțiunilor umane, lipsindu-i pe oameni de orientarea către un scop precis. Nu va mai exista nimic stabil în ceea ce privește modurile de deținere a proprietății sau de exercitare a funcției, nimic care să formeze o temelie solidă, pe baza căreia orice părinte să poată concepe educația copiilor săi sau alegerea rostului viitor al acestora în lume. Nici un fel de principii nu va mai putea fi topit, începînd cu cea mai fragedă vîrstă, în deprinderi. Din clipa în care cel mai priceput dintre educatori își va fi încheiat dificila sarcină de instruire, în loc să trimită în lume un elev bine pregătit într-o disciplină respectabilă, care îi va aduce acestuia atenție și respect din partea celorlalți, în funcție de locul pe care îl va ocupa în societate, el va constata că totul s-a schimbat deja și că nu a oferit decît o biată creatură, luată în derîdere și disprețuită de restul lumii ca un adevărat ignorant în ceea ce privește adevăratele temeiuri ale stimei publice. Cine va mai putea să păstreze un sentiment delicat și fragil al onoarei care să însoțească bătăile inimii încă din primii ani de viață, într-o țară în care nici un om nu va mai fi în stare să recunoască onoarea datorată schimbării neîncetate a sensurilor acesteia? Nici un aspect al vieții nu va mai cunoaște o continuitate. Absenței unei educații ferme și a principiilor stabile îi va urma, în mod necesar, barbaria, în știință și literatură, și lipsa de pricepere, în arte și meșteșuguri. În felul acesta, statul însuși se va prăbuși după cîteva generații, fărîmițat în pulberea și praful individualității și spulberat în întregul său de către toate vînturile văzduhului.

De aceea, tocmai pentru a evita neajunsurile discontinuității și ale nestatorniciei, care sînt de zeci de mii de ori mai mari decît cele ale încăpățînării și ale celei mai oarbe prejudecăți, noi am consacrat statul. L-am consacrat astfel încît nici un om să nu poată pătrunde în structura lui intimă pentru a-i vedea defectele și aspectele corupte decît cu reținerea de rigoare; astfel încît nimeni să nu își poată vreodată închipui că ar putea începe

reformarea acestuia, prin subminarea lui; deoarece modul în care trebuie să ne aplecăm asupra greșelilor statului trebuie să fie aidoma celui prin care încercăm să vindecăm rănile unui părinte, cu o teamă pioasă și cu o solicitudine plină de respect. Grație acestei prejudecăți înțelepte sîntem deprinși să-i privim cu groază pe acei copii ai țării lor care se grăbesc, fără a sta pe gînduri, să ciopîrțească acest părinte venerabil și să-l pună în cazanul vrăjitorilor, sperînd să regenereze astfel trupul patern și să revigoreze viața bătrînului cu ierburile lor otrăvitoare și prin incantanțiile lor înfricoșătoare.

Este adevărat că societatea este un contract. Există contracte de ordin inferior, care nu au în vedere decît simplul interes ocazional și care pot fi astfel dizolvate după bunul-plac. Dar nu este permis ca statul să fie conceput ca nefiind nimic mai mult decît o înțelegere de asociere în vederea negoțului cu piper și cafea, stambă sau tutun, sau pentru orice alt produs tot pe atît de trivial, astfel încît el să fie edificat, după cum dictează interesul minor și temporar, și dizolvat după bunul-plac al părților care îl alcătuiesc. Statul trebuie privit cu un sentiment de venerație cu totul diferit, deoarece, în acest caz, asocierea nu are ca obiect lucrurile ce servesc conservarea existenței animale a unei naturi temporare și trecătoare. Statul este o asociere în vederea cultivării tuturor științelor; o asociere ce urmărește cultivarea tuturor artelor; o asociere în vederea virtuții și a excelenței. Și cum scopurile unei asemenea asocieri nu pot fi atinse nici măcar în cuprinsul mai multor generații, el devine o asociere nu numai între cei care trăiesc, dar și între cei care trăiesc în prezent, cei care au murit și cei care se vor naște. Contractul pe care se bazează fiecare stat particular, este numai o clauză din marele contract originar al societății eterne, care leagă astfel naturile inferioare și cele superioare, lumea vizibilă și cea invizibilă, în conformitate cu un contract neschimbător sancționat de către jurămîntul inviolabil care ține împreună toate naturile fizice și morale, într-o ordine în care fiecare ocupă locul ce i se cuvine. De aceea, această lege nu este supusă voinței celor care sînt de fapt obligați, printr-o putere ce-i depășește și care le este infinit superioară, să se plece în fața ei. Corporațiile municipale ale acestui regat universal nu dispun, din punct de vedere moral, de libertatea de a decide, după bunul

lor plac și potrivit cu speculațiile, un posibil progres; de a se separa, cu totul, de comunitate și de a răzleți, în toate direcțiile, grupurile ce se subordonează acesteia; de a dizolva astfel comunitatea și de a o reduce la un haos în care legăturile sociale și civile decad în condiția de elemente primordiale și atomizate. Numai o necesitate primordială și absolută, care nu face obiectul alegerii, ci care se impune, care este deasupra puterii de deliberare, care nu admite discuție și care nu necesită nici o dovadă, poate să justifice recursul la anarhie. Această necesitate nu este o excepție de la regulă, deoarece și ea este o parte a ordinii morale și fizice a lucrurilor, căreia omul trebuie să i se supună fie de bunăvoie, fie constrîns. Numai că, dacă ceea ce este doar acceptare a necesității devine obiect de alegere, legea va fi încălcată, iar natura va fi negată. În acest caz, rebelii vor fi scoși în afara legii, proscriși și exilați din această lume a rațiunii, a ordinii și păcii, a virtuții și a penitenței rodnice în lumea dezbinată a nebuniei, a discordiei, a viciului, a confuziei și a regretului zadarnic.

Acestea cred că sînt, au fost și vor continua să fie, dragă domnule, pentru un timp îndelungat, sentimentele care îi însuflețesc, în acest regat, pe aceia dintre englezi care nu sînt nici cei mai puțin învățați, și nici cei mai puțin chibzuiți. Cei care aparțin acestei categorii își formează opiniile pe baza acelor fundamente pe care se cuvine să clădească cei de seama lor. Cei mai puțin iscoditori decît aceștia le primesc de la o autoritate pe care cei hărăziți de către Providență să trăiască pe baza încrederii în celălalt se pot bizui fără să se rușineze. Aceste două feluri de oameni se mișcă în aceeași direcție, deși se situează pe poziții diferite. Ambele feluri de oameni se mișcă potrivit ordinii universului. Ei toți cunosc sau sînt pătrunși de acest neprețuit și vechi adevăr: *Quod illi principi et praepotenti Deo qui omnem hunc mundum regit, nihili eorum quae quidem fiant in terris acceptius quam concilia et caetus hominum jure sociati quae civitates appellantur.*[61] Dacă ei aderă la acest principiu ce guvernează atît mintea cît și inima, este nu în virtutea numelui vestit al autorului său și nici din respect pentru autoritatea încă și mai mare din care derivă adevărul acestei idei; ci datorită singurului lucru care poate să confere greutate oricărei opinii savante și care poate să o sancționeze: natura și relațiile comune tuturor oamenilor. Convinși precum sînt că toate lucrurile trebuie

înfăptuite pe baza raportării la o autoritate și a raportării la acest punct de referință către care toate trebuie să se orienteze, ei se consideră obligați să reînnoiască amintirea înaltei lor origini și obîrșii. Ei realizează acest lucru, nu doar ca indivizi, în sanctuarul inimii lor, sau doar ca o congregație religioasă, în numele personal al fiecărui dintre ei, ci și prin capacitatea lor de a-și aduce omagiul național, în calitatea lor de corp politic, Fondatorului, Autorului și Protectorului societății civile – acea societate civilă în absența căreia omul ar fi lipsit de posibilitatea de a atinge perfecțiunea de care este capabilă natura lui, fie și numai ca o palidă și îndepărtată copie a acesteia. Ei consideră că El, cel care a vrut ca natura noastră să se poată perfecționa prin virtute, a vrut și mijloacele necesare pentru a atinge această perfecțiune. Prin urmare, El a vrut statul. El a vrut ca acesta să se adape de la sursa și arhetipul originar al oricărei perfecțiuni. Cei care sînt convinși că aceasta este voința Lui – voință care este legea tuturor legilor și suveranul tuturor suveranilor – nu pot gîndi rău despre acțiunile prin care dăm glas ca grup loialității și omagiului nostru, prin care ne exprimăm recunoștința față de această suzeranitate supremă, căreia îi oferim, aș fi tentat să spun, statul însuși ca prinos, ca pe o ofrandă prețioasă pe înaltul altar al adorației universale. Aceștia nu pot așadar să gîndească rău despre toate aceste acțiuni pe care le îndeplinim cu toată solemnitatea ce caracterizează ceremoniile vieții publice și pentru care stau mărturie edificiile, cîntecele, ornamentele, discursurile, demnitatea persoanelor care se supun tradițiilor cultivate de specia umană, în conformitate cu natura sa. Altfel spus, noi îndeplinim aceste acțiuni cu o mîndrie umilă, fără a ne depăși condiția modestă, cu o măreție temperată și cu o pompă reținută. În opinia lor, a folosi o parte din bogățiile națiunii pentru realizarea acestor scopuri nu este cu nimic mai prejos decît întrebuințarea lor pentru întreținerea luxului persoanelor particulare. Acest ceremonial este ornamentul public. El este și consolare publică, și cel care întreține speranța publică. Cel mai sărac dintre oameni își poate descoperi în el propria lui importanță și demnitate, pe cînd averea și mîndria indivizilor face ca omul de rang umil și cu avere modestă să fie conștient, în fiecare moment, de inferioritatea lui, umilindu-i și înjosindu-i condiția. Scopul în vederea căruia este folosită și sanctificată această parte din averea generală a țării este acela de a face ca omul de condiție

umilă să fie înălțat, în natura lui, și de a-l ajuta să-și imagineze o stare în care privilegiile opulenței vor înceta, o stare în care el va ajunge să fie egalul oricui, prin natura și, poate mai mult decît atît, prin virtutea lui.

Vă asigur că nu vizez singularitatea. Vă aduc la cunoștință opinii care au fost acceptate în rîndul nostru, din cele mai vechi timpuri și pînă în clipa de față, cu o atitudine de aprobare generală de care nu ne-am dezis niciodată – opinii care au pătruns atît de adînc în mintea mea, încît nu pot distinge între ceea ce am învățat de la alții și concluziile la care am ajuns ca urmare a propriilor mele reflecții.

Astfel de principii sînt cele care fac posibil ca majoritatea poporului din Anglia, departe de a gîndi că o instituție religioasă de anvergură națională este lipsită de legitimitate, să încline mai degrabă să creadă că a exista fără aceasta este un lucru nelegitim. În ceea ce vă privește, greșiți întrutotul în Franța atunci cînd refuzați să credeți că noi sîntem atașați de această instituție mai presus de orice și mai mult decît orice națiune; și dacă s-a întîmplat ca poporul englez să acționeze față de Biserică în mod nesăbuit și nejustificat (așa cum, negreșit, el a procedat în unele situații) va trebui să recunoașteți, chiar și în greșelile poporului nostru, dovada zelului său.

Acest principiu străbate întreg sistemul nostru politic. Poporul englez nu consideră instituția Bisericii sale ca pe ceva întîmplător, ci ca pe un element esențial al statului; nu ca pe un element eterogen și detașabil; ceva ce a fost adăugat din motive de convenabilitate; ceva ce poate să păstreze sau de care se poate lepăda în funcție de ideile de moment despre ceea ce este avantajos și ceea ce nu este. Poporul englez consideră că ea este temelia întregii sale Constituții. Între Biserică și Constituție ca întreg, dar și între Biserică și fiecare dintre elementele componente ale Constituției, există o uniune de nedesfăcut. În sufletul lui, Biserica și statul reprezintă idei inseparabile și rareori se întîmplă să fie pomenită una fără a o pomeni și pe cealaltă.

Prin felul în care este concepută, educația noastră confirmă și întărește această impresie. Într-un anume sens, educația este lăsată la noi, în întregul ei, din copilărie pînă la maturitate, pe seama clericilor. Chiar și atunci cînd tinerii noștri, părăsind școlile

și universitățile, pășesc în cea mai importantă perioadă a vieții, ce debutează prin țeserea primelor legături dintre experiență și studiu, și atunci cînd, în vederea atingerii acestui scop, ei vizitează alte țări, obiceiul nostru nu este acela de a le oferi drept însoțitori bătrînele slugi care însoțesc personajele de vază ce vin la noi din alte țări. Dimpotrivă, trei pătrimi dintre cei care îi însoțesc în străinătate pe tinerii noștri nobili și gentlemeni sînt clerici. Ei fac acest lucru nu în calitate de maeștri austeri, ci în calitate de simpli însoțitori, în calitate de prieteni și tovarăși ce posedă un caracter mai sobru. Și, nu rareori, ei sînt persoane de o obîrșie tot la fel de aleasă ca și cei pe care îi însoțesc. Apropiindu-se atît de mult de acești tineri, ei stabilesc cu aceștia, de regulă, relații strînse și care durează toată viața. Noi considerăm că prin aceste legături îi apropiem pe oamenii de seamă de biserică, lărgind, în același timp, vederile bisericii prin relațiile pe care aceasta le întreține cu personajele cele mai importante ale țării.

Tot la fel de perseverenți sîntem și în cultivarea vechilor noastre metode și modalități ecleziastice de educație, ca urmare acestea s-au schimbat prea puțin din secolele al XIV-lea și al XV-lea încoace; în această privință, ca și în oricare alta, aderăm la vechea noastră maximă înrădăcinată de a nu ne îndepărta niciodată și în întregime de la ceea ce am primit din vechime. Noi am constatat că aceste vechi instituții sînt în întregime favorabile moralei și disciplinei; și am considerat că ele pot să fie îmbunătățite atît vreme cît temeiul lor însuși nu este schimbat. Am apreciat că ele sînt capabile să accepte, să îmbunătățească și, mai presus de orice, să păstreze cuceririle științei și ale literaturii, în ritmul în care acestea erau treptat produse de către ordinea Providenței. La urma urmei, ca rezultat al acestei educații gotice și monahale (pentru că acesta este caracterul ei fundamental) putem, pe bună dreptate, să revendicăm o parte la fel de considerabilă și de veche precum cea a oricărei alte națiuni europene, din progresul științelor, al artelor și al literaturii, care au luminat și înfrumusețat lumea modernă. Noi credem că una dintre cauzele principale ale acestui progres a fost aceea că nu am disprețuit tezaurul de cunoaștere pe care ni l-au lăsat înaintașii noștri.

Ca urmare a credinței ei față de instituția Bisericii, națiunea engleză nu a considerat ca fiind înțelept să lase protejarea

intereselor fundamentale ale cetății pe seama acelui element căruia a refuzat să-i încredințeze fie și cea mai mică parte a serviciilor publice, civile sau militare, anume, contribuția nesigură și precară a indivizilor. Ea a mers chiar mai departe. Căci, cu siguranță, națiunea engleză nu a acceptat niciodată, și nici că o va face vreodată, ca bunurile imobile ale bisericii să fie tranformate într-o pensie care să depindă de Trezoreria publică și care să poată fi întîrziată, retrasă sau chiar desființată în funcție de dificultățile fiscale; cu atît mai mult cu cît aceste dificultăți pot fi uneori invocate în scopuri politice, fiind de fapt, deseori, produsul extravaganței, al neglijenței și rapacității politicienilor. Poporul Angliei a considerat, atît din motive constituționale cît și din motive religioase, ca fiind întemeiată împotrivirea sa la orice proiect de transformare a clerului independent în pensionari eclezíastici ai Statului. El se teme pentru libertatea acestora, pe care existența unui cler dependent de Coroană ar afecta-o; el se teme pentru liniștea publică, posibil tulburată de dezordinile pe care clerul divizat le-ar isca în cazul în care s-ar pune problema dependenței sale de o altă autoritate decît cea a Coroanei. De aceea, el a făcut ca Biserica sa să fie independentă, așa cum a procedat și în cazul regelui și al nobilimii sale.

Pe baza unei viziuni care ia în seamă considerațiunile de ordin religios și constituțional, pe baza opiniei sale potrivit căreia este de datoria națiunii să ofere consolare celor slabi și educație celor ignoranți, poporul englez a încorporat averea Bisericii în marea masă a proprietății private, identificînd-o cu aceasta. Statul nu are drept de proprietate asupra acesteia, nici în ceea ce privește uzufructul, nici în ceea ce privește dreptul de a dispune de ea. El doar veghează asupra ei și o reglementează. Poporul englez s-a îngrijit ca sursele de venit ale Bisericii să fie la fel de sigure ca și pămîntul pe care aceasta îl ocupă, și să nu fie afectate de fluctuațiile schimbătoare ale fondurilor și acțiunilor publice.

Oamenii din Anglia, mă refer la cei luminați și de vază, a căror înțelepciune (dacă sunteți de acord că ei posedă vreuna) este deschisă și sinceră, s-ar rușina, ca de un truc prostesc și înșelător, dacă s-ar întîmpla ca ei să profeseze prin cuvintele lor o religie pe care aparent o disprețuiesc prin acțiunile lor. Acestora nu le poate scăpa faptul că, dacă prin comportamentul lor (singurul gen de limbaj care rareori minte) ei par să considere marele principiu

C-da 66 coala 10

diriguitor al lumii naturale și morale ca pe o simplă invenție menită să țină vulgul în stare de supunere, ei vor trăda astfel scopul politic pe care îl au în vedere. Le va veni greu să-i facă pe ceilalți să creadă într-un sistem pe care, în mod manifest, ei înșiși nu îl iau în serios. Oamenii de stat creștini ai acestei țări au ca primă datorie a lor aceea de a se îngriji de nevoile celor *mulți*, tocmai pentru că sînt *mulți*. Acesta este, de fapt, primul obiectiv al instituției ecleziastice și al oricărei alte instituții. Ei au fost deprinși, de multă vreme, să considere că una dintre marile dovezi ale adevărului misiunii lor evanghelice este aceea de a propovădui celor săraci *Scriptura*. Ei socotesc, prin urmare, că aceia care refuză să predice *Evanghelia* celor săraci nu cred în aceasta. Dar cum caritatea nu se aplică numai unei singure categorii de oameni, ci ea trebuie să se reverse asupra tuturor oamenilor ce se află în nevoie și suferință, ei nu pot fi insensibili la nefericirea celor mari, ale căror suferințe trezesc, pe bună dreptate, în ei un sentiment de milă și compasiune. Ei nu se dau înapoi, dintr-un exces de delicatețe, de la a înfrunta duhoarea pe care o emană aroganța și îngîmfarea acestor nefericiți ai soartei, gîndindu-se, dimpotrivă, la îngrijirea de care au nevoie plăgile spiritului care îi devorează pe aceștia. Ei știu că instrucția religioasă este mai importantă pentru acești oameni decît este pentru alții; din pricina puterii ispitei care îi încearcă; din pricina consecințelor grave care pot decurge din greșelile lor; deoarece exemplul lor rău poate fi imitat; deoarece stindardul neîngenunchiat al mîndriei și ambiției lor trebuie să se plece și să accepte jugul cumpătării și al virtuții; din pricina prostiei crase și adîncii ignoranțe despre ceea ce contează cu adevărat în cunoașterea umană, care domnește la curțile princiare, printre capii armatei și în senate la fel de mult ca în ateliere sau pe ogoare.

Poporul englez este fericit să știe că, pentru cei mari, consolările religiei sînt la fel de necesare ca și instrucția oferită de aceasta. Și ei se numără printre cei nefericiți. Aidoma celorlați, și ei sînt încercați de suferințe personale și de griji domestice. În cazul acestor probleme, ei nu beneficiază de un tratament diferit, fiind nevoiți să plătească, ca și ceilalți, obolul care revine oricărui muritor de rînd. Și ei au nevoie de alinarea suverană a religiei pentru supărările și temerile care îi rod, care, întrucît au mai puțin de a face cu nevoile limitate ale vieții animale, se prezintă în cele

mai diferite soiuri și forme, pe care regiunile obscure și lipsite de restricții ale imaginației le diversifică încă și mai mult, combinîndu-le în mod infinit. Aceste este motivul pentru care acești oameni, care deseori ne sînt frați întru nefericire, au nevoie de compasiune caritabilă, pentru a umple golul sumbru care le stăpînește sufletele inerte, pe care nimic de pe suprafața acestui pămînt nu le umple de speranță sau de teamă; ceva care să-i despovăreze de lenea care îi ucide și de moleșeala cotropitoare a celor care nu au nimic de făcut; ceva care să le trezească pofta pentru o viață în care ghiftuiala a stins farmecul pe care îl poate oferi plăcerea cumpărată, în care cursul proceselor naturale este deturnat, printr-o anticipare chiar și a dorinței, astfel încît orice satisfacție este distrusă din pricina schemelor și combinațiilor care urmăresc procurarea plăcerii; astfel încît nici un interval, nici un obstacol nu se mai interpune între dorință și îndeplinirea acesteia.

Poporul Angliei știe cît de slabă va fi, fără îndoială, influența reprezentanților religiei asupra celor care au moștenit o avere și o putere de o vechime considerabilă, după cum știe că aceasta va fi cu atît mai slabă asupra celor parveniți de curînd, dacă ei nu se vor plia deloc după felul de a fi al persoanelor pe care trebuie să le frecventeze și asupra cărora trebuie să exercite, în unele cazuri, un anume fel de autoritate. Ce părere vor avea astfel de oameni despre grupul celor ce răspîndesc învățătura *Scripturii,* dacă, în ochii lor, locul pe care aceștia îl ocupă în societate nu este mai presus de cel al propriilor servitori? Dacă sărăcia ar fi voluntară, poate că lucrurile ar sta altfel. Exemplele marcante de negare de sine acționează, cu putere, asupra spiritelor noastre; un om care a îndepărtat de la sine toate dorințele cîștigă, în felul acesta, o mare libertate, o mare fermitate și chiar demnitate. Dar cum marea majoritate a oricărui grup uman este compusă din oameni de rînd și, prin urmare, sărăcia lor nu poate fi voluntară, disprețul care planează asupra sărăcimii laice se va răsfrînge și asupra celei ecleziastice. De aceea, Constituția noastră prevăzătoare a avut, prin urmare, grijă ca aceia care trebuie să educe ignoranța îngîmfată, și să pună stavile viciului insolent, să nu atragă asupra lor disprețul acestora, și nici să trăiască numai din pomenile oferite de acestea. După cum ea s-a îngrijit ca bogații să nu

neglijeze adevărata medicină a spiritului. Din aceste motive, avînd în primul rînd grijă, cu o atenție părintească, de cei săraci, nu am surghiunit religia (ca pe un lucru la a cărui vedere ne rușinăm) în tîrguri obscure sau în cătune uitate de Dumnezeu. Nu! Noi am păstrat-o lîngă noi pentru ca ea să-și ridice fruntea încununată cu mitra în tribunale și parlamente. Noi vrem ca ea să se întrețeasă cu toate aspectele vieții și să fie prezentă în sînul fiecărei clase sociale. Poporul Angliei le va dovedi trufașilor potentați ai lumii și guralivilor lor sofiști că o națiune liberă, generoasă și instruită îi cinstește pe înalții demnitari ai Bisericii sale; că ea nu va permite niciodată ca insolența averii și a titlului sau a oricărei alte specii de pretenție orgolioasă să privească, de sus și cu dispreț, la ceea ce ea privește cu venerație, sau să îndrăzească să calce în picioare acea noblețe personală dobîndită, care ar trebui să fie întotdeauna, și care deseori chiar și este, fructul – nu recompensa, căci ce altceva ar putea să fie – învățăturii, pietății și virtuții. Oricare dintre noi poate să vadă, fără durere sau ranchiună, cum un arhiepiscop este mai important decît un duce. Nu ne minunăm atunci cînd vedem cum un episcop de Durham sau un episcop de Winchester are un venit anual de zece mii de lire sterline; și nu vedem de ce o avere de o asemenea valoare ar fi mai rău plasată în mîinile lor decît în cele ale nu știu cărui conte sau boiernaș (*squire*) de țară; chiar dacă episcopul nu ține atît de mulți cîini și cai și nu le dă acestora hrana care s-ar cuveni copiilor poporului. Este adevărat, că întregul venit al Bisericii nu este întotdeauna folosit, pînă la ultimul șiling, în scopuri caritabile; și poate că nici nu s-ar cuveni astfel; dar măcar o parte a acestuia este astfel întrebuințată. Este mai bine să prețuiești virtutea și umanitatea, lăsînd în același timp un spațiu deschis pentru manifestarea libertății de voință – chiar dacă există astfel riscul de a nu atinge, în întregime, obiectivul vizat – decît să încerci să faci din oameni simple mașini și instrumente ale binefacerii politice. Lumea întreagă va cîștiga de pe urma acestei libertăți fără de care virtutea nu poate exista.

O dată ce statul a stabilit că bunurile bisericii reprezintă o proprietate, nu mai poate fi acceptată, fără a fi acuzați de inconsecvență, discuția asupra întinderii mai mari sau mai mici a acesteia. A proceda astfel ar reprezenta o trădare a proprietății. Căci ce rău poate să apară din cantitatea de proprietate deținută

de te miri cine, dacă autoritatea supremă deține puterea de a veghea, în mod suveran și deplin, asupra acestei proprietăți ca și asupra altora, reușind astfel să prevină orice fel de abuz? Și de a aduce această proprietate pe drumul cel bun, ori de cîte ori ea se îndepărtează, în mod vizibil, de la scopurile ei legitime?

În Anglia, mulți dintre noi consideră că ceea ce îi face pe unii să se uite strîmb la distincțiile, onorurile și veniturile care, fără a leza pe nimeni, sînt rezervate virtuții, nu sînt decît invidia și răutatea față de cei cărora le datorează deseori propriile lor averi și nu iubirea pentru virtuțile renunțării și ale ascezei pe care Biserica le-a practicat din cele mai vechi timpuri. Numai că poporul Angliei are un auz fin, care știe să deosebească adevărul de fals. Aceste acuzații se pot recunoaște după accentul lor. Limbajul pe care îl folosesc le trădează. El constă într-un *patois*[62] al fraudei; în limbajul prefăcut și păsăresc al ipocriziei. Cum altfel ar putea să gîndească poporul Angliei atunci cînd acești palavragii se prefac că vor să transpună clerul în acea stare de sărăcie evanghelică de la începuturi care, cu siguranță, s-a păstrat neschimbat în spiritul acestora (și în al nostru, fie că ne place sau nu), dar care se prea poate să fi îmbrăcat diferite forme în lumea exterioară, atunci cînd relația dintre instituția bisericească și stat s-a schimbat; atunci cînd moravurile, cînd modurile de viață, cînd întreaga ordine a lumii umane a suferit o revoluție totală? În ochii noștri, acești reformatori vor fi animați de un entuziasm onest – lucru pe care nu putem să-l spunem despre cei de azi, care sînt pentru noi numai niște șarlatani și niște amăgitori – atunci cînd îi vom vedea cum își pun în comun propriile bunuri și cum se supun, în persoana lor, rigorilor disciplinei severe a Bisericii din primele veacuri.

Aceste idei fiind bine întipărite în mințile noastre, nu veți vedea niciodată Camera Comunelor a Marii Britanii cum încearcă să recurgă, în cazuri de criză națională, la confiscarea bunurilor Bisericii sau ale săracilor. Sacrilegiul și proscripția nu se numără printre modalitățile și mijloacele comisiei noastre de finanțe. Evreii din Change Alley nu au îndrăznit încă să rîvnească la bunurile arhiepiscopului de Canterbury, în speranța că vor putea ipoteca domeniul acestuia. Nu îmi e teamă că spusele îmi vor fi cumva tăgăduite dacă vă voi asigura că în acest regat nu există o

singură persoană publică printre cei pe care vă place să-i menționați, nici măcar una, vă asigur, în vreun partid sau în vreo grupare care să nu dezaprobe, ca dezonorantă, perfidă și crudă, confiscarea proprietății la care a fost nevoită să recurgă Adunarea voastră Națională, atunci cînd cea dintîi datorie a ei ar fi fost aceea de a o proteja.

Îmi veți permite, poate, să vă spun, cu pieptul puțin umflat de mîndrie pentru țara mea, că aceia dintre noi care au dorit să ridice cupa ticăloșiilor lor în onoarea societăților din Paris și-au văzut așteptările înșelate. Jefuirea Bisericii voastre s-a dovedit a fi o măsură de siguranță pentru bunurile Bisericii noastre. Ea a pus în mișcare poporul, care a privit cu groază și neliniște actul de neînchipuit și lipsit de rușine al proscripției. Poporul a deschis ochii, și îi va deschide tot mai mult, asupra egoismului care a acaparat spiritele și asupra lipsei de sentimente generoase a acestor oameni perfizi, care, debutînd printr-o ipocrizie și o fraudă mascată au sfîrșit printr-o violență și printr-un jaf la drumul mare. Se pare că și la noi acasă există debuturi asemănătoare, numai că noi ne păzim împotriva unor finaluri similare.

Sper ca niciodată să nu ne pierdem atît de complet orice sens al datoriei, așa cum acesta ne este impus de către legea uniunii sociale, încît să ajungem, sub pretextul serviciului public, să confiscăm bunurile fie ele și numai ale unui singur cetățean care nu s-a făcut vinovat de nici o ofensă. Care om, dacă nu un tiran (un nume care redă întreaga esență a ceea ce viciază și corupe natura umană), s-ar putea gîndi să confiște proprietatea altor oameni, fără a formula, în prealabil, o acuzație, fără a le oferi acestora șansa unei audieri și a unui proces, și aceasta în cazul unor sute, mii de oameni, chiar a unor clase întregi? Care om, dacă nu cel care a pierdut orice urmă de omenie, s-ar putea gîndi să arunce în mrejele nefericirii oameni de rang înalt și cu funcții sacre, unii dintre ei de o vîrstă care impune respect și compasiune, să-i arunce astfel din înaltul celor mai de seamă poziții în stat, în care pămîntul pe care îl posedau le permitea să se mețină într-un mod demn, într-o stare de sărăcie, tristețe și desconsiderare?

Este adevărat că, după ce i-au smuls într-un mod atît de violent pe demnitarii Bisericii de la propria lor masă, pentru a oferi în mod atît de generos un festin harpilor cametei, confiscatorii le-au oferit victimelor lor firimituri și cioburi drept consolare.

Este însă o mare cruzime să-i împingi pe oamenii obișnuiți să trăiască, în mod independent, în ghearele unei vieți trăite din pomeni. Ceea ce pentru oamenii de o anumită condiție, nedeprinși să trăiască altfel, ar putea fi o situație acceptabilă, poate să reprezinte, pentru cei care văd cum totul se schimbă în viața lor, o revoluție îngrozitoare, o schimbare la care nici un om virtuos nu ar condamna pe nimeni decît dacă este vorba de cineva care merită pedeapsa cu moartea. Numai că, pentru mulți oameni, această pedepsă a degradării și a infamiei este mai rea decît moartea. Nu este oare evident că pentru cei care și-au dezvoltat o dublă înclinație (*prejudice*) în favoarea religiei, prin educația lor și prin funcțiile pe care le-au îndeplinit în administrarea bisericii, suferința lor necruțătoare este infinit mai accentuată atunci cînd primesc ceea ce a mai rămas din proprietatea lor, sub formă de pomană, din mîinile profane și nevrednice ale celor care i-au jefuit de tot ceea ce au avut; atunci cînd primesc aceste pomeni (dacă se pune cumva problema de a le primi), nu din contribuțiile caritabile ale celor care le sînt devotați, ci din grija insolentă a susținătorilor unui ateism cunoscut și aprobat; atunci cînd își datorează mijloacele pentru menținerea religiei celor care o disprețuiesc și care vor măsura aceste mijloace după întinderea disprețului lor, astfel încît să-i înjosească și să-i dezonoreze în ochii lumii pe cei care primesc această pensie?

Dar acest act de acaparare a proprietății, ni se spune, este o judecată efectuată pe baza legii, și nu o confiscare. După toate aparențele, ei au descoperit în Academiile de la Palais Royale și în cele ale Iacobinilor că anumiți oameni nu aveau nici un drept asupra posesiunilor pe care le dețineau pe baza legii, a folosinței, a deciziilor tribunalelor și a prevederilor acumulate în decurs de o mie de ani[63]. În viziunea lor, clerul este compus din persoane fictive, creații ale statului, pe care le poți distruge după plac și ale căror drepturi pot fi limitate și modificate în orice privință; bunurile pe care ei le posedă nu sînt cu adevărat ale lor, ci aparțin statului care a creat ficțiunea; și, prin urmare, nu trebuie să ne preocupe ceea ce le poate afecta în persoana lor și în sentimentele lor naturale, deoarece ceea ce li se întîmplă afectează doar caractere fictive. Dar ce contează numele ce se dau procedeelor prin care oamenii sînt insultați și lipsiți de recompensele binemeritate ale unei profesii, în care nu numai că statul le-a permis să se

angajeze, dar i-a și încurajat în acest sens; recompense pe care ei le credeau sigure și pe baza cărora își croiseră planul de viață, contractaseră datorii, făcînd astfel ca o mulțime de oameni să depindă de ei.

Sper că nu vă veți imagina, domnule, că voi mai zăbovi mult asupra acestei nefericite distincții, între persoane reale și fictive. Argumentele tiraniei ne trezesc disprețul în aceeași măsura în care forța ei ne inspiră teamă. De nu ar fi dobîndit confiscatorii voștri, prin crimele pe care le-au comis la început, o putere care să le asigure imunitatea pentru toate crimele de care s-au făcut vinovați pînă atunci și de toate acelea pe care le mai pot comite încă, atunci nu silogismul logicianului, ci biciul călăului ar fi fost acela care să respingă o sofistică ce se înrudește cu furtul și crima. Tiranii sofiști de la Paris sînt gălăgioși în declamațiile pe care le proliferează la adresa tiranilor regali înlăturați, care, în vremurile trecute, au ofensat lumea. Ei îndrăznesc acest lucru deoarece nu se simt amenințați de închisorile și cuștile de fier ale vechilor lor stăpîni. Să ne purtăm, atunci, cu blîndețe față de tiranii timpului nostru, atunci cînd ei oferă privirilor noastre spectacolul unor tragedii și mai înfricoșătoare? Să nu recurgem, atunci, la aceeași libertate la care au recurs ei, dacă ne putem folosi de aceasta cu aceeași siguranță cu care s-au folosit și ei, atunci cînd a spune adevărul pe șleau trezește numai dispreț pentru opiniile celor ale căror acțiuni ne repugnă?

Pentru a masca această violare a tuturor drepturilor la proprietate, confiscatorii au început prin a invoca unul dintre cele mai emoționante pretexte, dacă e să ne gîndim la principiile din care se inspiră comportamentul lor – grija pentru respectarea angajamentelor statului. Dușmanii proprietății au mimat, mai întîi, o preocupare plină de grijă, delicatețe și scrupulozitate pentru respectarea angajamentelor regelui față de creditorii publici. Acești profesori ai drepturilor omului sînt atît de preocupați să-i învețe pe alții, că nu mai au deloc vreme pentru a învăța ei înșiși ceva; ar fi știut altfel că angajamentul inițial și originar al societății civile are în vedere respectarea proprietății cetățeanului, și nu a pretențiilor creditorilor statului. Din perspectiva acestui angajament, dreptul cetățeanului este anterior în timp și posedă preeminența titlului și excelență în ceea ce privește echitatea. Averile indivizilor, indiferent dacă au fost dobîndite,

moștenite sau posedate în virtutea unei participări la bunurile unei anumite comunități nu au făcut parte, nici explicit, și nici implicit, dintre garanțiile oferite creditorilor statului. Ideea unei asemenea garanții nici măcar nu le-a trecut prin minte celor care au făcut împrumutul, atunci cînd au căzut la învoială. Ei știau prea bine că publicul, fie că este reprezentat de către un monarh, fie de către un senat, nu poate să ofere drept zălog decît venitul public; și că nu poate avea nici un alt venit public cu excepția celui care provine dintr-o impozitare dreaptă și proporțională a tuturor cetățenilor. Acesta și numai acesta putea fi folosit ca zălog pentru creditorul public. Căci nimeni nu va putea face din nedreptatea sa zălogul rectitudinii lui de caracter.

Nu se poate să nu fac unele observații cu privire la contradicțiile provocate atît de către rigiditatea extremă, cît și de către extrema flexibilitate a noii noțiuni de respectare a angajamentelor publice, care și-au pus amprenta asupra acestei operațiuni – și care au influențat-o, nu în conformitate cu natura obligației față de stat, ci în conformitate cu natura caracterului persoanelor față de care statul s-a angajat. Adunarea Națională nu privește nici unul dintre actele vechii guvernări a regilor Franței ca fiind valid, cu excepția angajamentelor pecuniare. Restul actelor guvernării regale sînt privite într-o lumină atît de defavorabilă, încît a pretinde ceva pe baza lor este privit ca un fel de crimă. Fără doar și poate, pensia oferită ca o recompensă pentru serviciile aduse statului este un titlu de proprietate tot atît de sigur ca și oricare dintre formele de garanție acordate pentru banii oferiți statului. Și chiar mai bună încă, deoarece pentru a obține serviciul sînt oferiți bani, și încă sume mari. Am văzut, totuși, un mare număr de persoane pensionate în Franța, pe care cei mai samavolnici dintre miniștri le-au lăsat, în vremurile cele mai năpăstuite, să se bucure în pace de veniturile lor, pe care această adunare a drepturilor omului le-a jefuit fără milă. Atunci cînd și-au cerut pîinea cîștigată cu prețul sîngelui lor, li s-a spus că serviciile lor nu au fost aduse națiunii care există în prezent.

Caracterul nestatornic al credinței publice nu îi afectează doar pe acești nefericiți. Adunarea Națională – trebuie să recunoaștem, perfect consecventă cu ea însăși – este angajată într-o deliberare respectabilă pentru a stabili limitele obligațiilor care reies din tratatele publice semnate cu alte națiuni, în timpul

guvernării anterioare; prin urmare, un comitet a fost instituit pentru a raporta care dintre acestea trebuie ratificate și care nu. În felul acesta, echilibrul a fost restabilit: credința publică a acestui stat neîntinat valorează, în afara sa, la fel de mult ca și înlăuntrul său.

Nu este deloc ușor de închipuit care anume este principiul rațional pe baza căruia ar trebui să fie mai degrabă întemeiată guvernarea regală: acela de a poseda puterea de a recompensa serviciile și de a semna tratatele în virtutea prerogativului ei, sau acela de a zălogi creditorilor venitul efectiv și cel posibil al statului. Dacă există un lucru care a scăpat de sub puterea exclusivă a Coroanei, atît în Franța, cît și în oricare altă monarhie europeană, acesta este capacitatea de a dispune de Trezoreria publică. A zălogi venitul public presupune dominația suverană, în cel mai deplin sens al cuvîntului, asupra fondurilor publice. Dar acest lucru trece cu mult dincolo de ceea ce îndreptățește Coroana să impună un impozit temporar și ocazional. Și totuși, actele care rezultă din această putere periculoasă (semnul distinctiv al unui despotism nelimitat) sînt singurele care au fost considerate ca fiind sacre. De unde vine această preferință pe care o manifestă o adunare democratică pentru o masă de bunuri care își derivă titlul de proprietate din cea mai criticabilă și odioasă dintre expresiile autorității monarhice? Rațiunea nu poate contribui cu nimic la vindecarea de tarele inconsecvenței; după cum nici favorurile nu pot fi justificate pe baza unor principii ale dreptății. Dar contradicția și parțialitatea care nu admit nici o justificare nu își au mai puțin cauzele lor adecvate; și aceste cauze nu cred să fie atît de greu de descoperit.

Ca urmare a datoriei foarte mari a Franței s-a format o mare proprietate financiară (*moneyed interest*) și o dată cu ea o mare putere. Pe baza vechilor uzanțe care au dominat în acest regat, circulația generală a proprietății, și în special convertirea reciprocă a banilor în pămînt, a fost întotdeauna o problemă dificilă. Tranzacțiile familiale, mai generale și mai stricte decît sînt în Anglia, *jus retractus* (dreptul de retragere), marea masă a proprietății Coroanei, considerată printr-una dintre maximele dreptului francez ca fiind inalienabilă, marile proprietăți ale corporațiilor ecleziastice, – toate acestea au făcut ca în Franța interesele proprietății funciare și interesele capitalului financiar să fie relativ

mai separate, mai puțin apte să interfereze una cu celălaltă, iar deținătorii celor două feluri distincte de proprietate să fie mai puțin binevoitori unii față de ceilalți decît sînt în această țară.

Pentru un timp îndelungat, proprietatea în bani a fost privită cu reavoință de către popor, căci a văzut în ea cauza nefericirilor sale și a agravării lor. Aceasta a fost nu mai puțin invidiată de către proprietarii de pămînt de modă veche, parțial din aceleași motive pentru care ea era neplăcută în ochii poporului, dar și mai mult deoarece ea întuneca, prin splendoarea și fastul unui lux ostentativ, genealogiile aduse la sapă de lemn și titlurile deposedate ale unei bune părți a nobilimii. Chiar și atunci cînd nobilimea, care reprezenta interesele mai durabile ale proprietarilor de pămînt, s-a aliat prin căsătorie (așa cum a fost cazul uneori) cu cealaltă categorie a proprietarilor, s-a considerat că averea care a salvat familia de la ruină a provocat contaminarea și decăderea acesteia. Astfel că dușmăniile și invidiile dintre aceste părți au fost sporite chiar și prin acele mijloace prin care, de regulă, discordia încetează, iar disputele sînt transformate în prietenii. În acest răstimp, mîndria celor avuți, nu a celor nobili sau de curînd înnobilați, a crescut o dată cu propria sa cauză. Ei au resimțit, cu ranchiună, o inferioritate ale cărei temeiuri refuzau să le accepte. Ei nu respingeau nici o modalitate dintre cele care ar fi putut să-i ajute să se răzbune pentru jignirile aduse de mîndria categoriei rivale și să ridice din nou averea lor la rangul și stima, care, în opinia lor, le reveneau în mod natural. Ei au țintit nobilimea prin mijlocirea Coroanei și a Bisericii. Ei și-au îndreptat atacurile asupra noblimii în direcția în care aceasta le părea a fi cea mai vulnerabilă, adică, în posesiunile bisericii, care, sub patronajul Coroanei, cădeau în sarcina nobilimii. Episcopiile și marile abații erau deținute, cu cîteva excepții, de către membrii acesteia.

În această stare de adevărat război, nu întotdeauna percepută ca atare, între vechea nobilime proprietară de pămînturi și noua categorie a deținătorilor de capital (*monied interest*), forța cea mai mare, și cel mai ușor de aplicat, s-a aflat în mîinile celor din urmă. Categoria deținătorilor de capital este, prin natura ei, mai aplecată înspre aventură și mai dispusă să se angajeze în acțiuni de acest fel. Deoarece achizițiile lor au o natură relativ recentă, ei sînt, în mod natural, mai deschiși către noutăți. Prin urmare, toți cei care doresc schimbarea vor recurge la acest gen de avere.

Alături de posesorii capitalului s-a dezvoltat o nouă categorie de oameni. Împreună au format o coaliție strînsă și remarcabilă; mă refer la oamenii de litere și la oamenii politici. Oamenii de litere, preocupați de ideea de a se remarca, sînt rareori ostili inovației. Încă din vremea declinului măreției lui Ludovic al XIV-lea, ei au încetat să mai fie în mod deosebit cultivați, de către rege însuși și de către regent, dar și de către succesorii la tron; ei nu au mai fost implicați într-un mod atît de sistematic în viața de la curte, prin favoruri și prin remunerații, așa cum se întîmplase în timpul acelei perioade strălucitoare de domnie fastuoasă, care nu a fost însă și lipsită de caracter politic. Ei au încercat să recupereze ceea ce au pierdut o dată cu protecția pe care le-o acorda vechea Curte prin faptul că s-au asociat într-un fel de corporație proprie; cele două Academii ale Franței și, ulterior, marea întreprindere a Enciclopediei, condusă de către o societate formată din acești oameni de litere au contribuit, într-un mod deloc neglijabil, la formarea acestei corporații.

Cu cîțiva ani în urmă, cabala literară a formulat ceva în genul unui plan exact, pentru distrugerea religiei creștine. Membrii ei au urmărit realizarea acestui plan cu un zel atît de mare cum nu se mai văzuse pînă la ei, cu excepția, poate, a apostolilor unui sistem religios. Ei erau posedați de un spirit de prozelitism dintre cele mai fanatice și, generat de acesta într-un mod aproape natural, de un spirit de persecutare a celorlalți, atît cît le permiteau mijloacele de care dispun.[64] Tot ceea ce nu se putea face în mod direct și dintr-o dată pentru a atinge nobilul scop pe care și-l propuseseră, trebuia să fie realizat printr-un proces mai îndelungat, folosindu-se de opinia publică. Cel dintîi pas ce trebuia făcut pentru a prelua comanda asupra opiniei publice era acela de a stabili dominația asupra celor care o conduc. Ei au reușit astfel să pună stăpînire, într-un mod riguros și perseverent, pe toate căile care conduc la gloria literară. Este adevărat că mulți dintre ei s-au situat pe cele mai înalte culmi ale literaturii și științei. Lumea întreagă le-a făcut dreptate; și, în numele talentelor lor generale, le-a iertat răul către catre tindeau principiile lor particulare. Aceasta a fost o autentică generozitate, răsplătită de ei prin aceea că au depus toate eforturile pentru a acapara, pentru ei și pentru adepții lor, reputațiile de inteligență, cunoaștere și gust. Aș îndrăzni să spun că acest spirit exclusiv și limitat nu a dăunat

literaturii și gustului mai puțin decît moralei și adevăratei filozofii. Acești părinți ai ateismului[65] își au propriul lor bigotism; și ei au învățat să vorbească împotriva călugărilor cu spiritul călugărilor. Deși, în alte privințe, ei sînt oameni de lume. Mijloacele intrigii sînt necesare pentru a suplini defectele argumentului și ale inteligenței. Acest sistem de monopol literar a fost consolidat printr-o rîvnă neostoită, cheltuită în slujba ponegririi și discreditării prin orice mijloace posibile a tuturor celor care nu aparțin facțiunii lor. Tuturor celor care au observat spiritul care animă comportamentul lor le-a fost de mult clar că aceștia nu doreau altceva decît puterea de a transforma intoleranța cuvîntului și a penei într-o persecuție care să lovească proprietatea, libertatea și viața.

Atacurile sporadice și slabe îndreptate împotriva lor, mai degrabă din dorința de a respecta forma și decența decît ca expresie a unui serios resentiment, nu le-au slăbit forța, și nici nu le-au înmuiat eforturile. Elementul dominant, atît în cazul opoziției, cît și al succesului, a fost un zel violent și distructiv, de un fel necunoscut lumii pînă atunci, care a pus cu totul stăpînire pe mințile lor și care a făcut astfel ca întregul lor discurs, care altfel ar fi putut să fie plăcut și instructiv, să devină cu totul dezgustător. Un spirit de cabală, intrigă și prozelitism a invadat toate gîndurile, cuvintele și acțiunile lor. Și, deoarece zelul controversei duce la înlocuirea gîndurilor cu întrebuințarea forței, ei au început să se apropie de prinții străini, intrînd în corepondență cu aceștia, în speranța că, prin autoritatea acestora, pe care la început i-au lingușit, vor putea realiza schimbările pe care le aveau în vedere. Pentru ei nu avea nici o importanță dacă aceste schimbări aveau să se petreacă prin trăsnetul despotismului sau prin cutremurul agitației populare. Corespondența dintre această cabală și ultimul rege al Prusiei va arunca suficientă lumină asupra spiritului acțiunilor lor în general.[66] În vederea acelorași scopuri, pentru care au uneltit cu prinții, ei s-au îngrijit, într-o manieră atentă, de interesele puterii financiare în Franța; și astfel, prin intermediul instrumentelor puse lor la dispoziție de către cei ale căror poziții le-au oferit cele mai cuprinzătoare și mai sigure mijloace de comunicare, ei au pus stăpînire, cu meticulozitate, asupra tuturor canalelor ce contribuie la formarea opiniei.

Scriitorii, în special atunci cînd acționează în grup și într-o singură direcție, au o mare influență asupra spiritului public; loialitatea acestor scriitori față de interesul capitalului financiar[67] a avut ca efect, deloc neglijabil, diminuarea sentimentelor de ură și invidie a poporului față de această formă de bogăție. Acești scriitori, precum toți cei care răspîndesc noutățile, au afișat un mare zel pentru cei săraci și pentru cei din clasele cele mai de jos ale societății, în vreme ce, prin satirele lor în care au exagerat fiecare aspect, au făcut ca greșelile curții, ale nobilimii și clerului să ajungă să fie urîte. Ei au devenit un fel de demagogi, au jucat rolul unui liant care unește, în favoarea unui singur scop: bogăția care repugnă și sărăcia turbulentă și disperată.

Pe măsură ce aceste două categorii de oameni – oamenii de litere și oamenii finanțelor – apar ca principalii conducători ai tuturor tranzacțiilor ulterioare, unirea dintre ei și politica lor este cea care explică (nu ca fundament în virtutea unor principii ale legii și acțiunii, ci în calitate de cauză) furia generală cu care a fost atacată întreaga proprietate funciară a Bisericii și a comunităților religioase; dar și deosebita atenție cu care, contrar tuturor principiilor pe care ei le invocă, s-a avut grijă de interesul capitalului financiar care își are originea în autoritatea Coroanei. Toată invidia față de bogăție și putere a fost, în mod artificial, orientată împotriva altor categorii ale celor avuți. Ce alt principiu decît cel pe care l-am formulat ar putea fi invocat pentru a explica un lucru atît de extraordinar și nenatural precum alocarea posesiunilor bisericii – care au rezistat de-a lungul atîtor generații și a nenumăratelor șocuri ale violenței civile, fiind protejate deopotrivă de către justiție și de către prejudecată – pentru plata datoriilor, relativ recente, infamante și contractate de către o guvernare denigrată și coruptă?

A fost averea publică o garanție suficientă pentru datoria publică? Presupuneți că nu a fost și că, undeva, a intervenit, în mod necesar, o pierdere – Atunci cînd se întîmplă ca unica avere legal posedată – singura pe care părțile contractante o au în vedere în momentul în care au încheiat înțelegerea – să lipsească, cine trebuie să fie, potrivit principiilor echității naturale și legale, cel care trebuie să sufere? Cu certitudine că trebuie să fie sau partea care a avut încredere, sau cea care a indus încrederea, sau chiar ambele; și nicidecum alte părți care nu au avut nici o legătură cu

tranzacția. În cazul incapacității de plată sînt afectați, în mod necesar, atît cei care au fost suficient de slabi pentru a nu se asigura îndeajuns, dar și cei care au oferit, în mod fraudulos, o garanție care nu era validă. Legile nu permit nici un alt fel de reguli de luare a deciziei. Numai că, în conformitate cu noul *Cod al drepturilor omului*, singurele persoane care, în mod echitabil, ar trebui să sufere sînt tocmai cele lăsate să scape basma curată: acestea trebuie să dea socoteală de datoria pentru care nu există nici împrumutători, și nici împrumutați, pentru care nimeni nu a dat sau acceptat vreo ipotecă.

Ce a avut clerul de-a face cu aceste tranzacții? Ce au avut ei de-a face cu orice angajament public care exceda întinderea propriei lor datorii? Cu siguranță că, pentru a acoperi această datorie, averile lor erau angajate pînă la cel din urmă acru. Nimic nu dezvăluie mai bine spiritul unei adunări, care prezidează în virtutea noii sale justiții și a noii sale moralități acțiunile de confiscare publică, decît examinarea conduitei sale față de această datorie a clerului. Grupul confiscatorilor, fidel intereselor capitalului financiar pentru care a trădat orice alte interese, a constatat abilitarea juridică a clerului de a contracta o datorie. Desigur că le-au recunoscut astfel dreptul de a poseda, în mod legal, proprietatea pe care o presupunea puterea lor de a contracta datoria și de a ipoteca bunurile; ei recunoșteau astfel drepturile acestor cetățeni persecutați prin chiar actul prin care acestea erau, în mod flagrant, violate.

Dacă, așa cum am spus, îi revine cuiva, din afara ansamblului corpului social, rolul de a da socoteală în legătură cu deficitul creditorilor statului, atunci nu poate fi vorba decît de cei care au stabilit condițiile contractului. De ce nu sînt, atunci, confiscate bunurile tuturor controlorilor generali?[68] De ce nu acelea ale lungului șir de miniștri, oameni ai finanțelor și bancheri care s-au îmbogățit, în vreme ce națiunea era sărăcită din pricina operațiilor și sfaturilor lor? De ce nu este confiscată, mai degrabă, averea dl. Laborde decît cea a arhiepiscopului Parisului, care nu a avut nimic de-a face cu crearea sau specularea fondurilor publice? Sau, dacă este nevoie să confiscați averile vechilor proprietari de pămînt în locul celor ce speculează cu capital, atunci de ce trebuie ca această sancțiune să fie aplicată numai unei singure categorii? Nu știu dacă, de pe urma cheltuielilor ducelui

de Choiseul, a mai rămas ceva din sumele enorme de care acesta a beneficiat ca urmare a gratificațiilor obținute din bunătatea stăpînului său, în timpul unei domnii care, prin cele mai diverse forme ale dărniciei sale, atît în vreme de război, cît și în vreme de pace, a contribuit, într-o mare măsură, la actuala datorie a Franței. Dacă a mai rămas ceva de acest fel, de ce nu este confiscat? Îmi amintesc să fi fost la Paris în timpul vechii guvernări. Am fost acolo imediat după ce ducele de Aiguillon a fost salvat (așa cum se pare că lumea a crezut îndeobște) de la eșafod, de către mîna protectoare a despotismului. El a fost ministru și se pare că a fost amestecat în afacerile acelei risipitoare perioade. De ce nu văd cum averea lui este restituită municipalităților în cuprinsul cărora aceasta este situată? Nobila familie de Noilles a servit (recunosc, într-un mod merituos) vreme îndelungată Coroana Franței, și este de la sine înțeles că s-a împărtășit din favorurile acesteia. De ce nu aud nimic despre utilizarea averilor ei pentru reducerea datoriei publice? De ce este averea ducelui de Rochefoucault mai sacră decît cea a cardinalului de Rochefoucault? Nu mă îndoiesc că cel dintîi este un om de merit; și că el întrebuințează, în mod adecvat, veniturile sale (adaug acest lucru ca și cum nu ar fi nepotrivit să se înțeleagă că întrebuințarea proprietății ar putea afecta titlul prin care aceasta este posedată); dar a spune despre el – și dețin această informație dintr-o sursă de încredere – că fratele lui, cardinalul arhiepiscop de Rouen[69], a întrebuințat bunurile sale, posedate în mod tot atît de îndreptățit, într-un mod mai demn de laudă și călăuzit mai mult de grija pentru interesul public, nu este o dovadă a lipsei de respect. Se poate oare să auzi despre proscrierea unor astfel de persoane și despre confiscarea bunurilor lor fără să fii cuprins de indignare și de groază? Cel care, în astfel de situații, nu este încercat de aceste emoții nu se poate considera om. Cel care nu exprimă astfel de emoții nu merită numele de om liber.

Numai unii dintre cuceritorii barbari au provocat o schimbare atît de radicală a proprietății. Nici unul dintre conducătorii facțiunilor romane, atunci cînd au scos la mezat fructul jafurilor lor împlîntînd în pămînt sulița necruțătoare – *crudelem illam Hastam*[70]– nu a pus la vînzare, într-o cantitate atît de mare, bunurile cetățenilor pe care i-a cucerit. Trebuie spus, în favoarea acestor tirani ai antichității, că numai cu greu se poate admite că

faptele lor au fost săvîrșite cu sînge rece. Pasiunile lor erau aprinse, firea le era înveninată, mintea le era întunecată de spiritul răzbunării, de nenumăratele atacuri atît ale unei părți cît și ale celeilalte și de represaliile la care se recurgea, fără încetare, într-un șuvoi de sînge și de jafuri. Ceea ce îi mîna dincolo de orice limite ale moderației era teama că, odată cu redobîndirea proprietății, familiile celor pe care i-au prejudiciat într-un mod ce nu admite reparație și iertare își vor redobîndi și puterea.

Acești confiscatori romani, care acționau încă în limitele elmentelor tiraniei și care nu fuseseră instruiți încă în drepturile omului pentru a exercita toate soiurile de cruzimi unul asupra celuilalt, în absența vreunei provocări, considerau că nedreptatea lor trebuie să fie, în mod necesar învăluită în culori atrăgătoare. Ei considerau partea învinsă ca fiind alcătuită din trădători care au purtat armele sau care au acționat cu ostilitate împotriva statului. În viziunea lor, aceste persoane își pierduseră dreptul la proprietate din pricina crimelor comise. Pentru voi, în stadiul dezvoltat în care se află spiritul uman, această formalitate nu a existat. Voi ați pus mîna pe un venit anual de cinci milioane de lire sterline și ați izgonit, din casele lor, patruzeci sau cincizeci de mii de oameni deoarece „așa ați vrut voi". Tiranul, Henric al VIII-lea la Angliei, deși nu a fost mai luminat decît erau în Roma Marius și Sylla și deși nu a studiat în noile voastre școli, nu a știut ce instrument efectiv al despotismului poate să găsească în marele arsenal al armelor ofensive ce poartă numele de drepturile omului. Atunci cînd s-a hotărît să jefuiască abațiile, așa cum și clubul Iacobinilor a jefuit toate comunitățile ecleziastice, el a început prin a institui o comisie care să examineze crimele și abuzurile din cuprinsul acestor comunități. Așa cum este de așteptat, această comisie a amestecat în raportul ei adevăruri, exagerări și minciuni. Numai că, adevărat sau fals, ea a raportat abuzuri și ofense. Dar așa cum abuzurile pot fi îndreptate, așa cum pentru crimele comise de unii membri ai grupului nu poate fi condamnat grupul în întregul său, și deoarece în acea epocă întunecată proprietatea nu era încă privită ca o creație a prejudecății, toate acele abuzuri (și au existat suficiente) numai cu greu puteau fi considerate ca reprezentînd un temei suficient pentru o confiscare a pămînturilor monastice, precum cea avută în vedere de rege. Acesta, prin urmare, a făcut în așa fel încît să

obțină de la abații un act de renunțare formală la bunurile lor. La toate aceste eforturi obositoare a recurs unul dintre cei mai hotărîți tirani din cuprinsul istoriei, ca acțiuni preliminare fără de care nu se gîndea că ar putea îndrăzni (mituind membrii celor două Camere care îi erau în mod servil devotați prin promisiunea unei părți din pradă și prin speranța unei scutiri perpetue de impozit) să ceară Parlamentului o consfințire, printr-un act legal, a acțiunilor sale nedrepte. Dacă ar fi fost ca soarta să-l fi dăruit timpurilor noastre, patru noțiuni tehnice ar fi rezumat modul lui de acționa și l-ar fi scutit de orice bătaie de cap; el nu ar fi avut nevoie decît de această simplă incantație – „Filozofie, Lumină, Libertate și Drepturile omului".

Nu pot spune nici un cuvînt de laudă despre aceste acte de tiranie, care, în pofida falselor lor culori, nu au fost elogiate de nimeni pînă acum; și totuși, prin aceste false culori, despotismul a plătit tribut dreptății. Puterea care se situează deasupra fricii și a mustrărilor de conștiință nu s-a putut situa și deasupra Rușinii. Atîta vreme cît Rușinea veghează asupra puterii, Virtutea nu este, în întregime, stinsă în inimă; după cum nici Moderația nu va fi, în întregime, izgonită din spiritele tiranilor.

Cred că este suficient pentru fiecare om integru să reflecteze asupra acestor evenimente îndepărtate pentru a împărtăși sentimentele pe care acestea le-au inspirat poetului politic. Astfel încît, de fiecare dată cînd vederii sau imaginației sale i se înfățișează astfel de acțiuni ale despotismului rapace, el va implora cerul să îndepărteze nenorocirile pe care acestea le prevestesc[71]:

Fie ca nici o astfel de furtună,
Unde pieirea doar mai poate schimbarea s-o aducă,
Să nu se-abată asupra vremurilor noastre.
Spune-mi (muza mea) ce monstruoasă, de neimaginat, ofensă,
Ce crime, să fi împins un rege creștin
Către o astfel de furie dezlănțuită? Să fi fost splendoarea sau dorința deșartă?
Fost-a el însuși atît de cumpătat, de pur și de drept?
Să fi fost acestea crimele pentru care au fost pedepsiți?
Ele au fost, într-o și mai mare măsură, ale lui.
Dar, pentru cel sărac, crimă este însăși bogăția.[72]

Aceeași bogăție care este întotdeauna, în cadrul tuturor formelor de regim politic, trădare și crimă de *lese-nation*[73] în ochii despotismul lipsit de mijloace și rapace, a jucat și pentru voi rolul ispitei de a viola, în același timp și ca un obiect unic, proprietatea, legea și religia. Să se fi aflat Franța într-o astfel de stare de mizerie și părăsire încît jaful să fi fost singurul mijloc de supraviețuire care i-a mai rămas? Asupra acestei probleme aș dori să primesc ceva mai multă informație. Au fost cumva finanțele în Franța, atunci cînd Stările Generale s-au întrunit, într-o situație atît de dezastruoasă încît, după ce s-au străduit să facă economii, pe baza principiilor dreptății și ale milei, în toate departamentele, a fost imposibilă refacerea acestora printr-o repartizare echitabilă a sarcinilor între diferitele Stări? Dacă o astfel de impunere egală ar fi fost suficientă, sînteți primul care ar fi știut cît de ușor ar fi fost de făcut. Dl. Necker, în bugetul pe care l-a prezentat celor trei ordine întrunite la Versailles, a făcut o prezentare detaliată a situației financiare a Franței.[74]

Dacă este să ne luăm după acesta, nu a fost necesar, pentru a echilibra veniturile Franței cu cheltuielile acesteia, să se recurgă la noi impuneri, de orice natură ar fi fost ele. El a stabilit sumele de bani permanente ce trebuie plătite de fiecare categorie, inclusiv dobînda unui nou împrumut de patru sute de milioane, la 531,444,000 de livre; venitul fix la 475,294,000, cu un deficit de 56,150,000, ceea ce înseamnă ceva mai puțin de 2,200,000 de lire sterline. Dar pentru a echilibra acest deficit, el a făcut uz de economii și de creșterile de venit (considerate ca fiind absolut sigure) care au totalizat o sumă puțin peste cea a deficitului; încheind cu aceste cuvinte emfatice (p. 39): „Ce țară, domnilor, decît cea care, fără impozite și cu lucruri de mică valoare pentru care nu a fost perceput impozit, poate face să dispară un deficit care a produs atîta zgomot în Europa.“[75] În ceea ce privește rambursarea, stingerea datoriei, toate celelalte obiecte importante ce sînt de interes pentru datoria publică și modalitatea de rezolvare a acestei probleme la care se referă discursul d-lui Necker, nimeni nu s-ar fi îndoit că era suficientă doar o cotizație foarte moderată, proporțională, și care revenea, în mod egal, tuturor cetățenilor pentru a furniza, din plin, necesarul pentru acoperirea cheltuielilor care decurgeau de aici.

Dacă această expunere a d-lui Necker a fost falsă, atunci Adunarea este, în cel mai înalt grad, vinovată pentru a fi forțat regele să accepte ca ministru al său, și, în plus, potrivit depoziției regelui, să angajeze ca ministru al lor, un om care a fost în stare să abuzeze, într-o manieră atît de notorie, de confidența celor care i-au încredințat mandatul; și aceasta, într-o problemă de cea mai mare importanță și care ținea, în mod direct, de resortul său. Dar dacă expunerea a fost corectă (și înalta stimă pe care, ca și voi, am avut-o întotdeauna pentru dl. Necker îmi interzice să mă îndoiesc de acest lucru) atunci ce s-ar putea spune în favoarea celor care, în locul unei contribuții moderate, rezonabile și generale, au recurs, cu sînge rege și fără a fi forțați de nici o necesitate, la o confiscare parțială și crudă?

A fost acea contribuție refuzată, fie de partea clerului, fie de cea a nobilimii, sub pretextul privilegiului? Desigur că nu. În ceea ce privește clerul, s-ar putea spune chiar că a alergat în întîmpinarea dorințelor Stării a treia. Anterior reunirii Stărilor Generale, clerul a prescris, în mod expres, prin toate instrucțiunile date deputaților săi, să renunțe la orice imunitate, care ar fi putut așeza oamenii Bisericii într-o poziție deosebită de cea a celorlați supuși francezi. Prin această renunțare la privilegii, clerul a fost chiar mai explicit decît nobilimea.

Dar să presupunem că deficitul ar fi rămas la 56 de milioane (sau 2,200,000 de lire sterline), așa cum a fost pentru prima dată estimat de către dl. Necker. Să admitem că toate resursele care acopereau, în viziunea lui, deficitul erau ficțiuni crase și lipsite de temei; și că adunarea (sau Lorzii Articolelor[76] acesteia la Iacobini) a fost, în consecință, îndreptățită să pună în spatele clerului întreaga povară a deficitului – acceptînd toate acestea, un necesar de 2,200,000 de lire sterline nu justifică o confiscare care urcă pînă la suma de cinci milioane. O impunere a clerului doar la suma de 2,200,000 de lire sterline ar fi fost opresivă și nedreaptă, dar nu ar fi dus la ruinarea celor cărora le-a fost impusă; și, prin urmare, nu ar fi servit scopului real al celor care au pus la cale acest lucru.

Se poate ca persoane care nu sînt familiarizate cu starea Franței să ajungă să-și imagineze, auzind că nobilimea și clerul au fost privilegiate în materie de impozite, că aceste grupuri sociale nu au contribuit cu nimic, anterior revoluției, la sarcinile

statului. Aceasta este o mare greșeală. Este sigur că ele nu au contribuit, în mod egal, una în comparație cu cealaltă, și nici ambele în comparație cu Starea a treia. Oricum, ambele au avut o contribuție apreciabilă. Nici nobilimea și nici clerul nu s-au bucurat de vreo scutire de la plata accizelor pentru mărfurile destinateconsumului, și nici de la plata taxelor vamale, și nici de la plata impozitelor indirecte care, în Franța, ca și aici, formează o parte atît de mare a veniturilor publice. Nobilimea a plătit capitația. Ea a plătit, de asemenea, impozitul funciar, numit douăzecimea, care se ridica, uneori, pînă la suma de trei și chiar patru șilingi pe lira sterlină. Aceste două impozite, atît unul cît și celălalt directe, nu erau deloc neglijabile, iar produsul lor era de o importanță deloc insignifiantă. Clerul provinciilor cucerite și anexate de Franța (care formează ca întindere a opta parte din întreg, dar ca bogăție formează un procent mult mai mare) a plătit, de asemenea, capitația și douăzecimea, la rata plătită de nobilime. Clerul din vechile provincii nu a plătit capitația; dar el s-a răscumpărat printr-o sumă de aproximativ 24 de milioane, ceea ce reprezintă ceva mai mult de un milion de lire sterline. El era scutit de o douăzecime; dar atunci, a oferit în schimb donații benevole; el a contractat datorii pentru stat și a fost supus și altor cheltuieli. Astfel încît, contribuția totală a clerului s-a ridicat la a treisprezecea parte din venitul lor net. Pentru a egala contribuția nobilimii ar fi fost nevoie ca el să plătească anual cam cu patruzeci de mii de lire sterline mai mult.

Atunci cînd grozăviile acestei proscrieri au planat asupra clerului, acesta a făcut o ofertă de contribuție, prin arhiepiscopul de Aix, care, din cauza extravaganței sale, nu ar fi trebuit să fie acceptată. Cu toate aceastea, oferta în cauză a fost evident mai avantajoasă pentru creditorul public decît orice s-ar fi putut spera (să se obțină), în mod rațional, prin confiscare. De ce nu a fost acceptată? Motivul este evident – Nu a existat nici o dorință ca Biserica să fie adusă în situația în care să poată servi statul. Servirea statului a devenit un pretext pentru a distruge Biserica. Și dacă pentru a distruge Biserica trebuia să se distrugă mai întîi țara, atunci nici un scrupul nu-i putea reține: și au distrus-o. Adoptarea planului de jecmănire, în locul celui de confiscare, ar fi echivalat cu renunțarea la unul dintre cele mai importante scopuri ale proiectului. În felul acesta nu s-ar mai fi ajuns la

crearea noii clase a proprietarilor de pămînt, solidară cu noua republică, care a ajutat la nașterea sa și de care însăși această naștere a depins. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care nu a fost acceptată extravanganta răscumpărare propusă de către cler.

Nebunia proiectului de confiscare, așa cum acesta a fost formulat inițial, a devenit, curînd, evidentă. A arunca astfel, dintr-o dată, pe piață această masă imensă și neprețuită de pămînt, sporită încă și mai mult prin vastele domenii confiscate ale Coroanei, avea ca scop evident dispariția profiturilor scontate ca urmare a confiscărilor, prin deprecierea valorii acelor pămînturi și chiar a întregii proprietăți funciare franceze. Acestui rău i s-a adăugat un altul: cel al deturnării neașteptate a întregului numerar ce circula în Franța, dinspre comerț înspre proprietatea funciară. Ce s-a întreprins atunci? S-a aplecat atunci Adunarea, percepînd efectele negative ale proiectelor sale de vînzare, către ofertele clerului? Nici o nenorocire nu ar fi putut-o forța să meargă pe un drum care făcea de ocară chiar și cea mai neînsemnată aparență de dreptate. Toate speranțele legate de o vînzare generală și imediată fiind spulberate, se pare că Adunarea s-a simțit atrasă de către un alt proiect care includea schimbarea bunurilor Bisericii pentru fondurile publice.

În cadrul acestui proiect au apărut însă mari dificultăți în ceea ce privește valoarea egală a obiectelor ce trebuia schimbate. S-au ivit și alte obstacole, care au determinat Adunarea să reconsidere proiectul de vînzare. Ca urmare, municipalitățile s-au alarmat. Ele nu vroiau să audă de transferarea tuturor rezultatelor jafului practicat în cuprinsul țării în mîinile deținătorilor de fonduri publice din Paris. Multe dintre aceste municipalități au fost aruncate (de către sistem) în ghearele celei mai crunte sărăcii. Banii nu erau de găsit nicăieri. Astfel încît, acestea au ajuns în situația de a avea nevoie, în mod arzător, de bani. Ele tînjeau după o monedă, de orice fel, care le-ar fi putut ajuta să-și revigoreze industria aflată pe moarte. Municipalităților li s-a permis atunci să participe la pradă, ceea ce a făcut ca, în mod evident, primul plan (dacă acesta a fost vreodată luat în serios) să devină impracticabil. Nevoile publice apăsau din toate părțile. Ministrul finanțelor a reamintit nevoia urgentă de fonduri, cu o voce dintre cele mai preocupate și alarmante. În această situație, strînsă cu ușa din toate părțile, Adunarea, în loc să dea curs primului său plan, acela

de convertire a bancherilor în episcopi și abați, în loc să plătească vechea datorie, a contractat una nouă, de trei la sută, creînd o nouă monedă de hîrtie, acoperită prin viitoarea vînzare a bunurilor Bisericii. Ea a emis această monedă de hîrtie pentru a satisface, în primul rînd, exigențele formulate de către Banca de Sconturi (*Bank of discount*) – această mare mașinărie sau, mai degrabă, moară de hîrtie, izvor al unei bogății fictive.

Jefuirea Bisericii a devenit astfel singura sursă a tuturor operațiunilor financiare ale Adunării; principiul vital al întregii sale politici; singura garanție a menținerii puterii sale. A devenit atunci necesar ca, prin toate mijloacele, chiar și prin cele mai violente, toți cetățenii să fie reduși la aceeași condiție și întreaga națiune să fie cointeresată în susținerea vinovată a acestui act și a autorității celor care l-a comis. Pentru a-i determina chiar și pe cei mai îndărătnici să ia parte la jaful său, Adunarea a impus ca fiind obligatorie, în orice tranzacție, acceptarea monedei sale de hîrtie. Faptul că zăbovesc prea mult asupra acestei părți a lucrărilor Adunării Naționale le va părea de la sine înțeles acelor observatori care acordă un rol central acestei tendințe prezente în toate proiectele lor, din care au emanat ulterior toate măsurile pe care le-au luat.

Pentru a elimina orice impresie că ar exista vreo legătură între Coroană și justiția publică și pentru a aduce întreaga țară sub dominația absolută a dictatorilor din Paris, au fost complet abolite acele vechi și independente corpuri juridice care au fost, împreună cu toate meritele și greșelile lor, parlamentele.[77] Atîta timp cît au existat parlamentele, a fost evident că poporul poate, mai devreme sau mai tîrziu, să apeleze la acestea și să se unească astfel sub stindardul vechilor legi. Uneori a trebuit însă să fie luat în considerare faptul că magistrații și alți funcționari ai tribunalelor *și-au cumpărat slujbele* la un preț foarte ridicat, pentru care, ca și pentru serviciile îndeplinite, nu au primit decît o dobîndă foarte mică. Simpla confiscare a fost un hatîr acordat doar clerului; – în ceea ce îi privește pe oamenii legii, trebuie spus că au existat unele semne de echitate, considerînd că aceștia au beneficiat de o compensație care s-a ridicat la o sumă enormă. Compensația lor a fost inclusă în datoria națională, pentru a cărei lichidare există un singur fond nelimitat. Oamenii legii vor fi despăgubiți cu aceste noi hîrtii ale Bisericii, cu noua monedă, al

cărei rol este acela de a merge alături de noile principii ale competenței judecătorești și ale legislaturii. Magistrații demiși vor avea de ales între a se alătura întru suferință fețelor bisericești și necesitatea de a-și primi propria proprietate dintr-un fond constituit printr-o astfel de modalitate și în astfel de circumstanțe care i-ar face să se îngrozească pe toți cei formați în spiritul vechilor principii ale jurisprudenței și care au jurat să păzească proprietatea. Chiar și clerul are de ales între a accepta mizerabila sa pensie, formată din acea hîrtie devalorizată, purtînd amprenta caracterului de neșters al sacrilegiului și simbolurile ruinei sale, și a muri de foame. Alianța dintre faliment și tiranie nu a oferit, niciodată în decursul istorie și în nici o țară, un exemplu de atac atît de violent la adresa creditului, proprietății și libertății, prcum cel al cursului impus, în mod artificial, de către Adunarea Națională, monedei sale de hîrtie.

La sfîrșitul tuturor acestor operații, se dezvăluie marea taină: aceea că, în realitate (cel puțin atît cît se poate conta pe deliberările Adunării) și pe bună dreptate, pămînturile Bisericii nu trebuie să fie deloc vîndute. Potrivit ultimelor hotărîri ale Adunării Naționale, acestea trebuie să fie cedate celui care oferă cel mai mult. Trebuie observat însă că se acordă facilitatea *de a vărsa la cumpărare numai o parte din preț*. Pentru plata restului sumei s-a acordat un termen de doisprezece ani. Este, prin urmare, de ajuns pentru cumpărătorii filozofici să plătească un fel de amendă fictivă la început pentru a intra, imediat, în posesia averii. Dintr-un anume punct de vedere li se face un dar, pe care îl pot păstra în virtutea dreptului feudal creat de zelul lor pentru noua ordine. Scopul acestui proiect este, evident, acela de a permite accesul unui grup de cumpărători lipsiți de bani. Consecința va fi aceea că acești cumpărători sau mai degrabă deținători ai unor beneficii (*grantees*) se vor achita de ceea ce datorează, nu numai din rentele ce sporesc treptat, care ar putea să fie la fel de bine primite din partea Statului, dar și din ceea ce vor obține din jaful materialelor de construcție, din devastarea pădurilor și din orice fel de bani pe care vor reuși să-i stoarcă, cu mîinile lor deprinse cu camăta lacomă, de la țăranii năpăstuiți. Aceștia se află la discreția schimbătoare și arbitrară a unor oameni care se vor afla în situația de a-i jecmăni în toate modurile posibile, pentru a putea face față exigențelor care cresc o dată cu profiturile obținute

din pămînturile lor – averi pe care nu le dețin decît în condițiile precare ale unui nou sistem politic.

Atunci cînd toate fraudele, imposturile, violențele, jafurile, incendierile, crimele, confiscările, etalonul monetar forțat și toate celelalte întruchipări ale tiraniei și ale cruzimii folosite pentru a incita în direcția acestei revoluții și pentru a o susține își vor fi produs efectul natural, anume acela de a ofensa sentimentele morale ale tuturor spiritelor virtuoase și moderate, instigatorii acestui sistem filozofic își vor ridica imediat capul pentru a denunța vechea guvernare monarhică a Franței. Atunci cînd vor fi ponegrit îndeajuns această putere ce a fost răsturnată, ei își vor continua raționamentul, ca și cum toți cei care dezaprobă noile abuzuri ar fi partizani ai celor vechi; astfel încît, cei care nu sînt de acord cu concepțiile lor crude și violente despre libertate trebuie să fie tratați ca avocați ai servituții. Recunosc faptul că poziția lor îi conduce, în mod necesar, către această înșelătorie josnică și vrednică de disprețuit. Singura modalitate de a-i face pe oameni să cadă de acord asupra acțiunilor și proiectelor lor este supoziția că nu există nici o terță opțiune între ei și tirania cea mai înfiorătoare despre care mărturisesc însemnările trecutului sau invenția poeților. Modul lor de a îndruga verzi și uscate cu greu ar putea fi privit ca o sofistică. El nu este decît o nerușinare crasă. Să nu fi auzit, niciodată, acești gînditori, în toată întinderea lumilor lor teoretice și practice, de nimic care să se situeze între despotismul monarhului și despotismul mulțimii? Să nu fi auzit ei, niciodată, de monarhia guvernată de legi, controlată și contra-balansată de bogățiile și demnitățile ereditare ale națiunii, ce sînt, la rîndul lor, supuse controlului judicios al rațiunii și sentimentului poporului, care acționează prin intermediul unui organ reprezentativ adecvat și permanent? Este cu adevărat imposibil să găsim un om care, fără intenții criminale și răuvoitoare și în absența unui mod de a gîndi care să inspire milă prin absurditatea sa, să prefere o astfel de formă de guvernare, mixtă și moderată, oricăreia dintre cele două extreme? Un om care să considere că o națiune care, reușind cu ușurință să aleagă o astfel de formă de guvernare – sau să o consolideze, deoarece o poseda deja – a preferat să comită mii de crime și să-și supună țara la mii de nenorociri pentru a evita o astfel de formă de guvernare, nu poate decît să fie cu totul lipsită de orice înțelepciune sau virtute? Este

oare un adevăr universal recunoscut acela că o democrație pură este singura formă de regim politic acceptabilă pentru o societate umană, astfel încît unui om nu îi poate fi permis să ezite asupra meritelor acesteia fără a fi bănuit că este un prieten al tiraniei, ceea ce înseamnă un dușman al omenirii?

Nu știu cum să clasific autoritatea ce guvernează acum în Franța. Aceasta pretinde că este democrație pură, deși, în opinia mea, ea se mișcă în linie dreaptă și cu repeziciune în direcția unei oligarhii dăunătoare și înjositoare. Recunosc însă că, în clipa de față, aceasta este creația și expresia naturii a ceea ce pretinde că este. În ceea ce mă privește, nu resping o formă de guvernămînt numai pe baza unor principii abstracte. Este posibil să existe situații în care să devină necesară forma pur democratică. Este posibil să existe unele situații (deși doar cîteva și legate de circumstanțe specifice) în care aceasta să fie, în mod clar, dezirabilă. Numai că nu acesta este cazul Franței sau al oricărei alte țări mari. Pînă în clipa de față, nu ne-au fost oferite nici un fel de exemple de democrații importante. Anticii erau mai bine familiarizați decît noi cu acestea. Deoarece nu sînt cu totul neștiutor în ceea ce privește autorii care au observat cel mai bine aceste constituții și care le-au înțeles cel mai bine, nu mă pot abține să nu le împărtășesc părerea că o democrație absolută, la fel ca și o monarhie absolută, nu poate fi considerată printre formele legitime de guvernămînt. Pentru aceștia, democrația înseamnă mai degrabă corupție și degenerare decît o Constituție bine întocmită a unei republici. Dacă îmi aduc bine aminte, Aristotel constata că o democrație prezintă multe și remarcabile puncte de asemănare cu o tiranie.[78] Nu mă îndoiesc, cîtuși de puțin, de faptul că, într-o democrație, majoritatea cetățenilor poate oprima, în modul cel mai crud, minoritatea, ori de cîte ori această formă de regim politic este puternic divizată, ceea ce, în mod inevitabil, se întîmplă deseori prin însăși natura lucrurilor. După cum este de așteptat ca oprimarea minorității să cuprindă un număr tot mai mare de cetățeni și să se exercite cu o înverșunare mult mai mare decît cea care este de temut în cazul domniei unui singur sceptru. În cazul unei persecuții de sorginte populară, indivizii care suferă se află într-o condiție mult mai deplorabilă decît în oricare altă situație. Sub jugul unui prinț crud, aceștia se bucură de compasiunea omenirii, al cărei balsam le alină durerea provocată de răni

și de semnele de admirație venite din partea poporului, care îi întăresc în perseverența cu care îndură suferințele la care sînt supuși. Dar cei care îndură nedreptăți din partea celor mulți nu se bucură de nici o consolare venită din afară. Ei par să fie părăsiți de întreaga omenire; fiind striviți de o conspirație îndreptată împotriva lor de către întreaga specie.

Să admitem că democrația nu este caracterizată de această tendință inevitabilă, pe care eu presupun că o are, de a conduce, în mod necesar, la tirania părții. Să admitem, de asemenea, că aceasta posedă, în stare pură, tot atît de multe avantaje asemănătoare celor de care sînt sigur că se bucură atunci cînd este combinată cu alte forme de guvernare. Dar, în ceea ce privește monarhia, nu conține oare nimic care să pledeze în favoarea ei? Nu îl citez deseori pe Bolingbroke[79], după cum nici operele lui, în general, nu mi-au marcat spiritul în mod de neșters. El este un scriitor plin de sine și superficial. Cu toate acestea, el face o observație care, în opinia mea, nu este lipsită de temeincie și de adîncime. El spune că preferă o monarhie altor forme de guvernămînt, deoarece va fi posibil mai degrabă să altoiești orice formă de republică pe o monarhie decît orice fel monarhie pe o formă republicană. Consider că el are dreptate. Acest fapt este, de asemenea, confirmat istoric și nu este contrazis de speculație.

Știu cît de lesne se poate broda pe marginea greșelilor unei mari puteri care a dispărut. Grație unei revoluții în stat, sicofanții servili de ieri se transformă în criticii severi ai zilei de azi. Dar mințile independente, cele care nu se răzgîndesc după cum bate vîntul, atunci cînd li se oferă spre considerație un subiect atît de important pentru umanitate precum guvernarea, vor refuza, cu dispreț, să joace rolul celor care satirizează și al celor care declamă emfatic. Ele vor judeca instituțiile umane după cum judecă și caracterele umane. Ele vor alege între binele și răul amestecate în instituțiile muritoare, la fel ca și în oamenii muritori.

Deși consider, de regulă și pe bună dreptate, că vechia voastră guvernare în Franța a fost apreciată ca fiind cea mai bună dintre monarhiile non-moderate sau rău-moderate, ea a fost, totuși, plină de abuzuri. Aceste abuzuri s-au acumulat în timp, așa cum ele se acumulează, în mod necesar, în fiece monarhie care nu se află sub controlul constant al unei reprezentări populare. Greșelile și defectele regimului care a fost detronat în Franța nu

îmi sînt străine; după cum nu cred să fiu înclinat, prin natura mea sau prin politică, să fac panegiricul vreunui lucru care merită, pe bună dreptate și în mod natural, să facă obiectul cenzurii. Numai că, în acest moment, problema nu este aceea a viciilor acelei monarhii, ci a existenței sale. Este atunci adevărat că vechia voastră guvernare din Franța a fost de așa natură încît a fost incapabilă sau nedemnă de reformă; astfel încît a fost absolut necesar ca întreagul eșafodaj al societății să fie demolat din temelii, pentru a înălța, în locul lui, un edificiu experimental, întemeiat în întregime pe teorii? La începutul anului 1789, întreaga Franță era de altă părere. În toate districtele regatului, instrucțiunile date deputaților din Stările Generale erau pline de proiecte de reformare a guvernării, fără a exista nici măcar cea mai vagă sugestie de distrugere a acesteia. Dacă un astfel de proiect ar fi fost atunci fie și numai sugerat, cred că el ar fi fost respins în unanimitate, cu dispreț și groază. Uneori oamenii fie alunecă treptat, fie sînt împinși către situații pe care dacă le-ar fi putut prevedea dinainte și în întregul lor s-ar fi menținut la o distanță considerabilă de ele. La vremea cînd deputații au primit instrucțiunile, nimeni nu-și punea problema existenței abuzurilor și a faptului că acestea necesitau o reformă; după cum ea nu se pune nici acum. În intervalul de timp cuprins între primirea instrucțiunilor și revoluție, lucrurile s-au modificat; și ca o consecință a acestei schimbări, adevărata întrebare a prezentului este: cine are dreptate, cei care ar fi vrut să reformeze sau cei care au distrus?

Cînd îi auzi pe unii cum vorbesc despre monarhia din Franța, ai zice că descriu Persia care sîngerează sub spada înfricoșătoare a lui Tahmasp Quli Khan[80] sau măcar despotismul barbar și anarhic al Turciei, unde cele mai frumoase ținuturi din lume, ce se bucură de climatul cel mai benefic, sînt devastate de pace mai rău decît au fost alte țări devastate de război; unde nu s-a auzit de arte și meșteșuguri, unde manufacturile lîncezesc, unde știința piere, agricultura decade, unde însăși rasa umană se descompune sub ochii privitorului. A fost aceasta situația Franței? Singura modalitate de a răspunde la întrebare presupune raportarea la fapte. Faptele însă nu susțin analogia. Alături de rău există, în regimul monarhic, și ceva bun; iar monarhia franceză a putut ameliora răul cu ajutorul religiei, al legilor, al moravurilor, al

opiniilor – toate aspecte care făceau ca vechea Constituție a Franței (care, cu siguranță, nu era nici o Constituție liberă și, prin urmare, nici una bună) să fie numai în aparență caracterizată de despotism, nu și în realitate.

Cred că starea populației este unul dintre criteriile cele mai sigure care ne permit estimarea în fiecare țară a efectelor unei forme de guvernămînt. Nici o țară în care populația prosperă, situația sa îmbunătățindu-se în mod treptat, nu se poate afla sub o guvernare mult prea dăunătoare. Acum vreo șaizeci de ani intendenții circumscripțiilor financiare din Franța au elaborat rapoarte, printre altele, și asupra populației din districtele lor. Nu posed aceste rapoarte care, după părerea mea, sînt prea voluminoase, și nici nu am vreo idee despre cum aș putea intra în posesia lor. Sînt, prin urmare, nevoit să vorbesc din memorie și în absența faptelor care să asigure certitudinea. Cred, cu toate acestea, că populația Franței era estimată, de către aceștia, cam la vreo douzeci și două de milioane de suflete. La sfîrșitul secolului trecut, aceasta a fost calculată ca ridicîndu-se, în mare, la optsprezece milioane. Potrivit ambelor estimări nu se poate spune că Franța era o țară slab populată. Dl. Necker – care reprezintă pentru timpul său o autoritate cel puțin la fel de mare precum cea reprezentată de intendenți la vremea lor – estimează, pe baza unor principii aparent solide, populația Franței ca ridicîndu-se, în anul 1780, la douzeci și patru de milioane șase sute șaptezeci de mii. Dar a fost acesta ultimul termen probabil al progresiei sub vechiul regim? Dr. Price este de părere că, în acel an, creșterea populației în Franța era departe de a fi atins punctul său maxim. În aceasta privință sînt gata să mă înclin în fața autorității dr. Price mult mai repede decît sînt gata să fac acest lucru în ceea ce privește speculațiile lui în materie de politică. Plecînd de la datele oferite de dl. Necker, acest domn nu are nici o îndoială că, din vremea din care datează calculele ministrului și pînă acum, populația franceză a crescut în mod rapid; atît de rapid încît nimic nu îl poate face să consimtă la o estimare a populației Franței, în 1789, la mai puțin de treizeci de milioane. Dacă ponderăm în mare măsură – și cred că nu trebuie să ezităm deloc în a face acest lucru – calculele optimiste ale dr. Price, atunci nu mă îndoiesc, nici o clipă, de faptul că populația Franței a crescut considerabil, în decursul ultimilor ani. Dar chiar și presupunînd că populația

Franței nu a crescut cu mai mult de diferența dintre 25 și 24,670,000 de milioane, o astfel de populație, care pe deasupra continuă să sporească, pe un teritoriu de douăzeci și șapte de mii de leghe pătrate, este negreșit imensă. Aceasta reprezintă, de pildă, proporțional mai mult decît populația insulei noastre, și chiar mai mult decît populația Angliei, care este partea cea mai populată a Regatului Unit.

Nu este adevărat că Franța este pretutindeni la fel de fertilă. Ea cuprinde vaste ținuturi neproductive, ce sînt expuse și altor dezavantaje naturale. Pot să spun, atît cît îmi este la îndemînă să judec, că, în regiunile unde natura este cea mai generoasă, numărul populației este pe măsura dărniciei naturale[81]. Circumscripția finaciară a orașului Lille (pe care o consider ca fiind cel mai elocvent exemplu), a cărei suprafață este de patru sute patru și jumătate de leghe pătrate, cuprindea, cu aproximativ zece ani în urmă, 734 600 de suflete, ceea ce înseamnă 1 772 de locuitori pe fiecare leghe pătrată. Media pentru restul Franței este de 900 de locuitori pe leghe pătrată.

Nu atribui meritul existenței acestei populații guvernării demise, deoarece nu îmi place să pun pe seama eforturilor oamenilor ceea ce, în bună măsură, se datorează îndurării Providenței. Numai că, acea guvernare defăimată nu a împiedicat, ci mai degrabă a favorizat, acțiunea acelor cauze (oricare ar fi ele) – natura solului, deprinderile laborioase ale poporului – care au produs, pe întreaga cuprindere a regatului, o asemenea creștere a speciei, iar, pe alocuri, chiar o adevărată explozie a populației. Nu am să pot admite niciodată că un regim politic despre care s-a constatat, pe baza experienței, că ar conține un principiu favorabil (oricît de latent ar fi acesta) sporirii speciei umane, poate fi cel mai rău dintre toate formele de organizare politică.

Un alt criteriu, deloc neglijabil, pe baza căruia putem judeca dacă, în ansamblul său, o anumită formă de guvernămînt tinde să acționeze favorabil sau distructiv, este bogăția unei națiuni. Franța întrece, de departe, Anglia, în ceea ce privește numărul populației; dar mă tem că, sub raportul bogăției, ea ne este mult inferioară. Bogăția Franței nu este atît de egal distribuită, și nici atît de mobilă în circulația ei. Cred că, printre cauzele care înclină comparația în favoarea Angliei, se numără și diferența, în forma de guvernămînt, a celor două țări. Mă refer la Anglia, și nu la

ansamblul posesiunilor britanice; care, dacă sînt comparate cu cele ale Franței, avantajul nostru în comparație cu Franța va fi, într-o oarecare măsură, diminuat. Dar bogăția Franței, chiar dacă nu suferă comparație cu cea a Angliei, prezintă totuși un grad de opulență deloc neglijabil. Cartea d-lui Necker, publicată în 1785[82], cuprinde un mare număr de fapte exacte și interesante despre economia publică și artimetica politică; iar speculațiile sale asupra acestor aspecte dovedesc înțelepciune și o minte deschisă. El oferă, în această lucrare, o imagine asupra stării Franței care nu se aproprie, nici pe departe, de portretul unei țări a cărei guvernare a reprezentat numai o serie de abuzuri și un rău absolut, pentru care singurul remediu nu putea fi decît calea violentă și nesigură a unei revoluții totale. El afirmă că, între anul 1726 și anul 1784, Monetăria Franței a bătut monede din argint și aur, în valoare de aproape o sută de milioane de lire sterline.[83]

Este imposibil ca dl. Necker să se înșele asupra cantității de lingouri fabricate la Monetăria Franței; acest lucru face obiectul unei înregistrări oficiale. Raționamentele acestui bancher talentat asupra cantității de aur și de argint, rămasă în circulație la vremea cînd el scria – adică în 1785, aproximativ cu patru ani înainte ca regele Franței să fie destituit și trimis la închisoare – nu posedă același caracter de certitudine; dar ele se întemeiază pe baze ce par atît de solide încît este foarte greu să nu accepți gradul mare de credibilitate al calculelor sale. Dl. Necker estimează că, la vremea respectivă, exista în realitate, în Franța, un numerar (ceea ce noi numim *specie*) de aproximativ optzeci și opt de milioane de lire sterline. Frumoasă acumulare de bogăție pentru o singură țară, chiar și atît de întinsă precum este aceasta! În anul 1785, atunci cînd își elabora lucrarea, Dl. Necker era departe de a considera că este probabil ca această afluență de bogăție să înceteze, prevăzînd, în consecință, o creștere anuală de doi la sută pentru totalitatea banilor aduși în Franța, în intervalul de timp ce a servit ca bază pentru calculele sale.

Trebuie să fi existat o cauză întemeiată care să fi stat la originea intrării în regat a întregii cantități de metal bătut ca monedă; și o altă cauză, cu un impact tot atît de mare, trebuie să fi determinat reținerea sau returnarea în țară a acelui impresionant șuvoi de comori, pe care dl. Necker îl alocase pentru circulația

internă. Chiar și reducînd estimările, d-lui Necker la limite rezonabile, sumele rămase sînt încă enorme. Cauze atît de puternice încît să determine achiziționarea și reținerea nu pot rezida într-o industrie lipsită de elan, într-o proprietate amenințată și într-o guvernare care nu acționează decît în vederea distrugerii. Într-adevăr, atunci cînd am în vedere imaginea regatului Franței – multitudinea și opulența orașelor ei, măreția plină de folos a drumurilor și podurilor sale spațioase, eficacitatea canalelor sale și a altor căi artificiale care înlesnesc navigația maritimă spre părțile cele mai îndepărtate ale unui imens teritoriu continental; atunci cînd îmi îndrept privirile către realizările uimitoare ale porturilor și bazinelor sale, către întreaga dotare a marinei sale, atît militară, cît și comercială; atunci cînd mă gîndesc la numărul fortificațiilor sale, ridicate cu o pricepere îndrăzneață și savantă, construite și întreținute cu cheltuieli atît de mari, care înalță, din toate părțile, în fața dușmanilor săi un front înarmat și o barieră de nepătruns; cînd îmi amintesc cît de redusă este suprafața necultivată de pe acest teritoriu întins și la ce grad de perfecțiune a ajuns, în Franța, cultura unora dintre cele mai minunate produse ale pămîntului; atunci cînd meditez asupra înaltului grad de dezvoltare al manufacturilor și fabricilor sale, care sînt mai prejos doar în comparație cu ale noastre, și care, în unele privințe, sînt chiar deasupra tuturor; atunci cînd contemplu marile fundații ale carității, publice și private; atunci cînd trec în revistă realizările tuturor artelor care înfrumusețează viața și îi dau strălucire; atunci cînd îi enumăr pe toți oamenii iluștri pe care i-a produs și care i-au sporit faima fie prin priceperea într-ale războiului, fie prin calitățile lor de conducători politici, marele număr de juriști și teologi profunzi, filozofii săi, criticii, istoricii și colecționarii săi de antichități, poeții și oratorii săi sacrii și profani – întrezăresc, în toate acestea, ceva care impune respectul și captează imaginația, care strunește mintea, împiedicînd-o să se aventureze într-o cenzură prea grăbită și lipsită de discernămînt, și care impune o examinare serioasă a ceea ce ar putea să constituie viciile ascunse care ar îndreptăți distrugerea violentă a acestui edificiu, demolarea lui din temelii. Nimic din aceasta panoramă nu îmi amintește de despotismul Turciei. După cum nu disting nimic din ceea ce ar putea caracteriza o guvernare care să fi fost, în întregul ei, atît de opresivă, atît de coruptă și atît de neglijentă încît să nu poată

fi deloc reformată. Dimpotrivă, nu pot decît să consider că o asemenea guvernare merita ca înaltele ei performanțe să fie sporite, greșelile ei îndreptate, după cum merita să se ofere posibilităților ei o șansă mai mare de manifestare printr-o constituție concepută în maniera engleză.

Oricine a studiat acțiunile vechii guvernări a Franței din anii care au precedat căderea sa, nu se poate să nu fi observat – dincolo de capriciile și fluctuațiile de așteptat în cazul unei Curți regale – încercarea serioasă de a asigura prosperitatea și progresul țării. Această persoană nu va putea nega că vechea guvernare s-a angajat, de multă vreme, în acțiunea fie de eradicare completă, în unele cazuri, fie de corijare, în multe altele, a practicilor și deprinderilor abuzive care au ajuns să domine în Stat; după cum ea va trebui, de asemenea, să recunoască că pînă și puterea nelimitată a suveranului asupra persoanei supușilor săi, care, negreșit, a fost incompatibilă cu libertatea și legea, a devenit tot mai blîndă cu timpul, pe măsura exercitării sale. Departe de a se opune ideii de reformă, vechea guvernare a fost, în fapt, dispusă să încurajeze în anumite limite tot felul de proiecte și de autori de proiecte care aveau în vedere tocmai acest lucru. S-ar putea chiar spune că spiritul de inovare a fost mult prea încurajat, ceea ce a făcut ca acesta să se întoarcă curînd împotriva celor care l-au cultivat, ducîndu-i la ruină. A spune că această monarhie decăzută a păcătuit ani de-a rîndul prin neglijența și prin lipsa ei de discernămînt în alegerea proiectelor sale mai degrabă decît prin vreun cusur în ceea ce privește sîrguința sa și preocuparea pentru binele public înseamnă a judeca lucrurile la rece și a face dreptate în mod obiectiv, și nu lingușitor. A compara guvernarea Franței din ultimii cincisprezece sau șaisprezece ani cu acele cîrmuiri orînduite în mod temeinic și înțelept, fie contemporane ei, fie din alte epoci, înseamnă a proceda într-un mod lipsit de onestitate. Dar dacă ar fi să o comparăm în ceea ce privește risipa în cheltuirea banilor sau excesul de rigoare în exercitarea puterii cu oricare dintre domniile care au precedat-o, atunci, nu cred că judecătorii imparțiali vor învesti prea multă încredere în bunele intenții ale celor care revin, fără încetare, asupra donațiilor făcute favoriților, asupra cheltuielor Curții sau asupra grozăviilor de la Bastilia din vremea domniei lui Ludovic al XVI-lea[84].

Dacă sistemul (în cazul în care merită să fie numit astfel) construit astăzi pe ruinele acestei vechi monarhii se va învrednici să dea mai bine socoteală de populația și de bogăția țării, pe care o are în grijă, este un lucru extrem de îndoielnic. În loc să fi cîștigat ceva prin schimbare, tare mă tem că vor mai trece mulți ani pînă cînd Franța se va redresa în vreun fel de pe urma efectelor resimțite după această revoluție filozofică și pînă cînd națiunea va reveni la starea ei anterioară. Dacă dl. Price crede de cuviință să ne fericească, în cîțiva ani de acum încolo, cu o nouă estimare a populației Franței, cu greu el va putea să mai socotească treizeci de milioane de suflete, așa cum stabilise în 1789, sau douzeci și șase de milioane, așa cum Adunarea Națională stabilise în același an, sau chiar douzeci și cinci de milioane, așa cum dl. Necker stabilise în 1780. Aud că în Franța au loc emigrări considerabile; și că mulți lasă în urma lor plăcerile unui climat blînd și indiferent la farmecele de Circe ale libertății pentru a afla adăpost în regiunile înghețate ale Canadei și în brațele despotismului britanic.

Nimeni nu ar mai spune despre această țară, din care a dispărut orice numerar, că este aceeași cu cea în care ministrul actual al finanțelor a putut să descopere pe puțin douăzeci și patru de milioane de lire sterline bani peșin. S-ar putea trage concluzia, pornind de la felul în care ea se înfățișează astăzi, că a trecut ceva vreme de cînd se află sub tutela specială a învățaților academicieni de Laputa și Balnibarbi.[85] Populația Parisului a scăzut deja atît de mult încît dl. Necker a precizat în Adunarea Națională că necesarul de provizii pentru subzistența acesteia trebuie stabilit cu o cincime mai puțin decît ceea ce se cerea anterior[86]. Se spune (și nu am auzit ca acest lucru să fie contrazis vreodată) că o sută de mii de oameni sînt lipsiți de lucru în oraș, în pofida faptului că Parisul a devenit rezidența unei Curți și sediul unei Adunări Naționale, ambele prizoniere în egală măsură. Nimic, și știu acest lucru din surse demne de încredere, nu poate fi mai șocant și mai dezgustător decît spectacolul de cerșetorie care se desfășoară în capitală. Și, într-adevăr, voturile Adunării Naționale nu au mai lăsat vreo îndoială asupra faptului. Ele au creat, de curînd, o comisie permanentă însărcinată cu cerșetoria. Pentru a o combate, ei au creat un corp de poliție puternic și, pentru prima dată, o taxă destinată ajutorării și alinării săracilor; motiv pentru care, printre

cheltuielile publice de anul acesta, figurează mari sume de bani alocate în acest scop[87]. În acest timp, capii cluburilor legislative și ai cafenelelor sînt îmbătați de admirația pentru propria lor înțelepciune și pricepere. Ei vorbesc cu cel mai desăvîrșit dispreț despre restul lumii. Ei le spun oamenilor, cu intenția de a le îndulci amarul provocat de zdrențele în care i-au înveșmîntat, că sînt o națiune de filozofi. Ei recurg astfel, uneori, la tertipurile de paradă ale șarlataniei, la spectacol, la gălăgie și agitație, alteori, la temerile provocate de comploturi și invazii, încercînd astfel să astupe gura celor care se vaietă din cauza sărăciei și să abată privirile observatorului de la ruina și starea jalnică a statului. Cu siguranță, un popor curajos va prefera libertatea, însoțită de o sărăcie virtuoasă, servituții îmbelșugate, dar vicioase. Dar înainte de a renunța la îmbelșugare și confort trebuie să ne asigurăm că ceea ce am obținut este o libertate autentică și că acesta este singurul preț ce trebuie plătit pentru ea. În ceea ce mă privește, voi considera întotdeauna că acea libertate care nu este însoțită de înțelepciune și de dreptate nu se poate înfățișa decît ca o libertate extrem de îndoielnică, care nu conduce la prosperitate și abundență.

Apărătorii acestei revoluții, care nu se mulțumesc cu îngroșarea viciilor vechii guvernări, atacă însăși faima țării lor, zugrăvind tot ceea ce ar fi putut să fie de interes pentru străini, mă refer la nobilime și cler, ca obiecte ale groazei. Dacă ar fi fost vorba doar de calomnie, atunci nu ar fi fost atît de grav. Dar, acest atac are consecințe practice. Dacă marea și mica voastră nobilime – cea care a format nucleul clasei proprietarilor de pămînt și care a constituit întreg corpul ofițerilor militari – s-ar fi purtat precum nobilimea Germaniei, în vremea în care orașele hanseatice au fost obligate să se constituie, în vederea apărării proprietății, într-o confederație împotriva nobililor; dacă ea ar fi fost aidoma celor din neamul Orsini sau Vitelli din Italia, care obișnuiau să țîșnească din bîrlogurile lor fortificate pentru a-i jefui pe negustori și călători; dacă ea ar fi fost aidoma Mamelucilor din Egipt sau Nairilor de pe coasta Malabarului[88], recunosc atunci că o critică prea severă a mijloacelor folosite pentru a elibera lumea de o astfel de pacoste ar fi fost nelalocul ei. Să acoperim cu un voal pentru o clipă, statuile Nepărtinirii (*equity*) și ale Îndurării. Spiritele cele mai sensibile, derutate de exigențele extrem de

severe care pot determina moralitatea să renunțe, măcar pentru o vreme, la regulile sale pentru a-și salva principiile, pot să se dea la o parte atunci cînd nelegiuirea și violența duc la bun sfîrșit distrugerea unei închipuite nobilimi care, persecutînd oamenii, a dezonorat natura umană. Persoanele care nu pot suporta sîngele, trădarea și confiscările arbitrare se pot resemna, rămînînd numai spectatori muți ai acestui război civil dintre vicii.

Dar merită nobilimea privilegiată, care s-a întrunit ca urmare a ordinelor regelui, la Versailles, în 1789, și cei pe care aceasta îi reprezintă să fie priviți ca Nairi sau Mameluci ai acestui timp, sau ca Orsini și Vitelli ai timpurilor apuse? Dacă aș fi pus o astfel întrebare în 1789, aș fi trecut drept nebun. De ce anume s-au făcut ei vinovați între timp astfel încît să fie obligați să se exileze, astfel încît persoanele lor să fie vînate, hăcuite și torturate, astfel încît familiile lor să fie alungate în cele patru zări, casele să le fie arse pînă în temelii, tagma lor desființată, și, pe cît posibil, însăși amintirea ei ștearsă, prin ordinul de a-și schimba numele după care erau știuți pînă în acel moment? Citiți instrucțiunile pe care le-au dat reprezentanților lor. Adierea libertății este în aceste instrucțiuni, ca și în cele date de oricare alt ordin, tot atît de mîngîietoare precum este de puternic îndemnul către reformare. Ei au renunțat de bunăvoie la privilegiile lor în materie de impozite; așa cum și regele a renunțat, de la bun început, la orice revendicare a dreptului de a ridica impozitele după plac. În Franța exista în limitele impuse de o Constituție liberă, numai o singură opinie. Monarhia absolută își trăia sfîrșitul, cu răsuflarea aproape stinsă, fără murmur, fără a opune rezistență, fără a se zbate. Orice luptă, orice scindare a apărut ulterior, ca urmare a preferinței pentru un regim despotic în locul unei guvernări în care exista un control reciproc al diferitelor puteri. Partea victorioasă și-a repurtat triumful în detrimentul principiilor unei Constituții britanice[89].

Am observat că se afișează de multă vreme, la Paris, cu o insistență într-adevăr puerilă, o atitudine de idolatrizare a memoriei lui Henric al IV-lea. Dacă există ceva care ar putea genera ostilitate la adresa acestui prinț care a făcut gloria regalității, atunci acesta este stilul exgerat al acestor panegirice insidioase. Persoanele care au depus cel mai mare zel în folosirea acestui instrument sînt cele care și-au încununat lauda la adresa regelui Henric al IV-lea cu detronarea succesorului și a descendentului

acestuia: un prinț a cărui natură este cel puțin la fel de bună precum cea a predecesorului său, la fel de atașat de poporul său ca și acesta, și care a făcut infinit mai mult decît a făcut acest mare monarh, care nici măcar nu și-a propus vreodată așa ceva, pentru a îndrepta vechile metehne ale statului. A fost o ușurarea pentru adulatorii săi faptul că nu au avut de-a face cu el, deoarece Henric de Navara a fost un prinț hotărît, activ și politic. El a fost dăruit cu un spirit omenos și blînd, cu toate că umanitatea și blîndețea nu i-au afectat niciodată interesele. El nu a căutat niciodată să se facă iubit fără a se fi pus mai întîi în situația de a fi temut. El a îmbinat vorba dulce cu fermitatea purtării. El și-a impus și menținut autoritatea într-un mod de neștirbit, în vreme ce concesiile pe care le-a făcut nu au avut în vedere decît aspectele de detaliu ale acesteia. El s-a împărtășit cu noblețe din venitul pe care îl datora prerogativelor de care se bucura, fără a secătui sursa acestuia; el nu a renunțat nici măcar pentru o clipă la vreunul dintre drepturile de care se bucura în virtutea legilor de căpătîi, și nici nu a vărsat vreodată sîngele celor care i s-au opus, nici pe cîmpul de bătălie, nici la eșafod. Deoarece a știut cum să-și facă virtuțile respectate de către cei nerecunoscători, el a meritat laudele celor care, dacă ar fi trăit pe vremea sa, ar fi sfîrșit închiși la Bastilia și pedepsiți împreună cu regizicii pe care i-a spînzurat, după ce a făcut ca Parisul să îi cedeze prin înfometare.

Dacă acești adulatori sînt sinceri în admirația lor pentru Henric al IV-lea, atunci ei trebuie să își aducă aminte că nu îl pot prețui mai mult decît el însuși prețuia nobilimea Franței; a cărei virtute, onoare, curaj, patriotism și loialitate obișnuia să le laude necontenit.

Se spune însă că, de atunci, din zilele lui Henric al IV-lea, nobilimea Franței a decăzut. Se poate. Nu cred totuși că această degenerare a mers atît de departe. Nu pretind că știu Franța atît de bine precum alții; dar m-am străduit pe parcursul întregii mele vieți să aflu cîte ceva despre natura umană: în caz contrar, aș fi cu totul nedemn chiar și de rolul modest care îmi revine printre cei care slujesc cauza omenirii. În acest studiu nu am putut trece cu vederea modificările la care fusese supusă o parte considerabilă a omenirii care locuiește într-o țară aflată la o depărtare nu mai mare de douzeci și patru de mile de țărmul acestei insule. Pe baza observațiilor pe care le-am făcut și pe care le-am comparat

cu cele mai strălucite investigații asupra acestui subiect, am constatat că nobilimea voastră este, în cea mai mare parte a ei, alcătuită din oameni de mare calitate, dotați cu un simț ascuțit al onoarei, și în ceea ce-l privește pe fiecare dintre ei în parte, și în ceea ce privește ansamblul tagmei lor, asupra căruia au vegheat cu o strictețe mai mare decît se obișnuiește în alte țări. Acești oameni erau relativ bine crescuți; foarte săritori, omenoși și ospitalieri; ei erau direcți și deschiși în conversația lor; arborînd un anume ton militar; îndulcit, în același timp, de unele cunoștințe de literatură, îndeosebi din autorii francezi. Mulți dintre ei se situau cu mult chiar deasupra acestei categorii; dar aici vorbesc numai despre cei pe care i-am întîlnit.

În ceea ce privește comportamentul lor față de clasele inferioare, ei au fost mînați, după mine, de bune intenții, și chiar de ceva care se învecinează cu atitudinea familiară într-o măsură mai mare decît cea care se cultivă îndeobște la noi, în relațiile dintre cei cu ranguri diferite. A lovi un om, chiar și de cea mai umilă condiție, era în Franța un lucru necunoscut și foarte prost văzut. Alte exemple de purtare necorespunzătoare față de partea cea mai napăstuită a comunității erau rare. În ceea ce privește atacurile asupra proprietății sau asupra libertății personale a oamenilor de rînd, niciodată nu am auzit pomenindu-se de ele; trebuie spus, de asemenea, că, atîta vreme cît legile erau încă în vigoare în timpul vechiului regim, o asemenea comportare tiranică a supușilor nu ar fi fost permisă. Cît privește purtarea lor în calitate de proprietari funciari, nu am nimic de reproșat, deși i-aș putea mustra în multe privințe și mi-aș dori o schimbare substanțială a multora dintre titlurile de posesiune. Acolo unde pămînturile lor au fost arendate, nu am descoperit nici o urmă de asuprire în contractele de închiriere; după cum nu am auzit ca ei să-și fi însușit partea leului acolo unde, așa cum s-a întîmplat de multe ori, s-au asociat cu fermierii. Se pare că termenii înțelegerii au fost echitabili. Se poate să fi existat excepții; dar, cu siguranță, ele au fost doar excepții. Nu am nici un motiv să cred că nobilimea proprietară de pămînt din Franța a fost mai rea în această privință decît cea din această țară; cu siguranță că purtarea ei nu a fost, în nici o privință, mai ofensatoare decît cea a altor proprietari de pămînt, nenobili, din Franța. Nobilimea nu a avut nici un fel de putere în orașe; la țară, prea puțină. Știți prea bine,

domnule, că o mare parte a guvernării civile și poliția regatului, în cele mai importante dintre aspectele ei, nu s-a aflat în mîinile acelei părți a nobilimii pe care o luăm în considerare mai întîi, anume nobilimea militară. Aceasta nu a participat, în nici un fel, la administrarea fiscului – a acelui sistem de impunere și a acelor metode de percepere care reprezentau partea cea mai deplorabilă a vechiului regim; după cum ea nu era răspunzătoare pentru viciile principiului ce prezida asupra acestui sistem sau pentru daunele care puteau însoți aplicarea lui.

Negînd, așa cum sînt îndreptățit să o fac, că nobilimea ar fi participat într-un mod considerabil la asuprirea poporului, sînt gata să recunosc că aceasta nu era nici nevinovată, și nici nesupusă greșelii, în cazurile în care oprimarea a existat cu adevărat. Desigur, imitarea prostească a celor mai nedemne aspecte ale manierelor engleze, care i-a alterat natura fără a-i oferi, în schimb, ceea ce ea spera să dobîndească, a făcut ca nobilimea să decadă și mai mult. Nobilimea voastă era mult mai deprinsă decît a noastră în a prelungi degradarea obișnuită a manierelor dincolo de vîrsta la care asemenea greșeli se iartă; după cum purtarea ei a avut mai puține șanse de îndreptare, fiind, totuși, mai puțin periculoasă, deoarece efectele sale dăunătoare au fost atenuate mai mult decît la noi, de către un anume respect pentru convenientele exterioare.

Ea a sprijinit prea mult acea filozofie imorală care a contribuit la ruinarea ei. Ea a comis însă o eroare și mai fatală. Oamenii de rînd care dețineau la fel de multă avere, sau chiar mai multă decît nobilimea, nu au fost cu totul admiși la rangul și stima pe care, pe bună dreptate și ca urmare a unei politici adecvate, bogăția le conferă în fiecare țară – deși, după părerea mea, nu în aceeași măsură precum cele ce revin nobilimii de sînge. În Franța, cele două feluri de aristocrație au fost ținute la distanță una de cealaltă într-un mod mult prea minuțios, deși mai puțin decît în Germania sau în alte țări.

Consider această separare, așa cum deja mi-am luat libertatea de a vă sugera, ca fiind una dintre principalele cauze ale distrugerii vechii nobilimi. Îndeosebi cariera militară a fost, într-un mod prea exclusiv, rezervată celor nobili prin naștere. Dar, la urma urmei, aceasta a fost doar o eroare de opinie, pe care una contrară

ar fi putut-o corecta. O adunare permanentă, în care oamenii de rînd ar fi participat la putere, ar fi suprimat oricare dintre aspectele, mult prea neplăcute și insultătoare, pe care le prespun aceste distincții; astfel încît chiar și neajunsurile din moravurile nobilimii ar fi putut fi, probabil, îndreptate de către o mai mare varietate a ocupațiilor și îndeletnicirilor pe care ar fi generat-o o Constituție pe ordine (*a constitution by orders*).

Pentru mine, toate aceste proteste la adresa nobilimii sînt numai o simplă creație artificială. Onorurile și privilegiile transmise prin legi, opiniile și practicile încetățenite ale țării noastre, care s-au născut din prejudecățile zămislite de secole, nu conțin nimic din ceea ce ar putea trezi oroarea și indignarea vreunui om. După cum nici a fi, în mod perseverent, devotat acestor privilegii nu este, în mod absolut, o crimă. Lupta aprigă a fiecărui individ pentru a păstra ceea el a descoperit că-i aparține și că-l singularizează printre ceilalți este unul dintre mijloacele pe care natura ni le-a pus la dispoziție pentru a ne pune la adăpost de nedreptate și despotism. Ea acționează ca un instinct de apărare a proprietății și de conservare a comunităților din cuprinsul unui stat durabil. Ce ar putea să șocheze aici? Nobilimea reprezintă o podoabă delicată a ordinii civile. Ea întruchipează coloana corintică a unei societăți rafinate. *Omnes boni nobilitati semper favemus*[90], spunea un om înțelept și bun. A te înclina în fața ei cu reverență este, cu adevărat, semnul unei minți deschise și binevoitoare. Cel care dorește să niveleze toate instituțiile artificiale adoptate pentru a întruchipa opinia și pentru a conferi permanență stimei trecătoare, nu-și simte inima însuflețită de nici un principiu înălțător. Cel care privește cu bucurie prăbușirea nemeritată a ceea ce a înflorit timp îndelungat în splendoare și onoare nu poate avea decît o dispoziție acră, răuvoitoare, invidioasă, lipsită de gustul realității și de orice imagine sau reprezentare a virtuții. Nu îmi place să văd ceva distrus; nici un fel de gol produs în societate; nici o ruină pe suprafața pămîntului. Astfel se explică de ce nu am fost nici dezamăgit, nici nemulțumit atunci cînd cercetările și observațiile mele nu mi-au arătat, în nobilimea franceză, nici vicii incorigibile, și nici abuzuri care să nu poată fi îndepărtate printr-o reformă care nu are nimic de-a face cu abolirea ordinului, în întregul său. Nobilimea voastră nu a meritat să fie pedepsită; dar a degrada înseamnă tocmai a pedepsi.

Cu aceeași satisfacție am constat că cercetările mele privind clerul vostru m-au condus la un rezultat asemănător. Faptul că există grupuri importante de oameni, în mod incurabil corupte, nu prezintă vești îmbucurătoare pentru urechile mele. După cum nu îmi aplec urechea cu prea multă credulitate, atunci cînd îi aud pe unii cum îi vorbesc de rău pe cei pe care au de gînd să-i jefuiască. Sînt mai degrabă înclinat să cred că viciile sînt născocite sau exagerate atunci cînd prin pedeapsă se are în vedere un profit personal. Nu este deloc bine să ai un dușman ca martor; dar a avea un hoț este și mai rău. Este dincolo de orice îndoială că viciile și abuzurile țin de natura ordinului clerical, și nici că ar trebui să fie altfel. Acest ordin a fost întemeiat cu mult timp în urmă, și nici nu a fost revizuit prea des. Dar nu mi-a fost dat să văd că membrii clerului s-ar fi făcut, în mod individual, vinovați de crime pentru care să fi meritat confiscarea bunurilor lor sau acele insulte și umilințe crude și acele persecuții anormale la care s-a recurs în locul unor măsuri care să promoveze amelirorarea treptată.

Dacă această nouă persecuție religioasă ar fi fost exercitată în numele fie și al celei mai neînsemnate cauze întemeiate, calomniatorii atei, cei care joacă rolul de trîmbițași care incită populația la jaf, nu ar fi dat dovadă de atîta caritate încît să renunțe la plăcerea de a perora pe marginea viciilor clerului din ziua de azi. Numai că ei nu au procedat astfel. Ei se văd astfel obligați să scotocească prin istoriile vremurilor trecute (pe care le-au răscolit cu o ardoare răuvoitoare și distructivă) pentru a dezvălui toate actele de asuprire și de persecuție de care clerul s-a făcut vinovat sau de pe urma cărora a profitat, pentru a justifica astfel, pe baza unor principii de represalii – ce sînt cu atît mai nedrepte cu cît sînt mai lipsite de orice logică – propriile lor persecuții și cruzimi. După ce au distrus toate celelalte genealogii și distincții moștenite prin naștere, ei inventează un fel de genealogie a crimelor. Dacă a pedepsi oamenii pentru greșelile strămoșilor lor nu e deloc un act de mare justiție, atunci ce să mai spunem despre justiția care pedepsește pe baza unei descendențe fictive, în cadrul unei aceleiași corporații? A pedepsi oameni care nu au nici o legătură cu actele criminale, cu excepția faptului că poartă același nume și același titlu cu cei care le-au comis cu adevărat reprezintă un fel de rafinament în cultivarea injustiției ce aparține filozofiei acestei epoci luminate. Adunarea pedepsește oameni care, mulți dintre ei,

dacă nu majoritatea lor, detestă comportamentul violent al fețelor bisericești din trecut cu aceeași intensitate cu care îl detestă și cei care îi persecută astăzi, oameni care ar exprima, în mod răspicat și cu tărie, acest lucru, dacă s-ar întîmpla să nu fie conștienți de scopurile pentru care sînt folosite toate aceste declamații.

Corporațiile (*corporate bodies*) sînt nepieritoare atunci cînd au în vedere binele membrilor lor, nu pedepsirea acestora. Națiunile însele sînt astfel de corporații. Sîntem noi astfel îndreptățiți, în Anglia, să gîndim că putem porni un război necruțător împotriva tuturor francezilor pentru relele pe care aceștia le-au abătut asupra noastră în diferitele perioade în care ne-am războit unii cu alții? În ceea ce vă privește, vă puteți considera îndreptățiți să năvăliți asupra tuturor englezilor pe temeiul nenorocirilor de neimaginat pe care invaziile nedrepte conduse de diferiții noștri regi, Henry și Edward, le-au adus poporului Franței? La drept vorbind, ar trebui să ne simțim reciproc îndreptățiți să purtăm acest război exterminator unii împotriva celorlalți, pe cît de îndreptățiți vă simțim voi în a-i persecuta, în mod gratuit, pe concetățenii voștri de azi, pe temeiul faptelor comise în trecut de oameni care poartă același nume.

Nu știm să tragem din istorie toate învățămintele morale pe care aceasta le poartă cu sine. Dacă nu sîntem atenți, istoria poate chiar să fie folosită pentru a ne corupe mințile și pentru a ne distruge fericirea. Istoria ni se deschide ca o măreață carte în vederea instruirii noastre, ceea ce face posibilă extragerea din erorile trecutului și din neputințele omenirii a elementelor de înțelepciune viitoare. Dar dacă ea este pervertită, atunci poate servi drept arsenal ce furnizează diferitelor facțiuni din cuprinsul Bisericii și al statului armele ofensive și defensive, punînd la dispoziție mijloacele pentru a păstra vii sau pentru a resuscita neînțelegerile și animozitățile, alimentînd astfel furia civilă. Istoria este constituită, în mare parte, din suferințele ce s-au abătut asupra lumii din pricina mîndriei, ambiției, zgîrceniei, răzbunării, poftei dezlănțuite, răzmeriței, ipocriziei, fervorii nestrunite, din pricina întregului lanț de dorințe dezordonate, care zguduie sfera publică cu aceleași

furtuni agitate care răscolesc
viața personală, răpindu-i dulceața.

Aceste vicii sînt *cauzele* acelor furtuni. Religia, morala, legile, prerogativele, privilegiile, libertățile, drepturile omului nu sînt decît *pretexte*. Pretextele acestea sînt întotdeauna prezentate sub forma amăgitoare a unui bine autentic. Credeți că îi puteți pune pe oameni la adăpost de tiranie și răzmeriță smulgînd din sufletele lor principiile sub egida cărora funcționează aceste pretexte frauduloase? Nu – căci altfel ați smulge tot ceea ce este de valoare în sufletul omului. Dacă acestea sînt pretextele invocate în cazul marilor nenorociri publice, actorii și instrumentele, de regulă implicați în săvîrșirea lor, sînt regii, preoții, magistrații, senatele, parlamentele, Adunările Naționale, judecătorii și căpitanii. Dar voi nu veți vindeca răul hotărînd să nu mai fie nici monarhi, nici miniștrii ai statului sau ai Evangheliei; nici interpreți ai legii; nici mari funcționari publici; nici consilieri ai Statului. Puteți să schimbați numele, dar, sub o formă sau alta, lucrurile vor rămîne la fel. Este necesar ca o anumită *cantitate* de putere să existe întotdeauna în comunitate, oricare ar fi cei care o dețin și indiferent de numele sub care este ea exercitată. Oamenii înțelepți se vor strădui să remedieze viciile, nu numele acestora; ei vor încerca să remedieze cauzele permanente ale răului, și nu instrumentele ocazionale prin care acționează acestea și formele schimbătoare sub care se înfățișează ele. A proceda altfel înseamnă a fi un înțelept într-ale istoriei, dar un ageamiu în problemele de natură practică. Rareori se întîmplă ca două epoci să aibă același stil în construirea pretextelor și a modalităților de producere a răului. Răul este însă ceva și mai inventiv. În timp ce voi mai discutați încă despre forma sub care el se înfățișează, el a încetat deja să mai existe. Același viciu se încarnează într-o nouă formă. Spiritul transmigrează; și, departe de a-și pierde suflul vital prin schimbarea formei, el este reînsuflețit în noile sale organe de vigoarea proaspătă a unei activități juvenile. El continuă să circule peste tot, să facă ravagii, în vreme ce voi îi executați doar forma exterioară, sau doar îi distrugeți mormîntul. Vă lăsați înfricoșați de fantome și apariții, în vreme ce casa vă este bîrlog al hoților. La fel se întîmplă cu toți cei care, oprindu-se la nivelul carcasei și al învelișului superficial al istoriei, își închipuie că poartă război împotriva intoleranței, a mîndriei și cruzimii, cînd de fapt, sub pretextul luptei în numele stîrpirii principiilor putrezite ale facțiunilor decrepite ale trecutului, ei

autorizează, în cadrul diferitelor facțiuni ale prezentului, dîndu-le apă la moară, aceleași vicii înspăimîntătoare, poate chiar și mai rele.

Cetățenii voștri din Paris n-au ezitat în trecut, în sîngeroasa noapte a Sfîntului Bartolomeu, să devină instrumentele masacrării adepților lui Calvin. Ce ar trebui să le spunem celor care se gîndesc să reverse astăzi asupra parizienilor grozăviile și ororile acelui timp trecut? Cu certitudine, parizienii anului 1789 au ajuns să deteste *acel* masacru. Socotind cît sînt de crînceni, acest lucru nu a fost deloc greu, deoarece politicienii și demagogii zilei nu au nici un interes în a imprima pasiunilor exact aceeași direcție precum cea din noaptea Sfîntului Bartolomeu. Cu toate acestea, este încă în interesul lor să mențină vii aceste pasiuni sălbatice. Nu mai mult decît alaltăieri, ei au făcut ca acest masacru să fie reprezentat pe scenă, pentru amuzamentul urmașilor celor care au comis masacrul. În cadrul acestei farse tragice, ei l-au înfățișat pe cardinalul de Lorena în hainele sale pontificale dînd ordinul de masacrare totală. Care să fi fost intenția acestui spectacol? Aceea de a-i face pe parizieni să deteste persecuția? Aceea de a-i face să simtă numai dezgust pentru sîngele vărsat? – Nu! Intenția a fost aceea de a-i învăța cum să-și persecute proprii lor pastori; aceea de a le stîrni, prin dezgustul și groaza de cler pe care le-au trezit în ei, înverșunarea în prigonirea și distrugerea unui ordin care, dacă este să existe, atunci trebuie să o facă în condiții nu doar de siguranță, dar și de venerație. Intenția a fost aceea de a le accentua dorința și gustul pentru sînge (cu care s-ar putea considera că s-au adăpat din belșug), prin oferta variată și adecvată ce li s-a făcut; și de a-i zori, fără de zăbavă, înspre noi crime și masacre, dacă acestea ar fi menite să servească scopul puternicilor zilei. O Adunare în care și-au ocupat locul o mulțime de preoți și prelați a fost obligată să sufere această înjosire chiar în pragul său. Autorul acestei înjosiri nu a fost trimis la galere, și nici actorii nu au ajuns la casa de corecție. Nu mult după acest spectacol, actorii care au participat la el s-au prezentat în fața Adunării pentru a reclama binefacerile acelei religii, pe care au îndrăznit să o pună în discuție, și pentru a-și arăta în Senat fețele prostituate, în vreme ce arhiepiscopul Parisului, a cărui funcție era cunoscută poporului numai prin rugile și binecuvîntările lui și despre a cărui avere nu se știa decît din pomenile pe care le făcea, era forțat să își

abandoneze casa și să-și părăsească turma (ca și cum ar fi fost vorba despre niște lupi hămesiți), deoarece istoria ne arată că, în secolul al XVI-lea, cardinalul de Lorena a fost un rebel și un criminal[91].

Acesta este efectul pervertirii istoriei de către cei care, în vederea acelorași scopuri abjecte, au pervertit, de asemenea, toate celelalte domenii ale cunoașterii. Dar cei care se vor înălța pînă acolo unde domnește rațiunea, cea a cărei privire îmbrățișează totul și care rînduiește secolele în raza privirii; rațiunea care măsoară lucrurile după adevăratele lor dimensiuni, cea care dă la o parte numele neînsemnate și adumbrește culorile facțiunilor lipsite de importanță, astfel încît nimic altceva nu mai poate pătrunde decît spiritul și calitatea morală a acțiunilor umane, ei le vor spune învățătorilor de la Palais-Royal: „Cardinalul de Lorena a fost criminalul secolului al XVI-lea, dar vouă vă revine gloria de a fi criminalii secolului al XVIII-lea; și aceasta este singura diferență dintre el și voi". Vreau, totuși, să cred că istoria secolului al XIX-lea, care sper că va fi mai bine înțeleasă și mai bine folosită, va învăța o posteritate civilizată să deteste faptele greșite atît ale unuia, cît și ale celuilalt secol barbar. Ea îi va învăța pe preoții și magistrații viitorului să nu îi facă pe ateiștii speculativi și pasivi ai timpului lor să plătească pentru grozăviile comise în zilele noastre de către adepții activi și de către fanaticii furoși ai acelei erori funeste care, atîta vreme cît nu este pusă la lucru, conține deja în sine propria-i pedeapsă, prin simplul fapt că a fost îmbrățișată. Ea va învăța posteritatea să nu poarte război împotriva religiei sau a filozofiei din pricina modului abuziv în care cei ipocriți pun la lucru aceste două bunuri de o inestimabilă valoare, pe care le datorăm bunătății Protectorului universal, Cel care prin toate lucrările lui favorizează și protejează, mai presus de orice, neamul omenesc.

Dacă vreodată clerul vostru, sau oricare altul, se va dovedi a fi vicios, dincolo de limitele acceptabile pe care le impune imperfecțiunea umană, și supus acelor greșeli profesionale care ar putea cu greu să fie despărțite de virtuțile profesionale – deși viciile lor nu pot justifica niciodată recurgerea la asuprire –, atunci sînt de acord că toate aceste greșeli vor conduce, în mod natural, la domolirea apreciabilă a indignării pe care o resimțim împotriva tiranilor care nu cunosc nici o măsură și dreptate în

modul lor de a pedepsi. Mă pot împăca cu ideea că, indiferent de gruparea căreia îi aparține, clerul își propagă opiniile cu o oarecare tenacitate și cu un anume exces de zel; că el manifestă tendința de a favoriza propria lui grupare și poziție, dînd dovadă de un anume atașament față de interesul propriei lui comunități, preferîndu-i pe cei care ascultă cu docilitate de doctrinele lor și neluîndu-i în seamă pe cei care le disprețuiesc și le iau în derîdere. Cu toate acestea mă pot împăca, deoarece sînt un om care are de-a face cu oameni și care ar refuza, prin urmare, să treacă de partea intoleranței, invocînd o violență care se exercită în numele acesteia. Infirmitățile pot fi suportate pînă în momentul în care ele degenerează în crime.

Este neîndoielnic că mișcarea naturală a pasiunilor de la slăbiciune la viciu, trebuie să fie împiedicată printr-o supraveghere atentă și printr-o vigilență care să nu admită ezitarea. Este adevărat atunci că gruparea clerului vostru a trecut dincolo de limitele unei toleranțe precum cea pe care o am în vedere? Din stilul pe care îl respiră, în general, cele mai recente dintre publicațiile de tot felul din Franța, s-ar putea crede că fețele voastre bisericești nu sînt decît un soi de monștrii: un amestec înfiorător de superstiție, ignoranță, lene, fraudă, avariție și tiranie. Este oare însă acest lucru adevărat? Să nu fi acționat scurgerea timpului, încetarea conflictului de interese, experiența neplăcută a relelor rezultate din înverșunarea cu care s-au ciocnit pasiunile partizane, în direcția unei îmbunătățiri treptate a stării lor de spirit? Este oare adevărat că aceștia își reînnoiau zilnic atacurile la adresa puterii civile, deranjînd pacea interioară a țării lor și subminînd impactul real și fermitatea acțiunilor de guvernare a țării? Este oare adevărat că fețele bisericești ale timpurilor noastre i-au asuprit pe laici în mod brutal, aprinzînd peste tot focurile unei persecuții sălbatice? Și-au sporit ei averile prin fiecare fraudă comisă? Au pretins ei, cumva, că au obținut mai mult decît li se cuvenea din pămînturile pe care le dețineau? Au transformat ei, cumva, printr-o folosire abuzivă a ceea ce le revine de drept, o cerință legală, într-un jaf insultător? Este oare adevărat că oamenii Bisericii, atunci cînd nu erau înveșmîntați cu însemnele puterii, erau afectați de toate viciile care îi macină pe toți cei care rîvnesc la ea? Erau ei oare ațîțați de spiritul violent și litigios al controversei? Mînați de ambiția de a exercita suveranitatea intelectuală

asupra celorlalți, au fost ei oare în situația de a întoarce spatele oricărei autorități, de a incendia bisericile, de a masacra preoții altor confesiuni, de a distruge altarele și de a își înălța propriul imperiu doctrinar pe ruinele guvernărilor distruse – recurgînd uneori la lingușire, forțînd alteori conștiințele oamenilor să respingă jurisdicția instituțiilor publice pentru a accepta supunerea față de autoritatea lor personală? Au început ei, cumva, prin a invoca libertatea pe care, mai apoi, au trădat-o pentru a-și însuși, în mod abuziv, puterea?

Acestea, sau măcar unele dintre ele, erau viciile care le-au fost reproșate, nu fără o oarecare îndreptățire, multora dintre oamenii Bisericii din trecut, aparținînd celor două mari grupări care au divizat și destrămat Europa.

Dacă a existat în mod vizibil, în Franța, ca de altfel și în alte țări, mai degrabă o diminuare decît o creștere a acestor vicii, atunci în loc să se pună pe seama clerului crimele comise de alții în spiritul caracterului reprimabil al altor vremuri, acesta ar trebui să fie mai degrabă lăudat, încurajat și sprijinit în unanimitate, în încercarea lui de a se îndepărta de un mod de a acționa, care i-a înjosit pe predecesorii săi, și de a-și însuși o anume moderație a spiritului și a manierelor, mult mai adecvată funcției sacre pe care o îndeplinește.

Atunci cînd împrejurările mi-au purtat pașii în Franța[92], către sfîrșitul ultimei domnii, o mare parte a curiozității mele a fost captată de cler, sub toate înfățișările sale. Astfel, departe de a constata existența (doar cu excepția unui singur grup de oameni, care, deși nu foarte numeros, era totuși foarte activ) plîngerilor și a nemulțumirilor la adresa acestui ordin, la care unele publicații mă îndreptățeau să mă aștept, nu am perceput nici un fel de agitație publică sau privată la adresa clerului. Cercetînd mai în adîncime, am descoperit cum, în general, clerul este alcătuit din persoane cu spirite moderate și maniere civilizate – mă refer aici atît la clerul de mir, cît și la cel de ambele sexe, ce aparține ordinelor monastice. Nu am avut norocul de a-i cunoaște pe mulți dintre cei care alcătuiesc clerul de parohii; dar relatarea ce mi s-a făcut despre morala lor și despre modul în care își îndeplinesc datoriile a fost cît se poate de favorabilă. Cu unii dintre reprezentanții clerului superior am făcut cunoștință în mod personal; cît despre restul acestei categorii, am avut mijloace de informare

foarte bune. Cei mai mulți dintre ei erau persoane de viță nobilă, semănînd cu alții de rangul lor; iar acolo unde existau diferențe, acestea acționau în favoarea clerului. Ei erau mult mai educați decît nobilimea militară; astfel încît nu puteau să-și facă de rușine profesia prin ignoranța lor sau prin lipsa calificării necesare pentru exercitarea autorității. Ei mi-au apărut, dincolo de caracterul lor bisericesc, ca spirite liberale și deschise; cu inimi de gentlemani și de oameni de onoare; nici insolenți, și nici servili în manierele și comportamentul lor. Ei mi s-au înfățișat mai degrabă ca o clasă superioară: un grup de oameni, printre care nu ai fi fost suprins dacă ai fi aflat vreun abate Fenelon. Am văzut, în rîndurile clerului din Paris, oameni de mare cultură și sinceritate, oameni aparținînd acestei categorii, pe care nu te-ai aștepta să-i afli nici unde în lume. Faptul că ei sînt de găsit la Paris, m-a îndreptățit să cred că sînt și în afara acestuia. Sînt conștient de faptul că ceea ce am aflat în alte părți s-a datorat întîmplării, de aceea presupun că este un eșantion concludent. Am petrecut cîteva zile într-un oraș de provincie, unde, în absența episcopului, mi-am întreținut serile cu trei clerici, asistenții și reprezentanții acestuia în materie de probleme administrative (*vicars-general*), persoane care ar fi făcut cinste oricărei Biserici. Aceștia erau toți trei bine informați: doi dintre ei fiind de o erudiție dintre cele mai profunde, generale și atotcuprinzătoare, atît în chestiuni antice și moderne, cît și în cele orientale și occidentale – cu deosebire în domeniul lor profesional. Ei posedau o cunoaștere a teologilor englezi mai cuprinzătoare decît m-aș fi așteptat să o aflu pătrunzînd, cu acuratețe critică, în specificul gîndirii (*genius*) acestor scriitori, cu o acuratețe critică. Unul dintre aceștia poate fi numit aici, deoarece el a murit între timp: abatele Morangis. Aduc de bună voie un omagiu memoriei acestei persoane nobile, venerabile, învățate și minunate. După cum ar trebui să procedez la fel, cu aceeași tragere de inimă, și în cazul meritelor celorlalți, care cred că mai sînt încă în viață, dacă nu m-aș teme cumva că aș putea să provoc vreun rău celor pe care nu îi pot ajuta deloc.

Unii dintre acești clerici de rang sînt, prin toate titlurile lor, persoane ce merită un respect unanim. Ei sînt demni de gratitudinea mea și a multora dintre englezi. Dacă această scrisoare va ajunge vreodată în mîinile lor, sper ca ei să nu se îndoiască de

faptul că printre englezi se află și unii cărora le pasă, din toată inima, de declinul lor nemeritat și de confiscarea crudă a averilor lor. Ceea ce spun despre ei reprezintă o mărturie pe care trebuie să o fac – atît cît vocea mea cea slabă îmi permite – în numele adevărului. De cîte ori va veni vorba despre problema acestei persecuții nefirești, voi plăti acest tribut adevărului. Nimeni nu mă va putea opri să acționez în numele dreptății și al recunoștinței. A sosit timpul pentru săvîrșirea acestei datorii; iar dreptatea și recunoștința noastră vor fi cu atît mai binevenite cu cît cei care le merită cu prisosință de la noi și de la omenire suferă sub apăsarea abuzurilor populare și a persecuțiilor puterii opresive.

Ați avut înainte de revoluție aproximativ o sută douăzeci de episcopi. Cîțiva dintre ei erau oameni de o excepțională sfințenie și de o milă fără margini. Atunci cînd vorbim despre virtutea eroică este de la sine înțeles că vorbim despre o virtute rară. De aceea cred că, în rîndul acestor epsicopi, exemplele de adîncă depravare sînt tot atît de rare precum cele de sublimă bunătate. Îi las, fără a formula nici o obiecție, pe cei care află plăcere în investigația care conduce la astfel de descoperiri, să semnaleze exemplele de avariție și imoralitate. Nici unul dintre cei de o vîrstă cu mine nu va fi surprins să constate că, în rîndurile fiecărei clase sociale, există oameni care nu duc acea viață perfectă de renunțare la bogății și plăceri; o viață pe care toți își doresc ca ei să o îmbrățișeze, unii chiar sperînd că acest lucru s-ar putea întîmpla cu adevărat, dar pe care nimeni nu o cere cu atîta severitate precum cei care se dedică cel mai mult propriilor lor interese sau care cedează cu atîta ușurință propriilor lor pasiuni. Sînt sigur că, atunci cînd am fost în Franța, numărul prelaților vicioși nu era mare. Unii dintre ei, care nu se remarcau prin caracterul ordonat al vieții lor, au încercat să compenseze lipsa virtuților disciplinei prin cultivarea celor liberale; fiind astfel dotați cu calități care îi făceau folositori bisericii și statului. Mi s-a spus că, doar cu cîteva excepții, Ludovic al XVI-lea acorda o atenție mai mare caracterului la promovarea în rang decît regele de dinaintea lui; și cred că acest lucru ar putea fi adevărat, dacă e să considerăm spiritul de reformă de care a fost pătrunsă întreaga lui domnie. În vreme ce actuala putere conducătoare s-a arătat dispusă numai să jefuiască Biserica. Ea i-a pedepsit pe *toți* prelații, ceea ce în-

seamnă că cei vicioși au fost favorizați, măcar în ceea ce privește reputația. Ea a dotat Biserica cu un sistem înjositor de pensii, astfel încît nici un om cu spirit elevat sau de condiție nobilă (*liberal*) să nu-și poată îndruma copiii către ordinul ecleziastic. Acest ordin era astfel menit să îi atragă numai pe cei din clasele cele mai de jos ale societății. Dar cum la voi clerul inferior nu este suficient de numeros pentru sarcinile pe care le are de îndeplinit, cum acestea sînt peste măsură de multe, minuțioase și trudnice, și cum nu ați creat vreo înlesnire pentru clasele de mijloc ale clerului, în viitor nu va mai exista nimic în cadrul Bisericii Galice, din ceea ce înseamnă știință sau erudiție. Și pentru a desăvîrși această operă, Adunarea, fără să-i pese cîtuși de puțin de drepturile celor ce dispun de beneficiile clerului, a hotărît ca pe viitor, clerul să fie ales. Această decizie va duce la alungarea tuturor spiritelor modeste din rîndurile celor ce exercită profesia de cleric, a tuturor celor care sînt în stare să-și păstreze independența funcției și a comportamentului; aruncînd astfel întreaga grijă pentru buna orientare a spiritului public în mîinile unui grup de mizerabili lingușitori, scindați în facțiuni, imorali, îndrăzneți și dibaci, de o asemenea condiție și cu un astfel de mod de a trăi încît pensia de nimic ce însoțește funcțiile lor (în comparație cu care salariul ultimului accizar pare avantajos și onorabil) devine obiectul unor intrigi dintre cele mai josnice și reprobabile. Cît îi privește pe acei funcționari cărora li se atribuie încă numele de episcopi, ei vor continua să recurgă la aceleași manevre nedemne – un fel de hocus-pocus electoral – pentru a fi aleși de către oameni care aparțin tuturor confesiunilor religioase cunoscute, sau care pot fi inventate. Noii voștri legislatori nu au precizat nimic cu privire la calitățile pe care trebuie să le aibă candidații la funcția de episcop, atît din punct de vedere moral, cît și din punct de vedere al atitudinii lor față de doctrina religioasă; după cum ei nu au formulat nici condițiile care se referă la clerul subordonat; așa după cum se pare că membrii noului cler pot practica sau predica, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, după bunul lor plac, orice le convine ca fiind religie sau absență a acesteia. Nu îmi este încă limpede în ce ar putea consta jurisdicția pe care episcopii o exercită asupra subordonaților lor, și nici dacă ei exercită măcar o asemenea jurisdicție.

Pe scurt, domnule, am impresia că această nouă ordine ecleziastică este menită să fie numai o etapă temporară pentru mai buna pregătire a distrugerii complete a religiei creștine în toate formele sale, pretutindeni unde mințile oamenilor sînt pregătite – prin aducerea la îndeplinire a acestui plan de compromitere universală a slujitorilor săi – pentru a-i da această ultimă lovitură. Cei care vor refuza să creadă că filozofii fanatici, care dau tonul acestor mașinațiuni, lucrează de mult în această direcție se vor dovedi a fi extrem de neștiutori în ceea ce privește caracterul și modul lor de a acționa. Acești exaltați (*entusiasts*) nu se vor sfii să-și declare, în mod fățiș, credința că este mai bine pentru Stat să renunțe la religie decît să o păstreze. Ei se bizuie astfel pe capacitatea lor de a înlocui binele pe care îl presupune religia cu unul inventat de ei – adică, cu un fel de educație imaginată de ei pe temeiul unei cunoașteri a nevoilor fizice ale oamenilor. Această educație va conduce, treptat, individul la o concepție luminată despre interesele sale personale, care, o dată pătrunse în înțelesul lor, se vor identifica, așa cum ne asigură acești filozofi, cu un interes mai cuprinzător care nu este altul decît interesul public. Schema acestui tip de educație este, de multă vreme, cunoscută. Numele sub care ea apare în ultimul timp (în spiritul noii nomenclaturi de termeni tehnici pe care ei au inventat-o) este acela de *educație civică*.

Sper că adepții lor din Anglia (cărora le reproșez mai degrabă conduita nesăbuită decît voința de a acționa după scopul pe care și-l propun autorii acestui detestabil plan) nu vor reuși nici să-i deposedeze pe clerici, și nici să introducă principiul alegerii populare pentru ocuparea scaunelor episcopale și parohiale. În starea actuală a lucrurilor, aceasta ar echivala cu cea din urmă etapă a coruperii Bisericii, cu ruinarea totală a caracterului bisericesc; acesta fiind și șocul cel mai puternic care a zguduit vreodată Statul, din cauza unei greșite organizări a religiei. Știu prea bine că se întîmplă ca funcțiile episcopale și cele preoțești, atunci cînd ele se află sub patronaj regal sau seniorial – așa cum este cazul în Anglia și cum a fost, pînă de curînd, în Franța – să fie dobîndite prin mijloace nu dintre cele mai respectabile; dar celălalt principiu care îl constrînge pe candidat să solicite voturile, supune dobîndirea funcției, într-un mod mult mai sigur și mai general, celor mai murdare mașinațiuni pe care le poate angaja

ambiția cea mai josnică; și cum, în acest caz, numărul oamenilor Bisericii care sînt obligați să solicite voturile este mai mare, și dezordinile produse în rîndul populației sporesc pe măsură.

Aceia dintre voi care ați furat clerul vă închipuiți că națiunile protestante vor trece ușor cu vederea comportamentul vostru, deoarece clerul pe care l-ați deposedat, pe care l-ați înjosit și pe care l-ați lăsat pradă batjocurii și dispreţului aparține Bisericii Catolice, adică aceleiași religii pe care pretind că o practică și *ei înșiși*. Nu mă îndoiesc cîtuși de puțin că se vor găsi, ici și colo, unii bigoți infami, care urăsc sectele și grupările diferite de ale lor, mai mult decît iubesc conținutul însuși al religiei; și care se înverșunează mai curînd împotriva celor care nu le împărtășesc planurile și sistemele lor particulare decît împotriva celor care atacă temeiurile speranței noastre comune. Acești oameni vor vorbi și vor scrie despre acest subiect într-o manieră de așteptat de la temperamentul și caracterul lor. Burnet ne spune că atunci cînd a fost în Franța, în anul 1683, „metoda care îi convertea la papism pe oamenii cei mai merituoși era următoarea: ei se hotărau să pună la îndoială întregul religiei creștine. Odată acest lucru săvîrșit, nu mai conta atît de mult de ce parte erau sau în ce formă continuau ei să practice, în exterior, religia". Dacă aceasta era la vremea respectivă politica ecleziastică a Franței, au avut de atunci suficient timp să se căiască. Ei au preferat însă ateismul unei forme de religie care nu se potrivea cu ideile lor. Ei au reușit să distrugă acea formă; în vreme ce ateismul a reușit să-i distrugă pe ei. Sînt gata să dau crezare mărturiei lui Burnet, deoarece am observat prea mult din acest spirit (căci, într-o astfel de situație, oricît de puțin ar exista, este deja prea mult) printre noi. Și totuși, în pofida exitenței sale, el nu se face simțit chiar peste tot.

Învățații care au reformat religia noastră în Anglia, nu se aseamănă deloc cu doctorii care reformează acum la Paris. Poate că ei s-au aflat (ca și cei cărora li se opun) mai mult decît ar fi de dorit sub influența unui spirit partizan. Cu toate acestea, credința lor era una dintre cele mai sincere, pietatea lor fiind dintre cele mai exaltate și arzătoare. Toți erau gata să moară (așa cum s-a și întîmplat cu unii dintre ei), precum eroii adevărați, în apărarea ideilor lor despre creștinism, tot așa cum ei s-au sacrificat cu aceeași tărie, dar cu sufletul mai împăcat, pentru marile adevăruri comune tuturor ramurilor religiei. Acești oameni s-ar fi dezis cu

înfiorare de mizerabilii care pretindeau că ar avea ceva în comun cu ei, pe motivul că i-ar fi deposedat pe cei ale căror doctrine ei le combăteau și pentru a fi disprețuit o religie a cărei puritate au apărat-o cu un zel ce stă mărturie pentru respectul profund pe care l-au dovedit față de esența sistemului pe care doreau să-l reformeze. Mulți dintre urmașii lor au păstrat același zel, dar într-o tonalitate mai moderată, deoarece s-au aflat mai puțin în situații conflictuale. Ei nu uită că dreptatea și îndurarea sînt elemente esențiale ale religiei. Oamenii lipsiți de pietate nu își vor dovedi afinitatea lor spirituală în ochii credincioșilor prin acte de nedreptate și cruzime la adresa semenilor lor.

Îi auzim pe acești noi doctori cum se fălesc neîncetat cu spiritul lor de toleranță. Dar a tolera toate opiniile atunci cînd crezi că nici una dintre ele nu este demnă de stimă nu e un merit prea mare. A le trata pe toate cu egală indiferență nu înseamnă a le trata cu indulgență sau imparțialitate. Tipul de bunăvoință care se naște din dispreț nu reprezintă un act de caritate autentică. Există printre noi, în Anglia, o mulțime de oameni care tolerează în adevăratul spiritul al toleranței. Ei consideră că dogmele religiei sînt toate importante, deși în grade diferite. Există pentru ei în cazul religiei, așa cum e cazul cu toate lucrurile de valoare, temeiuri pentru a prefera unele dogme altora. Afirmîndu-și preferințele, ei își arată toleranța față de cei care nu aleg ca ei. Ei tolerează nu pentru că disprețuiesc opiniile, ci pentru că respectă dreptatea. Ei înțeleg să protejeze cu respect și afecțiune toate religiile, deoarece ei iubesc și venerează marele principiu asupra căruia sînt cu toții de acord, și marele scop către care țintesc cu toții. Ei încep să întrezărească, cu tot mai mare claritate, faptul că avem cu toții o cauză comună ce trebuie apărată de un dușman comun. Mințile lor nu vor fi atît de întunecate de spiritul partizan încît să nu deosebească între măsurile ce favorizează grupul lor particular și actele de ostilitate, care, sub aparența că vizează o altă confesiune, sînt orientate de fapt împotriva întregului ansamblu al Bisericii, în care și ei sînt incluși sub o altă denumire. Îmi este imposibil să spun care ar putea să fie specificul fiecăreia dintre categoriile pe care le alcătuiesc oamenii din jurul meu. Mă refer, totuși, la marea majoritate a concetățenilor mei, și trebuie să vă spun că, în ochii lor, acel sacrilegiu nu este inclus în concep-

ția pe care o au despre faptele bune. Deoarece ei sînt departe de a crede că vă puteți alătura lor întru credință pe baza unui astfel de titlu, ar fi mai bine ca profesorii voștri să nu lase la vedere acea doctrină care afirmă caracterul legitim al proscrierii oamenilor inocenți și să restituie celor năpăstuiți toate bunurile furate. Pînă în acel moment, ei nu vor putea să facă parte din rîndurile noastre.

S-ar putea să credeți că noi nu aprobăm confiscarea de către voi a veniturilor episcopilor, decanilor, ale adunărilor de canonici și ale clerului parohial, care se bucură de venituri independente, rezultate din pămîntul pe care îl posedă, deoarece Biserica are în Anglia aceleași surse de venituri. S-ar putea să spuneți că această obiecție nu se susține în ceea ce privește confiscarea bunurilor călugărilor și călugărițelor, și a abolirii ordinului lor. Este adevărat că, pentru a condamna confiscarea, nu ne putem referi în această privință la exemplul Angliei; dar acest lucru nu afectează deloc motivul pentru care aceasta este condamnabilă, iar acest motiv este adînc înrădăcinat. Parlamentul cel lung a confiscat pămînturile decanilor și clerului parohial din Anglia, în virtutea acelorași idei pe baza cărora Adunarea voastră Națională scoate la vînzare pămînturile ordinelor monastice. Numai că pericolul rezidă în chiar nedreptatea pricipiului, și nu în categoria de persoane asupra cărora el se exercită întîia dată. Văd dar cum într-o țară vecină nouă este adoptat un mod de a acționa care sfidează dreptatea, interesul comun al umanității. Pentru Adunarea Națională din Franța, posesiunea nu reprezintă nimic, legile și uzanțele sînt desconsiderate. Văd cum Adunarea Națională respinge, în mod deschis, doctrina prescripției, care, așa cum pe bună dreptate ne spune unul dintre cei mai mari juriști ai noștri[93], este înscrisă în dreptul natural (*the law of nature*). El ne spune că necesitatea de a fixa într-o manieră pozitivă limitele prescripției și de a o garanta contra oricărei încălcări se numără printre cauzele care au dus la instituirea societății civile. O dată ce prescripția nu a fost respectată, nici o formă de proprietate nu se mai află în siguranță, fie și pentru simplul motiv că aceasta atinge proporții suficient de mari pentru a atrage cupiditatea unei puteri nevoiașe. Constat, în Franța, existența unei practici care reflectă disprețul pentru această parte fundamentală a dreptului natural. Văd cum confiscatorii atentează mai întîi la bunurile episcopilor, ale clerului parohial și ale mînăstirilor; numai că nu

îi văd oprindu-se acolo. Văd cum, fără a-și da măcar osteneala de a discuta într-o manieră cît de cît serioasă asupra acestei probleme, prinții de sînge, care potrivit celor mai vechi uzanțe ale acestui regat dețineau vaste domenii ereditare, sînt deposedați de ele, astfel încît în loc să se bucure de proprietatea lor stabilă și independentă sînt reduși la condiția celui care speră să primească o pensie nesigură și oferită din milă, după bunul plac al unei Adunări, care, desigur, se va sinchisi prea puțin de drepturile celor care sînt la discreția sa, atunci cînd ea disprețuiește drepturile proprietarilor legitimi. Îmbătată de insolența primei sale victorii dezonorante și presată de dificultățile cauzate de setea sa de cîștig obținut prin mijloace necurate, dezamăgită, dar nu și descurajată, Adunarea Națională a sfîrșit prin a se dedica, în întregime, subminării, de la un capăt la celălalt al regatului, tuturor formelor de proprietate, indiferent de categoria socială căreia îi aparține proprietarul. Ea i-a constrîns pe toți francezii să accepte ca în toate tranzacțiile comerciale, în toate actele de vînzare a pămînturilor, în toate problemele de interes personal, ca și în toate aspectele care țin de viața comunității, să folosească drept instrumente legal-recunoscute de efectuare a plăților bancnotele care simbolizează cîștigul plănuit a fi obținut din vînzarea a ceea ce au jefuit. Ce vestigii ale libertății și ale proprietății au mai putut ei să lase după aceasta? Parlamentul nostru acordă mai multă atenție dreptului de arendă al unui grădinar, chiriei pentru o cocioabă, vadului unei cîrciumi sau al unei brutării – tot ceea ce seamănă, mai mult sau mai puțin, cu un bun mobil sau imobil – decît acordați voi patrimoniului funciar, cel mai vechi și mai important, aparținînd persoanelor cel mai demne de respect sau întregului ansamblu al intereselor financiare și comerciale din țara voastră. Noi respectăm foarte mult autoritatea corpului legislativ; dar nu ne-a trecut niciodată prin minte, nici măcar prin vis, că Parlamentul ar avea vreun drept de a viola proprietatea, de a nesocoti prescripția sau de a impune cu forța, în locul unei monede reale și recunoscute de legile națiunii, una creată de fantezie. Numai că voi, care ați început prin a refuza să vă supuneți celor mai moderate restricții, ați sfîrșit prin a institui un despotism nemaiauzit. Constat că fundamentul pe baza căruia acționează confiscatorii voștri poate fi rezumat astfel: este adevărat că măsurile pe care le-au luat nu vor fi sancționate de

către nici o curte de justiție, numai că regulile de prescripție nu pot avea valoare de obligație pentru o adunare legislativă.[94] Astfel încît această adunare legislativă a unei națiuni libere nu veghează la apărarea proprietății, ci la distrugerea ei; și nu doar proprietatea, dar și oricare altă regulă sau maximă care îi poate oferi acesteia stabilitate, și acele instrumente care, ele singure, îi pot garanta circulația.

Atunci cînd în secolul al XVI-lea anabaptiștii din Munster au semănat confuzie în Germania, prin sistemul lor de nivelare și prin opiniile lor lipsite de sens despre proprietate, care a fost țara din Europa care să nu se alarmeze, pe bună dreptate, din pricina răspîndirii furiei lor? Dintre toate lucrurile, cel care terorizează cel mai mult înțelepciunea este fanatismul epidemic, deoarece, dintre toți dușmanii înțelepciunii, acesta este cel împotriva căruia ea este cel mai puțin capabilă să se apere. Nu putem să rămînem indiferenți la spiritul fanatismului ateu pe care îl inspiră o mulțime de scrieri răspîndite cu o perseverență și cu o cheltuială incredibilă, și de predici rostite pe toate străzile și în toate locurile publice din Paris. Aceste scrieri au aprins, în sînul populației, o furie sălbatică și oarbă, care reprimă în ea sentimentele naturale, ca și pe cele ale moralei și religiei, cu atît mai mult cu cît aceste nenorociri sînt provocate tocmai pentru a suporta, cu o răbdare amară, convulsiile violente și schimbările ce au afectat proprietatea.[95] Spiritul prozelitismului însoțește acest spirit al fanatismului. Propagatorii noii credințe au societăți care complotează și, în același timp, corespondează atît în Franța, cît și în străinătate. Una dintre țintele principale pe care o vizează atacul lor distructiv este Republica Bernei, una dintre cele mai fericite, prospere și bine guvernate țări din lume. Mi s-a spus că, într-o anumită măsură, ei au reușit să răspîndească acolo semințele nemulțumirii. Ei acționează, de asemenea, pe întreg cuprinsul Germaniei. Spania și Italia nu au fost nici ele lăsate deoparte. Nici Anglia nu a rămas în afara planului lor atotcuprinzător de caritate răuvoitoare; iar în Anglia ne este dat să-i aflăm pe cei care îi primesc cu brațele deschise, care îi dau drept exemplu, și aceasta nu de la un singur amvon, și care aleg, în mod public, în mai multe dintre ședințele lor periodice, să corespondeze cu ei, care îi aplaudă și care îi propun ca obiecte demne de a fi admirate; oameni care

primesc de la ei însemne ale fraternității și stindarde consacrate în cadrul riturilor și misterelor lor[96]; care le propun să schimbe jurăminte de prietenie eternă – în chiar momentul în care puterea, căreia Constituția noastră i-a delegat, în mod exclusiv, capacitatea de a acționa în numele acestui regat, poate considera oportun să înceapă războiul împotriva lor.

Lucrul de care mă tem nu este acela că, urmînd exemplul Franței, vom proceda la confiscarea proprietăților Bisericii, deși cred că acesta nu este cel mai mic dintre rele. Ceea ce mă îngrijorează totuși este faptul că am putea, într-o bună zi, să ajungem să credem, în Anglia, că Statul este îndreptățit să recurgă, în vederea procurării de resurse, la confiscări de orice natură; sau că orice categorie de cetățeni s-ar putea crede îndreptățită să le privească pe celelalte ca fiind prada sa naturală.[97] Națiunile se adîncesc, din ce în ce mai mult, într-un ocean de datorii nesfîrșite. Datoria publică, inițial reprezentînd un mijloc de securitate pentru guvernare prin faptul că îi implica pe mai mulți în menținerea liniștii publice, ar putea foarte bine, dacă ar atinge proporții exagerate, să devină mijlocul de subminare a acesteia. Dacă o guvernare ajunge însă să-și plătească datoria prin impunerea unor impozite mari, ea piere prin aceea că ajunge să fie de nesuferit pentru popor. Dacă ea nu își onorează datoria, atunci va fi distrusă prin eforturile celei mai periculoase dintre toate facțiunile, anume vasta coaliție a capitalului financiar, ale cărui interese au fost lezate, dar nu și reduse la tăcere. Oamenii care reprezintă acest interes veghează asupra securității lor, pe care o garantează, în primul rînd, buna credință a guvernării debitoare și, în al doilea rînd, forța ei. Dacă ei constată că au de-a face cu o guvernare slăbită, destrămată și incompetentă, pe punctul de a-și pierde vigoarea necesară pentru a le servi scopurile, atunci se prea poate să încerce înlocuirea ei cu o puterea mult mai dinamică. Energia noii guvernări va veni nu din achiziționarea de noi resurse, ci dintr-o nesocotire a legii (*justice*). Revoluțiile favorizează confiscarea; și este imposibil de știut sub ce nume vor fi autorizate confiscările următoare. Sînt sigur că principiile care domnesc astăzi în Franța se aplică, în toate țările, unui mare număr de indivizi – din cele mai diferite categorii – care cred că indolența lor inofensivă este garanția securității lor. Se vede însă, prin ce fel de argumente, acest tip de inocență a proprietarilor este redusă la

inutilitatea ei; iar de la inutilitate la incapacitatea de a se bucura de proprietatea sa nu este decît un pas. Multe părți ale Europei se află, în mod deschis, pradă dezordinii. În multe altele se aude un murmur dogit ce vine din adîncuri; o mișcare confuză se face simțită, amenințînd astfel cu un cutremur general lumea politică. Se formează deja, în nenumărate țări, confederații și corespondențe de cea mai extraodinară natură.[98] Într-o asemenea stare a lucrurilor trebuie să fim vigilenți. În toate transformările care vor veni (dacă ele se vor produce cu adevărat) atitudinea care va servi cel mai bine la diminuarea celor mai dăunătoare consecințe și la promovarea a ceea ce ar putea fi bun în ele este aceea de a ne menține spiritele dîrze, în apărarea dreptății, și respectuoase față de proprietate.

Ni se va argumenta că aceste confiscări la care s-a recurs în Franța nu trebuie să alarmeze celelalte națiuni. Ni se spune că ele nu au fost făcute dintr-o lăcomie dezlănțuită, ci ca o expresie a interesului național, politica adoptată avînd ca scop îndepărtarea unor rele adînc înrădăcinate și abolirea superstiției. Numai că eu nu pot decît cu foarte mare dificultate să separ politica (*policy*) de dreptate (*justice*), deoarece dreptatea este însuși fundamentul politicii pe care o practică societatea politică. De aceea, orice abatere de la ea, indiferent de circumstanțe, riscă să trezească suspiciuni la adresa a ceea ce pretinde să fie numită politică.

Atunci cînd oamenii sînt încurajați de către legile existente să cultive un anume mod de viață, fiind protejați de către acestea în cultivarea acelui mod de viață considerat ca fiind o ocupație legitimă; atunci ei și-au adecvat toate ideile și deprinderile la acest mod de viață; atunci cînd, de o bună bucată de vreme, legile au făcut din aderarea oamenilor la regulile acestui mod de viață un temei al reputației și din abaterea lor de la acestea un temei al dezonoarei, și chiar un motiv de sancțiune – sînt sigur că este nedrept ca în cadrul unui anume sistem legislativ mințile și spiritele oamenilor să fie zdruncinate în mod violent și neașteptat printr-un act arbitrar; ca ei să fie deposedați prin forță de poziția și titlurile lor, aruncînd astfel stigmatul infamiei și al rușinii asupra acelui fel de caracter și asupra acelor obiceiuri de viață în conformitate cu care ei s-au deprins să își măsoare gradul de fericire și onoare. Dacă la toate acestea se adaugă izgonirea din

casele lor și confiscarea tuturor bunurilor lor, atunci trebuie să admit că nu sînt suficient de perspicace pentru a descoperi cum mai poate fi deosebit acest joc despotic, care pune la bătaie sentimentele, conștiințele, prejudecățile și proprietățile oamenilor, de tirania cea mai crasă.

Dacă putem vedea cu limpezime caracterul nedrept al politicii actuale a Franței, atunci obiectul acestei politici, adică beneficiul public care este de așteptat ca urmare a aplicării ei, trebuie să fie tot atît de transparent și de important. Unui om care nu acționează sub influența vreunei pasiuni, care nu are în vedere, în cadrul planurilor sale, decît binele comun i se va impune de la sine și fără ezitare o distincție fundamentală: cea dintre ceea ce ar dicta înțelepciunea politică originară care însoțește instituțiile în cauză din clipa în care ele au fost mai întîi create și ceea ce această politică recomandă în clipa de față, anume abolirea totală a acestor instituții, a solului în care ele se înrădăcinează adînc, în care, prin practici îndelung consacrate, nenumărate lucruri, mai importante decît aceste instituții, s-au adaptat acestora, într-un mod atît de puternic întrepătruns, încît dacă unele ar fi distruse atunci acest lucru le-ar afecta, în mod apreciabil, și pe celelalte. Acest om neafectat de pasiuni nu s-ar simți deloc în largul lui dacă problema s-ar pune într-adevăr așa cum este ea prezentată de către sofiștii noștri, în demonstrațiile lor demne de milă. Numai că aici, ca și în cea mai mare parte a problemelor de Stat, există un termen mediu. Lucurile nu se reduc la simpla alegere dintre distrugerea absolută și existența nesupusă nici unei schimbări. *Spartam nactus es; hanc exorna.*[99] În opinia mea, aceasta este o regulă cu un sens adînc, și ea nu trebuie să lipsească niciodată din mintea unui reformator onest. Îmi este imposibil să înțeleg cum poate un om să ajungă la un asemenea grad de îngîmfare încît să-și considere țara ca nefiind altceva decît o simplă *carte blanche*[100], pe care poate să mîzgălească după bunul lui plac. Un om animat de o capacitate speculativă bine intenționată și atentă nu poate dori ca societatea căreia îi aparține să fie altfel decît este. Dar un bun patriot și un adevărat politician va căuta întotdeauna să folosească, în cel mai bun mod cu putință, materialele deja existente în țara lui. Dacă ar fi să definesc modelul unui om de stat în viziunea mea atunci acesta ar fi alcătuit din îmbinarea

dintre o dispoziție naturală de a păstra și talentul de a ameliora. Orice altceva este vulgar în concepție și periculos în aplicare.

Există momente în destinul statelor cînd anumiți indivizi sînt chemați să găsească, printr-un mare efort al minții, calea către mai bine. În aceste momente, acești oameni – chiar și atunci cînd, după toate aparențele, se bucură de încrederea prințului și a țării lor, fiind învestiți cu cea mai deplină autoritate – nu au întotdeauna la îndemînă cele mai potrivite instrumente. Pentru a săvîrși lucruri mărețe, un politician are nevoie de un *mijloc de acționa*, ceea ce lucrătorii noștri numesc un *punct de sprijin*; iar dacă va afla acel mijloc de a acționa, el nu va avea decît de cîștigat, în politică ca și mecanică, dacă îl va pune la lucru. După părerea mea, instituțiile monastice au reprezentat un astfel de mijloc de acțiune angajat în slujba binelui comun. Au existat acolo venituri folosite în vederea binelui public; au existat în cadrul lor oameni care, în întregime izolați de restul lumii, s-au dedicat slujirii scopurilor publice, nerecunoscînd alte legături și alte principii decît cele de ordin public; oameni lipsiți de posibilitatea de a converti bunurile comunității în avere personală; oameni care au dat la o parte interesul lor personal, negîndindu-se decît la ceea ce pot strînge pentru comunitate; oameni pentru care sărăcia personală este o onoare, iar jurămîntul de supunere ține loc de libertate. În zadar va căuta cineva să facă să se ivească aceste lucruri prin singură puterea voinței sale. Vîntul suflă după cum vrea el. Aceste instituții sînt produsul entuziasmului, dar numai cei înțelepți le pot folosi. Înțelepciunea nu poate să fabrice materiale. Acestea sînt darul naturii sau al întîmplării. Iar meritul înțelepciunii constă în modul în care ea le folosește. Existența neîntreruptă a instituțiilor corporative și destinul lor sînt lucruri care se potrivesc îndeosebi cu opiniile unui om de stat care are vederi de perspectivă; care meditează asupra unor proiecte ce necesită timp pentru a fi concepute și o bună bucată de vreme pentru a fi realizate. Cel care – obținînd conducerea și strunirea unei puteri precum cea pe care o prespuneau bogățiile, disciplina și practicile unor corporații monastice la fel ca cele pe care voi v-ați grăbit să le distrugeți – nu poate afla un mod de a folosi această putere pentru beneficiul real și de durată al țării sale, acela nu merită un loc de frunte printre marii oameni de stat. El

nu merită nici măcar sa fie pomenit. La vederea acestui mijloc de acțiune, o minte inventivă va născoci mii de modalități pentru a-l folosi. A vrea să distrugi o asemenea forță, țîșnită din capacitatea productivă și abundentă a minții umane, reprezintă, în lumea morală, aproape același lucru cu încercarea de a distruge, în lumea materială, proprietățile fizice ale corpurilor. Ar fi ca și încercarea de a distruge (dacă ar sta cumva în puterea noastră să facem așa ceva) forța expansivă a aerului fixat în azotat de potasiu sau puterea aburului, a electricității sau cea a magnetismului. Aceste energii au existat întotdeauna în natură, fiind întotdeauna posibilă detectarea lor. Unele dintre ele s-au dovedit a fi de nefolosit, altele s-au dovedit a fi dăunătoare, altele ca nefiind bune decît să distreze copiii, pînă în clipa în care capacitatea contemplativă a omului, combinată cu îndemînarea practică a îmblînzit natura lor sălbatică, găsindu-le o utilizare și făcînd din ele agenții cei mai puternici și mai docili ai măreţelor planuri ale omului. Să fi crezut voi că sarcina de a vă îndeletnici cu ghidarea muncii intelectuale și manuale a cincizeci de mii de persoane și utilizarea unui venit anual de mai multe sute de mii de livre – venit care nu era nici expresia lenei și nici a superstiției – este cu mult peste puterile voastre? Aceasta să fi fost singura voastră modalitate de a utiliza oamenii: cea de a converti călugării în pensionari ai Statului? Să nu fi existat altă cale de a beneficia de pe urma acestui venit decît trucul nesăbuit al unei vînzări rapide a bunurilor? Dacă ați fi fost lipsiți în acel moment de resurse spirituale, atunci lucrurile nici că ar fi putut să decurgă altfel. Politicienii voștri nu înțeleg nimic din natura meseriei lor: acesta fiind motivul pentru care pun la vînzare instrumentele lor.

Numai că toate aceste instituții au izul superstiției în chiar principiul lor; zămislind-o printr-o influență permanentă și fundamentală. Nu acesta este aspectul pe care intenționez să-l atac; dar acest lucru nu trebuie să vă împiedice să trageți din această superstiție orice fel de foloase ar fi de obținut în avantajul interesului public. Multe foloase se pot obține din cele mai felurite dispoziții și pasiuni ale sufletului omenesc, pe care judecata morală le apreciază ca fiind de o natură la fel de îndoielnică precum cea a superstiției. Vouă v-a revenit sarcina de a îndrepta și domoli oricare dintre aspectele dăunătoare care sînt de aflat atît

în superstiție, cît și în celelalte pasiuni. Dar este, într-adevăr, superstiția cea mai gravă dintre toate viciile? Sînt de acord că, prin excesele la care poate conduce, superstiția se înfățișează ca un rău nemăsurat. Numai că, în calitatea ei de obiect moral, superstiția se înfățișează în grade diferite și sub toate formele posibile. Superstiția este religia spiritelor slabe, astfel încît trebuie trecut cu vederea faptul că ele se hrănesc parțial cu aceasta – într-o formă sau alta, fie ea inofensivă, fie sub influența entuziasmului. În caz contrar, aceste spirite sînt lipsite de o resursă la care apelează uneori chiar și cei puternici. Este indiscutabil faptul că, în ceea ce are ea esențial, orice religie adevărată constă în supunerea față de voința Suveranului lumii, în credința în cuvîntul Lui și în imitarea perfecțiunii Lui. Restul depinde de noi, astfel încît el poate să ne îndepărteze de marele scop către care tindem sau ne poate ajuta. Cei înțelepți, care, prin felul lor de a fi, nu sînt atașați de nimic (și în primul rînd nu sînt atașați de *Munera Terrae*[101]) nu dovedesc nici o atitudine de pasionată dăruire față de cele ale acestei lumi, dar nici una de ură atroce la adresa ei. Înțelepciunea nu este cel mai sever îndreptar al nebuniei. Acesta este oferit chiar de nebuniile rivale care se înfruntă între ele, într-un război fără sfîrșit. Ele sînt cele care întrebuințează, într-un mod atît de crud, avantajele pe care le obțin din antrenarea vulgului lipsit de moderație, de o parte sau de alta a disputelor lor. Prudența ar fi neutră. Și totuși, dacă ar fi ca, prins între atașamentul cel mai devotat și antipatia cea mai adîncă față de lucrurile care prin natura lor nu sînt hărăzite să aprindă spiritele, omul prudent să fie obligat să aleagă pe care anume dintre erorile și excesele de entuziasm să le condamne și pe care le să tolereze, atunci poate că el ar considera că superstiția care are un rol constructiv va fi de preferat celei care doar distruge. El o va prefera pe cea care înfrumusețează și sporește bogăția unei țări celei care o deformează și o sărăcește. El va alege superstiția care încurajează spiritul de binefacere, fie el și greșit conceput, celei care împinge în direcția unei nedreptăți reale, cea care îndeamnă oamenii să-și refuze plăcerile, chiar și cele legitime, celei care smulge de la ceilalți sărmana lor pîine de toate zilele cu care se mulțumesc în dezinteresul lor. Aceștia sînt, în mare măsură, termenii în care se pune, după părerea mea, problema alegerii dintre cei care în vechime au pus bazele superstiției

monahale și superstiția pe care o cultivă cei care se consideră filozofi ai vremurilor de astăzi.

Amîn pentru moment considerarea presupusului profit public rezultat din vînzarea bunurilor bisericești, care are, de altfel, după părerea mea, un caracter iluzoriu. Îl voi trata însă ca și cum ar fi vorba despre un transfer de proprietate, reținîndu-vă atenția doar prin cîteva gînduri asupra principiului (*policy*) care a stat la baza acestui transfer.

În cadrul fiecărei comunități prospere se produce întotdeauna mai mult decît necesarul pentru subzistența producătorului. Acest surplus formează venitul capitalistului funciar. El va fi cheltuit de către un proprietar care nu muncește. Numai că această trîndăvie este ea însăși rezultatul muncii, deoarece ea este imboldul în direcția hărniciei. Singura preocupare a Statului este aceea ca produsul obținut din renta asupra pămîntului să revină, la sfîrșitul procesului, la punctul de pornire, cel al muncii; astfel încît modalitatea de a-l cheltui să afecteze, cît mai puțin cu putință, moravurile tuturor participanților la proces.

Un legislator chibzuit va compara întotdeauna cu atenție comportamentul – în materie de încasări, cheltuieli și ocupație – proprietarului, pe care a fost sfătuit să îl evacueze, cu cel al veneticului ce i-a fost propus spre înlocuire. Înainte să apară dificultățile ce însoțesc, *în mod necesar,* orice distrugere violentă a proprietății, cauzată de ample confiscări, trebuie să existe o bază rațională pentru a considera că cei care au cumpărat proprietatea confiscată vor fi, în mare măsură, mai muncitori, mai virtuoși, mai frugali decît cei dinaintea lor; mai puțin dispuși să stoarcă un cîștig disproporționat de mare de la cei care muncesc pentru ei sau să consume ei înșiși mai mult decît este decent pentru un om cumpătat; sau că ei vor fi mai capabili să dispună de surplus, într-un mod regulat și egal, astfel încît să vină mai bine în întîmpinarea scopurilor prosperității publice decît în cazul vechilor proprietari, fie ei episcopi sau preoți, abați venerabili, sau călugări, sau orice altceva ați dori. Se spune despre călugări că sînt leneși. Așa să fie. Să zicem că ei nu fac nimic altceva decît să cînte în cor. Numai că, în felul acesta, ei sînt puși la treabă într-un mod la fel de folositor precum cei care nici nu cîntă, nici nu vorbesc; și chiar mai folositor decît cei care cîntă pe scenă.

Folosul muncii lor este tot atît de mare ca și cum ar trudi din zori și pînă în seară în acele nenumărate ocupații servile, degradante, indecente și nedemne, de multe ori nesănătoase și dăunătoare la care sînt condamnați, fără scăpare, de către economia socială mulți dintre nefericiții soartei. Dacă, în general, nu ar fi atît de dăunător să deranjezi cursul încetățenit al lucrurilor și să stînjenești astfel în orice fel mișcarea acestei mari roți a circulației bunurilor, învîrtită de către neobișnuita trudă a acestor nefericiți oameni, aș fi cu mult mai înclinat să-i smulg pe aceștia din înjositoarea lor istovire decît să tulbur, în mod violent, zăbava liniștită a împăcării monastice. Omenia, și poate și înțelepciunea politică, vor justifica această alegere mai mult decît oricare alta. Aceasta este o problemă asupra căreia am reflectat deseori, și niciodată fără a mă implica emoțional. Sînt sigur că într-un stat bine întocmit, nici o considerație – decît poate cea ivită din necesitatea supunerii la jugul luxului sau la despotismul capricios al imaginației, într-o asemenea măsură încît acesta să ajungă să impună, în mod imperios, distribuirea excedentului de produse obținute din munca pămîntului – nu poate justifica tolerarea unor asemenea îndeletniciri și ocupații. Numai că, dacă este vorba de asigurarea circulației bogățiilor, atunci cheltuielile gratuite ale călugărilor sînt tot atît de justificate precum cele ale trîndavilor noștri laici.

Dacă avantajele pe care le procură actualii proprietari sînt egale cu cele pe care le-ar crea potențialii lor înlocuitori, atunci nu văd nici un motiv de schimbare. Se pare însă că, în cazul de față, ele nu sînt egale, balanța înclinînd în favoarea actualilor proprietari. În opinia mea, cheltuielile celor pe care aveți de gînd să-i expluzați nu par a fi orientate într-un mod atît de direct și de general înspre vicierea, degradarea și nefericirea celor prin mîinile cărora ele trec, într-o măsură așa de mare, precum cheltuielile acelor favoriți pe care îi strecurați, în mod fraudulos, în casele lor. Ce motiv am avea, voi sau eu, să considerăm această cheltuială a marilor proprietari de pămînt – care nu este decît revărsarea unui surplus al bogățiilor rezultate din munca pămîntului – ca fiind intolerabilă, cînd ea este astfel redistribuită încît duce la acumularea de vaste biblioteci, care depozitează istoria forței și slăbiciunii spiritului uman; la formarea de mari colecții de documente, medalii și monede străvechi care atestă și

lămuresc legi și obiceiuri; la colectarea de picturi și statui care, prin imitarea naturii, par să lărgească limitele creației; la ridicarea de monumente în memoria celor morți, care prelungesc, dincolo de mormînt, legăturile și grija atentă acordată vieții; la acumularea de specimene ale naturii, înjghebînd astfel o colecție reprezentativă a tuturor speciilor și claselor din această lume, care, prin facilitățile pe care le pune la îndemînă și prin curiozitatea pe care o trezește, deschide calea către știință? Dacă toate aceste achiziții sînt mai bine protejate, în aceste mari instituții cu caracter permanent, de capriciile și extravaganțele persoanelor particulare, sînt ele atunci mai de blamat decît dacă s-ar fi întîmplat să fie creația unor indivizi care ar fi acționat doar în vederea propriei lor satisfacții? Nu curge sudoarea zidarului și cea a tîmplarului, care trudesc alături de țăran, tot atît de plăcut și de sănătos în construirea și în repararea mărețelor edificii ale religiei ca și atunci cînd înjgheabă maghernițe poleite și vizuini sordide ale viciului și destrăbălării? Nu curge ea tot atît de onorabil și de profitabil în repararea acelor creații sacre, care dobîndesc, odată cu trecerea anilor, un aspect venerabil, ca atunci cînd sînt înălțate acele trecătoare adăposturi ale voluptăților risipite ca un fum, fie că înalță săli de operă sau bordeluri, case de jocuri de noroc sau obeliscuri pe Cîmpul lui Marte? Este cumva surplusul produsului obținut din livezile de măslini sau din podgorii mai rău întrebuințat atunci cînd asigură subzistența frugală a celor pe care creațiile unei imaginații pioase îi înalță la demnitatea de servitori ai Domnului, decît atunci cînd acesta este menit să îi ghiftuiască pe cei mulți, coborîți la condiția degradantă de lachei al căror singur scop este acela de a gîdila mîndria stăpînilor lor? Sînt cumva, în ochii unui om înțelept, decorațiile din temple o cheltuială mai puțin onorabilă decît panglicile, dantelele, cocardele naționale, micile case și supeuri și toate celelalte nenumărate nebunii și extravaganțe prin care opulența încearcă să scape de povara superficialității ei?

Noi tolerăm, totuși, chiar și aceste nebunii. Nu pentru că le iubim, ci pentru că ne temem de mai rău. Le tolerăm, deoarece, pînă la un punct, respectul pentru proprietate și libertate impune acest lucru. Dar atunci, de ce să proscriem cealaltă modalitate de a te bucura de propriile bunuri – ea care este, din toate punctele, mai lăudabilă? De ce să trecem, prin forță, proprietatea și

libertatea în mîini mai puțin demne de acestea, violînd astfel atît dreptul la proprietate cît și principiul libertății?

Aceasta comparație, dintre noii și vechii proprietari ai bunurilor monastice, considerați atît individual, cît și colectiv, are la bază presupoziția potrivit căreia cei din urmă nu pot fi, sub nici o formă, schimbați. Numai că, în materie de reformă, am fost întotdeauna de părere că un asemenea corp politic (sau ansamblu de corpuri politice) va fi mai dispus să accepte implicarea puterii Statului în a-l orienta către scopuri de interes public în ceea ce privește întrebuințarea proprietății și modul în care sînt reglementate modurile de viață și deprinderile membrilor săi decît ar fi vreodată dispuși să accepte cetățenii particulari, problemă care, de altfel, nici nu se pune. Pentru mine, acesta este un aspect foarte important care merită să fie luat în seamă de oricine se angajează în activități care merită să fie numite politice. Atît în ceea ce privește bunurile monastice.

În ceea ce privește bunurile posedate de episcopi, de canonici și de venerabilii abați, nu pot înțelege de ce anume unele domenii funciare nu pot fi deținute decît pe bază de moștenire. Mă întreb dacă vreunul dintre filozofii distructivi ar putea să demonstreze că este un lucru rău (fie în sine, fie în mod relativ) ca de o anumită parte de proprietate funciară – de una considerabilă chiar – să se bucure în mod succesiv mai multe persoane al căror titlu de proprietate este, întotdeauna în teorie, deseori în realitate, un mod de a se distinge prin pietate, prin morală și prin cunoaștere; proprietate care, prin destinația ei, este menită, în schimb, să ofere familiilor nobile, ca răsplată pentru meritele lor, resurse pentru a se meține și revigora, iar familiilor mai modeste resurse care să le asigure demnitatea și înălțarea în rang; o proprietate care este deținută în virtutea îndeplinirii unei îndatoriri (oricare ar fi valoarea pe care acceptați să o atribuți acestor îndatoriri), și care cere de la caracterul celor care se bucură de ea cel puțin o înfățișare decentă și maniere serioase; obligîndu-i să manifeste o ospitalitate generoasă, dar temperată; să considere o parte a venitului oferit de această proprietate ca pe un fond dedicat operelor de caritate, astfel încît, chiar dacă ei nu reușesc să se mențină la înălțimea acestor exigențe, delăsîndu-se de la respectarea regulilor impuse de caracterul lor, coborîndu-se pînă la nivelul unor simpli nobili laici, nu vor impune mai puțin respect decît cei

care ar putea să le ia locul ca proprietari ai bunurilor de care i-au deposedat. Este atunci mai bine ca aceste bunuri să fie deținute de cei care nu au nici o îndatorire de îndeplinit sau de către cei cărora le revine această sarcină; de către cei al căror caracter și a căror destinație indică în direcția virtuților sau de către cei care nu respectă nici o regulă și nici o direcție în modul în care își cheltuiesc averile, decît ceea ce le dictează propria voință și dorințele lor? De altfel, aceste bunuri, prin modul în care sînt deținute, nu prezintă în caracterul lor inconvenientele pe care le prezintă bunurile ce nu pot fi înstrăinate. Ele circulă dintr-o mînă într-alta, într-un mod mai rapid decît altele. Excesul nu este niciodată bun; după cum se poate întîmpla ca o porțiune mult prea mare de proprietate funciară să fie în mod oficial deținută pe viață. Cu toate acestea, nu văd cum interesul public ar fi afectat dacă ar exista bunuri ce ar putea fi achiziționate prin alte mijloace decît cel al vărsării prealabile a unei sume de bani.

Această scrisoare are deja o lungime considerabilă, deși ea este scurtă, dacă este să o comparăm cu întinderea infinit de mare a subiectului. Din timp în timp, alte obligații mi-au îndepărtat atenția de la acest subiect. N-am regretat însă această întîrziere deoarece ea mi-a permis să observ dacă noile acțiuni ale Adunării Naționale nu îmi oferă motive pentru a modifica sau pentru a face mai exacte primele mele impresii. Tot ceea ce s-a întîmplat mi-a întărit însă, și mai mult, primele păreri. Scopul meu inițial a fost acela de a examina principiile Adunării Naționale în ceea ce privește instituțiile fundamentale ale Statului și de a compara ansamblul instituțiilor pe care le-ați așezat în locul a ceea ce ați distrus, cu diferitele părți care compun Constituția noastră engleză. Numai că acest plan a fost mult mai amplu decît am presupus inițial, și constat că voi doriți prea puțin să profitați de pe urma exemplului nostru. De aceea, mă voi mulțumi pentru moment să fac cîteva observații pe marginea noilor voastre instituții. Rezervînd pentru altă ocazie ceea ce am de spus despre spiritul care animă, în Anglia, monarhia, aristocrația și democrația, așa cum există ele în practică.

Am trecut deja în revistă ceea ce a înfăptuit puterea conducătoare în Franța. Fără îndoială că mi-am exprimat, în mod liber, opiniile despre acest lucru. Cei al căror principiu este acela de a

disprețui experiența veche și de durată a genului uman și de a reface societatea pe baze în întregime noi este normal să se aștepte ca aceia dintre noi, care au o părere mai bună decît a lor despre judecata rasei umane, să se pronunțe atît asupra lor cît și asupra instrumentelor lor așa cum se decide, de regulă, asupra oamenilor și a proiectelor: pe baza dovezilor oferite. Ei trebuie să accepte, ca pe un lucru de la sine înțeles, că deși sîntem gata să le ascultăm vocea rațiunii nu acordăm nici un credit autorității lor. În favoarea lor nu acționează nici măcar una dintre marile prejudecăți care acționează asupra omenirii. Nu se declară ei, de altfel, ca fiind ostili la adresa oricărei opinii? Dar e normal ca ei să nu se aștepte la sprijin din partea nici unei opinii, deoarece ei au alungat-o din drepturile ei, așa cum au procedat, de altfel, cu orice fel de autoritate.

Pentru mine, Adunarea voastră va fi întotdeauna doar o asociație voluntară de oameni, care au profitat de împrejurări pentru a cuceri puterea în Stat. Ei nu beneficiază nici de sancțiunea, nici de autoritatea ce revin caracterului sub care ei s-au înfățișat inițial. Ei au îmbrățișat un caracter de o natură cu totul diferită, denaturînd astfel și inversînd toate raporturile care au justificat inițial mandatul lor. Ei nu dețin autoritatea pe care o exercită pe baza nici uneia dintre legile constituționale ale Statului. Ei s-au îndepărtat de la instrucțiunile poporului care i-a învestit – instrucțiuni care, în măsura în care Adunarea nu acționa în virtutea nici unei practici vechi și a nici unei legi încetățenite, reprezentau singura sursă a autorității ei. Cele mai importante decizi ale Adunării nici măcar nu au fost luate de marea majoritate; iar în cazul acestei distribuiri egale a voturilor, care nu face decît să reprezinte autoritatea abstractă a întregului, cei din afară vor trebui să ia în considerare atît rațiunile cît și deciziile.

Dacă ei au instituit această nouă guvernare experimentală ca pe un substituit necesar al unei tiranii pe care au izgonit-o, umanitatea va trebui să anticipeze în favoarea ei acel moment în care guvernările, care au debutat sub semnul violenței, își vor dobîndi, ca urmare a trecerii timpului, dreptul de a se exercita în mod legitim. Toți cei pe care sentimentele îi poartă către conservarea ordinii civile vor ști să recunoască, încă din leagăn, legitimitatea unui copil care își datorează existența acelor principii

care, impunîndu-se în virtutea practicii, prezidează nașterea tuturor guvernărilor întemeiate, justificînd dăinuirea lor în vreme. Cei care apară societatea civilă vor întîrzia, pe cît e cu putință, în a sancționa – și acesta cu inima îndoită – acțiunile unei puteri care nu își datorează existența nici legii, și nici necesității; care, dimpotrivă și-a avut originea în acele vicii și îndeletniciri de neînchipuit prin care liantul social este deseori afectat și, uneori, chiar distrus. Dreptul de funcționare a acestei Adunări abia dacă se întinde pe durata unui an de zile. Mărturia Adunării stă chezășie pentru faptul că ea a înfăptuit revoluția. Numai că a face o revoluție este o măsură care necesită, mai întîi (*prima fronte*), o explicație. A face o revoluție înseamnă a răsturna vechea ordine a lucrurilor; de aceea, nici un fel de explicații obișnuite nu pot da socoteală de acest lucru. Opinia comună a omenirii ne îndreptățește să examinăm mijloacele ce au fost folosite pentru a cuceri această nouă putere și să criticăm modul în care ea a fost pusă la lucru, cu mai puțin respect și mai puțină reverență decît ar fi necesare dacă ar fi vorba despre o autoritate încetățenită și recunoscută ca atare.

Adunarea acționează, în dorința de a-și cuceri și consolida puterea, pe baza unor principii diametral opuse celor care par să o fi condus în punerea la lucru a puterii astfel cucerite. O privire aruncată asupra acestei diferențe ne va introduce în adevăratul spirit ce animă conduita ei. Tot ceea ce Adunarea a întreprins și continuă să întreprindă în vederea cuceririi și păstrării puterii ei este conform regulilor tradiționale ale artei de a manipula puterea politică. Ea acționează mînată de ambiție, precum au procedat și înaintașii ei. Urmăriți Adunarea în toate șiretlicurile la care a recurs, în fraudele și violențele pe care le-a comis, și nu veți descoperi nimic nou din acest punct de vedere. Ea se conformează precedentelor și exemplelor cu toată minuțiozitatea exactă de care dă dovadă un avocat. Ea nu se abate nici măcar un pic de la adevăratele formule ale tiraniei și uzurpării. Numai că, în toate măsurile pe care le-a luat referitor la binele comun, spiritul care a animat-o a fost întotdeauna opusul acestora. În acest caz, ea a lăsat totul în voia speculațiilor celor mai nefondate, cele mai importante interese publice fiind lăsate pe seama celor mai vagi și mai abstracte teorii – la care nici unul dintre membrii Adunării nu ar fi recurs pentru a se îngriji de interesele lui personale. Ei

operează această distincție deoarece Adunarea se dedică, cu cea mai mare seriozitate, satisfacerii dorinței de cucerire și de păstrare a puterii. În această privință, ea merge pe drumuri deja bătute. Deoarece prea puțin le pasă de interesele publice, acestea sînt în întregime lăsate la voia întîmplării; spun la voia întîmplării deoarece proiectele ei nu își află nici un punct de sprijin în experiență, care să dovedească intenția lor de a acționa pentru binele public.

Trebuie să privim întotdeauna cu un sentiment de milă, care nu exclude respectul, greșelile celor care ezită și se îndoiesc de ei înșiși[102] în ceea ce privește problemele referitoare la fericirea omenirii. Numai că, în cazul acestor indivizi, nu există nici o urmă din acea grijă părintească, atentă să nu provoace o nemăsurată suferință copilului, de dragul unui experiment. Prin imensitatea promisiunilor lor și prin încrederea pe care o au în predicțiile lor, ei depășesc cu mult orice emfază a celor care practică științele empirice[103]. Aroganța însăși a pretențiilor lor este un fel de sfidare care ne provoacă să examinăm temeiul însuși pe care acestea l-ar putea avea.

Sînt convins că printre conducătorii partidei populare din cadrul Adunării se află oameni de mare talent. Unii dintre ei fac dovada elocvenței în discursurile și scrierile lor. Acest lucru nu ar fi posibil în absența unor talente viguroase și cultivate. Numai că se poate ca elocvența să existe fără o înțelepciune pe măsura ei. Atunci cînd este vorba de talent, trebuie distinse mai multe feluri. Ceea ce ei au făcut în sprijinul sistemului lor indică prezența unor oameni ieșiți din comun. Numai că, în cadrul sistemului luat ca atare, conceput în forma planului unei republici constituite în vederea procurării prosperității și siguranței cetățeanului și a promovării vigorii și măreției statului, trebuie să mărturisesc că îmi este imposibil să descopăr ceva care să dovedească, fie și cîtuși de puțin, opera unui spirit cu adevărat cuprinzător, capabil să îmbrățișeze și să ordoneze lucrurile în ansamblul lor, și nici măcar un singur exemplu de respectare a celor mai comune reguli ale prudenței. Se pare că, pretutindeni, scopul lor a fost acela de a evita și de a se feri de orice *dificultate*. Numai că tocmai de aici a pornit gloria tuturor celor pricepuți în arta de a înfrunta dificultățile și de a le depăși. Iar atunci cînd prima dificultate a fost învinsă ei au știut să o transforme într-un instrument care să

le aducă victoria asupra unor noi dificultăți, care să le permită extinderea imperiului științei lor, și chiar să împingă, dincolo de gîndurile pe care le-au nutrit inițial fruntariile înseși ale înțelegerii umane. Obstacolele reprezintă un preceptor aspru, impus nouă de către voința suverană și paternă a unui legislator, care ne cunoaște mai bine și ne iubește mai mult decît am putea să o facem noi. *Pater ipse colendi haud facilem esse viam voluit.*[104] Cel care se luptă cu noi ne întărește nervii și ne ascute îndemînarea. Adversarul nostru ne întregește. Abordarea dificultății în spiritul acesta, al unei lupte amicale, ne obligă la o bună cunoaștere a obiectului și ne constrînge să-l abordăm în întregul relațiilor lui. Ea nu ne va permite să fim superficiali. Răspunderea pentru crearea, în atît de multe părți ale lumii, a unor guvernări arbitrare revine lipsei unei vigori a spiritului, necesară pentru a face acest efort, acestei degenerări a caracterului care duce la preferarea unor scurtături înșelătoare și a unor mizere șiretlicuri, menite să facă lucrurile mai lesnicioase. Acestea au dus la crearea recentei monarhii arbitrare în Franța, dar și a arbitrarei republici din Paris. Atunci cînd se recurge la ele, defectele inteligenței se cer a fi suplinite de către caracterul covîrșitor al forței. Cei care procedează astfel nu obțin însă nimic. Inițiindu-și lucrarea pe baza principiului trîndăvelii, ei sfîrșesc prin a avea soarta pe care o au, de regulă, oamenii trîndavi. Ei se ciocnesc din nou, pe parcursul acțiunii lor, de dificultățile pe care le-au ocolit mai degrabă decît să le dea la o parte. Ei le înmulțesc și le agravează mai curînd, fiind prinși, grație unui labirint de detalii încîlcite, într-o trudă fără sfîrșit și fără direcție. Astfel încît, în cele din urmă, întreg ansamblul muncii lor ajunge să se clatine, să se vicieze și să fie nesigur.

Această incapacitate de a lupta cu dificultatea este cea care a obligat Adunarea arbitrară a Franței să-și inițieze planurile de reformă prin abolire și distrugere totală[105]. Dar sînt distrugerile și demolările cele care fac dovada capacităților cuiva? Gloata voastră poate la fel de bine să facă cel puțin tot atît cît a înfăptuit și Adunarea voastră. Cea mai superficială cunoaștere și modul cel mai grosolan de a proceda sînt mai mult decît suficiente pentru a înfăptui această sarcină. Furia și frenezia pot distruge într-o jumătate de ceas, mai mult decît pot ridica, într-o sută de ani, prudența, capacitatea de a delibera și prevederea. Greșelile și defectele vechilor instituții sînt vizibile și palpabile. Nu e nevoie

de prea multă pricepere pentru a le semnala; și acolo unde există putere nu e nevoie decît de un singur cuvînt pentru a aboli cu totul atît viciul, cît și instituția. Aceeași dispoziție pentru lene, dar și pentru agitație, care iubește trîndăveala și căreia îi repugnă liniștea, îi domină pe politicienii voștri atunci cînd se pun pe treabă pentru a înlocui ceea ce au distrus. Ei fac fiecare lucru pe dos, cu aceeași ușurință cu care distrug, deoarece nici o piedică nu se poate ivi în calea a ceea ce nu a mai fost vreodată încercat. Spiritul critic aproape că este luat în derîdere în încercarea de a descoperi defectele a ceea ce nu a mai existat niciodată, în vreme ce entuziasmul nesăbuit și speranța înșelătoare se simt în largul lor în lumea vastă a imaginației.

A conserva și a reforma în același timp este însă cu totul altceva[106]. Atunci cînd părțile folositoare ale unei instituții vechi sînt păstrate astfel încît ceea ce este adăugat să se armonizeze cu ceea ce a fost lăsat la locul său, este necesară punerea la lucru a unei minți viguroase, a unei atenții calme și susținute, a diferitelor talente de a compara și de a combina, și resursele unui inteligențe inventive în găsirea unor soluții practice. Toate acestea trebuie puse la lucru în conflictul neîntrerupt cu forțele conjugate ale viciilor care li se opun: cu încăpățînarea care respinge orice ameliorare și cu frivolitatea care este obosită și dezgustată de tot ceea ce se află în posesia ei. Este posibil cu toate acestea să obiectați că: „un asemenea proces este lent. El nu se potrivește unei Adunări care se laudă a fi înfăptuit în cîteva luni o muncă de secole; că pentru a efectua aceste reforme este nevoie de mai mulți ani." Este dincolo de orice îndoială că așa s-ar cere și chiar s-ar impune. Una dintre cele mai admirabile calități ale acestei metode, în care timpul joacă un rol important, este aceea de a acționa lent și, în unele cazuri, chiar într-un mod insesizabil. Dacă atunci cînd lucrăm cu o materie neînsuflețită, înțelepciunea presupune circumspecție și prudență, cu atît mai mult devine aceasta o datorie morală atunci cînd obiectul demolării și al construcției noastre sînt nu cărămizile și lemnul, ci ființe însuflețite, pe care transformarea bruscă a stării lor, a condiției și obiceiurilor lor le-ar arunca într-o mare nefericire. Se pare însă că, în Paris, opinia dominantă este aceea, că o inimă nesimțitoare și o încredere nemăsurată sînt singurele atribute pe care ar trebui să le posede un legislator perfect. Opinia mea despre această înaltă

poziție diferă însă în mod substanțial. Adevăratul făcător de lege trebuie să aibă o inimă plină de simțire. El trebuie să își iubească și să-și respecte semenii, și să se teamă de el însuși. El poate, în mod liber, să-și urmeze intuiția, avînd astfel o vedere de ansamblu a obiectului său ultim, dar modul în care ajunge să abordeze acest obiect trebuie să fie de natură reflexivă. Cum toate instituțiile politice există în vederea satisfacerii scopurilor societății, ele trebuie, prin urmare, să fie fasonate cu mijloace sociale. De aceea, din acest punct de vedere, mințile oamenilor trebuie să lucreze împreună. Iar pentru a produce această conlucrare a minților este nevoie de timp, singurul care poate zămisli binele către care aspirăm. Prin răbdare vom dobîndi mai mult decît prin forță. Dacă aș putea îndrăzni să recurg la acel lucru care este atît de mult demodat la ora actuală în Paris, mă refer la experiență, ar trebui atunci să vă spun că, în decursul vieții mele, am cunoscut și, pe măsura capacităților mele, am cooperat cu oameni mari. Dar nu am văzut niciodată vreun proiect care să nu fi avut de cîștigat din observațiile făcute de cei mai puțin dotați decît autorul acestuia. Printr-un progres încet, dar bine-asigurat este observat fiecare dintre pașii făcuți: succesul sau eșecul primului pas ne ajută să înțelegem mai bine cum să facem cel de-al doilea pas; și astfel, progresînd în înțelegerea noastră, înaintăm în deplină siguranță către scopul avut în vedere. Vedem astfel că părțile sistemului nu intră în conflict una cu cealaltă. Relele care pîndesc în cele mai promițătoare dintre realizările noastre sînt îndreptate pe măsură ce apar. Noi facem astfel încît fiecare dintre avantajele obținute să fie cît mai puțin sacrificat de dragul altuia. Noi compensăm, conciliem și balansăm[107]. Sîntem astfel capabili să unim într-un întreg armonios diferitele idiosincrazii și principii opuse care caracterizează mințile și acțiunile oamenilor. Rezultă de aici nu o perfecțiune a simplității, ci ceva cu mult superior, o perfecțiune a compoziției. Acolo unde interesele omenirii sînt avute în vedere pe durata mai multor generații, succesiunea însăși a generațiilor trebuie să aibă un cuvînt de spus în consiliile care vor afecta, în mod profund, interesele acestora. Dacă dreptatea cere acest lucru, atunci înfăptuirea lui necesită participarea mai multor minți decît poate oferi o singură generație. Deoarece s-au situat pe pozițiile unui asemenea punct de vedere asupra lucrurilor, cei mai buni legislatori au fost, deseori, mulțumiți cu așezarea guvernării pe

baza unui principiu sigur, solid și dominant; acel tip de putere activă și formatoare pe care unii dintre filozofi îl caracterizează ca avînd o natură plastică. Temeinic așezînd acest principiu, ei l-au lăsat apoi să acționeze în virtutea propriei lui naturi.

Acest mod de a acționa, urmînd un principiu conducător și în virtutea unei energii creatoare, reprezintă pentru mine criteriul înțelepciunii. Ceea ce reprezintă pentru politicienii voștri însemnele unui geniu întreprinzător și curajos nu sînt decît dovezi ale unei deplorabile incapacități. Prin graba lor intempestivă și prin sfidarea procesului naturii, ei se lasă orbește în seama oricărui plăsmuitor de proiecte, a oricărui aventurier, a oricărui alchimist sau practicant al științelor empirice. Ei nu își imaginează că s-ar putea cîștiga ceva de pe urma lucrurilor obișnuite: dieta nu ocupă nici un loc în terapia lor. Dar cel mai rău dintre toate lucrurile este acela că lipsa lor de încredere în metodele obișnuite de vindecare a maladiilor comune vine nu numai dintr-o incapacitate de a înțelege, dar, așa cum mă tem, din caracterul malign al dispozițiilor lor. Se spune că legislatorii voștri și-au cules opiniile despre toate profesiile, rangurile și demnitățile din declamațiile și bufoneriile satiricilor, care ei înșiși ar fi surprinși să constate că vederile lor sînt luate în litera lor. Aplecîndu-și urechea numai la ceea ce spun aceștia, conducătorii voștri consideră lucrurile numai din perspectiva viciilor și a defectelor care le apar sub toate culorile exagerării. Negreșit că așa este, deși poate părea paradoxal, dar, în general, cei care sînt, de regulă, angajați în identificarea și punerea pe tapet a defectelor ordinii în vigoare nu sînt calificați pentru munca de reformare. Aceasta deoarece mințile lor nu numai că nu sînt dotate cu modele, a ceea ce este bun și frumos, dar ele nu află nici o plăcere în contemplarea acestor lucruri. Urînd prea mult viciile, ei ajung să iubească prea puțin oamenii. Nu este, de aceea, de mirare că ei se dovedesc a fi incapabili și nedornici de a-i servi. Aceasta este cauza pentru care unii dintre mentorii voștri manifestă dispoziția înnăscută de a demonta totul în cele mai mărunte părți. În cadrul acestui joc crud, ei își manifestă în întregime activitatea lor *quadrumană*.[108] Cît privește restul, toate paradoxurile scriitorilor elocvenți, create prin simplul joc al imaginației lor și ca o punere la încercare a talentelor lor în vederea trezirii atenției și a provocării suprizei, sînt preluate de către acești domni nu în

spiritul în care acestea au fost create de autorii lor, ca mijloace de cultivare a gustului și de perfecționare a stilului, ci în calitate de fundamente serioase ale acțiunii lor de reglementare a celor mai importante probleme ale Statului. Cicero îl descrie pe Cato într-o tentă ridicolă, ca pe unul care acționează în cetate pe baza paradoxurilor folosite în școală pentru a antrena mințile învățăceilor în ale filozofiei stoice. Dacă acest lucru era adevărat despre Cato, atunci acești domni îl copiază în maniera unora care au trăit cam în aceeași perioadă – *pede nudo Catonem.*[109] Dl. Hume mi-a mărturisit că posedă de la Rousseau însuși secretul principiilor lui de compoziție. Acest observator penetrant, deși excentric, a înțeles că, pentru a mișca publicul și pentru a-i trezi interesul, este necesar miraculosul. Numai că miraculosul mitologiei păgîne și-a pierdut de mult efectul. Uriașii, magicienii, zînele și eroii de roman care i-au urmat au epuizat porția de credulitate proprie epocii lor. Tot ce i-a mai rămas în ziua de azi unui scriitor nu sînt decît speciile de miraculos care mai pot fi încă produse cu un efect tot atît de mare ca și celelalte, numai că obținut într-o manieră diferită. Este vorba de miraculosul din viață, încorporat în maniere, în caractere și în situațiile extraordinare, cel care dă naștere unor efecte frapante, noi și neașteptate, în politică și în morală. Cred că, dacă Rousseau ar mai fi trăit încă și ar fi fost într-unul din momentele sale de luciditate, el însuși ar fi fost șocat de frenezia creatoare a discipolilor săi, care nu sînt decît servili imitatori în paradoxurile pe care le produc, și care dovedesc chiar și în credulitatea lor prezența unei credințe oarbe.

Oamenii care întreprind lucruri importante, chiar dacă într-o manieră obișnuită, trebuie să ne ofere motive pentru a presupune că ei posedă această capacitate. Numai că, în ceea cel privește pe medicul Statului, care, nesatisfăcut de vindecarea relelor, încearcă să regenereze constituții, acesta trebuie să dovedească puteri cu adevărat ieșite din comun. Negreșit însă că însemnele unei inteligențe neobișnuite trebuie să se arate în proiectele celor care se îndepărtează de la practica obișnuită și care lucrează în absența unui model. S-a arătat oare așa ceva în proiectele Adunării? Voi examina (pe scurt în raport cu întinderea subiectului) ceea ce a făcut Adunarea cu privire, mai întîi, la alcătuirea puterii legislative; în cel de-al doilea rînd, cu privire la alcătuirea puterii execu-

tive; în cel de-al treilea, referitor la alcătuirea sistemului judiciar; în cel de-al patrulea rînd, cu privire la alcătuirea armatei, încheind cu o considerare asupra alcătuirii sistemului finanțelor. Scopul meu fiind acela de a vedea dacă se poate descoperi în vreuna dintre părțile acestor proiecte urmele acelui geniu politic, care ar putea să justifice aceste acțiuni îndrăznețe în superioritatea pe care ele și-o arogă în comparație cu restul omenirii.

Geniul lor trebuie să se fi arătat în toată strălucirea lui în concepția despre partea suverană și dominantă a noii republici – puterea legislativă. Aici este de așteptat ca ei să fi dovedit ceea ce pot. Pentru ansamblul proiectului propriu-zis și pentru motivele care îl fundamentează, trimit la dările de seamă ale ședinței Adunării din 29 septembrie 1789 și la textele care au modificat, ulterior, acest plan. Atît cît pot să văd limpede într-o problemă atît de încîlcită, sistemul continuă să rămînă, în mod considerabil, așa cum a fost conceput. Cele cîteva observații pe care le voi face se vor referi la spiritul sistemului, la tendința lui și la cît de adecvat este el pentru a servi ca bază instituirii unei republici populare (*popular commonwealth*); căci acesta este sistemul pe care ei pretind că l-au adoptat ca fiind cel mai potrivit pentru scopurile în virtutea cărora există fiecare Stat[110] și, în particular, acest fel de Stat popular. În același timp, intenționez să apreciez dacă acest sistem este consistent cu el însuși și cu principiile pe baza cărora a fost așezat.

Vechile instituții sînt judecate pe baza efectelor lor. Dacă poporul este fericit, unit, prosper și puternic, atunci restul este ușor de imaginat. Ajungem astfel la concluzia că este bun acel lucru din care decurg efecte bune. În cazul vechilor instituții s-au găsit diferite corective pentru a remedia abaterea lor de la teorie. Într-adevăr, ele sînt rezultatul diferitelor necesități și expediente de toate felurile. De cele mai multe ori, ele nu sînt construite pe baza nici unei teorii, teoriile fiind, mai curînd, cele care derivă din instituțiile astfel întemeiate. Situația în care acestea își ating cel mai bine scopul este aceea în care mijloacele nu par să fie în armonie perfectă cu ceea ce ne închipuim noi ca fiind planul originar. Mijloacele la care ne-a condus experiența se potrivesc mai bine pentru atingerea scopurilor politice decît cele ce au fost concepute în conformitate cu un proiect inițial. Aceste mijloace acționează, la rîndul lor, asupra alcătuirii inițiale a instituțiilor și,

de multe ori, îmbunătățesc structura însăși de la care par să se fi abătut. Cred că toate aceste lucruri pot fi ilustrate prin exemple interesante din istoria Constituției engleze. În cel mai rău caz, erorile și abaterile de calcul de orice fel sînt depistate și corectate astfel încît nava să nu se abată de la cursul ei. Așa stau lucrurile în cazul vechilor instituții. Dar într-un sistem nou și așezat numai pe baze teoretice este de așteptat ca fiecare parte a lui să fie perfect adecvată pentru a-și îndeplini funcția, îndeosebi acolo unde cei care au proiectat sistemul nu-și bat deloc capul cu aflarea unei modalități prin care noul edificiu să se poată armoniza, fie în privința zidurilor, fie în cea a temeliilor, cu cel vechi.

Constructorii francezi – îndepărtînd ca și cum ar fi fost gunoi tot ceea ce a exista înaintea lor și, ca și artizanii grădinilor lor, așezînd totul la același nivel –propun ca întreg ansamblul puterii legislative, atît la nivel local cît și la nivel general, să fie așezat pe trei baze distincte: una geometrică, una aritmetică și, cea din urmă, financiară. Pe prima dintre ele, ei o numesc baza teritorială, pe cea de-a doua, baza populației, iar pe cea de-a treia, baza contribuției. În vederea definirii bazei teritoriale, ei împart aria țării lor în optzeci și trei de părți sau pătrate regulate, de optsprezece pe optsprezece leghe. Aceste mari diviziuni sînt denumite *departamente*. La rîndul lor, acestea sînt subdivizate, urmînd aceeași metodă a împărțirii pe pătrate, în o mie șapte sute douăzeci de districte, numite comune. Acestea sînt, din nou, subdivizate, pe baza aceleiași metode, în districte și mai mici, numite *cantoane*, al căror număr se ridică, în total, la șase mii patru sute.

La prima vedere, nimic nu pare a fi de lăudat, dar nici de blamat în această bază geometrică a lor. Ea nu presupune nici un fel de talente legislative ieșite din comun. Pentru a întocmi un plan ca acesta nu e nevoie decît de un topograf care să-și folosească, cu precizie, lanțul și teodolitul. În vechile diviziuni ale țării, diferitele accidente produse în decursul timpului și mișcările de oscilație ale proprietății și ale suveranității au fost singurele care au stabilit granițele. Negreșit, aceste granițe nu au fost stabilite pe baza vreunui sistem fix. Ele prezentau anumite neajunsuri. Numai că erau neajunsuri pentru care întrebuințarea lor practică aflase remedii, în vreme ce obiceiul formase răbdarea de a le suporta ca atare. În cadrul acestei divizări a teritoriului în pătrate și a acestei organizări și semiorganizări făcute pe baza

sistemului lui Empedocle și a lui Buffon, și nu pe baza unui principiu politic este imposibil să nu apară nenumărate neajunsuri locale, cu care oamenii nu sînt obișnuiți. Pe acestea le voi trece însă cu vederea, deoarece ele necesită o bună cunoaștere a țării, pe care nu o am, pentru a le identifica.

Atunci cînd acești topografi aflați în slujba Statului au venit pentru a examina rezultatele muncii lor de măsurare, ei au constatat foarte curînd că, în politică, cel mai înșelător dintre toate lucrurile era o demonstrație geometrică. Ei au recurs atunci la o altă bază – sau mai degrabă la un alt punct de sprijin – pentru a susține edificiul care stătea să se prăbușească pe acea falsă temelie. A fost evident că fertilitatea solului, numărul oamenilor, bunăstarea lor și mărimea constribuției lor, sînt cele care au introdus variații foarte mari de la un pătrat la altul. Aceasta a dovedit că măsurarea este cel mai ridicol dintre toate standardele ce ar putea fi folosite pentru a măsura distribuirea puterii în cadrul statului și că, aplicată oamenilor, egalitatea geometrică este cea mai inegală dintre toate măsurile. Oricum, ei nu ar fi putut să renunțe la această bază. Numai că, divizînd reprezentarea lor politică și civilă în trei părți, ei au repartizat una dintre ele măsurării pe bază de pătrate, fără a se osteni să verifice, în practică sau prin calcul, dacă această proporție teritorială a reprezentării fusese corect atribuită, și nici dacă, în principiu, aceasta era, cu adevărat, a treia. Acordînd, totuși, geometriei această porțiune – o treime din dotarea ei – ca un omagiu, presupun, adus acestei științe sublime, ei au lăsat celelalte două baze, a populației și a contribuției, să-și dispute cele două treimi rămase.

Cînd s-a pus însă problema populației, ei nu au mai fost în stare să procedeze cu aceeași ușurință ca pe terenul geometriei. În acest caz, aritmetica le-a afectat metafizica juridică. Dacă ar fi fost să fie consecvenți principiilor lor metafizice, atunci procesul aritmetic ar fi fost, într-adevăr, simplu. Pentru aceștia, oamenii sînt, în mod strict, egali între ei, posedînd drepturi politice egale. În conformitate cu acest sistem, fiecare om dispune de un vot, desemnînd în mod direct reprezentantul său în cadrul corpului legislativ. „Dar încetișor, vă rog – pas cu pas, nu încă“.[111] Acest principiu metafizic, în fața căruia totul trebuie să cedeze – legea, obiceiul, înțelepciunea politică și rațiunea –, trebuie el însuși să

cedeze atunci cînd vine vorba de plăcerea lor. Trebuie să existe mai multe grade și mai multe etape pînă cînd reprezentantul să poată veni în contact cu cel care l-a ales. Căci, într-adevăr, așa cum vom vedea curînd, între aceste două persoane nu trebuie să existe nici un fel de contact direct. Mai întîi, alegătorii din canton, care formează ceea ce ei numesc *adunări primare,* trebuie să aibă o anumită *calificare.* Care anume, deci? O calificare pe baza drepturilor imprescriptibile ale omului? Da, dar o calificare minimă, căci nedreptatea noastră nu va fi foarte opresivă: pentru a fi alegător, nu va fi necesară decît o contribuție directă, avînd o valoare egală cu trei zile de muncă la prețul tarifelor practicate la nivel local. Într-adevăr, aceasta nu e prea mult, sînt de acord, dacă prin această singură condiție a calificării nu ați negat complet principiul vostru egalitar. În calitatea ei de condiție a calificării, ea poate fi lăsată deoparte, deoarece nu satisface deloc scopurile în vederea cărora sînt stabilite condițiile calificării. Iar dacă e să ne referim la ideile voastre, atunci ea îi exclude de la vot tocmai pe aceia care, dintre toți, au cel mai mult nevoie de egalitatea naturală pentru a se proteja și apăra. Mă refer la cei care nu au decît această egalitate naturală pentru a se proteja. Voi îi ordonați acestui om să își cumpere votul, despre care i-ați spus mai înainte că i-a fost conferit de către natură prin naștere și de care nici o autoritate de pe suprafața pămîntului nu îl poate deposeda. În ceea ce-l privește pe acela care nu posedă mijloacele pentru a-și cumpăra dreptul de a vota la prețul impus de voi, el se lovește, de la bun început, de o aristocrație tiranică, instituită de voi, cei care pretindeți că sînt dușmanii ei jurați.

Gradația nu se oprește însă aici. Aceste adunări primare ale cantonului aleg deputații pentru comune: cîte unul pentru două sute de locuitori calificați pentru a vota. Aici se situează primul intermediar între alegătorul primar și reprezentantul lui în corpul legislativ. Acesta fiind punctul în care o nouă barieră este instituită pentru a impune, asupra drepturilor omului, o nouă condiție: căci nimeni nu poate fi ales în comună dacă nu a plătit o sumă echivalentă cu valoare a zece zile de muncă. Și aceasta nu e totul: căci mai există încă un grad.[112] Desemnați de către alegătorii din cantoane, aleșii comunelor își desemnează la rîndul lor reprezentanții în departament. La rîndul lor, deputații departamentului îi aleg pe cei care îi vor reprezenta în Adunarea Națională. Aici

apare o a treia barieră care instituie o nouă calificare lipsită de sens. Fiecare dintre deputații pentru Adunarea Națională trebuie să plătească o contribuție directă, avînd valoarea unei mărci de argint. Despre toate aceste bariere și condiții care fixează capacitatea de alegător nu putem decît să gîndim același lucru: ele sînt incapabile să asigure independența, avînd puterea doar să distrugă drepturile omului.

În cadrul acestui proces, sistemul, care pretinde că este în întregime întemeiat, în elementele lui fundamentale, doar pe dreptul natural și pe reprezentarea populației, acordă proprietății o atenție considerabilă. În cadrul altor sisteme, acest lucru nu ar putea decît să fie prefect îndreptățit și rezonabil, dar, în cadrul sistemului lor, el este absolut inadmisibil.

Ajunși la cea de-a treia bază de apreciere, cea a *contribuției*, constatăm că ei au pierdut și mai mult din vedere drepturile omului. Această ultimă bază de reprezentare se sprijină, *în întregime,* pe proprietate. Este admis, în felul acesta, un principiu complet diferit de cel al egalității oamenilor și în întregime incompatibil cu acesta.Numai că, doar ce a fost admis, că acest principiu este (ca de obicei) subminat. De altfel – așa cum se va vedea din cele ce urmează – el nu este subminat pentru a adecva mai bine inegalitatea de bogății la condițiile naturii. Partea adițională din cea de-a treia clasă a reprezentării (clasă ce are în vedere, în exclusivitate, contribuțiile cele mai mari) nu este rezervată indivizilor ca atare, ci numai districtului. Este ușor de văzut, urmînd firul judecăților lor, cît de stînjeniți sînt de ideile lor contradictorii despre drepturile omului și privilegiile celor bogați. Comitetul constituțional al Adunării recunoaște de altfel că acestea sînt, în întregime, incompatibile. Așa cum ne spun ei: „Raportul, în ceea ce privește contribuțiile, este, fără îndoială, nul atunci cînd este vorba de balansarea drepturilor politice între diferiți indivizi, fără de care *egalitatea personală ar fi distrusă* și s-ar institui o *aristocrație a celor bogați*. Numai că acest inconvenient dispare în întregime atunci cînd raportul proporțional al contribuției este considerat numai la nivelul *marilor mase*, fiind astfel numai un raport între provincii. În acest caz, el servește numai pentru a forma o proporție reciprocă, echitabilă între orașe, fără a afecta, prin urmare, drepturile personale ale cetățenilor.“

Aici, principiul contribuției, considerat de la om al om, este respins ca fiind nul, ca distrugător al egalității și ca dăunător, deoarece duce la instituirea unei *aristocrații a celor bogați*. Cu toate acestea, el nu trebuie abandonat. Iar felul în care se poate scăpa de dificultate este acela de a stabili inegalitatea între departamente, meținînd o deplină egalitate între indivizi în interiorul fiecărui departament. Este demn de remarcat că această egalitate între indivizi a fost distrusă anterior, atunci cînd au fost stabilite, în interiorul departamentelor, condițiile care îi califică ca alegători. Se pare însă că nu contează prea mult faptul că egalitatea oamenilor, atît la nivelul maselor, cît și la nivel individual, poate fi distrusă. Importanța pe care o are un individ nu este aceeași în cadrul unei mase de oameni, reprezentată numai de cîțiva, ca în cazul uneia ce este reprezentată de o mulțime. Spuneți-i dar unui om care este gelos pe egalitatea lui că alegătorul care votează pentru trei deputați se bucură de aceeași libertate ca și cel care votează pentru zece!

Să considerăm acum lucrurile dintr-o altă perspectivă și să presupunem că principiul reprezentării pe baza contribuției este conform cu bogățiile posedate de fiecare individ, că el este un principiu bine conceput și un temei necesar pentru republica lor. Ei pornesc în cadrul celei de-a treia baze de la premisa că bogățiile trebuie să fie respectate și că, în conformitate cu dreptatea și experiența politică, cei avuți sînt îndreptățiți, într-un fel sau altul, să se bucure de o participare mai largă la administrarea treburilor publice. Se poate vedea acum modul în care Adunarea asigură preeminența și chiar securitatea celor bogați, conferind districtului în care ei locuiesc partea adițională de putere, care le este refuzată în calitatea lor de persoane. Admit, fără urmă de ezitare (lucru pe care ar trebui de altfel să îl institui ca principiu fundamental), că, în cadrul unei guvernări republicane, cu o bază democratică, este necesar ca celor bogați să le fie garantat un grad suplimentar de securitate în comparație cu cel necesar în cadrul monarhiilor. Ei sînt expuși invidiei și, prin aceasta, opresiunii. Pornind de la proiectul prezent al Adunării, este imposibil de prezis ce avantaj ar putea să decurgă pentru cei bogați din preferința aristocratică pe temeiul căreia este așezată reprezentarea inegală a departamentelor. Ea nu își face simțită prezența pentru cei bogați nici ca sprijin al demnității lor, și nici

ca garanție a averii lor. Acest lucru se datorează faptului că masa aristocratică este generată pe baza unor principii pur democratice și că prevalența ei în cadrul reprezentării generale nu se referă în nici un fel, neavînd de altfel nici o legătură, la persoanele a căror proprietate constituie criteriul pe baza căruia este stabilită această superioritate a masei celor bogați. Dacă cei care au conceput acest proiect au intenționat să îi favorizeze pe cei bogați ca urmare a contribuției lor mai mari, ei ar fi trebuit să acorde privilegiul fie individului bogat, fie unei anumite clase formate din oameni bogați (așa cum ne arată istoricii că ar fi procedat Servius Tullius în cadrul primei Constituții a Romei). Motivul ar fi acela că lupta dintre cei săraci și cei bogați nu este o luptă între departamente, ci una între oameni, o competiție care are loc nu între districte, ci între categorii sociale. O inversare a sistemului ar face ca proiectul să își servească mai bine scopul. În felul acesta, fiecare departament ar avea un număr egal de voturi, în vreme ce distribuirea voturilor în cadrul fiecăruia s-ar face în funcție de proprietate.

Să presupunem (lucru ușor de făcut) că, în cadrul unui district, un om contribuie tot la fel de mult cît o sută dintre vecinii lui. El nu posedă decît un singur vot contra tuturor acestora. Dacă acel district nu ar avea decît un singur reprezentant, atunci toți vecinii săi săraci ar avea cu o sută de voturi la unu mai mult decît el, pentru alegerea acelui reprezentant. Ceea ce nu este prea bine. Lucrurile trebuie să fie îndreptate în această privință. Dar cum? Districtul trebuie să aleagă, să spunem, în virtutea bogățiilor sale, zece membri în loc de unul. Altfel spus, omul nostru, ca urmare a plătirii unei contribuții foarte mari, va avea privilegiul de a fi învins la voturi de către cei săraci cu o sută de voturi la unu, pentru alegerea a zece reprezentanți, în loc să fie învins în aceeași proporție, pentru alegerea unuia singur. Într-adevăr, cel bogat, în loc să beneficieze de pe urma acestei creșteri a numărului celor aleși din districtul lui, va fi supus unei noi suferințe. Această creștere are ca rezultat nu numai instituirea a încă nouă persoane în calitatea de reprezentanți ai districtului, dar și a unui număr proporțional de candidați democratici, care vor conspira, vor pune la cale intrigi și vor linguși poporul, pe cheltuiala și în detrimentul celui bogat. În felul acesta, o mulțime de oameni de condiție inferioară ajung să fie promovați, obținînd un salariu de

optsprezece livre pe zi (pentru ei o sumă enormă), fără a mai socoti plăcerea de a locui la Paris și de a lua parte la guvernarea regatului. Cu cît ajung să fie mai numeroase obiectele ambiției și mai la îndemîna poporului, cu atît mai mult planează pericolele asupra celor bogați.

Iată cum se stabilesc raporturile dintre cei săraci și cei bogați în departamentele considerate aristocratice, dar care sînt, din punctul de vedere al relațiilor lor interne, tocmai opusul acestei calități. În privința relațiilor sale externe, adică a relațiilor cu alte departamente, nu pot să văd cum reprezentarea inegală, atribuită maselor pe baza averii, devine un mijloc de menținere a echilibrului și liniștii Statului. Căci, dacă unul dintre scopurile republicii voastre este acela de a-i feri pe cei săraci de puterea celor bogați – așa cum este, neîndoielnic, cazul în orice societate –, atunci cum se va putea ca cele mai sărace și mai puțin populate dintre aceste departamente să fie salvate de tirania celor mai bogate? Să fie oare prin dotarea celor mai sărace cu mijloace mai numeroase și mai sistematice de oprimare a celor mai bogate? Dar atunci cînd este vorba de balansarea reprezentării între copurile politice, este posibil ca interesele locale, rivalitățile și geloziile să-și facă simțită prezența tot atît de mult ca și în cazul indivizilor. După cum în acest caz, diferența de interese poate să conducă la încingerea conflictelor și a rivalităților, creînd o stare de spirit înrudită cu războiul.

Constat că aceste departamente aristocratice sînt alcătuite pe baza a ceea ce se cheamă principiul contribuției directe. Nu-mi pot imagina o unitate de măsură mai inegală decît aceasta. Contribuțiile indirecte, cele care rezultă din drepturile de consum, sînt, cu adevărat, o unitate de măsură mai bună. Ele permit cunoașterea și măsurarea averii prin mijloace mult mai naturale decît o face contribuția directă. Este, într-adevăr, dificil să se stabilească un standard care să indice ce preferință poate fi acordată departamentelor pe baza uneia sau a celeilalte dintre cele două contribuții sau a ambelor, deoarece se poate ca unele departamente să plătească mai mult dintr-una, sau din cealaltă, sau chiar din ambele contribuții, nu în virtutea unor cauze intrinseci, ci în virtutea relațiilor pe care ele le au cu alte departamente față de care dețin superioritatea, ca urmare a contribuției aparente pe care au plătit-o. Dacă departamentele ar fi corpuri

independente și suverane menite să alimenteze, fiecare la rîndul ei, o trezorerie federală comună, și dacă Trezoreria publică nu ar depinde (așa cum prea bine se întîmplă) de mulțimea de impozite care grevează asupra întregii țări, care îi afectează pe oameni individual, și nu ca grupuri, și care prin natura lor depășesc orice limite teritoriale, atunci am putea spune despre baza de contribuție că se sprijină pe departamente. Dar, într-o țară în care districtele sînt considerate ca părți ale unui sigur întreg, nimic nu este mai dificil de așezat pe baze echitable ca această reprezentare măsurată prin intermediul contribuției. Să luăm exemplul unor orașe mari ca Bordeaux și Paris: acestea par să plătească impozite foarte mari, aproape disproporționat de mari, în comparație cu alte locuri, greutatea lor în cadrul corpului politic fiind apreciată în consecință. Dar sînt aceste orașe adevărații contribuabili, din punctul de vedere al proporției avute în vedere? Nu. Deoarece cei care consumă mărfurile importate în Franța prin Bordeaux și care sînt risipiți pe tot cuprinsul Franței sînt cei care plătesc drepturile de import percepute în Bordeaux. O altă sursă de care Bordeaux dispune pentru a-și plăti impozitele ridicate este comerțul pe care îl face cu vinurile produse în Guyenne și Languedoc. Proprietarii de moșii care își cheltuiesc veniturile la Paris, și care contribuie astfel la măreția acestui oraș, sînt cei care sporesc averea Capitalei pe seama provinciilor din care provin aceste venituri. Argumente aproape similare ar putea fi aduse împotriva sistemului care determină reprezentarea pe baza contribuției *directe.* Aceasta se poate sprijini fie pe o avere reală, fie pe una închipuită. Numai că bogăția locală nu rezultă ea însăși din cauze locale; de aceea, ea nu trebuie, astfel, să fie sursa unor privilegii locale.

Este cu adevărat remarcabil că, în această reglementare fundamentală care stabilește modul de reprezentare a departamentelor pe baza contribuției directe, Adunarea nu a prevăzut și modul în care acea contribuție directă va fi fixată și repartizată. Se prea poate ca acest mod de a acționa să se explice prin preocuparea Adunării actuale de a asigura perpetuarea puterilor sale. Oricum ar fi, pînă cînd nu va rezolva această problemă ea va fi lipsită de o constituție sigură. Existența acesteia va depinde cel puțin de sistemul de taxare – după cum ea va varia cu fiecare modificare a acestui sistem. Apreciind însă după felul în care ea a conceput acest lucru, sistemul de taxare nu depinde de Constituție în același grad în care

depinde aceasta de el. De unde rezultă că acest lucru creează, în mod necesar, multă confuzie în circumscripțiile electorale, deoarece variațiile în condițiile de exercitare a votului vor genera, în fiecare canton sau comună – în cazul în care ar avea loc alegeri cu adevărat disputate –, un număr nesfîrșit de controverse interne.

Dacă vom compara cele trei baze, nu din perspectiva rațiunilor politice, ci din aceea a ideilor ce ghidează acțiunile Adunării, verificînd astfel cît de consistentă este Adunarea cu propriile ei principii, va fi imposibil să nu observăm că principiul pe care comitetul îl numește baza *populației* nu începe să acționeze din același punct ca și celelalte două principii, numite bazele *teritoriului* și ale *contribuției*, ambele posedînd o natură aristocratică. Rezultatul este că, în punctul în care toate trei ajung să acționeze împreună, se produce cea mai absurdă inegalitate produsă de acțiunea primului principiu asupra celorlalte două. Fiecare canton are o suprafață de patru leghe pătrate, populația estimată fiind, în medie, de patru mii de locuitori, ceea ce înseamnă șase sute optzeci de alegători în *adunarea primară;* numărul acestor alegători variază însă în funcție de populația fiecărui canton. La fiecare două sute de alegători, adunarea desemnează cîte un *deputat* în *comună*. O *comună* se compune din *nouă cantoane*.

Să luăm acum un *canton* în care se găsește un *oraș-port comercial* sau un *mare oraș manufacturier*. Putem presupune că populația acestui canton se ridică la patru mii de locuitori, dintre care două mii o sută nouăzeci și trei de alegători, care formează *trei adunări primare*, reprezentate la nivelul *comunei* prin *zece deputați*.

Să luăm acum, prin opoziție cu acest *singur* canton, alte *două* cantoane din cele opt rămase în cadrul aceleiași comune. Putem presupune că populația fiecărui canton se ridică la patru mii de locuitori, dintre care șase sute optzeci de alegători, ceea ce conduce la un total de opt mii de locuitori, dintre care o mie trei sute șaizeci de alegători. Aceștia vor forma numai *două adunări primare* și vor trimite numai *șase* deputați la nivelul *comunei*.

Atunci cînd va fi ca adunarea *comunei* să voteze pe *bază teritorială* – acesta fiind cel dintîi principiu căruia i s-a permis să acționeze în cadrul acelei adunări – *primul* dintre cele trei can-

toane, care ocupă *jumătate* din suprafața pe care o au *celelalte două* cantoane la un loc, va dispune de *zece* voci contra *șase* în alegerea celor *trei deputați* în adunarea departamentului, ce a fost constituit pe temeiul explicit al reprezentării teritoriale.

Această inegalitate, frapantă așa cum este, se va adînci și mai mult dacă presupunem, așa cum avem motive întemeiate să o facem, că numărul estimat al populației din *celelalte* cantoane ale *comunei* va fi mai mic decît media, într-o proporție egală cu cea prin care populația cantonului *principal* depășește această medie. Ajungem acum la *baza populației*, care este, de asemenea, unul dintre cele dintîi principii cărora li s-a permis să acționeze în cadrul adunării *comunei*. Să luăm, de asemenea, un *singur* canton, asemănător celui dinainte. Dacă ar fi ca totalul contribuțiilor directe plătite de un mare oraș comercial sau manufacturier să fie, în mod egal, divizate între locuitorii săi, atunci, potrivit aceleiași metode de calcul, partea plătită de fiecare individ va fi mai mare decît cea plătită de unul care locuiește la țară. Totalul plătit de cei de la oraș va fi mai mare decît totalul plătit de locuitorii cantoanelor rurale: putem, fără teama de a greși, să estimăm că el va fi cu o treime mai mare. Atunci, cei doisprezce mii șapte sute de locuitori, sau două mii o sută nouăzeci și trei de alegători ai cantonului, vor plăti tot la fel de mult ca și nouăsprezece mii cincizeci de locuitori, sau trei mii două sute optzeci și nouă de alegători din *alte cantoane*, ceea ce reprezintă aproximativ proporția estimată a locuitorilor și a alegătorilor din alte *cinci* cantoane. Acum, așa cum am spus mai înainte, cei două mii o sută nouăzeci și trei de alegători vor trimite numai *zece* deputați în adunare, iar cei trei mii două sute optzeci și nouă de alegători vor trimite *șaisprezece*. În felul acesta, pentru o contribuție egală la visteria comunei, va exista o diferență de șaisprezece contra zece voci în votarea deputaților care vor fi aleși în conformitate cu principiul reprezentării pe baza contribuției generale a întregii comune.

Prin același mod de a calcula vom constata că cincisprezece mii optsute șaptezeci și cinci de locuitori sau două mii șapte sute patruzeci și unu de alegători din alte cantoane, a căror contribuție la totalul comunei este mai mică cu o șesime, vor avea cu trei voci mai mult decît cei doisprezece mii șapte sute de locuitori, sau două mii o sută nouăzeci și trei de alegători ai unui singur canton.

Aceasta este neînchipuita și nedreapta inegalitate dintre circumscripții, care rezultă din această nemaiîntînlită repartizare a drepturilor de reprezentare pe baza teritoriului și a contribuției. Drepturile care se obțin astfel sînt, de fapt, negative, deoarece ele sînt invers proporționale cu întinderea teritoriului și cu partea de contribuție.

În această invenție a celor trei baze, indiferent de lumina în care ați dori să o judecați, nu văd o varietate de obiecte care să fie armonios îmbinate într-un întreg coerent, ci doar mai multe principii contradictorii care au fost, în mod forțat și de neîmpăcat, puse împreună și menținute ca atare de către filozofii voștri, aidoma unor fiare sălbatice închise într-o cușcă pentru a se zgîria și mușca una pe cealaltă, pînă la distrugerea totală.

Mă tem că am mers prea departe în prezentarea modului lor de a concepe formarea unei constituții. Ei pun la lucru multă metafizică, numai că nu din cea mai bună; multă geometrie, care nu este însă rectilinie; multă aritmetică, numai că regula lor de calculare a proporțiilor este falsă. Chiar și presupunînd că metafizica, geometria și artimetica lor ar fi pe cît de posibil exacte și că proiectele lor ar fi absolut consistente în toate părțile lor componente, rezultatul ar fi numai o ficțiune mai frumoasă și mai atrăgătoare. Este remarcabil faptul că, într-un plan de o asemenea anvergură, care are ca obiect organizarea vieții oamenilor, nu se face nici un fel de referință la lucrurile de natură morală sau politică, la nimic din ceea ce ar putea avea vreo legătură cu preocupările oamenilor, cu acțiunile lor, cu pasiunile lor, cu interesele lor. *Hominem non sapiunt.*[113]

Puteți vedea că unghiul din care consider această Constituție este numai unul electoral: cel al diferiților pași care conduc la Adunarea Națională. Nu intru în examinarea guvernării interne a departamentelor și a formării lor plecînd de la cantoane și comune. În conformitate cu proiectul lor inițial, toate aceste guvernări locale trebuiau să fie alcătuite, pe cît posibil, în același mod și pe baza acelorași principii ca și adunările elective. Fiecare dintre ele este un corp în întregime complet și suficient sieși.

Este imposibil să nu vedeți că există în acest proiect tendința directă și imediată de a scinda Franța într-o varietate de republici și de a face ca ele să fie în întregime independente una de cealaltă, în absența unor mijloace constituționale directe care să facă

posibilă coerența lor, legătura dintre ele sau subordonarea unora în raport cu altele, cu excepția doar a ceea ce poate fi derivat din acceptarea deciziilor luate de congresul ambasadorilor lor. Aceasta este, în realitate, Adunarea Națională și recunosc că există în lume astfel de guvernări, deși în forme infinit mai adecvate la circumstanțele locale și la deprinderile acelui popor. Numai că aceste asociații, pe care nu le putem numi corpuri politice, au fost, de regulă, rezultatul necesității și nu al unei alegeri. Și cred că Franța ne oferă astăzi primul exemplu al unei puteri formate dintr-un grup de cetățeni care, întrucît posedă autoritatea deplină de a face ceea ce vor cu țara lor, au ales să o fragmenteze într-un mod atît de barbar.

Nu se poate să nu observați că, sub egida unui spirit de distribuție geometrică și de organizare aritmetică, acești pretinși cetățeni tratează Franța ca pe o țară cucerită. Purtîndu-se ca niște cuceritori, ei imită modul de a acționa al celor mai neîmblînziți dintre barbari. Comportamentul acestor învingători barbari, care disprețuiesc poporul pe care l-au subjugat și căruia îi insultă simțirile, a fost întotdeauna, atît cît le-a stat în putere, acela de a nimici toate vestigiile unei țări vechi, în religia ei, în instituțiile ei politice, în legile ei, în moravurile ei. Ei au distrus toate limitele teritoriale, i-au adus pe toți la sapă de lemn, au scos la vînzare prin licitație toate proprietățile, i-au strivit pe prinți, pe nobili și pe pontifi, i-au făcut una cu pămîntul pe toți cei care au îndrăznit să-și ridice capul sau pe toți cei care i-ar fi putut uni sau alia, în numele vechilor valori, pe oamenii nefericiți și răzlețiți. Ei au eliberat Franța în același fel în care romanii, acei neprefăcuți prieteni ai drepturilor neamului omenesc, i-au eliberat pe greci, pe macedoneni și alte popoare. Ei au distrus, prin urmare, legăturile care sudau unitatea lor sub pretextul asigurării independenței fiecăreia dintre cetățile lor.

Atunci cînd membrii acestor noi corpuri locale ale cantoanelor, comunelor și departamentelor – diviziuni teritoriale în mod intenționat create pentru a produce confuzia generală – vor începe să acționeze, ei vor constata că, într-o mare măsură, sînt străini unul în raport cu celălalt. Îndeosebi în cantoanele rurale, alegătorii și aleșii vor fi deseori lipsiți de orice deprinderi civile și legături comune, în general de acea disciplină naturală care este sufletul unei adevărate republici. Magistrații și colectorii de

impozite nu mai sînt acum familiarizați cu districtele lor, episcopii nu-și mai cunosc diocezele și nici preoții nu mai sînt apropiați de parohiile lor. Aceste noi colonii ale drepturilor omului se aseamănă, într-o mare măsură, cu acel tip de colonii militare a căror existență în perioada de decădere a politicii romane a fost remarcată de Tacit. În vremurile unei politici mai bune și mai înțelepte, romanii (indiferent care a fost comportamentul lor față de alte popoare) au avut grijă ca elementele unei subordonări metodice și ale creării de noi instituții să coexiste; așezînd însăși disciplina militară pe temeiuri civice.[114] Dar atunci cînd toate principiile sănătoase de guvernare s-au prăbușit, romanii au ajuns să acționeze, ca și Adunarea voastră, pe baza egalității oamenilor și tot atît de necugetat și de dezinteresat în ceea ce privește acele lucruri care fac ca o republică să fie acceptabilă și durabilă. Numai că, în această privință, ca și în oricare alta, noua voastră guvernare este născută, formată și întreținută de toate tipurile de corupții care fac ca o republică să fie degenerată și lipsită de putere. Odrasla voastră vine pe lume cu toate simptomele morții; *facies hippocratica*[115] îi marchează deja fizionomia, prevestindu-i, în același timp, destinul.

Legislatorii care au pus bazele republicilor de altă dată au știut că sarcina lor era mult prea dificilă pentru a fi înfăptuită cu mijloacele oferite de metafizica unui student și de matematica unui accizar. Ei au avut de-a face cu oameni, și de aceea s-au simțit obligați să studieze natura umană[116]. Ei au avut de-a face cu cetățeni, și de aceea s-au simțit obligați să studieze efectele pe care le are viața în cetate asupra deprinderilor umane. Ei erau conștienți de faptul că acțiunea pe care această cea de-a doua natură o exercită asupra celei dintîi este menită să producă o nouă combinație. Apar, în felul acesta, diferențe notabile în rîndul oamenilor, în funcție de naștere, de educația lor, de profesie, de vîrsta lor, de rezidența urbană sau rurală, de diversele moduri de achiziționare și păstrare a proprietății și de natura însăși a acesteia – toate acestea avînd rolul de a-i diviza în tot atîtea specii diferite. Pe această bază, ei au crezut de cuviință să-i orînduiască pe acești cetățeni în clase și să-i așeze în acele poziții în stat pentru care deprinderile lor îi califică ca atare, și să le repartizeze acele privilegii care le-ar putea servi pentru a-și satisface propriile

nevoi, oferind astfel fiecărei categorii sociale forța necesară pentru a se proteja de conflictele pe care le provoacă diversitatea de interese care există, în mod necesar, în fiecare societate complexă. Legislatorul de altă dată s-ar fi simțit umilit de faptul că un fermier de rînd știe prea bine cum să-și orînduiască turma de oi, cai și boi și cum să tragă foloase de la fiecare în mod diferit, avînd îndeajuns bun-simț pentru a nu se pierde în abstracții, ajungînd să le considere pe toate ca fiind, în mod nediferențiat, animale pentru care nu e nevoie, de la caz la caz, de alt fel de hrană, de un alt mod de a le îngriji și de un mod diferit de a le pune la muncă. Numai că el, economistul de astăzi, cel care îi orînduiește și păstorește pe cei asemenea lui, transfigurîndu-se într-un metafizician care subtilizează totul, s-a hotărît să vadă în turmele lui doar o colecție de oameni abstracți. Acesta este motivul pentru care, pe bună dreptate, Montesquieu[117] a observat că modul de clasificare a cetățenilor, înfăptuit de marii legislatori ai Antichității, reflectă cea mai bună cunoaștere și cea mai desăvîrșită artă a acestora, întrecîndu-se astfel chiar pe ei înșiși. Acesta este aspectul în privința căruia legislatorii voștri moderni au oferit măsura absolută a modului lor negativ de a acționa, scufundîndu-se chiar mai adînc decît propria lor nimicnicie. În vreme ce primul fel de legislatori a ținut cont de diferențele dintre cetățeni, combinîndu-i într-un singur stat, legislatorii metafizicieni și alchimiști au procedat exact pe dos. Scopul lor a fost acela de a contopi diferitele categorii de cetățeni, atît de bine cît au putut, într-o singură masă omogenă, divizînd, mai apoi, acest amalgam într-un număr oarecare de republici lipsite de orice coeziune. Ei i-au redus pe oameni la condiția de jetoane, din simplul motiv de a-i putea număra mai ușor, în loc să-i vadă precum niște figuri a căror putere vine tocmai din locul pe care îl ocupă pe masa de joc. Ar fi fost cazul ca elementele propriei lor metafizici să-i fi instruit mai bine. Simpla lectură a tabelei lor de categorii ar fi trebuit să-i informeze că mai există și altceva în afară de *substanță* și *cantitate*. Ei ar fi trebuit să învețe din catehismul metafizicii lor că orice operație complexă de gîndire presupune opt diviziuni în plus[118], opt moduri la care ei nu s-au gîndit niciodată, cu toate că acestea fac, din toate cele zece, subiectul asupra căruia se poate exercita cel mai mult priceperea umană.

Departe de a se conforma bunului exemplu al unora dintre vechii legislatori republicani, care cu o precizie exactă s-au conformat situațiilor și dispozițiilor morale ale oamenilor, aceștia au nivelat și înghesuit, una peste cealaltă, toate categoriile sociale care erau de găsit, chiar și sub oblăduirea necioplită și primitivă a monarhiei – un mod de guvernare în cadrul căruia clasificarea cetățenilor nu este atît de importantă precum în cazul republicii. Este adevărat, totuși, că fiecare dintre aceste clasificări, dacă este adecvat orînduită, este un lucru bun în toate formele de guvernămînt. Fiecare dintre aceste clasificări ale cetățenilor formează o barieră puternică în calea exceselor despotismului, oferind, în același timp, mijloacele necesare pentru acțiunea și durabilitatea unei republici. Astfel încît, dacă se va întîmpla ca proiectul actualei republici să eșueze din pricina absenței unei astfel de clasificări a cetățenilor, atunci toate garanțiile la adresa unei libertăți moderate se vor prăbuși o dată cu acesta. Vor fi date la o parte și toate obstacolele indirecte care îmblînzesc despotismul, în așa fel încît, dacă va fi ca vreodată monarhia să cîștige din nou teren în Franța, sub această dinastie sau sub o alta, aceasta va exercita, probabil, puterea cea mai arbitrară care a apărut vreodată pe suprafața pămîntului – doar dacă nu se va întîmpla ca aceasta să fie temperată încă de la debutul său, prin voința consiliilor înțelepte și virtuoase ale prințului. Aceasta înseamnă să joci unul dintre cele mai lipsite de speranță jocuri.

Cei care fac și desfac totul astăzi în Franța, în modul atît de confuz care caracterizează acțiunile lor, merg pînă într-acolo încît să declare că acesta este unul dintre obiectivele lor și că speranța consolidării Constituției lor este hrănită de teama că acele rele care le-au însoțit înfăptuirea ar putea reveni. „Prin aceasta, spun ei, distrugerea ei va fi dificil de realizat de către autoritate, căci dezmembrarea ei ar atrage după sine completa dezorganizare a întregului stat.“ Ei presupun că, dacă va fi ca această autoritate să ajungă vreodată la același grad de putere precum cea dobîndită de ei, ea o va utiliza într-un mod mai moderat și mai circumspect, și în mod respectuos se va teme să dezorganizeze statul în același fel lipsit de scrupule în care au procedat ei. Ei așteaptă de la virtuțile revenitului despotism garanțiile și siguranța de care se va bucura progenitura viciilor lor populare.

Îmi doresc ca dumneavoastră, domnule, și ceilalți cititori ai mei să faceți o lectură atentă a cărții domnului de Calonne asupra acestui subiect. Ea este, într-adevăr, nu numai o lucrare elocventă, dar și o realizare edificatoare și instructivă. Mă voi limita la ceea ce el spune despre constituția unui nou stat și despre natura venitului său. Cît privește disputele acestui ministru cu rivalii săi, nu doresc să mă pronunț asupra lor. Tot la fel de puțin intenționez să mă aventurez în a mă pronunța asupra mijloacelor de care el se servește, atît din punct de vedere financiar, cît și politic, pentru a-și scoate țara din deplorabila situație actuală de servitute, anarhie, faliment și sărăcie în care aceasta se află. Nu pot să speculez asupra acestui subiect cu atîta simțire (*sanguinely*) precum o face el. El este francez, iar obligațiile sale îl fac să fie mai aproape de aceste probleme, pentru care posedă și mijloace, mai bune decît ale mele, de a le judeca. Îmi doresc ca angajamentul formal la care el se referă și care a fost făcut de unul dintre principalii conducători ai Adunării, referitor la intenția proiectului lor, nu doar de a face ca Franța să treacă de la monarhie la republică, dar și de la republică la confederație, să fie cu atenție studiat. El sporește forța observațiilor mele, iar cartea domnului de Calonne vine, cu adevărat, să îndrepte scăpările mele cu argumente noi și frapante asupra celor mai multe dintre subiectele acestei scrisori.

Această hotărîre de a-și diviza țara în republici separate este aceea care i-a condus în cele mai multe dintre dificultățile și contradicțiile în care se află. În absența acestei hotărîri, toate aceste probleme legate de o egalitate cît mai precisă, toate aceste balanțe care oscilează între drepturile individuale, populație și contribuție ar fi fost cu totul inutile. Reprezentarea, deși derivată din părți, ar fi fost o datorie care ar fi antrenat, în mod egal, toate părțile întregului. Fiecare deputat din Adunare ar fi fost reprezentantul întregii Franțe și al tuturor categoriilor ei, al celor mulți și al celor puțini, al celor săraci și al celor bogați, al districtelor mari și al celor mici. Toate aceste districte ar fi fost ele însele subordonate unei autorități neclintite, care ar fi existat independent de ele – o autoritate în care s-ar fi originat și către care ar fi indicat atît reprezentarea, cît și tot ceea ce ține de ea. Această guvernare de neclintit, de neschimbat și fundamentală ar fi putut

să facă și a făcut ca teritoriul să fie, cu adevărat și în mod propriu-zis, un întreg. În cazul nostru, atunci cînd ne alegem reprezentanții poporului îi trimitem unui consiliu, în care fiecare dintre ei, luat individual, este un supus și ascultă de o guvernare care este desăvîrșită în ansamblul funcțiilor pe care le îndeplinește. În cazul vostru, adunarea electivă este singura care este suverană în mod absolut, fiecare membru al ei fiind o parte integrantă a acestei unice suveranități. În ceea ce ne privește, lucrurile stau cu totul altfel. La noi, cei ce reprezintă poporul nu au, în absența legăturilor cu celelalte părți, nici puterea de a acționa și nici măcar pe aceea de a exista. Punctul de referință al diferiților membri și al diferitelor districte care alcătuiesc reprezentarea noastră este guvernarea. Ea formează centrul unității noastre. În această guvernare care reflectă tendința comună, fiecare reprezentant este un împuternicit (*trustee*) comun pentru *întreg ansamblul*, și nu doar pentru fiecare dintre părțile sale.[119] La fel stau lucrurile și pentru cealaltă ramură a consiliului nostru public, mă refer la Camera Lorzilor. Aici, regele și lorzii sînt, atît individual, cît și împreună, garanți ai egalității fiecărui district, ai fiecărei provincii, ai fiecărui oraș. Cînd s-a întîmplat să auziți că în Marea Britanie există vreo provincie care să sufere din cauza inegalității reprezentării sale, sau vreun district care să nu fie reprezentat deloc? La noi, nu numai monarhia și nobilimea, dar chiat și spiritul Camerei Comuneloreste cel care asigură egalitatea de care depinde unitatea noastră. Inegalitatea însăși a reprezentării, la adresa căreia se aud plîngeri atît de nesăbuite, este, poate, adevărata cauză care ne împiedică să gîndim și să acționăm ca membri ai unui singur district. Cornwall alege tot atît de mulți membri în Parlament, ca și Scoția. Dar se are mai mult grijă de Cornwall decît de Scoția? Numai cîțiva își frămîntă mințile, și aceia sunt membri ai unora dintre acele cluburi frivole, cu vreuna dintre cele trei baze ale voastre. În vreme ce, mulți dintre cei care doresc o schimbare care să se producă pe temeiuri credibile fac acest lucru în numele unor idei diferite.

Noua voastră Constituție este, în principiul ei, exact opusul Constituției noastre. Mă uimește de aceea faptul că există unele persoane care au visat că ar putea propune ca exemplu pentru Anglia unele dintre lucrurile pe care le-ați făcut. La voi nu există decît o foarte mică legătură, aproape inexistentă, între ultimul

reprezentant și primul alegător. Cel care este ales ca membru al Adunării Naționale nu este nici desemnat de către popor, și nici responsabil față de acesta. Alegerea lui este precedată de trei etape electorale: între el și adunarea primară se interpun două grade de magistratură, astfel încît el devine, așa cum am spus, un ambasador al unui stat, și nu reprezentantul poporului în cadrul unui stat. Prin aceasta, întregul spirit al alegerii este modificat și nici unul dintre corectivele pe care le-au născocit negustorii voștri de Constituție nu poate face ca acest spirit să fie altul decît cel care este de fapt. Simpla încercare de a face acest lucru va introduce, în mod inevitabil, o confuzie și mai teribilă, dacă acest lucru e posibil, decît cea prezentă. Singurul mod de a crea o legătură între alegătorul inițial și reprezentant este prin ocolul care îi permite candidatului să se adreseze, în primul rînd, alegătorilor inițiali, astfel încît aceștia să poată determina, prin autoritatea instrucțiunilor lor (și poate chiar prin ceva mai mult), cele două corpuri electorale superioare să facă o alegere care să vină în prelungirea dorințelor lor. Numai că acest lucru ar submina, în mod evident, întregul lor proiect. S-ar recădea astfel în tumultul și confuzia alegerilor populare, pe care ei și-au propus să le evite tocmai prin aceste alegeri treptate. Ar însemna, de asemenea, ca întreaga soartă a statului să fie amenințată prin aducerea în fruntea lui a celor care știu cel mai puțin despre el și cărora le pasă cel mai puțin de el. Aceasta este o dilemă eternă în care ei sînt prinși ca urmare a principiilor vicioase, slabe și contradictorii pe care le-au ales. Pînă cînd poporul nu va distruge și nu va aduce la același numitor aceste gradații, este clar că el nu alege de fel, în mod efectiv, Adunarea. În fapt, poporul alege tot atît de puțin în aparență ca și în realitate.

Care este scopul pe care îl urmărim cu toții prin alegeri? Pentru a atinge adevăratele scopuri ale unei alegeri, se cere, mai întîi, să posedați mijloacele prin care să puteți cunoaște gradul de calificare al oamenilor voștri. În cel de-al doilea rînd, trebuie ca voi să puteți exercita un anume control asupra acestora fie prin recunoașterea de către aceștia a obligațiilor lor față de cei care i-au ales, fie prin simplul fapt că ei depind de alegători. Care să fie scopul pentru care acești alegători inițiali sînt fie onorați, fie mai degrabă batjocoriți prin faptul că li se acordă dreptul de a alege? Ei nu vor putea să știe niciodată nimic despre calitățile

celui care se va afla în slujba lor, după cum acesta nu are nici un fel de obligație față de ei. Dintre toate puterile care nu pot să fie delegate de către cei care posedă capacitatea reală de a judeca, cea care poate fi delegată cel mai puțin este cea referitoare la *alegerea personală*. Corpul alegătorilor inițiali nu poate să-i ceară niciodată socoteală reprezentantului său în Adunarea Națională pentru comportamentul lui, în cazul în care se întîmplă ca acesta să comită vreun abuz: el este mult prea departe în lanțul reprezentării. Dacă înspre sfîrșitul mandatului său de doi ani el abuzează de încrederea care i-a fost acordată, acest lucru nu este menit să îl nelinișteasca deloc cu privire la următorii doi ani. Potrivit noii Constituții franceze, atît cei mai buni și mai înțelepți dintre reprezentanți, cît și cei mai răi merg deopotrivă în acest *Limbus Patrum*.[120] Ei sînt tratați aidoma unor nave a căror carenă este mult prea avariată și, de aceea, trebuie să fie andocate pentru a putea fi reparate. Oricine a servit într-o adunare nu mai poate fi ales în următorii doi ani. În chiar momentul în care acești magistrați au ajuns să înceapă a-și deprinde slujba, ei sînt, ca și micii coșari care cresc prea repede, imediat descalificați de la exercitarea acesteia. Caracterul ce pare menit tuturor viitorilor voștri guvernanți va fi unul format în mod superficial, schimbător și avid de noutate, unul care se va sprijini pe o memorie scurtă, discontinuă, comodă și fragmentată. Constituția voastră exprimă prea multă gelozie pentru a putea să fie rațională. Violarea încrederii de către reprezentant este atît de importantă pentru voi, la nivel principial, încît ajungeți să pierdeți aproape cu totul din vedere capcitatea acestuia de a-și îndeplini madantul.

Șederea în acest purgatoriu îi prinde bine unui reprezentant lipsit de credință, care se poate să fie un agent electoral bun în aceeași măsură în care a fost un conducător prost. În decursul celor doi ani de așteptare, el se poate dedica în voie intrigilor, astfel încît să cîștige un ascendent asupra celor mai înțelepți și mai virtuoși. Cum, la urma urmei, Constituția voastră face din alegători personaje la fel de trecătoare ca și aleșii lor, care există numai în vederea alegerii, se prea poate ca în momentul în care reprezentantul lipsit de credință solicită un nou mandat, el să aibă de a face cu alte persoane decît cele care l-au ales și față de care el nu are deci nici o responsabilitate. A-i trage la răspundere pe alegătorii secundari ai *comunei* ar fi ridicol, impracticabil și

nedrept. Se prea poate ca ei înșiși să se fi înșelat în alegerea pe care au făcut-o, la fel ca și cel de-al treilea grup de alegători, cei ai *departamentului*. Alegerile voastre electorale nu includ responsabilitatea.

Neaflînd nici un principiu care să asigure coerența tuturor noilor republici ale Franței, nici în natura, și nici în Constituția lor, am încercat să determin care anume sînt elementele de o natură externă pe care le-au folosit legislatorii pentru a consolida uniunea acestor republici. Nu mă interesează confederațiile lor, *spectacolele* lor, sărbătorile lor civice și entuziasmul lor. Acestea nu sînt decît simple șmecherii ale meseriei lor. Cred însă că încercînd să ajung la principiile care au stat la baza acțiunilor lor, luînd ca bază de pornire tocmai aceste acțiuni, pot să disting mijloacele prin care ei își propun să mențină aceste republici împreună. Primul mijloc este cel al confiscării și al cursului forțat al banilor de hîrtie care îi este anexat. Cel de-al doilea este cel al puterii supreme a orașului Paris. Cel de-al treilea mijloc este cel al armatei generale a statului. Despre acesta din urmă voi păstra ceea ce am de spus pînă în clipa în care voi ajunge să abordez armata ca element de sine stătător.

Cît privește punerea la lucru a primului dintre aceste mijloace (confiscarea și banii de hîrtie) ca principiu al uniunii diferitelor republici, trebuie să recunosc că cele două cauze, care depind una de cealaltă, pot acționa pentru o vreme ca un liant, dacă nu se întîmplă ca nebunia și nesăbuința de care ei dau dovadă în administrarea și armonizarea părților nu va produce, chiar de la bun început, rezultatul contrar, cel al respingerii reciproce a acestora. Chiar și creditînd acest plan cu o oarecare coerență și durată am impresia că dacă, după o vreme, valoarea bunurilor confiscate se va dovedi a fi insuficientă pentru a sprijini banii de hîrtie (așa cum sînt moralmente sigur că se va întîmpla), atunci, în loc să unească, acest plan va spori în mod infinit disoluția, separarea și confuzia acestor republici confederate, atît în relația uneia cu cealaltă, cît și în ceea ce privește stabilitatea internă a diferitelor părți. Numai că, în măsura în care confiscarea va reuși să devalorizeze banii de hîrtie, liantul se va spulbera odată cu circulația. Între timp, forța de liant va deveni foarte slabă,

crescînd sau reducîndu-se cu fiecare variație în creditul acordat acestei hîrtii.

Un singur lucru este sigur în acest plan. El pare să fie numai un efect colateral, dar care, nu mă îndoiesc, reprezintă intenția expresă a celor care pun în mișcare această acțiune. Este vorba de crearea unei *oligarhii* în cadrul fiecărei republici. Circulația unor simple hîrtii a căror valoare nu este acoperită de bani reali în forma depozitului sau a unor plăți ce urmează să fie încasate, a căror valoare se ridică deja la patruzeci și patru de milioane de livre englezești, și această monedă care a înlocuit prin forță vechile etaloane monetare ale regatului, devenind astfel substanța venitului său și mijlocul prin care se produc toate tranzacțiile comerciale și civile nu poate decît să pună în mîinile celor care administrează și răspund de această circulație tot ce a mai rămas din putere, autoritate și influență, în oricare dintre formele pe care acestea le mai pot lua.

Influența băncii se face simțită în Anglia, în pofida faptului că ea este doar centrul unor acțiuni ce exprimă voința indivizilor. Cel care nu vede forța celor care administrează interesul financiar – care acoperă o arie atît de mare și care depinde prin natura lui, mai mult decît alte interese, de cei care îl manipulează – nu știe nimic despre influența banilor asupra omenirii. Numai că aici nu este vorba doar despre interesul financiar. Mai există, în cadrul sistemului un element care este, în mod indisolubil legat de administrarea banilor. El este format din mijloacele de a extrage, după bunul plac, bucăți din pămînturile confiscate pentru a le pune în vînzare și de a perpetua astfel un proces de continuă transformare a hîrtiei în pămînt, și a pămîntului în hîrtie. Cînd parcurgem acest proces pînă acolo unde ne conduc efectele sale, ne putem face o idee despre intensitatea forței cu care trebuie ca el să opereze. Prin intermediul acestor mijloace, spiritul tranzacțiilor și al speculațiilor financiare penetrează însăși masa pămîntului și se contopește cu acesta. Prin acest gen de operație, acea specie de proprietate se volatilizează. Ea ajunge să fie purtătoarea unei activități nenaturale și monstruoase. Vedem astfel cum, pe de o parte, o bună parte a acestei hîrtii ce ține loc de monedă și, pe de altă parte, o zecime, poate, din totalul pămînturilor Franței ajung să fie deținute de diferiții agenți ai sistemului, principali sau subordonați, parizieni sau provinciali. În felul acesta, proprietatea

funciară ajunge să fie afectată de cel mai mare și mai dăunător dintre relele care însoțesc circulația banilor de hîrtie, cel al instabilității valorii ei. Legislatorii voștri au făcut pentru pămînturile Franței exact opusul a ceea ce iubitul Latonei a făcut, odată, pentru insula plutitoare a Delos-ului: le-au lăsat să plutească în voia bătăii vîntului, precum rămășițele unui vas care a naufragiat, *oras et littora circum.*[121]

Toți acești noi profitori, aventurieri lipsiți, prin natura lor, de orice deprinderi încetățenite și preferințe pentru un loc anume, vor începe să speculeze din nou, în clipa în care fluctuațiile pieței banilor de hîrtie, a monedei reale sau a pămîntului se vor dovedi a fi profitabile pentru ei. În pofida faptului că un sfînt episcop[122] crede că agricultura va trage mari foloase de pe urma cămătarilor „luminați" care vor cumpăra bunurile confiscate ale Bisericii, eu care, chiar dacă nu sînt un bun fermier, sînt măcar unul bătrîn, îmi voi permite să-i spun, cu respect, acestui episcop uns de curînd, că agricultura nu se poate face după îndrumările cametei. Iar dacă ar fi să înțelegem sensul cuvîntului „luminat" după noile dicționare, așa cum este întotdeauna cazul în noile voastre școli, atunci nu pot înțelege cum, dacă un om nu crede în Dumnezeu, poate fi mai priceput în cultivarea pămîntului, fără a avea nevoie pentru aceasta de prea multă știință sau tragere de inimă. „*Diis imortalibus sero*"[123], a spus un roman din vechime în timp ce ținea plugul de unul dintre coarnele sale, în vreme ce moartea îl înșfăcase pe celălalt. Un bătrîn țăran cu experiență valorează mai mult decît toți directorii celor două academii și directorii de la *Caisse d'Escompte*[124] pe care i-ați reunit într-o comisie. Am obținut, dintr-o scurtă conversație pe care am avut-o cu un călugăr al ordinului de la Chartreuse, mai multă informație despre o ramură interesantă și curioasă a agriculturii decît mi-au putut oferi conversațiile pe care le-am avut cu toți directorii de bancă. În ciuda acestui lucru nu trebuie să ne temem că traficanții de bani își vor băga vreodată nasul în economia rurală. Ei sînt cu mult deasupra acestui gen de activitate. S-ar putea ca, la început, plăsmuirile lor delicate și sensibile să fie captivate de deliciile inocente și gratuite ale vieții pastorale; dar, în scurt timp, ei vor constata că agricultura este o activitate mult prea istovitoare și prea puțin profitabilă în comparație cu cea la care au renunțat. După ce vor fi făcut panegiricul agriculturii, ei îi vor întoarce spatele precum marele lor

înaintaș și model. – Se prea poate ca ei să înceapă, ca și Alfius, prin a cînta *Beatus ille*[125] – dar care va fi finalul?

Haec ubi locutus foenerator Alphius
Jam jam futurus rusticus
Omnem relegit idibus pecuniam
Quaerit calendis ponere.[126]

Ei vor cultiva *caisse d'Eglise*[127], sub auspiciile sacre ale acestui prelat, cu un profit mult mai mare decît le-ar aduce podgoriile și cîmpurile de grîne ale Bisericii. Ei își vor pune la lucru talentele, în conformitate cu deprinderile și interesele lor. Ei nu vor ține urma plugului de vreme ce pot prezida trezorerii și guverna provincii.

Legislatorii voștri, care inovează pretutindeni, sînt cei dintîi care au întemeiat un stat pe risc și speculație și care au făcut din acest spirit însăși respirația lui vitală. Marele obiect al politicii lor este acela de a metamorfoza Franța dintr-un mare regat într-o mare masă de joc; de a-i transforma locuitorii într-o națiune de cartofori; de a face ca speculația să îmbrățișeze viața în întregul ei, afectînd toate interesele acesteia; și de a abate întreg ansamblul speranțelor și temerilor poporului de la făgașul lor normal înspre cel al impulsurilor, pasiunilor și superstițiilor caracteristice celor care trăiesc după cum vine norocul. Ei își trîmbițează cu putere opinia conform căreia prezentul lor sistem, cel al unei republici, nu e cu putință să existe în absența acestui gen de fonduri publice obținute prin speculații (*gaming fund*). Pentru ei, firul însuși al vieții acestui sistem se toarce din materia acestor jocuri de noroc. Vechile speculații bursiere asupra fondurilor erau, cu siguranță, suficient de dăunătoare; dar ele îi afectau numai pe indivizi. Chiar și acolo unde au avut cea mai mare arie de răspîndire, în Mississippi și în Marea Sudului, ele i-au afectat numai pe cîțiva. Și chiar și atunci cînd ele se răspîndesc mai departe, la fel ca și loteriile, spiritul lor acționează numai asupra unui singur obiect. Numai că, atunci cînd legea, care interzice în multe situații jocurile și care nu le încurajează niciodată, este ea însăși coruptă pînă într-acolo încît natura și principiile ei ajung să fie negate și oamenii ajung să fie obligați, în mod expres, să se așeze la această masă de joc distructivă, atunci spiritul și simbolurile jocului de

noroc sînt importate în cele mai mărunte preocupări ale vieții. În felul acesta, împingîndu-i pe toți, în toate aspectele vieții lor, să ia parte la aceste jocuri de noroc, o epidemie, mai teribilă decît oricare din cele apărute în lume, cuprinde Franța în aburii ei maladivi. La voi, nimeni nu poate nici să-și cîștige nici să-și cumpere o cină fără a specula. Ceea ce el primește la începutul zilei nu va mai avea aceeași valoare la sfîrșitul ei. Ceea ce el este forțat să primească ca plată pentru ceea ce alții îi datorau de mai demult nu va mai avea aceași valoare atunci cînd el însuși va achita o datorie pe care a contractat-o față de alții, și nici atunci cînd, pentru a evita contractarea unei datorii, el va plăti cu banii pe masă. Într-un asemenea sistem, industria se va risipi în aer, iar economia va dispărea din țară. Prevederea va înceta să mai existe. Cine va mai munci fără să știe suma de bani cu care va fi plătit? Cine va mai studia pentru a spori ceea ce nimeni nu poate estima? Cine va mai acumula, în absența unei certitudini în ceea ce privește valoare a ceea ce economisește? Dacă dăm la o parte foloasele pe care le poate avea în jocurile de noroc, atunci acumularea banilor voștri de hîrtie va dovedi nu prevedere, ci instinctul orb al unei stăncuțe.

Partea cu adevărat tristă a acestei acțiuni ce urmărește să creeze o națiune de cartofori este următoarea: deși sînt forțați să joace cu toții, numai cîțiva pot înțelege jocul, și încă și mai puțini au ocazia de a trage vreun folos de pe urma acestei cunoașteri. Cei mulți sînt fraieriți de către cei cîțiva care se află la cîrma acestei mașinării de speculații. Efectul pe care acest lucru îl are asupra celor de la țară este vizibil. Locuitorii de la oraș își pot face calculele de la o zi la alta, nu și cei de la țară. Atunci cînd țăranul își aduce grînele la piață, funcționarul de la oraș îl obligă să primească un preț mediu. Dar atunci cînd țăranul nostru merge la prăvălie cu banii lui, el constată, numai traversînd strada, că valoarea acestora a scăzut cu șapte la sută. El nu va mai recurge din nou la această piață. Cei de la oraș se vor înfuria. Ei îi vor forța pe cei de la țară să vină cu grînele lor la oraș. Aceștia vor începe să se împotrivească, și astfel asasinatele de la Paris și St. Denis vor reveni pretutindeni în Franța.

Care este atunci semnificația avantajului iluzoriu acordat celor de la țară, cărora le rezervați, în teoria voastră a reprezentării, un rol mai mare decît cel care le revine în mod normal, în

realitate? Unde ați plasat puterea veritabilă asupra circulației banilor și asupra pieței pămîntului? Unde ați plasat mijloacele prin care valoarea fiecărui patrimoniu poate să crească sau să scadă? Cei ale căror operațiuni pot să scadă sau să sporească posesiunile fiecărui om din Franța cu zece la sută trebuie să fie stăpînii fiecărui om din Franța. Totalitatea puterii cucerite prin această revoluție se va înrădăcina în orașe, printre burghezi (*burghers*) și printre oamenii finanțelor care îi conduc. Micii proprietari rurali, *yeomen*-ii, și țăranii nu posedă, nici unii, și nici ceilalți, obiceiurile, înclinațiile sau experiența care le-ar putea permite să joace un rol cît de cît în cadrul acestei unice surse de putere și influență care mai există acum în Franța. Gruparea și organizarea oamenilor de la țară sînt aproape imposibile din perspectiva naturii înseși a vieții la țară, a naturii înseși a proprietății funciare, a îndeletnicirilor și plăcerilor care le însoțesc; numai că acestea sînt singurele mijloace care fac posibilă dobîndirea și exercitarea influenței. Vă puteți pune în joc întreaga îndemînare și sîrguință pentru a-i grupa. Ceea ce se va întîmpla este că ei vor sfîrși întotdeauna prin a reveni la individualitatea lor. Nici unul dintre elementele încorporării nu poate fi aproape deloc aplicat printre ei. Speranța, teama, panica, gelozia, istoria efemeră care, atingîndu-și scopul, nu durează mai mult de o zi, toate aceste lucruri ce reprezintă hățurile și pintenii prin care conducătorii țin în frîu și îndeamnă la galop mințile celor care îi urmează nu sînt deloc ușor de pus la lucru, aproape imposibil, printre cei risipiți. Aceștia se adună, se înarmează, acționează cu cea mai mare greutate și cu costurile cele mai mari. Eforturile lor, dacă ar putea fi vreodată inițiate, nu pot fi menținute. Ei nu pot să acționeze în mod sistematic. Încercarea nobililor de țară de a-și exercita influența numai prin intermediul venitului obținut din proprietatea lor nu suportă comparație atunci cînd vine vorba de influența pe care o pot exercita cei care pot dispune de un venit de zece ori mai mare din ceea ce scot la vînzare, și care le pot ruina primilor valoarea proprietății prin scoaterea pe piață a bunurilor pe care le-au jefuit. Dacă proprietarul funciar vrea să-și ipotecheze pămîntul, aceasta duce la scăderea valorii pămîntului sau și la creșterea valorii prețului lui (*assignats*)[128]. El sporește astfel puterea dușmanului său prin aceleași mijloace pe care le angajează pentru a lupta împotriva lui. În felul acesta,

nobilul de țară, militarul, marinarul și omul cu idei și deprinderi liberale care nu este legat de nici o profesie vor fi tot atît de mult excluși de la guvernarea țării lor, pe cît vor fi de proscriși din punct de vedere legislativ. Este evident că, în orașe, toate aspectele care conspiră împotriva nobilului de țară lucrează în avantajul celui care manipulează banii și al administratorului financiar. În orașe, gruparea și asocierea oamenilor este ceva natural. Obiceiurile burghezilor (*burghers*), îndeletnicirile lor, distracțiile lor, afacerile lor, chiar și lenea lor îi aduc, neîntrerupt, în contact unul cu celălalt. Virtuțile și viciile lor sînt sociabile. Ei sînt mereu în garnizoană. Astfel încît ei ajung întotdeauna încorporați și pe jumătate disciplinați în mîinile celor urmăresc să-i formeze pentru acțiunea civilă sau militară.

Toate aceste considerații nu au mai lăsat nici o urmă de îndoială în mintea mea: dacă acest monstru de Constituție va mai putea să existe, Franța va fi în întregime condusă de agitatorii din cadrul corporațiilor, de societăți formate în orașe de către directorii de bănci (*assignats*), de curatori însărcinați cu vînzarea pămînturilor Bisericii, de procurori, de agenți, de bancheri și speculanți, de aventurieri, care alcătuiesc cu toții o oligarhie josnică, întemeiată pe distrugerea Coroanei, a Bisericii, a nobilimii și a poporului. Aici sfîrșesc toate visurile și viziunile înșelătoare despre egalitate și drepturile omului. Dispar cu toții în „*mlaștinile serboniene*[129]" ale acestei oligarhii mîrșave: sînt absorbiți, înghițiți și pierduți pentru totdeauna.

Deși de nevăzut pentru ochii minții umane, s-ar putea crede că Franța a atras, prin nu știu ce crime îngrozitoare, mînia cerului asupra ei, care a crezut de cuviință să o pedepsească prin aducerea ei sub o dominație ticăloasă și umilitoare, în care nu e de aflat nici un fel de alinare sau compensație, nici măcar în falsele splendori care, înconjurînd încă alte tiranii, împiedică omenirea să se simtă dezonorată, chiar și atunci cînd este oprimată. Trebuie să mărturisesc că mă simt încercat de regrete amestecate cu ceva indignare văzînd comportamentul cîtorva oameni, odată mari în rang, dovedind încă un mare caracter, care, înșelați de nume amăgitoare, s-au implicat într-o întreprindere mult prea adîncă pentru a putea fi sondată de puterea minții lor, și care au împrumutat proiectelor unor oameni cu care reputația lor nepătată și autoritatea numelor lor răsunătoare nu s-ar fi cuvenit să aibă de-a

face. Ei au făcut prin aceasta ca virtuțile lor să contribuie la ruinarea țării lor.

Atît în ceea ce privește primul principiu de unificare.

Cel de-al doilea element folosit pentru unificarea noii lor republici este superioritatea orașului Paris; iar acesta, recunosc, este puternic legat de celălalt principiu de unificare, cel al monedei de hîrtie și al confiscării. În această parte a proiectului lor trebuie să ne uităm pentru a afla cauza distrugerii tuturor vechilor limite ale provinciilor și jurisdicțiilor, atît ecleziastice cît și seculare, și a disoluției tuturor vechilor rînduieli ale lucrurilor, ca și a formării unor atît de multe republici mici, lipsite de orice legătură între ele. Puterea orașului Paris este, în mod evident, marele izvor al întregii lor politici. Prin mijlocirea puterii Parisului, devenit acum centrul și focarul speculațiilor financiare, capii acestei facțiuni îndrumă sau mai degrabă comandă întreaga putere legislativă și executivă. Prin urmare, se impune înfăptuirea oricărui lucru care confirmă autoritatea acestui oraș asupra altor republici. Parisul este un centru compact. El are o forță enormă, teribil de disproporționată în raport cu forța oricăreia dintre celelalte republici pătrate; iar această forță este adunată și concentrată într-un spațiu atît de mic. Diferitele părți ale Parisului au între ele raporturi naturale și lesnicioase, care nu pot fi afectate de nici un proiect de aranjare geometrică. În plus, nu contează dacă gradul său de reprezentare va fi mai mare sau mai mic, întrucît Parisul oricum cuprinde tot peștele în năvodul lui, dintr-o dată. Celelalte diviziuni ale regatului fiind ciopîrțite, destrămate și separate de modurile și de principiile lor tradiționale de asigurare a unității nu sînt în stare, cel puțin pentru o vreme, să își unească forțele împotriva Parisului. Acestor membri subordonați nu le-a mai rămas decît slăbiciunea, dezmembrarea și dezordinea. Venind să confirme încă o dată această parte a planului, Adunarea a hotărît recent că același comandant nu poate conduce două republici.

Pentru cineva care privește lucrurile în ansamblul lor, forța astfel constituită a Parisului se va înfățișa ca un efect al slăbiciunii întregului sistem. A fost ridicat în slăvi faptul că adoptarea principiilor geometrice de acțiune ar fi dus la dispariția tuturor ideilor locale și a oricărei definiri de sine a indivizilor ca gasconi, picarzi, bretoni sau normanzi, ei fiind, de-acum încolo, francezi care au o singură patrie, o singură inimă și o singură Adunare.

Nimeni însă nu a fost niciodată atașat printr-un sens de mîndrie, de părtinire sau de afecțiune reală de un dreptunghi sau de un pătrat. El nu s-a mîndrit niciodată cu faptul că aparține pătratului numărul șaptezeci și unu sau oricărei alte etichetări ce ar putea fi inventate. Originea afecțiunilor noastre publice se află în sînul familiei; de aceea, relațiile de familie reci nu vor da niciodată naștere unui cetățean devotat. De la familiile noastre trecem la relațiile de vecinătate, și apoi la legăturile pe care le avem îndeobște cu cei din provincia noastră. Acestea reprezintă pentru sentimentele noastre tot atîtea locuri de adăpostire și răgaz. Asemenea diviziuni ale țării noastre, așa cum au fost ele formate printr-o îndelungată obișnuință, și nu prin administrarea de către autoritate a unui șoc violent, au întruchipat tot atîtea imagini miniaturale ale țării noastre mari, din care inima și-a luat preaplinul ei de iubire pentru țară. Astfel încît iubirea pentru întregul țării nu s-a stins din pricina acestor afilieri subordonate. Dimpotrivă, ele par a fi un fel de pregătire elementară pentru a ajunge, treptat, la interese mai înalte și mai cuprinzătoare, singurele prin care oamenii ajung să se preocupe, ca și cum ar fi vorba de interesele lor personale, de prosperitatea unui regat atît de întins precum cel al Franței. Căci, ceea ce îi leagă pe oameni atît de ansamblul teritoriului, cît și de numele vechilor lor provincii este un corp de vechi prejudecăți și deprinderi al căror temei nu este de natură rațională și nu proprietățile geometrice ale configurației acestui teritoriu[130]. Este evident că puterea și preeminența Parisului, atît cît durează, apăsă în jos aceste republici, menținîndu-le într-un fel de uniune. Numai că, din motive pe care vi le-am oferit deja, nu cred că acest lucru va dura foarte mult.

După ce am examinat principiile creatoare de ordine și de unitate civilă ale acestei Constituții, să trecem acum la Adunarea Națională, care trebuie să se înfățișeze și să acționeze ca o putere suverană. Ceea ce vedem este un corp care dispune, prin modul lui de alcătuire, de toate puterile posibile, în absența unui posibil control exercitat din afară. Vedem un corp lipsit de legi fundamentale, de maxime consacrate, de reguli de acțiune respectate, pe care nimic nu-l poate menține, în mod ferm, pe o cale determinată. Ideea pe care această Adunare și-o face despre puterile ei se sprijină întotdeauna pe concepția cea mai atotcuprinzătoare despre competența puterii legislative; în vreme ce precedentele pe care ea le

invocă pentru a rezolva cazurile cele mai obișnuite sînt întotdeauna măsuri de excepție impuse de către necesitatea cea mai presantă. Viitoarea Adunare nu va putea decît să semene celei prezente, pînă în cele mai mici amănunte. Numai că, prin modul de desfășurare al noilor alegeri și prin tendința noii circulații a bogățiilor, ea va fi epurată de infimul grad de control intern care este exercitat de către o minoritate de deputați, inițial aleși ca reprezentanți ai unor interese diferite, și care mai păstrează încă ceva din spiritul acestora. Dacă așa ceva ar mai fi posibil, atunci următoarea Adunare va fi mai rea decît cea actuală. Distrugînd și schimbînd totul, prezenta Adunare nu îi va mai lăsa nimic de făcut celei care îi va succede, care să îi asigure acesteia un caracter popular. Numai că, stimulată de exemplele oferite, aceasta se va lansa în acțiunile cele mai nesăbuite și mai lipsite de sens. A presupune că o asemenea Adunare va sta absolut liniștită este absurd.

În graba lor de a face totul dintr-o dată, legislatorii voștri atotștiutori au uitat un singur lucru care pare a fi esențial, și care nu cred să fi fost vreodată omis înaintea lor, nici în teorie, nici în practică, de către cei care au proiectat o republică. Ei au uitat să formeze un senat sau ceva care să posede ceva din natura și caracterul acestuia. Nu s-a mai auzit niciodată, pînă în ziua de azi, de vreun corp politic alcătuit dintr-o singură adunare legislativă și activă, asistată de agenții ei executivi, dar lipsită de un asemenea consiliu – adică de un organ cu care puterile străine pot intra în legătură și căruia oamenii i se pot adresa în probleme legate de treburile cotidiene ale guvernării, un organ care să confere un caracter de unitate acțiunilor statului, o direcție și un caracter stabil. Un astfel de corp funcționează, de regulă, în calitate de consiliu al regilor. O monarhie poate să existe fără el, dar el face parte din însăși esența unei guvernări republicane. El deține un fel de poziție intermediară între puterea supremă exercitată de popor, fie direct, fie delegată unor reprezentanți imediați, și puterea pur executivă. Dar în Constituția voastră, nu e de găsit nici o urmă din acest organ. Neinstituind un astfel de corp politic, Solonii și Numizii voștri au dezvăluit, la fel de mult ca și în orice alt aspect, o incapacitate covîrșitoare.

Să ne întoarcem acum privirile înspre ceea ce ei au făcut în ceea ce privește constituirea unei puteri executive. Au ales pentru

aceasta un rege decăzut (*degraded*). Astfel, primul dintre magistrații lor nu va fi decît o mașină lipsită de orice capacitate de a delibera și de a decide în privința oricăruia dintre actele pe care le presupune exercitarea funcției lui. El nu va fi, în cel mai bun caz, decît un canal de propagare către Adunarea Națională a acelui tip de informație de care are nevoie un astfel de corp politic. Dacă el ar fi fost singurul canal de propagare a acestei informații, atunci acest fel de putere nu ar fi fost lipsită de importanță, cu toate că ea ar fi fost extrem de periculoasă pentru cei care ar fi ales să o exercite. Numai că informațiile și rapoartele de interes public pot ajunge la Adunare, păstrîndu-și același grad de autenticitate, prin orice alte căi. Se poate considera că, de aceea, puterea executivă nu este în măsură să influențeze deciziile Adunării prin transmiterea de informații autorizate. Rolul ei în această privință este nul.

Să considerăm proiectul francez al unui magistrat cu puteri executive în dubla lui funcție, civilă și politică. Trebuie să observăm mai întîi că, potrivit noii Constituții, regele nu are nici o putere în cadrul celor două ramuri superioare ale corpului judiciar (*judicature*). Regele Franței nu este izvorul justiției. Nici judecătorii de prim-resort nici cei de apel nu sînt numiți de el. El nici nu propune candidații, și nici nu-i poate refuza pe cei aleși. El nu este nici măcar acuzator public. El servește numai ca notar, pentru a autentifica alegerea făcută de judecătorii din diferitele districte; el trebuie să execute însă prin agenții lui sentințele pronunțate de către acești judecători. Atunci cînd privim la adevărata natură a autorității lui, el ne apare ca nefiind mai mult decît un șef peste aprozi, sergenți, jandarmi, gardieni și călăi. Nici că se poate ca acel lucru numit regalitate să fie pus într-o lumină mai proastă. Ar fi fost de o mie de ori mai bine pentru acest prinț nefericit dacă el nu ar fi avut deloc de-a face cu administrarea justiției, avînd în vedere cît de deposedat este de tot ceea ce este venerabil și consolator în această funcție: el nu poate iniția nici o acțiune în justiție, nu are puterea de a suspenda, de a atenua, de a ierta. Tot ceea ce este respingător și odios în justiție este aruncat asupra lui. Nu degeaba Adunarea a găsit atît de dificilă îndepărtarea oprobiului care plana asupra unor funcții, cînd ea era hotărîtă să așeze persoana care fusese pînă nu de curînd regele țării lor într-o situație care nu era decît cu o idee mai

presus de cea a unui călău și într-o funcție care îl apropia, calitativ, foarte mult de acesta. Este împotriva naturii faptul că regele francezilor, în situația în care se află acum, nu poate nici să se respecte pe el însuși și nici să fie respectat de către ceilalți.

Priviți-l pe acest nou reprezentant al puterii executive, din perspectiva capacității lui politice, cum acționează sub ordinele Adunării Naționale. A pune la lucru (*execute*) legile este o funcție regală. A îndeplini (*execute*) ordine nu ține de natura unui rege. Cu toate acestea, dubla funcție politică a regelui, cea executivă și cea judecătorească, fie și redusă numai la atît, se întemeiază pe o mare doză de încredere publică. Această încredere depinde, în mare măsură, de îndeplinirea devotată și cu conștiinciozitate a acestei funcții, atît de către persoana care o exercită, cît și de către cei care îi sînt subordonați. Este nevoie ca mijloacele de îndeplinire a acestei îndatoriri să fie fixate prin regulamente, în vreme ce dispozițiile generale față de ea trebuie să fie inculcate de către acele împrejurări care presupun prezența încrederii. Aceasta funcție trebuie să fie înconjurată de demnitate, autoritate și respect, după cum ea este menită să conducă la glorie. Poziția celui care deține puterea executivă presupune forța de acționa. Îndeplinirea sarcinilor ce revin puterii nu poate să vină din neputință. Ce fel de persoană poate să fie acel rege care, trebuind să prezideze asupra ramurii executive a puterii, este lipsit de orice mijloace de recompensare. Care nu poate, în această calitate, nici să acorde posturi permanente, nici să concesioneze pămînturi, nici măcar să acorde o pensie, fie ea și de cincizeci de lire pe an sau să ofere fie și cel mai neînsemnat și lipsit de importanță titlu. În Franța, regele nu mai este sursa onoarei, după cum nu mai este nici cea a dreptății. Toate recompensele și toate distincțiile se află în alte mîini. Cei ce se află în serviciul regelui nu mai pot fi stimulați prin nici un motiv natural, cu excepția fricii provoacate de orice lucru, mai puțin de stăpînul lor. Funcțiile de constrîngere atașate acestei puteri sînt tot atît de detestabile ca și cele pe care el le exercită în cadrul departamentului de justiție. Dacă se întîmplă ca vreo înlesnire să fie acordată unei municipalități, atunci Adunarea este cea care are această putere. Dacă se întîmplă să fie trimise trupele pentru a readuce municipalitățile la supunere față de Adunare, atunci regele este cel care trebuie să îndeplinească acest ordin. Și, cu fiecare ocazie, el este cel care trebuie

să fie împroșcat cu sîngele poporului. El nu are nici un drept de veto. Cu toate acestea, numele și autoritatea lui sînt folosite pentru a întări orice decret apăsător. Ba mai mult, el trebuie să fie de acord cu măcelărirea celor care vor încerca să-l elibereze din temnița în care se află sau care vor dovedi fie și cel mai mic atașament față de persoana lui și de străvechea lui autoritate.

Puterea executivă trebuie să fie în așa fel formată încît cei care o exercită să fie înclinați către iubirea și către respectarea celor față de care sînt datori să se supună. O neglijență premeditată sau, ceea ce este și mai rău, o supunere cu totul conformă, dar coruptă și rău intenționată, nu poate decît să distrugă pînă și cele mai înțelepte consilii. În zadar va încerca legea să anticipeze sau să dejoace asemenea neglijențe calculate și asemenea preocupări frauduloase. Nu este de competența legii să-i facă pe oameni să acționeze cu dăruire. Regii, chiar și cei care sînt cu adevărat astfel, pot și chiar sînt obligați să accepte libertatea supușilor lor, chiar și a celor care nu le sînt pe plac. Ei pot, de asemenea, fără a abdica de la demnitatea lor, să accepte chiar și autoritatea unor persoane care nu le sînt pe plac, dacă acest lucru le servește interesul. Ludovic al XIII-lea l-a urît de moarte pe cardinalul de Richelieu, cu toate acestea gloria domniei lui și stabilitatea de nezdruncinat a tronului său și-au avut sursa în sprijinul pe care l-a acordat acestui ministru împotriva rivalilor săi. Atunci cînd s-a urcat pe tron, nici Ludovic al XIV-lea nu-l avea la inimă pe cardinalul Mazarin. Dar, pentru că era în interesul lui, el l-a menținut la putere. La bătrînețe, Ludovic l-a detestat pe Louvois, dar, pentru că acesta servise ani de zile cu credință întru măreția regelui, l-a suportat ca atare. Atunci cînd George al II-lea l-a luat pe dl. Pitt, pe care, cu siguranță, nu-l agrea, în consiliul lui, el nu a făcut nici un gest care ar fi putut să umilească un suveran înțelept. Numai că acești miniștri aleși pe baza competenței lor, și nu în virtutea sentimentelor regelui față de ei, au acționat în numele acestuia și ca împuterniciți ai săi, nu ca stăpîni declarați în mod fățiș și pe o bază constituțională. Mi se pare imposibil ca vreun rege, o dată refăcut după șocul primelor terori, să poată vreodată pune suflet în îndeplinirea energică și viguroasă a unor măsuri despre care știe că sînt dictate de către cei în privința cărora nu are nici o îndoială în ceea ce privește ostilitatea lor la adresa persoanei lui. Cît îi privește pe miniștrii ce servesc un

astfel de rege (saŭ orice alt nume ați dori să îi dați) fie și numai mimînd respectul pe care decența îl impune, se vor supune ei, în mod sincer, ordinelor celor pe care numai ieri îi trimiteau, în numele lui, la Bastilia? Se vor supune ei ordinelor celor pe care credeau că îi tratează cu îndurare, în vreme ce, de fapt, exercitau asupra lor o dreptate despotică și despre care erau convinși că întemnițîndu-i n-au făcut decît să le ofere un azil? Dacă vă așteptați ca o astfel de supunere să apară ca rezultat al altor inovații și regenerări pe care le-ați făcut, atunci trebuie să faceți o revoluție în natură și să oferiți o nouă alcătuire a spiritului uman. În caz contrar, forma voastră supremă de guvernare nu se poate armoniza cu sistemul ei executiv. Există cazuri în care numele și abstracțiile nu sînt îndeajuns. Sînteți liberi să numiți „națiune" o mînă de oameni care vă conduc, de care, pe bună dreptate, vă temeți și pe care îi urîți. Rezultatul va fi același, căci noi ne vom teme de ei și îi vom urî și mai mult. Dacă ar fi fost drept și folositor să săvîrșiți o revoluție prin asemenea mijloace și cu astfel de oameni, așa cum ați procedat voi în cazul revoluției voastre, atunci ar fi fost mai înțelept să desăvîrșiți ceea ce ați început în zilele de 5 și 6 octombrie. Noul reprezentant al puterii executive și-ar datora atunci poziția celor care sînt creatorii și stăpînii lui. El ar fi atunci obligat – în virtutea intereselor care îl leagă de societatea crimei și (în cazul în care universul crimei conține virtuți) a recunoștiinței – să-i servească pe cei care l-au înălțat într-o poziție atît de profitabilă și de favorabilă plăcerilor senzuale. El ar datora chiar și mai mult acestei poziții, căci trebuie să fi primit, cu siguranță, și mai mult de la cei care, ridicîndu-l atît de sus, nu i-ar fi limitat defel puterea așa cum ar fi procedat în cazul unui adversar pe care l-ar fi redus la supunere.

Dacă un rege aflat în situația celui de față ajunge să fie, în întregime, năpădit de nenorocirile lui, astfel încît ajunge să creadă că a mînca și a dormi, fără a-i păsa de glorie, sînt nu o expresie a necesității biologice, ci încununarea și privilegiul vieții, atunci el nu este niciodată potrivit pentru funcția lui. Dacă sentimentele lui sînt aidoma cu cele ale oamenilor în general, atunci el va înțelege că, într-o astfel de poziție, el nu poate obține nici faimă și nici reputație. Nici un sentiment generos nu îl mînă în direcția acțiunii. În cel mai bun caz, comportamentul lui va fi pasiv și defensiv. Pentru oamenii de rînd, o astfel de poziție ar însemna o onoare;

dar e cu totul altceva să fii înălțat la ea și apoi să fii dat jos – acest lucru trezește sentimente cu totul diferite. Numește el *cu adevărat* miniștrii? Dacă da, atunci aceștia ar fi de partea lui. Îi sînt aceștia impuși? Dacă da, atunci întrega interacțiune dintre ei și cel care este rege doar cu numele se va reduce la o rezistență reciprocă. În toate celelalte țări, funcția de ministru de stat reprezintă una dintre cele mai înalte demnități. În Franța, ea este însă plină de pericole și incapabilă să conducă la glorie. Atîta vreme cît ambiția deșartă există în lume, sau atîta vreme cît o plată de mizerie stimulează avariția care nu vede departe, se vor găsi, în pofida nimicniciei lor, unii care să le fie rivali. Acestor rivali ai miniștrilor li se permite, prin Constituția voastră cea nouă, să îi atace pe aceștia în punctele lor vitale, în vreme ce ei nu posedă mijloacele de a le respinge acuzațiile decît în postura infamantă de acuzați. Miniștrii de stat din Franța sînt singurele persoane din aceea țară care nu au dreptul de a lua parte la consiliile naționale. Ce mai miniștrii! Ce mai consilii! Ce mai națiune!– Cu toate acestea, ei sînt responsabili. Dar ce altceva poate să ofere responsabilitatea, decît un serviciu de nimic? Înălțarea spiritului ce se ivește din frică nu va aduce niciodată gloria unei națiuni. Responsabilitatea împiedică crimele. Ea face să planeze pericolul asupra tuturor încercărilor de a atenta la lege. Dar numai un imbecil ar putea crede că ea poate să reprezinte principiul unui serviciu activ și plin de zel. Poate să fie încredințată comanda unui război unui om care îi va anula principiile, care, cu fiecare pas în direcția dobîndirii victoriei, nu face decît să confirme puterea celor care îl oprimă? Vor trata celelalte state, în mod serios, cu cel care nu posedă puterea de a face pace sau război – care nu poate să decidă asupra acestor chestiuni nici prin votul lui personal și nici prin cel al miniștrilor lui sau al oricărei alte persoane asupra căreia el ar putea exercita vreo influență? Această nedemnă condiție nu este pe măsura unui prinț, de aceea ar fi mai bine să vă descotorosiți pe loc de el .

Știu bine că se va spune că această tulburare a spiritelor (*humours*) în tribunale și în cadrul guvernării executive va continua să afecteze numai această generație și că regele a fost deja forțat să declare că Delfinul va fi educat potrivit rangului său. Numai că, dacă va fi ca el să fie astfel educat, atunci el va fi cu totul lipsit de educație. Formarea lui va lăsa de dorit chiar mai

mult decît cea a unui monarh arbitrar. De va citi sau nu, un geniu fie el bun sau rău îi va spune că strămoșii lui au fost regi. Ca urmare, scopul lui va fi trebui să fie acela de a se impune pe măsura rangului său și de a-și răzbuna părinții. Veți spune, poate, că nu aceasta este datoria lui. S-ar putea să fie așa, numai că aceasta este natura. De aceea, nu este deloc înțelept să vă puneți contra naturii în vreme ce vă lăsați cu totul pe seama datoriei. În cadrul acestui proiect lipsit de temeinicie, de organizare a corpului politic (*polity*), statul hrănește la sînul lui, în clipa de față, germenii slăbiciunii, ai confuziei, ai contrareacțiunii, ai ineficienței și ai decăderii, pregătind, în același timp, mijloacele care vor duce la distrugerea lui definitivă. Pe scurt, nu văd în actuala forță executivă (pe care nu pot să o numesc autoritate) nimic care să indice fie și numai o aparență de vigoare sau care să posede fie și cel mai neînsemnat grad de corespondență sau simetrie, de colaborare cu puterea supremă, fie așa cum aceasta există în clipa de față, fie așa cum este ea proiectată în guvernarea viitoare.

Voi ați instituit, printr-o economie tot atît de greșită ca și politica voastră, două[131] instituții ale guvernării (*establishments of government*); una reală și una fictivă. Ambele menținute cu mari cheltuieli, deși cred că cea fictivă costă mai mult. Astfel încît o mașinărie ca aceasta din urmă nu merită uleiul care îi pune în mișcare roțile. Aceasta cheltuială este exorbitantă; de aceea, nici modul în care ea se înfățișează, și nici folosul pe care îl aduce nu merită nici a zecea partea din ceea ce se cheltuiește pentru ea. Dar vai! mi se va spune, cîtă nedreptate faceți talentelor legislatorilor, nefăcînd loc pentru ceea ce s-a impus ca o necesitate. Modul în care ei au proiectat forța executivă nu a fost expresia alegerii lor. Ei au fost nevoiți să păstreze acest aspect de ceremonie fastuoasă a puterii executive, căci altfel poporul nu ar fi consimțit să se despartă de ea. De acord, vă înțeleg. Se pare că știți, în pofida măreților voastre teorii prin care vreți să subjugați cerul și pămîntul, să vă adaptați la natura lucurilor și a circumstanțelor particulare. Numai că, dacă ați fost obligați pînă acum să vă adaptați la circumstanțe, s-ar fi cerut să împingeți această adecvare și mai departe, săvîrșind pînă la capăt ceea ce se impunea a fi făcut, anume un instrument adecvat și folositor scopului său. Iar acest lucru a stat în puterea voastră. De pildă, a stat, printre altele,

în puterea voastră să-i lăsați regelui vostru dreptul de a face pace și război. Cum! Să-i lași celui însărcinat cu puterea executivă cel mai periculos dintre toate prerogativele? Nici că știu vreun alt drept mai periculos decît acesta, dar, în același timp, nici că știu pe altcineva mai de încredere căruia să-i poată fi conferit acest drept. Nu spun că acest drept s-ar cu- veni să fie acordat regelui vostru fără a-i atribui în același timp și unele îndatoriri auxiliare, pe care el nu le-a îndeplinit pînă acum. Numai că, dacă aceste îndatoriri ar fi revenit regelui – așa periculoase cum sînt ele – atunci această Constituție ar fi dat naștere la avantaje, care ar fi compensat riscul. Nu există, prin urmare, alt mod de a împiedica diferitele capete încoronate ale Europei să țească intrigi particulare și personale cu membrii Adunării voastre, de a le împiedica să-și bage nasul în toate afacerile care vă privesc și de a ațîța, în chiar inima țării voastre, cea mai periculoasă dintre toate facțiunile – care acționează în interesul și sub controlul puterilor străine. Din fericire, Dumnezeu ne-a ferit pînă în clipa de față de acest rău, cel mai mare dintre toate cele posibile. Priceperea voastră, dacă aveți cumva vreuna, ar fi trebuit să fie folosită pentru a afla modalități indirecte prin care să poată fi îndreptat și controlat acest prerogativ periculos. Dacă mijloacele pe care le-am ales noi, în Anglia, nu vă plac, atunci conducătorii voștri trebuie să-și fi pus la lucru talentele pentru a născoci unele mai bune. Dacă mi s-ar cere să ilustrez consecințele unei asemenea guvernări executive, precum este cea a voastră, asupra modului în care au fost chivernisite cele mai importante treburi publice, v-aș trimite atunci la ultimele rapoarte ale dl. de Montmorin către Adunarea Națională și la toate celelalte acțiuni întreprinse în ceea ce privește diferendele dintre Marea Britanie și Spania. A vă atrage atenția asupra lor ar fi însă o dovadă de lipsă de respect din partea mea pentru capacitatea voastră de a raționa.

Aud spunîndu-se că acele persoane pe care voi le numiți miniștri și-au declarat intenția de a demisiona. Sînt mai degrabă uluit că nu au făcut acest lucru cu mult timp în urmă. În ceea ce mă privește, nimic în această lume nu m-ar fi convins să rămîn în situația în care se află ei de mai bine de un an. Nu mă îndoiesc de faptul că ei n-au dorit decît binele revoluției. Oricum ar sta însă lucrurile, ei nu ar fi putut, ridicați cum erau pe astfel de culmi,

deși acestea erau culmi ale umilinței, să nu fie primii care să vadă atît la nivel colectiv, cît și fiecare la nivelul propriului său departament, relele care au fost produse de acea revoluție. Este imposibil ca ei să nu fi perceput – cu fiecare pas pe care l-au făcut sau pe care au evitat să-l facă – situația de continuă decădere a țării lor și neputința lor covîrșitoare de a o servi. Ei se află astfel într-un fel de servitute în care nimeni n-a mai fost văzut înaintea lor. Lipsiți de încrederea suveranului lor, căruia i-au fost impuși, sau de cea a Adunării, care i-a impus suveranului, toate nobilele funcții ale poziției lor sînt exercitate de către comitete ale Adunării, care nu acordă nici un fel de atenție nici persoanei lor, și nici demnității lor oficiale. Ei trebuie să execute, fără a dispune însă de putere. Ei trebuie să fie responsabili, fără a putea însă să acționeze după cum cred ei de cuviință. Ei trebuie să delibereze, fără a putea însă să aleagă. În situația complicată în care se află, supuși la doi suverani și neputînd să exercite nici o influență asupra nici unuia dintre ei, se văd nevoiți să acționeze într-un mod în care (indiferent care ar fi intențiile lor) uneori îl trădează pe unul, alteori pe celălalt, pentru ca întotdeauna să se trădeze pe ei înșiși. Aceasta a fost situația lor, și ea nu poate să fie alta pentru cei care le vor urma. Îl respect foarte mult pe dl. Necker, căruia îi doresc numai binele. Îi sînt îndatorat pentru dovezile de atenție pe care mi le-a oferit. Am considerat atunci cînd dușmanii lui l-au îndepărtat de la Versailles că exilul lui ar fi trebuit să constituie obiectul unei adevărate bucurii – *sed multae urbes et publica vota vicerunt.*[132] El stă acum pe ruinele finanțelor și ale monarhiei Franței.

Multe ar mai fi de spus despre ciudata organizare a puterii executive în cadrul acestei noi guvernări, numai că oboseala impune limite în discutarea unor subiecte care, prin ele înseIe, nu cunosc așa ceva.

Tot atît de puțin geniu și talent este de descoperit și în proiectul sistemului judiciar așa cum a fost acesta conceput de către Adunarea Națională. Potrivit modului lor invariabil de a proceda, cei care au creat Constituția voastră au început prin abolirea, pur și simplu, a Parlamentelor. Aceste venerabile corpuri, ca de altfel și restul vechii guvernări, aveau nevoie de unele reforme, chiar dacă monarhia nu se afla în aceeași situație. Ele necesitau unele modificări pentru a le adapta la sistemul unei constituții

libere. Numai că, în alcătuirea vechilor Parlamente, existau unele elemente particulare, deloc puține, pe care cei înțelepți s-ar fi cuvenit să le aprobe. Ele posedau, în mod deosebit, o anumită calitate: erau independente. Cea mai îndoielnică dintre trăsăturile ce le erau proprii, cea a caracterului vandabil al funcției, a contribuit totuși la independența lor. Ele erau funcții pe care magistrații le dețineau pe viață și, cu adevărat, prin moștenire. Deși numiți de către rege, aceștia se situau în afara incidenței puterii regale. Chiar și cele mai serioase eforturi prin care autoritatea regală a încercat să se instituie împotriva lor dovedesc tocmai această independență radicală. Ei alcătuiau corpuri politice permanente, astfel concepute încît să opună rezistență inovației arbitrare. Pe baza acestei alcătuiri corporatiste și a multora dintre formele pe care ea le-a îmbrăcat, ei au urmărit, într-o manieră adecvată, asigurarea atît a validității, cît și a stabilității legilor. Parlamentele au oferit astfel un azil sigur legilor care se aflau, în acest fel, la adăpost de toate revoluțiile în caracter și opinie. Ele au salvat, în timpul domniilor prinților arbitrari, și al luptelor dintre facțiunile arbitrare, tezaurul sacru al țării. Ele au păstrat vie atît memoria Constituției, cît și moștenirea acesteia. Ele au reprezentat marea garanție la adresa proprietății private, care se poate spune că a fost (atunci cînd libertatea personală nu exista încă) tot la fel de bine apărată în Franța, precum în oricare altă țară. Indiferent care ar fi puterea supremă într-un stat, se cere ca autoritatea judiciară în cadrul acestuia să fie, atît cît se poate, astfel constituită, încît nu numai să existe în mod independent de acesta, dar și să funcționeze ca un fel de contrapondere a lui. Statul trebuie să ofere garanția că justiția se află la adăpost de propria lui putere. Statul trebuie să conceapă sistemul judiciar ca și cum acesta s-ar situa în afara lui.

Aceste parlamente au adus astfel unele corective exceselor și viicilor monarhiei: se prea poate ca acestea să nu fi fost dintre cele mai bune, dar, cu siguranță, au jucat un rol important. Un astfel de sistem judiciar independent a fost de zece ori mai necesar atunci cînd democrația a devenit puterea absolută în țară. Judecătorii aleși, temporari și locali, așa cum Constituția voastră i-a conceput, care, dependenți fiind în exercitarea funcțiilor lor, acționează într-un cerc atît de limitat, formează, cu certitudine, cele mai de disprețuit dintre toate tribunalele. În zadar vom

aștepta de la ei fie și umbra unei dreptăți în favoarea străinilor, a celor de nesuferit pentru bogăția lor, a celor ce aparțin unei minorități învinse sau a celor care au votat, în alegerea judecătorilor, împotriva lor. Va fi, de aceea, imposibil, ca aceste noi tribunale să fie ținute departe de duhul dezbinării. Știm din experiență că tot ceea ce s-a născocit în privința modului de a vota încearcă, în van și în mod pueril, să împiedice dezvăluirea preferințelor alegătorilor. Iar acolo unde aceste invenții par să servească cel mai bine scopurile de mascare a opțiunilor celui care votează, ele nu fac decît să producă neîncredere, ceea ce lucrează, într-un mod și mai dăunător încă, în direcția unei părtiniri.

Dacă parlamentele ar fi fost păstrate în loc să fie dizolvate, producîndu-se astfel o schimbare atît de distructivă pentru națiune, ele ar fi putut să servească în această nouă republică (*commonwealth*) dacă nu exact aceleași scopuri (căci nu am în vedere o paralelă exactă), măcar unele apropiate de cele pe care tribunalul și senatul Areopagului le-au îndeplinit în Atena. Ele ar fi putut să joace rolul de contraponderi și corective ale relelor pe care le generează o democrație nedreaptă și lipsită de fundament (*light*). Oricine știe că acest tribunal a fost marele sprijin al statului atenian. Oricine știe cu cîtă grijă a fost susținut și cu cît respect religios a fost consacrat. Recunosc că parlamentele nu au fost cu totul străine de duhul dezbinării. Iar acest neajuns a fost mai degrabă exterior și accidental, decît un defect al modului lor de alcătuire, așa cum el pare să fie, în mod inevitabil, în cazul tribunalelor elective cu o durată de șase ani pe care voi le-ați inventat. Există unii englezi care prescriu abolirea vechilor tribunale pe temeiul faptului că acestea au săvîrșit totul pe baza mitei și a corupției. Numai că aceste tribunale au trecut cu bine toate testele la care au fost supuse atît de către monarhiști, cît și de către republicani. De aceea, tot ce a putut Curtea regală să ceară în ceea ce le privește a fost dovedirea caracterului lor, oarecum corupt, atunci cînd ele au fost dizolvate, în 1771. Cei care le-au dizolvat din nou nu s-ar fi dat înapoi de la a proceda la fel dacă acest lucru ar fi fost posibil, numai că ambele investigații au eșuat, ceea ce mă conduce la concluzia că acea severă corupție financiară trebuie să fi fost mai degrabă un lucru rar printre magistrații acestor parlamente.

Ar fi fost prudent ca împreună cu vechile parlamente să fi păstrat și vechea lor putere de a înregistra decretele sau măcar pe aceea de a se opune tuturor decretelor Adunării Naționale, așa cum era cazul cu edictele promulgate în vremea monarhiei. Aceasta ar fi fost o modalitate de a face ca decretele ocazionale ale democrației să concorde cît de cît cu unele dintre principiile jurisprudenței generale. Defectul vechilor democrații, și una dintre cauzele ruinării lor, a fost acela că ele au fost guvernate, așa cum faceți și voi, prin decrete ocazionale, *psephismata*.[133] Nu a durat mult pînă cînd această practică a afectat conținutul și coerența corpului de legi, a diminuat respectul poporului față de ele, sfîrșind prin a le distruge, în cele din urmă, cu totul.

Învestirea principalului vostru reprezentant al puterii executive, pe care, în pofida bunului simț, continuați să îl numiți rege, cu această putere de a protesta, care pe vremea monarhiei revenea Parlamentului din Paris, este culmea absurdului. Este imposibil pentru voi să acceptați dreptul de a protesta al celui care se presupune că trebuie numai să execute. Aceasta dovedește că nu înțelegeți nici ce înseamnă a delibera, și nici ce înseamnă a executa, nici ce este autoritatea, și nici ce este supunerea. Cel pe care îl numiți rege s-ar cere fie să nu posede această putere, fie să posede mai multă.

Actuala voastră întocmire este în întregime juridică. În loc să vă imitați monarhia și să vă situați judecătorii pe o poziție de independență, scopul vostru este acela de a-i reduce la cea mai oarbă dintre supuneri. Așa după cum ați schimbat totul, ați inventat și noi principii ale ordinii. Mai întîi ați numit judecătorii, care, prespun, trebuie să judece în conformitate cu legea și abia după aceea i-ați informat că, la un moment dat, intenționați să le dați legi pe baza cărora ei trebuie să judece. Prin urmare, orice studii ar fi făcut ei (atîtea cîte au făcut) nu le sînt de nici un folos. De aceea, pentru a înlocui aceste studii, ei trebuie să jure că se vor supune tuturor regulilor, ordinelor și instrucțiilor pe care le vor primi, din cînd în cînd, de la Adunarea Națională. Numai că, dacă ei se vor supune acestor legi, atunci ce temei va mai exista pentru a face dreptate supușilor pe baza legii? Judecătorii sfîrșesc prin a deveni cu totul instrumentele cele mai periculoase ale puterii guvernante, care – prinsă în vîltoarea unei cauze sau numai la gîndul ei – ar putea schimba, în întregime, regula pe baza

căreia decide. Dacă se va întîmpla ca aceste ordine ale Adunării Naționale să se opună voinței poporului care alege judecătorii la nivel local, atunci se va produce o asemenea dezordine încît nici că se poate imagina. Căci judecătorii își datorează funcția autorității locale, în vreme ce ordinele pe care au jurat să le respecte sînt emise de către cei care nu joacă nici un rol în numirea lor. Între timp, le stă la dispoziție, pentru a-i îmboldi și călăuzi în exercitarea funcțiilor lor, exemplul tribunalului de la Chatelet. Sarcina acestui tribunal este aceea de a-i judeca pe criminalii ce i-au fost trimiși de către Adunarea Națională sau care i-au fost deferiți pe alte căi. Judecătorii lui se află sub protecția unei gărzi care trebuie să le apere viața. Ei nu au habar pe baza cărei legi deliberează, nici sub incidența cărei autorități își desfășoară acțiunile și nici sub ce titlu își exercită funcțiile. Se crede că sînt, uneori, obligați să dea sentința sub amenințarea cu moartea. Acest lucru este, probabil, nesigur și nici nu poate fi ca atare constatat. Cu toate acestea, știm că ei i-au văzut atîrnînd spînzurați de ușa tribunalului lor pe cei pe care i-au achitat – și aceasta fără ca autorii acestei fapte să fi fost vreodată cercetați.

Adunarea a promis, într-adevăr, că va elabora un corp de legi, care va fi scurt, simplu și clar și așa mai departe. Altfel spus, Adunarea a urmărit ca, prin legile ei scurte, să lase cît mai mult în seama deciziei judecătorilor, în condițiile în care ea a discreditat orice cunoștințe care ar fi făcut ca decizia judecătorilor (lucru periculos chiar și în ceea ce are el cel mai bun) să merite calificativul de *bună*.

Este demnă de observat grija cu care corpurile administrative au fost lăsate în afara jurisdicției acestor noi tribunale. Sînt sustrase astfel de la puterea legii exact acele persoane care ar trebui să i se supună cel mai mult. Or, dintre toți cetățenii, cei cărora le revine cel mai mult această datorie sînt tocmai cei cărora le-a fost încredințată administrarea fondurilor publice. S-ar fi putut crede – în cazul în care intenția voastră nu era de a face ca acele corpuri administrative să fie cu adevărat instituții independente și suverane– că printre cele dintîi dintre grijile voastre trebuie să fi fost aceea de a crea un tribunal impunător, așa cum, pînă de curînd, au fost Parlamentele voastre sau cum este King's Bench în cazul nostru, în care toți demnitarii publici să se bucure de protecție în situația în care își exercită funcțiile în limitele

legii și în care să resimtă rigorile legii atunci cînd s-ar abate de la datoria lor. Numai că motivul acestei sustrageri (*exemption*) este evident. Aceste corpuri administrative sînt pricipalele instrumente de care se folosesc actualii conducători pentru a efectua trecerea de la democrație la oligarhie. Ele trebuie, de aceea, să se situeze deasupra legii. Se va spune că tribunalele legale pe care voi le-ați creat nu sînt potrivite pentru a-i constrînge în acțiunile lor. Negreșit că ele sînt nepotrivite. Ele nu sînt de altfel potrivite pentru aducerea la îndeplinire a nici unui scop rațional. Se va spune, de asemenea, că aceste corpuri administrative trebuie să dea socoteală Adunării Naționale. Mă tem însă că acest lucru nu înseamnă decît a vorbi, fără prea mult respect, despre natura Adunării și a acestor corpuri administrative. Oricum ar sta lucrurile, a fi supus bunului plac al acelei Adunări nu înseamnă a fi supus legii – fie că este vorba de protecția pe care legea o oferă, fie că este vorba de limitele pe care aceasta le instituie.

Ceva îi lipsește încă acestei noi instituții judiciare pentru a putea să fie desăvîrșită. Este vorba de încoronarea ei de către un nou tribunal – care să ocupe cel mai înalt rang în sistemul judiciar și care să judece crimele ce au fost comise împotriva națiunii, adică împotriva puterii Adunării. S-ar putea crede că ei, atunci cînd au conceput această înaltă instanță judiciară, au avut în vedere ceva în genul Înaltei Curți de Justiție din Anglia, așa cum aceasta a fost instituită la vremea marii uzurpări. Cum însă această parte a proiectului lor nu este încă în întregime înfăptuită, este imposibil să te pronunți asupra acestui lucru. Oricum, dacă în constituirea acestui nou tribunal nu se va proceda cu mare grijă astfel încît el să reflecte un alt spirit decît cel care a însuflețit pînă acum Adunarea în acțiunile ei îndreptate împotriva crimelor la adresa statului, atunci el va ajunge sub controlul celor din Adunare (al *comitetului de investigații*). Aceasta va duce la stingerea ultimelor scîntei de libertate în Franța și la instituirea celei mai îngrozitoare și mai arbitrare tiranii, așa cum nici o altă națiune n-a mai cunoscut vreodată. Dacă Adunarea are cumva intenția de a conferi acestui tribunal fie și numai aparența libertății și a dreptății, atunci ea nu trebuie să invoce sau să aducă în fața lui, după bunul ei plac, cauze ce îi privesc pe proprii ei membri. Ea trebuie, de asemenea, să plaseze un asemenea tribunal în afara granițelor Republicii din Paris.[134]

Dezvăluie cumva modul în care v-ați organizat armata mai multă înțelepciune decît modul în care v-ați conceput sistemul judiciar? O asemenea sarcină nu este deloc ușoară. Ea necesită cea mai mare îndemînare și atenție, nu numai pentru că în sine este un lucru important dar, mai mult, pentru că armata este cel de-al treilea principiu de unitate al acestui nou ansamblu de republici, pe care voi îl numiți națiunea franceză. Este cu adevărat greu să prezici ce ar putea să devină, în cele din urmă, armata. Voi ați votat în favoarea unei armate foarte mari, pe care ați dotat-o foarte bine, fără ca acest lucru să afecteze solda militarilor. Dar care este principiul disciplinei militare pentru voi? Sau cui anume trebuie să i se supună armata? Ați reușit să prindeți lupul de urechi și vă doresc să vă bucurați de fericita poziție în care ați ales să vă situați; o poziție în care sînteți bine plasați pentru a delibera, în deplină libertate, asupra armatei sau asupra oricărui alt lucru.

Ministrul și secretarul vostru de stat la departamentul de război este dl. de la Tour du Pin. Acesta, la fel ca și colegii lui din administrație, este unul dintre partizanii cei mai plini de rîvnă ai Revoluției și un admirator înfocat al noii Constituții, care a fost zămislită de acest eveniment. Darea de seamă pe care el a prezentat-o referitor la organizarea militară a Franței este importantă nu numai datorită poziției pe care o ocupă autorul ei și datorită autorității lui personale, dar și pentru că prezintă, în mod foarte limpede, condiția actuală a armatei în Franța și pentru că aruncă lumină asupra principiilor care formează baza de acțiune a Adunării în administrarea acestui obiect cu adevărat dificil și esențial. S-ar putea ca această dare de seamă să ne permită formarea unei păreri despre cît de profitabil ar fi să imităm la noi în țară politica militară a Franței.

Pe data de 4 iunie 1790, dl. de la Tour du Pin a oferit o dare de seamă asupra stării în care se află departamentul lui, așa cum acesta există sub auspiciile Adunării Naționale. Nimeni nu cunoaște această stare mai bine decît el și nimeni nu poate să o exprime mai bine decît el. Adresîndu-se el însuși Adunării Naționale, iată ce spune:

„Maiestatea sa m-a trimis astăzi pentru a vă informa despre multiplele dezordini despre care primește, în fiecare zi, cele mai dezolante știri. Corpul militar amenință să cadă în cea mai turbulentă anarhie. Regimente întregi au îndrăznit să violeze

respectul pe care îl datorează legii, regelui, ordinii ce s-a stabilit prin decretele voastre și jurămintelor pe care le-au depus cu cea mai impunătoare solemnitate. Constrîns de datoria mea să vă aduc la cunoștință aceste excese, inima mea sîngerează atunci cînd mă gîndesc cine sînt cei care le-au comis. Acești oameni, împotriva cărora nu mă pot împiedica să nu răspîndesc plîngerile cele mai amare, fac parte dintre acei soldați care au dovedit atîta onoare și loialitate pînă în ziua de astăzi și al căror camarad și prieten am fost preț de cincizeci de ani.

Care să fie duhul cu neputință de neînțeles care amețindu-i și conducîndu-i pe căi greșite i-a făcut să se rătăcească? În vreme ce voi nu pridídiți să lucrați pentru a face să domnească uniformitatea în această țară și pentru a face din ea un întreg solid și coerent; în vreme ce francezii învață de la voi atît respectul pe care legile îl datorează drepturilor omului cît și cel pe care cetățenii îl datorează legilor, administrația armatei nu reflectă altceva decît dezordine și confuzie. Văd cum, în mai mult de un singur corp militar, legăturile disciplinei s-au slăbit și se desfac, cum sînt exprimate, în mod direct și fără nici o precauție, pretenții de care nimeni n-a mai auzit vreodată, cum, în mod trufaș, sînt sfidate ordonanțe cărora le lipsește orice forță, șefi care nu dispun de nici o autoritate, fonduri militare ce sînt jefuite, drapele fluturînde, pînă și autoritatea regelui (risum teneatis)*; cum ofițerii disprețuiți, degradați, hăituiți, unii chiar prizonieri ai trupelor lor, duc o viață precară în mijlocul dezgustului și al umilinței; și pentru ca groaza să fie deplină, văd cum comandanții locului sînt decapitați sub ochii și aproape în brațele propriilor lor soldați.*

Aceste nenorociri sînt mari, numai că insurecțiile militare pot avea consecințe și mai dăunătoare: mai devreme sau mai tîrziu, națiunea însăși ajunge să fie amenințată. Natura lucrurilor cere ca armata să nu acționeze niciodată decît ca instrument. Din momentul în care ea, erijîndu-se în corp deliberativ, va acționa în conformitate cu hotărîrile pe care le-a luat, guvernămîntul, de orice natură ar fi el, va degenera imediat într-o democrație militară, o specie de monstru politic care a sfîrșit întotdeauna prin a-i devora pe cei care i-au dat naștere.

După toate acestea, care va fi acela care să nu se sperie de aceste adunări neregulate și de aceste comitete turbulente, formate în unele regimente de către soldați și subofițeri, fără

știrea sau chiar în ciuda ordinelor superiorilor lor, a căror prezență și participare nu ar putea să legitimeze aceste monstruoase adunări democratice (comices)*?*“

Nu este necesar ca acestui tablou, pe de-a întregul închegat, să i se mai adauge ceva: un tablou atît de complet cît permite întinderea pînzei, care, după cum mă tem, nu include enumerarea tuturor dezordinilor, de orice natură ar fi ele și orice grad de complexitatea ar avea, care se petrec în cadrul acestei democrații militare; democrație care, așa cum pe bună dreptate și cu înțelepciune constată ministrul războiului, oriunde există și oricare ar fi denumirea formală care i se dă, sfîrșește prin a deveni adevărata natură a statului. Căci, deși el informează Adunarea că partea cea mai mare a armatei nu a refuzat încă să se supună, fiind încă devotată datoriei ei, nu este mai puțin adevărat că acei călători care au văzut corpurile militare care se comportă cel mai bine, au remarcat mai degrabă absența revoltei decît existența disciplinei.

Nu mă pot împiedica să nu mă opresc aici pentru o clipă pentru a reflecta asupra expresiilor de surpriză care i-au scăpat ministrului în vreme ce relata aceste excese. Pentru el, abaterea trupelor de la vechile principii de loialitate și onoare pare să fie cu totul de neconceput. Cu siguranță, cei cărora li se adresează știu mult prea bine cauzele acestei abateri. Ei știu care sînt doctrinele pe care le-au propovăduit, decretele pe care le-au dat și practicile pe care le-au încuviințat. Soldații își amintesc de 6 octombrie. Ei păstrează încă în memorie gărzile franceze. Ei nu au uitat ocuparea castelelor regelui de la Paris și Marsilia. În memoria lor, mai este încă prezentă imaginea guvernatorilor ambelor orașe, uciși fără ca făptașii să se teamă de pedeapsă. Ei nu renunță la principiile egalității oamenilor, cu atîta osteneală formulate și proclamate în mod atît de ostentativ. Ei nu pot să închidă ochii în fața modului în care este dezonorată întreaga nobilime a Franței și a modului în care este distrusă însăși ideea de noblețe prin naștere și caracter. Totala abolire a titlurilor și a distincțiilor nu a putut să treacă cu totul neobservată în garnizoane. Cum poate atunci să deplîngă dl. de la Tour du Pin lipsa de loialitate a armatei, cînd doctorii în drepturile omului din Adunarea Națională i-au dăscălit pe soldați în privința respectului pe care îl datorează legilor? Este ușor de estimat care dintre cele două lecții va mai ușor de învățat de către cei care poartă în mîini

armele. Cît privește autoritatea regelui, putem afla de la ministrul războiului însuși (dacă mai era nevoie de o astfel de confirmare) că aceste trupe, ca de altfel și alți cetățeni, nu mai au nici un fel de considerație pentru ea. „*Regele*, ne spune el, *a repetat de nenumărate ori ordinele necesare pentru a pune capăt acestor excese: numai că, într-o criză atît de adîncă, concursul vostru (al Adunării) a devenit absolut necesar pentru a stăvili relele care amenință statul. Voi adăugați la forța puterii legislative forța opiniei, care este chiar mai importantă.*“ Cu siguranță, armata nu poate avea nici o părere despre puterea sau autoritatea regelui. După cum se prea poate ca pînă acum ea să fi priceput că Adunarea însăși nu se bucură de mult mai multă libertate decît cel care face figură de rege la voi.

Acum se poate vedea ce anume și-a propus Adunarea să săvîrșească într-una dintre cele mai critice situații în care se poate afla un stat. Ministrul îi cere Adunării să se înveșmînteze în toată măreția puterii ei și să se înarmeze cu toate fulgerele. El își dorește ca prin toate acestea și prin principiile importante și severe pe care le-a anunțat, Adunarea să dea forță proclamației regelui. După toate acestea, ne-am fi așteptat ca Adunarea să dezbată problema tribunalelor civile și militare, a desființării unor corpuri de trupă și a decimării altora, a tuturor mijloacelor de excepție pe care necesitatea le impune în astfel de cazuri pentru a stăvili înaintarea celei mai teribile dintre toate nenorocirile. În mod particular, ar fi fost de așteptat să se facă o investigație serioasă a cazurilor de ucidere a comandanților în prezența soldaților lor. Numai că, despre aceste lucruri ca și despre altele asemănătoare, Adunarea nu a pomenit nici măcar un cuvînt. După ce a fost informată că soldații au călcat în picioare decretele pe care le-a dat și pe care regele le promulgase, Adunarea a formulat noi decrete și l-a autorizat pe rege să facă noi proclamații. După ce ministrul de război a constatat că regimentele nu au pus nici un preț pe jurămintele „*depuse cu cea mai impunătoare solemnitate*“, ce propune Adunarea? Mai multe jurăminte. Ea reînnoiește decrete și proclamații, pe măsură ce le constată insuficiența și multiplică jurămintele, în aceeași proporție în care își intensifică eforturile pentru a slăbi respectul datorat religiei în sufletele oamenilor. Sper că, trimițîndu-le soldaților textul jurămintelor lor civice, Adunarea nu va uita să adauge și textele prescurtate ale excelentelor predici

ale lui Voltaire, d'Alambert, Diderot și Helvetius despre nemurirea sufletului, despre modul în care o Providență atotputernică veghează asupra acțiunilor noastre și despre recompense și pedepse care ne vor fi date într-o viață viitoare. Lucru de care nu mă îndoiesc, știind că o categorie anume de lecturi ocupă un loc considerabil în pregătirea militară a soldaților, aprovizionați cu pamflete tot atît de mult pe cît sînt dotați cu gloanțe.

Cred că, pentru a preîntîmpina relele cărora le dau naștere conspirațiile, reuniunile clandestine, comitetele în care dospește sămînța revoltei și monstruoasele adunări democratice (*comitia, comices*) ale soldaților ca și toate dezordinile ce apar din lene, lux, desfrînare și insubordonare s-a recurs la cele mai de neimaginat mijloace de care oamenii s-au folosit vreodată, chiar și în această perioadă care s-a întrecut pe sine în ceea ce privește astfel de invenții. Este vorba, nici mai mult nici mai puțin, de următorul mijloc: printr-o scrisoare circulară adresată tuturor regimentelor, regele le autorizează și le încurajează să se asocieze cu cluburile și confederațiile din diferitele municipalități și să participe, alături de ele, la sărbătorile și divertismentele lor civice! Se pare că această zglobie disciplină bahică este menită să îmblînzească dispozițiile sălbatice ale soldaților, să-i concilieze cu camarazii lor de pahar din alte stări, contopind astfel diferitele conspirații particulare în asociații mai cuprinzătoare.[135] Nu-mi vine greu să cred că acest remediu este pe placul soldaților, așa cum aceștia sînt descriși de către dl. de la Tour du Pin și că, oricît de rebeli ar fi, ei se vor supune cu conștiinciozitate *acestor* proclamații regale. Ceea ce însă ar trebui să pun la îndoială este dacă toate aceste manifestări ale spiritului civic, precum jurămintele, asocierile și festivitățile, îi vor face să fie mai înclinați decît sînt astăzi către supunere față de ofițerii lor, sau îi vor învăța, într-un mod mai temeinic, să se supună austerelor reguli ale disciplinei militare. Ele vor face din ei admirabili cetățeni după moda franceză, dar nu și soldați la fel de buni, indiferent după ce modă. O altă îndoială ar putea apărea în legătură cu măsura în care conversațiile care se poartă în jurul acestor mese sînt adecvate pentru a pregăti, mai bine, armata pentru rolul de „*simplu instrument*", pe care natura lucrurilor – așa cum în mod întemeiat remarcă ministrul de

război, care este, în același timp, și un ofițer veteran – îl impune în cazul armatei, indiferent de împrejurări.

Cît privește probabilitatea ca aceste conversații libere pe care soldații le poartă în timpul activităților și al festivităților societăților municipale – participare ce este autorizată și încurajată prin ordinul regelui – să contribuie la creșterea disciplinei militare, trebuie judecat prin prisma a ceea ce municipalitățile însele ne spun, aspect pe care îl reflectă discursul însuși al ministrului de război. El consideră – pornind de la semnele încurajatoare ce vin din partea unor regimente – că eforturile lui de a restaura ordinea vor fi încununate de succes, cel puțin *pentru clipa de față*, cît privește viitorul acesta îi apare ca fiind oarecum întunecat. Vorbind despre mijloacele de preîntîmpinare a revenirii dezordinilor, el declară:

„*Administrația nu va putea niciodată să răspundă de prevenirea pentru totdeauna a revenirii dezordinilor, atît vreme cît va vedea că muncipalitățile își arogă asupra trupelor o putere care, prin constituție, revine în întregime monarhului. Voi ați fixat limitele autorității municipale; sfera de acțiune, pe care ați acordat-o acesteia din urmă în comparație cu cealaltă, este circumscrisă de dreptul de a rechiziționa. Dar niciodată decretele voastre, nici în litera, și nici în spiritul lor, nu au autorizat comunele să destituie ofițerii, să-i judece, să dea ordine soldaților, să-i izgonească din posturile ce le-au fost încredințate, să-i oprească în marșurile ce au fost ordonate de către rege, sau, într-un cuvînt, să aservească trupele capriciilor fiecărui oraș sau fiecărui burg pe care ele trebuie să-l străbată.*"

Iată dar care sînt caracterul și dispozițiile municipalităților cărora le-a revenit sracina de a-i readuce pe soldați la adevăratele principii ale supunerii militare și de a face din ei adevărate instrumente ale puterii supreme a țării! Acestea sînt dezordinile din trupele franceze și, pe măsura lor, remediul avut în vedere! Situația din marină nu este departe de cea din armată. Municipalitățile nu urmează ordinele date de Adunare, după cum nici marina pe cele ale municipalităților. Deplîng din inimă situația în care se află un respectabil servitor al ordinii publice precum acest ministru de război, care se vede obligat, la vîrsta lui înaintată, să țină isonul Adunării și să toasteze ori de cîte ori aceasta ridică cupa ei civică, plecîndu-și, în același timp, fruntea lui încărunțită

în fața tuturor acestor fantezii bizare ale politicienilor imaturi. Astfel de planuri nu pot veni de la un om care, de mai bine de cincizeci de ani, cunoaște frecușurile lumii. Ele seamănă mai degrabă cu ceea ce ne putem aștepta de la acești abili alchimiști ai politicii, care își scurtează drumul către onorurile publice și care abordează toate problemele cu o fanatică siguranță de sine și ca și cum soluția acestora li s-ar fi revelat pe dată. Ce să ne mai mirăm că ei procedează astfel cînd unul dintre doctorii lor a considerat de cuviință, înconjurat fiind de aplauze și de un mare succes, să avertizeze Adunarea ca nu cumva să recurgă la sfatul celor în vîrstă sau al oricărei persoane ce își întemeiază judecata pe experiență. Presupun dar că toți miniștrii de stat din Franța trebuie astăzi să se supună acestui test și să abjure cu totul erorile și ereziile experienței și ale observației. Fiecare om are preferințele lui. Dar eu cred că, dacă nu mi-ar fi dat să ating înțelepciunea pe care vîrsta o aduce cu ea, aș păstra cel puțin ceva din rectitudinea și din demnitatea de necontestat a acesteia. Acești indivizi cultivă regenerarea; numai că, în ceea ce mă privește, nu mi-aș oferi, pentru nimic în lume fibrele întărite de vîrstă pentru a fi regenerate de către ei și nici că aș începe, în marele an de răscruce al vieții mele *(grand climateric*[136]*)*, să țip pe limba lor sau să gîngăvesc, în al doilea leagăn al vieții mele, sunetele primitive ale metafizicii lor barbare[137]. *Si isti mihi largiantur ut repueriscam, et in eorum cunis vagiam, valde recusem.*

Este imposibil să nu descoperi absurditatea (*imbecility*) acestui sistem pueril și pedant, pe care ei îl numesc o constituție, fără a descoperi în același timp insuficiența crasă și tarele tuturor celorlalte părți cu care ea vine în contact sau cu care are fie și cea mai îndepărtată legătură. Este imposibil să propui un remediu pentru incompetența Coroanei fără a pune, în același timp, în evidență incapacitatea Adunării. Nu se poate să nu reflectezi asupra talmeș-balmeșului din armata națională fără a scoate la vedere cele mai cumplite dezordini din trupele municipalităților. Militarii favorizează anarhia civilă, în vreme ce civilii trădează anarhia militară. Mi-aș dori ca fiecare să citească cu atenție discursul (cu siguranță) elocvent al dl. de la Tour du Pin. El pune salvarea municipalităților pe seama bunei purtări a unora dintre trupe. Rolul acestor trupe este de a menține în cadrul acestor municipalități facțiunea care, bine-intenționată fiind, este cea mai

slabă, și de a o proteja de ostilitatea facțiunii rău-intenționate, care este cea mai puternică. Dar municipalitățile sînt atașate de suveranitatea lor și vor să le ordone acestor trupe de care au nevoie pentru a le proteja. Ceea ce le rămîne de făcut este fie să comande, fie să curteze aceste trupe. De aceea, datorită situației în care se află și în virtutea puterilor republicane pe care le-au obținut, municipalitățile nu au de ales în relația lor cu armata: ele trebuie fie să-i comande, fie să-i slujească, fie să se alieze cu ea, iar aceasta fie succesiv, fie în același timp, în funcție de împrejurări. Cărei autorități ar putea să i se supună armata, dacă nu celei a municipalităților, după cum cărei autorități ar putea să se supună municipalitățile decît celei a armatei? Pentru a menține armonia acolo unde autoritatea a dispărut, Adunarea încearcă, în pofida consecințelor care ar putea apărea, să vindece dezordinile prin dezordini, sperînd ca astfel să se ferească de o democrație pur militară, deturnînd interesul armatei înspre o democrație municipală.

Odată deprinși să se amestece prin cluburi, cabale și adunări municipale, soldații vor fi purtați de către afinitățile lor elective către straturile cele mai de jos și cele mai radicale. Obiceiurile lor, afecțiunile și simpatiile lor se vor situa de această parte. Toate himerele unei politici monstruoase și aducătoare de rele – cum sînt conspirațiile militare ce se cer a fi remediate prin mijlocirea confederațiilor civice, municipalitățile rebele ce nu pot fi făcute să se supună decît oferindu-le mijloacele de seducere a însăși armatei statului, care ar trebui de fapt să le țină în frîu – nu pot decît să mărească dezordinile pe care însăși această politică le-a provocat. Trebuie ca sîngele să curgă. Iar el va curge datorită lipsei de bun-simț care se manifestă pretutindeni în modul în care au fost orînduite forțele și toate tipurile de autoritate civilă și juridică. Se poate ca, pe alocuri și pentru o vreme, dezordinile să fie reduse, numai că ele vor izbucni în alte părți, deoarece răul este radical și intrinsec. Toate aceste proiecte de a-i amesteca pe soldații rebeli cu cetățenii înclinați spre rebeliune nu pot decît să slăbească, din ce în ce mai mult, legăturile de natură militară care îi unesc pe soldați cu ofițerii lor, conferind, în plus, o notă de îndrăzneală soldățească turbulenței meșteșugarilor și țăranilor. Pentru a avea o adevărată armată, se cere ca ofițerul să fie pentru soldat autoritatea supremă, astfel încît întreaga lui atenție, ascultare și stimă să se îndrepte numai către acesta. Numai că se

pare că, de-acum încolo, calitățile principale ale unei ofițer trebuie să fie blîndețea și răbdarea. Pentru a-și struni trupele, ei se văd nevoiți să recurgă la artificii electorale, astfel încît, în loc să se poarte ca niște comandanți, trebuie să joace în schimb rolul unor candidați în alegeri. Numai că, dacă astfel de procedee le pot conferi puteri considerabile din cînd în cînd, problema cu adevărat de o importanță capitală este de care autoritate anume depinde numirea lor în post.

Nu se știe încă ce decizie finală veți lua în această privință. După cum această decizie nu pare să aibă o importanță tot atît de mare ca păstrarea neschimbată a raporturilor ciudate și contradictorii care există între armata voastră și toate celelalte părți ale republicii sau a raporturilor încurcate ce există între aceste diferite părți și republică în întregul ei. Se pare că, inițial, i-ați conferit regelui dreptul de a-i numi pe ofițeri, în mod provizoriu și sub rezerva confirmării lor, de către Adunarea Națională. Numai că oamenii care au un interes de urmărit sînt extrem de iscusiți în descoperirea adevăratului loc în care rezidă puterea. De aceea, ofițerii armatei franceze vor ajunge să înțeleagă foarte repede că aceia care posedă un drept indefinit de veto sînt cei care conferă, de fapt, posturile. Ei vor fi astfel obligați să considere intrigile care se țes în cadrul Adunării ca singura cale sigură către promovare. De altfel, noua voastră Constituție îi obligă să facă primele demersuri în acest sens la curtea regală. În ochii mei, această dublă negociere, necesară pentru a obține promovarea în ranguri militare, este o invenție cum nu se poate mai bună pentru a semăna discordia în cadrul Adunării înseși, cu privire la distribuirea posturilor militare și pentru a afecta corpul ofițerilor printr-o dezbinare și mai periculoasă încă pentru siguranța guvernămîntului, oricare ar fi forma acestuia, care duce, în cele din urmă, la distrugerea eficienței armatei înseși. În mod inevitabil, ofițerii care ratează promovările promise de către Coroană se vor coaliza într-o facțiune opusă celei care a respins, în cadrul Adunării, cererea lor. În felul acesta, vor fi alimentate în cadrul armatei nemulțumiri la adresa celor aflați la putere. Pe de altă parte, acei ofițeri care, lucrînd în avantajul lor prin intermediul unei facțiuni din Adunare, vor simți că meritele lor nu sunt suficient prețuite de Curte, vor ajunge să disprețuiască o autoritate care nu

va avea nimic de-a face cu promovarea lor. Dacă pentru a evita aceste rele veți adopta singur criteriul vîrstei pentru numirea în posturi de comandă sau pentru promovare, atunci veți avea o armată numai cu numele. În același timp, ea va deveni mai independentă și se va apropria mai mult de o republică militară. Dar instrumentul nu este armata, ci regele. Un rege nu poate fi detronat numai pe jumătate. Dacă el nu deține în întregime comanda armatei, atunci el nu este nimic. Ce efect poate să aibă o putere care nu deține decît în mod nominal comanda armatei, care nu-i inspiră acesteia nici recunoștință, și nici frică? O astfel de nulitate nu este potrivită pentru administrarea unui astfel de obiect, dintre toate cel mai dificil, cum este comanda supremă a militarilor. Aceștia trebuie să fie constrînși (lucru către care ei se simt înclinați prin chiar natura lor) de către o autoritate personală reală, viguroasă, efectivă și care să nu admită ezitare. Autoritatea însăși a Adunării este afectată și slăbită deoarece ea se transmite printr-un canal asemănător celui pe care l-a ales. Armata nu va mai respecta, pentru mult timp, un corp care nu acționează decît prin mijlocirea unui organ de paradă și care practică la vedere impostura. Ea nu se va mai supune, în mod sincer, unui prizonier. Ea va ajunge fie să disprețuiască toată această falsă pompă, fie să deplîngă un rege captiv. Și dacă nu cumva mă înșel, această relație a armatei cu regele se va impune ca o gravă dilemă a politicii voastre.

Pe lîngă toate acestea, trebuie văzut dacă o Adunare precum a voastră, chiar și presupunînd că s-ar afla în posesia unui alt organ de transmitere a ordinelor decît cel pe care îl are, poate să promoveze supunerea și disciplina unei armate. Se știe că, pînă acum, armatele nu au arătat decît o supunere foarte precară și nesigură oricărui senat sau oricărei autorități populare. De aceea, ele vor fi cu atît mai puțin dispuse să arate supunere unei Adunări care nu există decît de doi ani. Dacă e ca ofițerii să accepte, fără să crîcnească și căzuți într-o admirație totală, domnia avocaților, atunci trebuie să ne așteptăm ca ei să-și piardă, cu totul, starea de spirit marțială. Cu atît mai mult atunci cînd ei se văd obligați să-și reînnoiască, fără încetare, omagiile la adresa unei succesiuni eterne de avocați, a căror politică militară și al căror talent de a comanda (dacă se poate vorbi, în cazul lor, de așa ceva) sînt tot

atît de precare pe cît de trecătoare este autoritatea de care ei se bucură. Ca urmare a slăbiciunii de care dă dovadă una dintre puteri și a instabilității care le afectează pe toate, este de așteptat ca ofițerii unei armate să fie divizați și stăpîniți de duhul revoltei pînă în clipa în care un general popular, care înțelege arta de a aduna soldații în jurul lui și care dă dovadă de un adevărat spirit de comandă, va atrage pirivirile tuturor asupra lui. Armatele i se vor supune atunci ca o recunoaștere a meritelor lui personale. Așa cum stau lucrurile acum în Franța, nici că există un alt mod de a asigura supunerea militară. Numai că, în clipa în care acest eveniment se va produce, cel care va comanda cu adevărat armata va deveni stăpînul ei, dar și stăpînul regelui (ceea ce nu este încă nimic), al Adunării voastre, al întregii voastre republici.

Cum a ajuns Adunarea să aibă această putere asupra armatei? Fără îndoială că în principal prin coruperea soldaților, care au fost îndepărtați de ofițerii lor. Adunarea a început prin cea mai îngrozitoare dintre operații. Ea a atins punctul central, cel în jurul căruia gravitează, într-o stare de echilibru, toate particulele care compun armata. Adunarea a distrus principiul supunerii exact în punctul în care acesta îi unește pe ofițer și pe soldat, în locul în care lanțul subordonării militare începe și de care întreg sistemul depinde. I se spune soldatului că el este cetățean și că el se bucură astfel de drepturile omului și ale cetățeanului. I se spune că dreptul omului constă în autoguvernare și în a fi condus numai de către cei pe care el i-a delegat ca urmare a acestei autoguvernări. Este, de aceea, foarte normal ca el să creadă că acolo unde, de fapt, trebuie să se supună în cel mai înalt grad este liber să aleagă. Este, de aceea, foarte probabil ca, drept rezultat, trupa să ajungă să facă în mod sistematic ceea ce acum face numai ocazional: anume să exercite cel puțin un drept de veto în alegerea ofițerilor. Se știe că în prezent ofițerii sînt, în cel mai bun caz, tolerați și aceasta pe motiv de bună purtare. În realitate, au existat multe situații în care ofițerii au fost pur și simplu destituiți de către trupele lor. Acesta este un al doilea drept de veto exercitat asupra numirilor făcute de rege – un veto tot la fel de eficace ca și cel al Adunării. Soldații știu deja că în cadrul Adunării s-a pus problema dacă nu e cumva cazul ca ei să-și aleagă în mod direct ofițerii sau măcar o parte a acestora – sugestie care, de altfel, nu

a fost în mod defavorabil primită. Atunci cînd astfel de subiecte sînt supuse deliberării, nu trebuie să ne mire că soldații vor înclina înspre acea opinie care vine cel mai bine în întîmpinarea pretențiilor lor. Ei nu vor suporta să fie luați drept armata unui rege prizonier, în vreme ce, în aceeași țară, un alt corp militar – cu care sînt invitați să fraternizeze în festivități și să se unească în confederații – este luat drept armata liberă a unei constituții libere. Ei vor pune ochii pe cealaltă armată, mai permanentă decît a lor – vreau să spun armata municipală. Ei știu prea bine că acest corp militar își alege în realitate proprii ofițeri. Să nu fie ei capabili să înțeleagă motivul pentru care, spre deosebire de celălalt corp militar, ei nu îl pot alege pe marchizul de la Fayette (sau oricare este noul lui nume) drept comandant al propriei lor armate? Dacă e ca alegerea unui comandant general să facă parte din drepturile omului, atunci de ce să nu facă parte și din drepturile lor? Ei văd cum sînt aleși judecătorii de pace, magistrații, preoții, episcopii, funcționarii municipali și comandanții armatei pariziene. De ce numai ei să fie excluși? Să fie bravii soldați ai Franței singurii care să nu fie în stare să judece meritul militar și ce calități anume se cere să aibă un comandant general? Își pierd ei cumva drepturile omului ca urmare a faptului că sînt plătiți de stat? Și, totuși, ca parte a acestei națiuni ei înșiși contribuie la această plată. Regele însuși, Adunarea Națională și toți cei care o aleg nu sînt și ei plătiți la fel? În loc să vadă cum toți acești oameni sînt împiedicați să-și exercite drepturile ca urmare a faptului că primesc un salariu, ei consideră, mai degrabă, că salariul în cauză este oferit tocmai în vederea exercitării acestor drepturi. Nu ați prididit nici un efort pentru a pune în mîinile lor toate hotărîrile voastre, toate decretele, dezbaterile și lucrările doctorilor voștri în religie și politică. Iar acum vă așteptați ca ei să aplice la situația în care se află exact acele doctrine și exemple care sînt cel mai mult pe placul vostru.

Într-o ordine politică precum a voastră, totul depinde de armată. Aceasta deoarece nu ați crutat nici un efort pentru a distruge toate opiniile, prejudecățile și, în măsura în care ați putut, toate instinctele care acționează în favoarea ordinii politice. De aceea, în momentul în care o disensiune apare între Adunarea voastră Națională și o parte oarecare a națiunii, nu aveți de ales

decît să recurgeți la forță. Nu aveți nici o altă opțiune sau, mai exact, aceasta este singura care v-a mai rămas. Așa cum puteți vedea din raportul ministrului de război distribuția armatei se face, în mare măsură, din rațiuni legate de asigurarea securității interne[138]. Pentru a guverna aveți nevoie de armată, numai că ați inculcat în această armată, de care guvernarea voastră depinde, ca de altfel în întreg corpul națiunii, principii care vor ajunge – după o vreme – să vă obstrucționeze în realizarea scopurilor în vederea cărora le-ați instituit. L-ați însărcinat pe rege să mobilizeze trupele pentru a acționa împotriva poporului, în condițiile în care întreaga lume v-a auzit cuvintele – care ne mai răsună încă în urechi – prin care declarați că trupele nu trebuie să tragă în cetățeni. În cazul în care coloniile voastre și-ar proclama o constituție independentă și libertatea comerțului, nu ați trimite atunci trupele împotriva lor? În care capitol al codului vostru al drepturilor omului pot aceste colonii să citească cum că monopolizarea și limitarea comerțului în beneficiul altora este permisă ca parte a drepturilor omului? O revoltă a creolilor împotriva voastră va aduce după ea o revoltă a negrilor împotriva acestora. Vom vedea atunci din nou trupe, masacre, tortură, execuții prin spînzurare! Acestea sînt drepturile omului așa cum le concepeți voi![139] Acestea sînt rezultatele declarațiilor voastre metafizice pe care le-ați făcut cu atîta ușurință, pentru ca ulterior să le retractați încărcați de rușine! Nu mai puțin decît alaltăieri s-a întîmplat ca fermierii dintr-una din provinciile voastre să refuze să plătească nu știu ce fel de rentă de pămînt stăpînului. Ca urmare a acestui lucru, voi decretați că țăranii vor plăti toate rentele și redevențele, cu excepția celor pe care le-ați recunoscut ca nedrepte și le-ați abolit. Iar în cazul în care ei refuză, îi ordonați regelui să trimită trupele împotriva lor. Voi începeți prin a stabili principii metafizice, pornind de la care inferați concluzii cu caracter universal, pentru ca, în cele din urmă, să încercați să limitați logica prin despotism. Conducătorii voștri le spun oamenilor că este dreptul lor sacru acela de a lua cu asalt fortărețele, de a omorî gărzile, de a captura regii, fără a fi autorizați în acest sens, nici măcar în mod aparent, fie și de către Adunare, care, în calitate de corp legislativ suprem, acționează în numele întregii națiuni. Cu toate acestea, acești conducători nu se dau înapoi de la a comanda trupelor, care au fost implicate în crearea acestor dezordini, să exercite presiuni

asupra celor care vor judeca pe baza acelor principii și care vor urma acele exemple pe care ei înșiși le-au încuviințat în mod atît de încurajator.

Conducătorii îi învață pe oameni să respingă feudalitatea și să se lepede pe de-a întregul de ea ca fiind barbarismul tiraniei, după care le spun cît de mult trebuie să îndure din această tiranie barbară fără să crîcnească. Ei sînt generoși cînd vine vorba de denunțarea nedreptăților, dar mai degrabă zgîrciți în ceea ce privește mijloacele de corectare a acestora. Poporul știe că unele arenzi și îndatoriri personale care au fost răscumpărate (dar pentru care nu s-au oferit nici un fel de bani) sînt nimic în comparație cu alte corvezi pe care trebuie să le îndure și în legătură cu care nu ați hotărît nimic. El știe că aproape întreg sistemul proprietății funciare este de origine feudală. Că el rezultă dintr-o distribuire a pămînturilor ce au fost smulse de la proprietarii lor originari de către un cuceritor barbar care le-a oferit mai apoi ajutoarelor lui barbare. După cum el este conștient de faptul – asupra căruia nimeni nu are nici cea mai mică îndoială – că efectul cel mai nedrept al acestei cuceriri este reprezentat de arenzile funciare de orice fel.

După toate probabilitățile, țăranii sînt urmașii acestor vechi proprietari, atît romani, cît și galezi. Numai că, în cazul în care nu reușesc să stabilească titlul lor de proprietate pe baza unor documente istorice și juridice, ei se retrag în citadela drepturilor omului. Aici se prea poate ca ei să afle că oamenii sînt egali și că pămîntul, această mamă bună, aceeași pentru toți, nu trebuie acaparat pentru a întreține doar mîndria și luxul unora, care nu sînt prin natura lor mai buni decît ei și care, întrucît nu-și cîștigă pîinea cea de toate zilele cu sudoarea frunții precum ei, nu valorează nici măcar atît. Ei află că, potrivit legilor naturii, cel care ocupă și cultivă pămîntul este adevăratul proprietar și că, prin urmare, nu există prescripție care să fie împotriva naturii. Aceasta înseamnă că înțelegerile (acolo unde există unele) pe care le-au făcut cu proprietarii de pămînt în vremea sclaviei sînt doar rezultatul constrîngerii și al forței. Rezultă de aici că, odată ce poporul reintră în posesia drepturilor omului, aceste înțelegeri devin nule și neavenite ca și orice alt aranjament care s-a întîmplat să fie făcut la vremea în care a precumpănit vechea tiranie

feudală și aristocratică. Acești țărani îți vor spune că ei nu văd nici o deosebire între un trîndav cu pălărie și cocardă națională și unul care poartă mantie cu glugă sau stihar. Dacă pentru voi dreptul pe care îl aveți de a percepe rentă se bazează pe moștenire și prescripție atunci ei vă vor trimite la discursul d-lui Camus, publicat de către Adunare în vederea informării lor, unde se spune că ceea ce a început prost nu poate niciodată să facă uz de prescripție. Prin urmare, titlul acestor seniori este unul fraudulos prin originea pe care o revendică, folosirea forței fiind tot atît de condamnabilă ca și frauda. Cît privește transmiterea titlului de proprietate pe cale ereditară, țăranii îți vor spune că șirul celor care au cultivat pămîntul este adevărata linie genealogică a proprietății și nu pergamentele putrezite de vreme și substituțiile necugetate. Seniorii s-au bucurat prea mult de această uzurpare. Iar dacă adevărații proprietari, adică ei, țăranii, acceptă din bunătatea inimii lor să li se acorde călugărilor laici o pensie cît de cît, aceștia trebuie să le fie recunoscători donatorilor pentru generozitatea pe care o manifestă față de cei care își închipuie că ar avea vreun drept asupra bunurilor care le revin.

Atunci cînd țăranii vă plătesc cu aceeași monedă, oferindu-vă, într-un mod care vă reflectă stilul, sofism pentru sofism, voi vă revoltați și protestați împotriva proastei calități a acestui tip de argumentare, amenințîndu-i că, pe viitor, le veți întoarce plata în gărzi franceze, dragoni și husari. Pentru a-i pedepsi, voi împingeți în față autoritatea de mîna a doua a regelui, care nu este decît o unealtă a distrugerii, lipsit cum este de orice putere de a proteja fie poporul, fie propria lui persoană. Vă închipuiți că vă veți face ascultați prin mijlocirea lui. Numai că țăranii v-ar putea da următorul răspuns:

„Voi sînteți cei care ne-au învățat că nu există nici un fel de gentlemani. Care să fie acel principiu dintre cele pe care ni le-ați predicat care să ne învețe să ne plecăm în fața unor regi pe care nu noi i-am ales? Nu avem nevoie de lecțiile voastre pentru a ști că pămînturile au fost la origine oferite ca sprijin pentru demnitățile, titlurile și rangurile feudale. Acum, dacă tot ați distrus cauza nedreptăților, de ce să mai continuăm să suferim din cauza efectului care este încă și mai nedrept? Dacă acum nu mai există nici un fel de onoruri ereditare și nici urmă de familii nobile, atunci de ce să mai fim taxați pentru a menține ceea ce voi ne

spuneți că nu trebuie să existe? Lipsindu-i de orice calitate și titlu, voi i-ați redus pe vechii noștri seniori la unicul rol de colectori de taxe ce acționează sub singură autoritatea voastră. V-ați învrednicit cumva să faceți în ochii noștri persoane onorabile din acești strîngători de taxe? Nu. I-ați trimis la noi cu emblemele inversate, cu blazoanele sparte, cu culorile șterse și complet lipsiți de podoabele lor, înjosiți și metamorfozați, de nerecunoscut sub înfățișarea acestui straniu biped fără pene. Ei sînt pentru noi niște străini, care nu mai poartă nici măcar numele vechilor noștri seniori. Se prea poate ca, din punct de vedere, fizic, ei să fie aceiași oameni, deși, din perspectiva noii voastre doctrine filozofice a identității personale, nu sîntem prea siguri de acest lucru. În toate celelalte privințe ei sînt complet schimbați. Nu vedem, dar, de ce nu putem să fim la fel de îndreptățiți în a refuza să le plătim rentele cum și voi ați fost în a abroga toate onorurile, titlurile și distincțiile lor. Nu v-am dat niciodată dezlegare să acționați în acest sens – acesta nefiind decît un alt exemplu, printre multele altele, în care voi ați uzurpat o putere care nu v-a fost delegată. Îi vedem pe cetățenii (*burghers*) din Paris cum vă conduc după bunul lor plac prin cluburile, gloatele și gărzile lor naționale, dictîndu-vă legile pe care voi, prin autoritatea pe care o aveți, ni le dictați la rîndul vostru. Acești cetățeni dispun, prin intermediul vostru, de viețile și averile noastre ale tuturor. De ce să nu vă aplecați urechea și la dorințele pe care unul care trudește pe cîmp le are despre rentele ce sînt de plătit – aspect care ne privește pe toți în modul cel mai serios – tot la fel de mult cum o faceți în cazul cererilor de desființare a distincțiilor lor și titlurilor de onoare pe care le emit acești cetățeni insolenți – aspect care, de altfel, nu-i interesează nici pe ei și nici pe noi? Aflăm însă că acordați mai multă atenție mofturilor lor decît nevoilor noastre. Se numără cumva printre drepturile omului și acela de a plăti tribut celor ce ne sînt egali? Am fi putut să credem înainte ca voi să luați această măsură că nu există o egalitate perfectă între oameni. Am fi putut continua să menținem în favoarea seniorilor noștri vechile noastre prejudecăți lipsite de sens care ne-au fost transmise în mod tradițional. Dar ne este imposibil să înțelegem care altul ar fi putut să fie motivul pentru care ați făcut această lege care îi dezonorează decît acela de a distruge orice respect pe care am putea să li-l datorăm. Ne-ați

interzis să ne purtăm cu ei după tipicul oricăreia dintre vechile forme de respect, trimițînd împotriva noastră trupe care să ne treacă prin sabie și baionetă pentru a ne împinge la supunere în fața forței și a fricii – căci altfel nu ați fi suportat să vedeți cum ne plecăm în fața blîndei autorități a opiniei".

Orice om rezonabil va fi izbit de caracterul revoltător și ridicol al tuturor acestor raționamente. Numai că, pentru politicienii speculațiilor metafizice care au deschis școli de sofistică și care au creat un teren propice anarhiei, ele sînt raționamente solide și convingătoare. Este evident că numai o simplă luare în considerare a dreptului nu i-ar fi determinat pe conducătorii Adunării să ezite în a abroga rentele o dată cu titlurile nobiliare și emblemele de familie. În luarea acestei decizii ei nu au făcut decît să urmeze principiul pe baza căruia și-au desfășurat raționamentele și pe care, în mod analog, îl reflectă comportamentul lor. Numai că ei înșiși au ajuns să posede, ca urmare a confiscărilor, o suprafață întinsă de proprietate funciară. Întrucît au pus la vînzare toate aceste pămînturi, piața s-ar fi prăbușit cu totul dacă ei ar fi permis și țăranilor să participe la speculațiile cu care ei se îmbătau în voie. În Franța, mai există protecție la adresa oricăreia dintre formele de proprietate numai în măsura în care interesele dictate de rapacitatea lor îi fac să se intereseze de alții. Singurul criteriu care determină ce formă de proprietate va fi protejată și care va fi lăsată în voia sorții este numai bunul lor plac.

Ei au distrus, de asemenea, toate principiile prin care municipalitățile lor pot fi aduse la supunere sau chiar obligate în termeni de datorie morală să nu se separe de întreg și să devină independente sau să se unească cu vreun alt stat. Se pare că, recent, locuitorii din Lyon au refuzat să-și plătească impozitele. Și pentru ce să o facă? Ce autoritate legitimă mai există pentru a impune impozite? Unele dintre ele au fost impuse de rege, cele mai vechi au fost impuse de către Stările Generale, organizate pe baza ordinii. Poporul ar putea atunci să-i spună Adunării: „Cine sînteți voi care nu sînteți nici regii noștri, și nici Stările pe care noi le-am ales, voi care nu vă rezemați pe principiile pe baza cărora v-am ales? Și cine sîntem noi care am asistat la refuzul categoric al impozitului pe sare *(gabelle)*, a cărei plată voi ați ordonat-o, totuși, ratificînd mai apoi actul însuși de nesupunere? Cine oare sîntem noi cărora nu li se recunoaște dreptul de a judeca ce

impozite trebuie să fie plătite și care nu? De ce oare atunci să nu ne folosim și noi de aceleași puteri pe care voi le-ați validat în cazul altora? La aceasta voi răspundeți: 'Vom trimite trupe". Rațiunea ultimă la care recurge un rege este prima pentru Adunarea voastră. Intervenția militară va fi salutară pentru un timp, atîta timp cît se menține impresia armatei că soldele se măresc și atît vreme cît este satisfăcut orgoliul acesteia de a fi arbitru în toate disputele. Numai că această armă necredincioasă se va frînge în mîna celui care o folosește. Adunarea întreține o școală în care predă în mod sistematic și cu o perseverență neobosită principii și formulează reguli care distrug orice spirit de subordonare civilă și militară – pentru ca apoi să creadă că poate ține în frîu un popor anarhic, bizuindu-se în acest scop pe o armată anarhică.

Armata municipală – care îndeplinește în conformitate cu noua lor politică rolul de a contrabalansa armata națională – are, dacă e să o considerăm în ea însăși, o alcătuire mult mai simplă și, în toate privințele, mai puțin criticabilă. Ea este, pur și simplu, un corp democratic, care nu are nimic de a face cu Coroana sau cu celelalte puteri naționale. Ea este un corp înarmat, antrenat și dotat cu ofițeri la libera alegere a districtelor de care aparțin diferitele corpuri militare. Aceeași autoritate locală este cea care decide care cetățeni vor efectua serviciul militar și la ce sumă anume se va ridica amenda în caz de scutire.[140] Pe scurt, o uniformitate desăvîrșită. Și, totuși, dacă acest sistem este considerat în relația lui cu Coroana, cu Adunarea Națională, cu tribunalele publice sau cu o altă armată sau, dacă se pune cumva problema coerenței sau a relațiilor dintre diferitele lui părți, atunci armata municipală se înfățișează ca un monstru ale cărui mișcări dezordonate vor conduce, cel mai probabil, la o mare calamitate națională. Ca mijloc de apărare a unei constituții este mai rău decît coaliția cetăților Cretei sau decît confederația Poloniei sau decît oricare dintre corectivele prost-concepute care au fost inventate pînă acum pentru a remedia defectele de construcție ale unui sistem de guvernare.

La capătul acestor cîteva aprecieri asupra modului de organizare a puterii supreme, a puterii executive, a justitiției și armatei, ca și asupra relațiilor reciproce dintre aceste diferite

instituții, voi avea ceva de spus despre talentul de care legislatorii voștri au dat dovadă în organizarea finanțelor publice.

În acțiunile pe care aceștia le-au întreprins în această privință sînt de descoperit urme încă și mai slabe – dacă așa ceva este posibil – ale existenței unei judecăți politice sau ale unei priceperi financiare. S-a crezut atunci cînd s-au întrunit Stările Generale că marele obiectiv este acela de a îmbunătăți sistemul fiscal, de a lărgi baza de impozitare, de a elimina abuzurile, nedreptățile și măsurile asupritoare și de a-l așeza astfel pe temelia cea mai solidă cu putință. Mari au fost speranțele pe care aceste proiecte le-au nutrit în cuprinsul întregii Europe. De reușita lor depindea mărirea sau căderea Franței. După mine, aceasta a devenit piatra de încercare a priceperii sau a patriotismului celor care au prezidat Adunarea națională. Căci venitul statului este statul însuși. Că e vorba de conservare sau de reformă, totul depinde de finanțele publice. Demnitatea fiecărei ocupații depinde în întregime de natura și de întinderea virtuților pe care aceasta le pune la lucru. Așa cum toate marile calități ale spiritului care se exercită în sfera publică și care nu sînt pur și simplu pasive necesită forță pentru a fi exprimate (aș spune chiar pentru a exista cu adevărat), tot așa și venitul, care este sursa oricărei puteri, devine în cuprinsul administrării lui aria de manifestare a unei virtuți active. Vitutea publică, a cărei natură este sublimă și impunătoare, care există în vederea unor înfăptuiri mărețe și posedă o bună cunoaștere a marilor interese, necesită un orizont vast de acțiune, după cum nu se poate răspîndi și nu poate crește acolo unde este îngrădită sau în împrejurări care o slăbesc, o limitează sau o diminuează. Venitul este singurul care îi permite corpului politic să acționeze într-un mod care să-i pună în evidență adevăratul potențial (*genius*) și caracter. În consecință, corpul politic nu își va dovedi virtutea colectivă și virtutea care îi caracterizează pe cei care îl pun în mișcare și care sînt, ca atare, viața și principiul lui călăuzitor decît în măsura în care va fi în stare să asigure un venit public echitabil. Căci aceasta este sursa din care își iau seva, făcîndu-și astfel posibilă înflorirea deplină, generozitatea, dărnicia, binefacerea, tăria de caracter, clarviziunea și protecția care este oferită tuturor artelor demne de acest nume. Tot aici – adică în asigurarea și repartizarea surselor statului – își au izvorul și reținerea, negarea de sine, munca și precauția,

sobrietatea și toate celelalte virtuți prin care omul își disciplinează dorințele. Nu este, de aceea, un lucru deloc lipsit de temei acela că știința teoretică și practică a finanțelor, în al cărei ajutor vin tot atîtea ramuri auxiliare ale cunoașterii, este atît de mult prețuită nu numai de oamenii de rînd, dar și de mințile cele mai înțelepte și mai virtuoase. Și, pe măsură ce această știință s-a dezvoltat în același timp cu obiectul căreia i se aplică, s-a putut constata, ca o regulă generală, că bogățiile și progresul națiunilor au mers mînă în mînă cu sporirea venitului lor public. După cum acestea vor continua să sporească și să înflorească atît vreme cît partea care este lăsată indivizilor pentru a-și multiplica eforturile personale și partea care este destinată statului pentru a susține eforturile comune se vor menține într-o proporție echitabilă și într-o strînsă corespondență și comunicare una cu cealaltă. De altfel, se prea poate ca importanța veniturilor statului și caracterul presant al nevoilor lui să fie cele care să permită descoperirea vechilor abuzuri din administrarea finanțelor publice, ducînd astfel la mai buna cunoaștere a naturii adevărate a acestora și la mai buna înțelegere a principiilor lor teoretice. Se va putea astfel constata că o impozitare mică la un anume moment poate să fie mai greu de suportat decît una mai mare la un alt moment (chiar și atunci cînd proporția dintre venitul public și cel privat nu se schimbă). În această stare a lucrurilor, Adunarea voastră a descoperit în veniturile țării unele părți care să fie păstrate, unele care să fie consolidate și în mod înțelept administrate, după cum a descoperit că unele trebuie abrogate și modificate. Deși îngîmfarea mîndră a legislatorilor voștri ar putea justifica aplicarea celor mai severe criterii, cu toate acestea mă voi limita aici la judecarea talentului lor așa cum acesta a fost pus la lucru, la a le compara opera cu ceea ce se așteaptă îndeobște de la un ministru de finanțe și nu cu un model de perfecțiune ideală.

Sarcinile unui astfel de ministru sînt clare: să asigure un venit mare al statului, să stabilească impozitele în mod judicios și echitabil, să folosească în mod înțelept acest venit și, atunci cînd necesitatea îl constrînge să recurgă la credit pentru a asigura bazele acestuia atît pentru prezent, cît și pentru viitor prin claritatea și loialitatea acțiunilor lui, prin exactitatea calculelor și prin soliditatea fondurilor statului. Putem pe baza acestor puncte fundamentale, să ne facem o imagine clară a meritelor și

talentelor celor care s-au angajat în Adunarea Națională în această dificilă acțiune de administrare a finanțelor. Constat, dintr-un raport prezentat pe doi august anul trecut în numele comitetului de Finanțe al Adunării de către dl. Vernier că, departe de a spori în mîinile lor, veniturile anuale ale statului s-au diminuat în comparație cu ceea ce s-a produs înainte de revoluție cu două sute de milioane, adică, opt milioane de lire sterline – diferență care depășește cu mult o treime din total!

Dacă acesta este rezultatul unui mare talent, atunci cu siguranță că talentul nu s-a arătat niciodată într-o modalitate atît de distinsă sau avînd un efect atît de puternic. Este clar că prostia de rînd, incapacitatea vulgară, nici una dintre neglijențele oficiale obișnuite, nici măcar crima oficială, corupția, delapidarea, nici măcar ostilitatea directă pe care am putut-o vedea în lumea modernă, nici una dintre acestea nu ar fi putut într-un timp atît de scurt să distrugă în mod radical finanțele și, odată cu ele, forța unui mare regat – *Cedo qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito*[141]?

Din clipa în care Adunarea s-a reunit, sofiștii și declamatorii voștri au început să critice în mod fățiș vechiul sistem de impozite, cu precădere unele dintre aspectele lui esențiale, cum ar fi monopolul public al sării. Ei au acuzat, pe cît de just, pe atît de imprudent, impozitul pe sare ca fiind prost conceput, opresiv și nedrept. Numai că ei nu s-au mulțumit să introducă aceste critici în discursul de prezentare preliminară a unui plan de reformă. Ei le-au consemnat, ca într-o judecată, într-o hotărîre solemnă sau într-o sentință publică, care se cerea să fie adoptată de către Adunare și apoi făcută să circule de la un capăt la altul al regatului. Simultan cu adoptarea acestui decret, Adunarea a ordonat, cu aceeași gravitate, ca acest impozit absurd, opresiv și nedrept să continue să fie plătit pînă în ziua în care va fi aflat o altă sursă de venituri care să-l înlocuiască. Rezultatul a fost inevitabil. Provinciile care au fost întotdeauna scutite de plata impozitului pe sare, dintre care însă unele suportau alte contribuții care erau probabil echivalente, nu erau deloc înclinate să contribuie în nici un fel la plata unui nou impozit, care, printr-o distribuție egală, i-ar fi ușurat pe alții. Cît privește Adunarea, ocupată cum era cu declararea și violarea drepturilor omului și cu organizarea dezordinii generale, nu a avut nici răgazul, nici capacitatea și nici

autoritatea de a concepe și de a impune vreun plan destinat să înlocuiască taxa sau să o împartă într-o manieră uniformă, astfel încît să acorde provinciilor care se considerau lezate compensațiile pe care acestea le cereau sau pentru a-și pune mințile la treabă, astfel încît să ajungă la o înțelegere cu provinciile care urmau să fie scutite de plata impozitului.

Oamenii din provinciile care plăteau impozitul pe sare, sătui să mai suporte o taxă respinsă chiar de autoritatea celor care ordonaseră plata ei, au ajuns foarte curînd la capătul răbdării. Ei s-au considerat tot la fel de pricepuți ca și Adunarea în a distruge – prin urmare, refuzînd, pur și simplu, să mai plătească impozitul pe sare, ei au respins întreg sistemul. Încurajate de acest exemplu, toate provinciile sau părți din ele, considerîndu-se capabile să judece ele însele temeinicia doleanțelor, pe baza sentimentelor lor, și remediilor de rigoare, după măsura opiniei lor, au făcut fiecare după cum au considerat de cuviință în ceea ce privește celelalte contribuții.

Am ajuns acum la examinarea mijloacelor pe care legislatorii voștri le-au conceput pentru a stabili egalitatea impozitelor, în conformitate cu veniturile cetățeanului, și pentru a evita supraîncărcarea acelei părți active a capitalului care este destinată și utilizată pentru a crea bogăția privată de care depinde în mod necesar prosperitatea finanțelor publice. Lăsînd fiecărei provincii, ca și diferiților indivizi din fiecare provincie, libertatea de a judeca de la plata cărei părți anume din vechiul impozit s-ar putea sustrage, s-a ajuns, în locul unor mai bune principii ale egalității, la instituirea unei noi inegalități și mai opresive încă. În felul acesta plata impozitului devine o problemă de bunăvoință și de caracter. Părțile cele mai supuse ale regatului, cele mai ordonate și cele care sînt cele mai devotate binelui comun ajung să poarte întreaga povară a impozitelor. Nimic nu se dovedește a fi mai opresiv și mai nedrept decît o guvernare slabă. La ce poate să recurgă un stat lipsit de autoritate pentru a suplini atît deficitul rezultat din neplata vechilor contribuții, cît și toate celelalte deficite de orice natură la care se poate aștepta? Adunarea Națională a decis să apeleze la bunele sentimente ale cetățenilor: ea a cerut fiecăruia o contribuție voluntară care se ridică la o pătrime din veniturile lui, exactitatea estimării fiind lăsată pe

seama onoarei fiecăruia. S-a obținut astfel ceva mai mult decît se putea aștepta în mod rațional de la un astfel de procedeu, numai că totalul a rămas cu mult în urma nevoilor reale ale statului și cu mult în urma speranțelor inițiatorilor. Orice om de bun simț nu ar fi așteptat prea mult de la un impozit precum acesta, prezentat sub forma unei acțiuni de caritate – un impozit slab, ineficient și inegal, un impozit căruia i se puteau sustrage luxul, avariția și egoismul și care punea întreaga povară pe seama capitalurilor productive, a integrității, generozității și spiritului public, pe scurt, un impozit care penaliza virtutea.

Această generozitate patriotică, odraslă debilă a slăbiciunii, trebuia să fie susținută, în viziunea Adunării, de o soră geamănă, rezultat al aceleiași prolifice imbecilități. Trebuia ca donațiile patriotice să compenseze eșecul contribuției patriotice. Trebuia ca John Doe să devină garanția lui Richard Roe[142]. Prin acest plan, s-au primit de la donatori obiecte care aveau o mare valoare pentru ei, dar care nu reprezentau mare lucru pentru stat. Mai multe ramuri ale comerțului au fost ruinate. Coroana a fost deposedată de toate podoabele ei, bisericile de vasele lor sacre, iar poporul de podoabele lui personale. Invenția acestor începători într-ale libertății nu a fost în realitate decît o slabă imitație a uneia dintre cele mai jalnice practici ale despotismului decrepit. Ei s-au pus să caute în garderoba uitată de timp a lui Ludovic al XIV-lea cea mai impunătoare dintre perucile lui pătrate pentru a acoperi calviția timpurie a Adunării Naționale. Ei nu au ezitat să aducă din nou la lumină această extravagantă nebunie a secolelor trecute, în pofida a tot ceea ce spusese din plin despre ea ducele de Saint-Simon în *Memoriile* lui, care în ochii oamenilor rezonabili nu ar mai fi avut nevoie de nici o demonstrație pentru a convinge de răul și insuficiența unui astfel de expedient. Îmi amintesc că Ludovic al XV-lea a făcut o tentativă asemănătoare, dar care nu a fost, ca și cele care au precedat-o, încununată de succes. Cu toate acestea, nevoile create de războaiele care ruinează pot reprezenta, într-o oarecare măsură, o scuză pentru proiectele disperate. Numai că hotărîrile luate în vremuri de restriște sînt rareori înțelepte. În cazul vostru, a fost însă vorba de un timp propice reflecției, prudenței și prevederii. Legislatorii voștri au recurs la aceste neserioase și disperate expediente într-un timp de adîncă pace – care dura de cinci ani și care promitea

să dureze încă și mai mult de atît. Era, totuși, evident că, dedîndu-se, în situația serioasă în care se aflau, acestor mici jocuri și trucuri financiare – a căror descriere ocupă jumătate din ziarele voastre –, reputația lor era atît de adînc afectată încît tot ceea ce obțineau în mod trecător de pe urma acestor bagatele financiare nu ar fi putut, nici pe departe, să ofere o compensație. Se pare că cei care au adoptat astfel de planuri au fost în întregime ignoranți în ceea ce privește împrejurările în care se aflau și deloc la înălțimea a ceea ce le cerea momentul. Oricare ar fi avantajul acestor expediente, este evident că nu se va mai putea niciodată recurge nici la darurile și nici la contribuția patriotică. Resursele nebuniei publice se epuizează repede. Întreaga politică financiară a legislatorilor voștri constă în a crea, prin orice fel de artificiu, aparența că pentru prezent statul dispune din plin de resurse, pentru ca, în același timp, să sece toate izvoarele și fîntîinile vii care are putea să le alimenteze în mod indefinit. Raportul prezentat nu cu mult timp în urmă de dl. Necker era cu siguranță destinat să prezinte situația într-un mod favorabil. Ministrul oferă o imagine flatantă a mijloacelor care au făcut ca lucrurile să meargă pe durata întregului an. În același timp, el exprimă însă, așa cum ar fi fost și normal să o facă, o oarecare îngrijorare pentru anul care va urma. În loc să ia în considerație acest ultim pronostic al domnului Necker, în loc să încerce să pătrundă temeiurile temerilor acestuia și să ia măsurile de rigoare pentru a preîntîmpia dificultățile prevăzute, Adunarea s-a mulțumit ca, prin vocea președintelui ei, să îl certe prietenește pe acesta pentru aprehensiunile lui.

Cît privește celelalte inovații ale lor în materie de impozitare, este imposibil de spus ceva despre ele cu certitudine, deoarece ele nu au fost încă puse la încercare. Numai că nimeni nu este atît de nesăbuit încît să își imagineze că ele vor putea să umple vreodată breșa imensă pe care incapacitatea Adunării a deschis-o în finanțele statului. În clipa de față, trezoreria lor sărăcește pe zi ce trece în materie de bani lichizi, pentru a deveni tot mai bogată în materie de reprezentări simbolice. În această situație, cînd în cuferele statului, ca și în cuprinsul întregii țări nu se mai găsește decît hîrtie – simbol nu al opulenței, ci al penuriei, creație nu a creditului, ci a puterii – legislatorii voștri își imaginează că starea înfloritoare a Angliei se datorează bancnotelor în loc să înțeleagă

că bancnotele noastre își datorează existența condiției prospere a comerțului nostru, solidității creditului nostru și totalei excluderi a oricărei intervenții a puterii politice în orice fel de tranzacție. Ei uită că, în Anglia, cel mai mic șiling de hîrtie este acceptat ca plată numai ca rezultat a unei libere alegeri, că sumei totale de monedă de hîrtie aflată în circulație îi corespunde un depozit în numerar cu o valoare egală și că fiecare bancnotă este convertibilă în bani lichizi la cerere, pe moment și fără cea mai mică pierdere. Hîrtia noastră are valoare în tranzacțiile comerciale tocmai pentru că este lipsită de valoare legală. Ea este puternică la Bursă deoarece nu are nici un fel de putere la Westminster Hall. Un creditor este îndreptățit să refuze, la plata unei datorii de douăzeci de șilingi, toată hîrtia Băncii Angliei. După cum nu există la noi nici o garanție și securitate publică pe care statul să ne forțeze să o acceptăm. De altfel, nu ar fi deloc greu de demonstrat că moneda noastră de hîrtie, în loc să reducă cantitatea de numerar în circulație, tinde de fapt să o sporească; că, în loc să se substituie banilor, le înlesnește intrarea, ieșirea și circulația; că ea este simbolul prosperității și nu însemnul lipsei. Niciodată în această țară raritatea numerarului sau supra-abudența de hîrtie nu a fost un motiv de plîngere.

De acord, mi se va spune, dar reducerea cheltuielilor risipitoare și economia pe care a introdus-o această virtuoasă și înțeleaptă Adunare compensează diminuarea produsului care rezultă din contribuții. Măcar în această privință Adunarea s-a achitat de datoria unuia care se ocupă de finanțe. S-au uitat cei care spun acest lucru la cheltuielile Adunării Naționale, ale municipalităților, ale orașului Paris, la creșterea soldei celor două armate, a noii poliții, a noilor tribunale? Au comparat ei cu atenție noua listă de pensii cu cea veche? Acești politicieni au fost cruzi, nu economi. Cred că, dacă se va stabili raportul dintre cheltuieli și venituri din vremea risipitoarei guvernări a vechii monarhii și dacă se va compara cu același raport astăzi, se va constata că avantajul acestei comparații înclină de departe în favoarea celui din urmă și că noul deficit este de departe mai mare decît cel vechi.[143]

Nu mai rămîn de examinat decît talentele de care noii administratori ai finanțelor Franței au dat dovadă în procurarea de resurse prin intermediul creditului. Aici mă simt puțin încurcat,

deoarece ei nu avut niciodată un credit veritabil. Creditul de care se bucura vechea guvernare a Franței lăsa într-adevăr de dorit, cu toate acestea monarhia reușea întotdeauna să găsească bani într-un fel sau altul, fie în Franța, fie în cele mai multe din țările Europei care aveau un excedent de capital; iar creditul ei se îmbunătățea pe zi ce trece. Era de așteptat ca instituirea unui sistem al libertății să dea și mai multă forță acestei tendințe – și cu siguranță că acest lucru s-ar fi produs dacă s-ar fi instituit un regim al libertății. Ce oferte a primit acest pretins guvernămînt al libertății din partea Olandei, a Hamburgului, a Elveției, a Genevei, a Angliei? Cine a vrut hîrtia lui? De ce ar intra aceste națiuni ale comerțului și ale economiei în relații financiare cu un popor care încearcă să răstălmăcească natura însăși a lucrurilor; cu o țară în care debitorul îi impune creditorului său, cu vîrful baionetei, mijloacele de plată prin care pretinde că se achită față de el; cu un guvernămînt care se eliberează de o obligație prin contractarea uneia noi, care nu este decît cauza propriei lui lipse și care își plătește dobînzile cu zdrențe.

Încrederea fanatică a filozofilor voștri în faptul că jefuirea Bisericii ar rezolva totul i-a făcut să piardă din vedere grija pentru finanțele publice, tot la fel cum a visa la piatra filozofală amăgește, făcîndu-i pe cei care se lasă seduși de iluziile filozofiei hermetice să neglijeze toate mijloacele raționale de îmbunătățire a soartei lor. Pentru acești metafizicieni ai finanței, bunurile Bisericii secretă balsamul mumiei ce este capabil să vindece toate relele statului. Fără îndoială că ei nu cred prea mult în miracolele religiei, dar credința lor în minunile sacrilegiului nu poate fi pusă la îndoială. Sînt ei presați de vreo datorie? – Emisie de asignate- Trebuie să fie indemnizați sau pensionați cei care au fost deposedați de bunurile lor sau expulzați din profesia lor? – Asignate. Trebuie înarmată o flotă? – Asignate. Dacă șaisprezece milioane de line sterline de asignate, impuse prin forță națiunii, lasă cuferele statului la fel de goale ca și înainte, atunci, spune unul, nu trebuie decît să emitem treizeci de milioane de lire sterline de asignate, în timp ce altul e de părere că trebuie emise optzeci de milioane. Singura diferență care există între facțiunile lor financiare are de a face cu cantitatea mai mare sau mai mică de asignate care să fie impusă răbdării publice. Sînt cu toții maeștrii în problema asignatelor. Chiar și cei cărora filozofia nu

le-a distrus bunul simț natural și cunoașterea regulilor comerțului și care caută să risipească iluziile prin avansarea unor argumente decisive își încoronează argumentația propunînd o emitere de monedă de hîrtie. Îmi închipui că nu au încotro și trebuie să vorbească despre această monedă nouă de hîrtie deoarece alt limbaj nu ar fi înțeles. Experiența ineficacității lor nu îi descurajează în nici un chip. S-au depreciat cumva, pe piață, vechile asignate? Cum poate fi îndreptat acest lucru? Prin emiterea de noi asignate.– Dar dacă *maladia opiniatra non vult se garire, quid illi facere? Assignare; postea assignare; ensuita assignare*[144]... Textul meu este ușor modificat. Se poate ca latina doctorilor voștri de acum să fie mai bună decît cea a vechii voastre comedii, numai că înțelepciunea lor și varietatea resurselor lor sînt aceleași. Ei nu au în cîntecul lor mai multe note decît cucul; numai că vocea lor, departe de a avea dulceața acestui vestitor al verii și al abundenței, este tot atît de aspră și de prevestitoare de rău augur, ca și cea a corbului.

Căror altora decît celor mai nesocotiți aventurieri într-ale filozofiei și finanței le-ar fi putut trece prin cap să distrugă venitul stabil al statului – singura garanție a creditului acestuia – în speranța de a-l înjgheba din nou din materialele obținute din confiscarea proprietății? Dacă, totuși, un pios și venerabil prelat (unul dintre aceia pe care i-am putea număra în viitor printre Părinții Bisericii) s-ar angaja, dintr-un exces de zel în servirea statului, în jefuirea propriului său ordin; dacă acesta ar lua asupra lui, pentru binele Bisericii și al poporului, rolul de mare magnat al confiscărilor și de controlor general al sacrilegiului, cred că atunci el și cei care l-ar ajuta ar trebuie să arate, în ceea ce vor întreprinde ulterior, că știu cîte ceva despre funcția pe care și-au asumat-o. Pe scurt, după ce legislatorii voștri au hotărît să anexeze la visteria publică o parte din pămînturile țării pe care au cucerit-o, sarcina lor era aceea de a face din noua lor bancă un veritabil instrument de credit, în măsura în care o asemenea bancă poate servi unor astfel de scopuri.

Întotdeauna a fost extrem de dificilă (pentru a nu spune mai mult) instituirea unei adevărate circulații a creditului prin mijlocirea unei bănci funciare sau ipotecare (*land-bank*); și aceasta chiar și în condițiile cele mai favorabile. Acest gen de încercare a sfîrșit de regulă prin a conduce la faliment. Dar atunci cînd

Adunarea a ajuns, prin disprețuirea oricărei morale, la sfidarea oricăror principii economice, era de așteptat ca ea să facă măcar tot posibilul pentru a reduce aceste dificultăți și pentru a preveni orice înrăutățire a acestui faliment. Era de așteptat, pentru a face ca această bancă să fie acceptată, ca voi să faceți totul pentru a specifica garanțiile în modul cel mai clar și mai loial și pentru a facilita recuperarea creanțelor. Prezentînd lucrurile din cea mai luminoasă perspectivă: situația voastră era cea a unui proprietar de mare domeniu care vrea să se descotorosească de acesta pentru a putea să se achite de o datorie și pentru a putea face față unor obligații. Cum nu ați putut să-l vindeți imediat, v-ați dorit să îl ipotecați. Ce ar face în locul vostru un om bine intenționat și cu o minte sănătoasă și limpede? După mine, el ar începe prin a determina valoarea brută a domeniului său: cheltuielile de administrare și de evaluare; și ipotecile permanente sau temporare care grevează asupra lui. Apoi, descoperind surplusul net ar calcula valoarea adevărată a garanției ipotecare. Cînd acest surplus (care este singura garanție a creditorului) a fost determinat în mod clar și a fost în mod corect depus în mîinile depozitarilor lui conveniți, atunci proprietarul nostru va stabili lista parcelelor de vînzare, data și condițiile vînzării. După care, el va putea să accepte, dacă acest lucru îi convine, angajarea capitalurilor creditorilor publici în aceste fonduri noi, după cum el poate să primească propuneri de la cei dispuși să avanseze bani contra unor asignate garantate prin aceste parcele.

Cam așa ar proceda oamenii de afaceri, adică metodic, și rațional, și pe baza singurelor principii confirmate ale creditului public și privat. Negustorul va ști astfel exact ce a cumpărat și singura îndoială care ar putea plana asupra minții lui, singura teamă, ar fi aceea de a vedea ivindu-se ziua în care s-ar putea cere restituirea nelegiuitei prăzi și poate chiar și pedepsirea mizerabililor care au profitat de pe urma scoaterii la mezat a inocenților lor concetățeni.

Pentru a reduce pe cît posibil desconsiderația care a înconjurat întotdeauna băncile ipotecare de tot felul, se cerea deci ca valoarea netă a proprietăților confiscate să fie stabilită și declarată în modul cel mai clar și mai exact, la fel ca și data, locul și condițiile vînzării. Acest lucru era, de asemenea, necesar și în virtutea unui alt principiu: în măsura în care Adunarea își luase un

prim angajament solemn față de subiectul acesta al pămînturilor, ea trebuia să arate că înțelege să-l respecte și astfel să ofere pe baza lui garanția loialității ei viitoare într-o problemă atît de delicată. Ca urmare, atunci cînd Adunarea s-a decis, după ce a deliberat îndelung, să alimenteze resursele statului din jaful Bisericii, ea a adoptat pe 14 aprilie 1790 o rezoluție solemnă prin care ea se angaja în fața Franței întregi: „ca în bugetul public din fiecare an să ia în calcul o sumă suficientă pentru a subvenționa nevoile religiei catolice, apostolice și romane, pentru a întreține slujitorii altarului, pentru a ușura viața celor săraci, pentru pensiile ecleziastice, seculare și regulate atît pentru un sex, cît și pentru celălalt, *astfel încît proprietățile și bunurile care sînt la dispoziția națiunii să fie degajate de toate taxele care grevează asupra lor și folosite de către reprezentații corpului legislativ pentru nevoile cele mai mari și mai presante ale statului.*" În aceeași zi, Adunarea s-a mai angajat ca suma necesară pentru anul 1791 să fie fără întîrziere stabilită.

Prin această rezoluție, Adunarea recunoaște că este de datoria ei să aducă la cunoștință cu claritate suma cheltuielilor care s-au făcut pentru aceste obiecte – cheltuieli pe care ea s-a angajat, prin alte rezoluții, să le așeze printre primele în ordinea sarcinilor publice. Ea recunoaște că îi revine sarcina de a stabili valoarea bunurilor Bisericii prin degrevarea lor de orice impozit și împovărare și de a proceda imediat în consecință. A făcut ea acest lucru imediat sau măcar vreodată? A furnizat ea vreodată un inventar al veniturilor bunurilor imobiliare ale Bisericii sau a produs ea vreodată o listă a bunurilor mobile pe care le-a confiscat de asemenea în avantajul asignatelor ei? Le las admiratorilor ei englezi grija de a explica cum înțelege ea să-și țină angajamentele de a folosi pentru nevoile statului „bunurile degrevate de toate taxele" fără a stabili într-un mod clar valoarea acestor bunuri sau pe cea a taxelor de care erau grevate. Adunării i-a fost însă îndeajuns să dea această asigurare pentru ca imediat să treacă – pe baza doar a acestei nobile declarații și înainte de a lua fie și cea mai neînsemnată măsură pentru a-i conferi realitate – emiterea de șaizeci de milioane de lire sterline în bani de hîrtie. Acesta a fost un act de curaj. Cine, dar, se mai poate îndoi, după această lovitură de maestru, de talentele Adunării în materie de finanțe? A avut ea grijă măcar, înainte de a emite alte asemenea indulgențe

financiare, să-și țină prima promisiune?Dacă s-a efectuat vreodată în Franța vreo estimare a proprietăților și bunurilor Bisericii sau vreo estimare a taxelor care le grevau, acest lucru mi-a scăpat. Nu am auzit niciodată vorbindu-se despre așa ceva.

Legislatorii voștri și-au dat în cele din urmă arama pe față: prin faptul că au oferit bunurile Bisericii drept garanție pentru toate datoriile și obligațiile statului, de orice natură ar fi fost acestea, ei au dezvăluit, în plină lumină a zilei, îngrozitoarea lor fraudă. Ei nu au furat, prin urmare, decît pentru a-și procura mijloacele de a înșela. Numai că, puțin după aceasta, ei și-au distrus propriile speranțe prin publicarea unor rapoarte – întocmite în alte scopuri – care le-au aruncat în aer dintr-o lovitură întreg aparatul de violență și înșelătorie. Acest fapt extraordinar este dovedit de unul dintre documentele pe care le citează în lucrarea lui domnul de Calonne: îi sînt cu atît mai îndatorat cu cît acest fapt nu știu cum de mi-a scăpat. Cînd am spus că Adunarea și-a încălcat angajamentul din 14 aprilie 1790 nu era deloc nevoie de o demonstrație pentru a dovedi acest lucru. În clipa de față, un raport al comitetului Adunării ne dezvăluie că suma totală care reprezenta necesarul pentru întreținerea instituțiilor ecleziastice (așa împuținate cum sînt), celelalte cheltuieli relative la nevoile religiei, necesarul pentru întreținerea personalului religios de ambele sexe, activ sau pensionat, ca și alte cheltuieli de același fel pe care statul trebuie să le suporte ca urmare a confiscării proprietății – această sumă, ni se spune în raport, depășește venitul obținut din bunurile astfel dobîndite cu uriașa sumă de două milioane de lire sterline pe an; fără a mai calcula o datorie de cel puțin șapte milioane. Iată dar competența financiară a imposturii! Iată dar la ce se reduc finanțele filozofiei! Iată rezultatul tuturor amăgirilor care au indus în eroare un biet popor, împingîndu-l la revoltă, crimă și sacrilegiu, care au făcut din el instrumentul eficient și devotat al ruinării propriei țări! Niciodată un stat, în nici o împrejurare, nu s-a îmbogățit prin confiscarea bunurilor cetățenilor lui. Acest nou experiment a condus și el la același rezultat. Orice om onest, oricine iubește libertatea și umanitatea trebuie să jubileze atunci cînd vede că ne- dreptatea nu este întotdeauna cea mai bună politică, și nici jaful nu este drumul regal către îmbogățire. Îmi face plăcere să citez aici, într-o notă,

observațiile competente și pline de vigoare ale domnului de Calonne asupra acestui subiect[145].

Pentru a convinge lumea întreagă de caracterul inepuizabil al resurselor oferite de exproprierea Bisericii, Adunarea a purces și la alte confiscări ale proprietății celor care dețineau funcții – lucru pe care ea nu putea să-l facă fără a compensa proprietarii de această pierdere, apelînd, încă o dată, la ce altceva dacă nu la pămînturile confiscate de la Biserică? Iată cum Adunarea a grevat cu noi cheltuieli aceste fonduri care trebuiau să reprezinte o soldă disponibilă după ce toate aceste cheltuieli erau deduse. Ea trebuia astfel să ofere indemnizații întregului corp judiciar, ca și tuturor titularilor ale căror funcții fuseseră desfințate. Nu pot să determin suma totală pe care au atins-o aceste compensații, dar fără îndoială că ea s-a ridicat la mai multe milioane de livre franceze. Printre aceste cheltuieli suplimentare trebuie socotită și o rentă de patru sute optzeci de mii de lire sterline care trebuia să fie plătită (evident aceasta în cazul în care Adunarea ar fi decis să-și țină cuvîntul dat), prin plăți zilnice, cu titlul de dobînzi pentru primele emisiuni de asignate. Pe de altă parte, s-a ostenit vreodată Adunarea să facă cunoscut, fără ocolișuri, costul administrării bunurilor confiscate ale Bisericii, pe care ea a lăsat-o pe seama grijii pline de sîrguință și pricepere a municipalităților și a legiunii fără număr a acelor necunoscuți care acționează în subordinea lor? Noi știm deja, datorită modului pertinent în care ne-a atras atenția episcopul de Nancy, ce a rezultat din această înțeleaptă măsură.

Dar este inutil să zăbovim asupra acestor diferite categorii de cheltuieli, care se văd cu ochiul liber. A făcut Adunarea măcar o listă completă a celor care trebuie să figureze la categoria cheltuieli principale, mă refer la sumele necesare pentru întreținerea administrațiilor naționale și municipale de toate felurile? A comparat ea această cheltuială cu venitul care se obține în mod regulat din impozite? Orice deficit de acest gen va greva, la rîndul lui, asupra proprietăților confiscate – înainte chiar ca primii creditori publici să-și poată planta varza pe primii acrii ai pămîntului astfel dobîndit. Bunurile Bisericii reprezintă temelia întregului stat: lipsit de acest stîlp de susținere el se va prăbuși. În această situație, legislatorii voștri au învăluit intenționat într-un nor impenetrabil tot ceea ce s-ar fi cuvenit să se străduiască să aducă

la lumina zilei. Pentru ca după aceea, ei înșiși orbiți, ca și taurul care închide ochii atunci cînd împinge, să-și forțeze sclavii, cu vîrful baionetei, să-și acopere ochii ca și ei și să ia hîrtia lor drept monedă, înghițind treizeci și patru de milioane de lire sterline dintr-o dată. Pentru ca după aceea, întărită de acest succes și de violarea tuturor angajamentelor anterioare, Adunarea să pretindă cu mîndrie un nou credit într-o vreme în care este limpede (dacă se poate ca în astfel de probleme să existe ceva limpede) că valoarea netă a bunurilor confiscate nu va fi suficientă pentru a o degreva de primele ei ipoteci, adică pentru a acoperi suma de patru sute de milioane pe care o reprezintă prima emisiune de asignate. În toate aceste mașinațiuni, nu descopăr nici bunul-simț ferm care îi este propriu loialității și nici rapiditatea și ingeniozitatea unei fraude demne de acest nume. Nu s-a răspuns nici pînă acum obiecțiilor care au fost aduse de la tribuna Adunării contra deschiderii ecluzelor care au lăsat să se reverse valurile acestea de hîrtie falsă; se vor găsi însă pe stradă sute de mii de bancheri care să le respingă de la un capăt la altul. Acestea sînt numerele pe care le folosesc pentru a calcula acești artimeticieni ai metafizicii. Acestea sînt nemaipomenitele calcule pe care este întemeiat în Franța creditul public de sorginte filozofică. Ele nu pot ridica impozitele, dar pot ridica gloatele. Să lăsăm Adunarea să se bucure de aplauzele primite la clubul Dundee pentru modul în care și-a pus la lucru înțelepciunea și patriotismul pentru a aduce un profit statului din jefuirea cetățenilor. Nu mi-a fost dat însă să aud că și directorii de la Banca Angliei i-ar fi făcut Adunării același compliment; sau poate că, în balanța creditului, aprobarea lor cîntărește mai puțin decît cea a clubului Dundee. Dar, pentru a-i face dreptate clubului, cred că membrii lui sînt mai înțelepți decît lasă să pară, că ei sînt mai puțin darnici cu banii lor decît par să fie cu laudele și că nu ar da nici măcar un sfanț din bancnotele lor scoțiene cele mai boțite și mai zdrențuite pentru cea mai netedă și mai frumoasă dintre asignatele voastre.

La începutul acestui an, Adunarea a emis suma de șaisprezece milioane de lire sterline în bani de hîrtie. Mă întreb care trebuie să fi fost starea în care Adunarea a adus afacerile voastre dacă o sumă atît de mare va fost de atît de puțin ajutor? De altfel, această hîrtie a fost imediat afectată de o depreciere de cinci la

sută; care la puțin timp a devenit de șapte la sută. Efectul pe care l-a avut emiterea acestor asignate asupra colectării impozitului a fost remarcabil. Dl. Necker nu a întîrziat să constate că perceptorii, care erau plătiți în numerar, se achitau către Trezorie în asignate; altfel spus, preceptorii cîștigau șapte la sută din suma totală a încasărilor lor. Ei primeau în bani ceea ce calculau apoi în hîrtie depreciată. Rezultat inevitabil și ușor de prevăzut, ceea ce nu îl face mai puțin penibil. Dl. Necker s-a văzut deci obligat să cumpere pentru Monetărie aur și argint (pe care cred că l-a cumpărat în cea mai mare parte de pe piața Londrei), ceea ce l-a costat în jur de douăsprezece mii de lire sterline peste valoarea metalului. Ministrul finanțelor era deci de părere că, oricare ar fi fost valoarea nutritivă ascunsă a asignatelor, este imposibil ca statul să subziste numai pe baza acestora; că acesta are nevoie de argint curat, îndeosebi pentru a le da satisfacție celor care, avînd fierul în mîinile lor, era puțin probabil să exceleze prin răbdare atunci cînd ar fi realizat că beneficiul unei creșteri a soldei în bani reali le-ar fi fost în mod fraudulos retras ca urmare a plăților efectuate în hîrtie lipsită de valoare. În contextul acestei calamități naturale, ministrul i-a cerut Adunării să ordone perceptorilor să plătească în bani peșin ceea ce primeau sub această formă. Era imposibil ca ministrului să-i scape faptul că, dacă Trezoreria accepta o dobîndă de trei la sută pentru folosirea asignatelor și dacă aceasta urma să-i revină cu o pierdere de șapte la sută – mai rău chiar decît scontase el – atunci această afacere nu era deloc menită să ducă la îmbogățirea statului. Numai că Adunarea nu s-a sinchisit deloc de această recomandare. Ea se afla, prin urmare, în următoarea dilemă: sau Trezoreria continua să încaseze asignate astfel încît cuferele ei s-ar fi golit de orice numerar, sau aceasta ar fi refuzat aceste hîrtii *amuletă* (ori măcar ar fi încetat să le sprijine în orice fel), astfel încît ar fi distrus creditul de care se mai bucura, singura resursă de care mai dispunea. Se pare că Adunarea a ales. Ea a estimat că pentru a conferi cît de cît valoare monedei sale trebuie ca ea însăși să o accepte. În același timp, aceasta a dat apă la moară unor oratori care au declarat, în discursurile lor de fanfaronadă despre faimoasele asignate, că nu există nici o diferență de valoare între hîrtie și numerar – lucru care, în opinia mea, depășea competența legislatorului. Aceasta a

reprezentat pur și simplu un bun și solid articol de credință, pronunțat sub amenințarea anatemei de către venerabilii Părinți ai sinodului filozofic. *Credat* cine va vrea – numai că acesta nu va fi cu siguranță *Iudaeus Apella*[146].

O nobilă indignare îi cuprinde pe conducătorii voștri populari atunci cînd aud de îndrăzneala de a compara lanterna magică a spectacolului lor financiar cu imaginile înșelătoare ale domnului Law. Ei nu suportă îndrăzneala de a compara nisipul din Mississippi în care s-a împotmolit bancherul de altădată cu piatra de Biserică pe care ei și-au înălțat sistemul lor financiar. Spuneți-le, vă rog, că ar face mai bine să-și tempereze acest ton triumfător pînă în clipa în care îi vor arăta lumii întregi care anume sînt pămînturile care le servesc drept garanție pentru asignatele lor, și care să nu fie deja grevate de tot felul de angarale. La drept vorbind, mi se pare că nedreptatea care se face este la adresa marii fraude inspiratoare a domnului Law în măsura în care aceasta este comparată cu imitația lor degenerată. Nu este adevărat că sistemul lui Law a fost ridicat doar pe baza speculațiilor cu pămînturile din Mississippi. El le-a adăugat acestora comerțul din Indiile orientale și pe cel din Africa, ca și toate arenzile generale din Franța. Negreșit că nici măcar toate acestea la un loc nu ar fi reprezentat un fundament suficient de solid pentru structura pe care entuziasmul public, și nu Law însuși, a ales să o ridice pe aceste baze. Numai că, în acest caz, în comparație cu ceea ce ați făcut voi, era vorba de iluzii generoase. Se presupunea că scopul acestor iluzii era acela de a crește comerțul Franței. Și ele chiar au extins comerțul Franței în cele două emisfere. Nu era vorba de a hrăni Franța din propria ei substanță. O imaginație ambițioasă putea găsi în această înaripare a comerțului ceva care să o captiveze. Exista ceva în sistemul lui Law care să orbească privirea unui vultur, sistemul vostru însă este făcut pentru a ademeni cîrtița, căreia nu îi place decît să se ghemuiasă și să se adîncească și mai mult în pămîntul ei natal. Pe vremea aceea, oamenii nu abandonaseră cu totul dimensiunile naturale ale existenței lor pentru a se închide în granițele unei filozofii degradante și sordide, care nu agreează decît iluziile de rînd și vulgare. Amintiți-vă, mai presus de orice, că, adresîndu-se imaginației oamenilor pentru a putea să abuzeze mai bine de ei, cei care erau pe atunci promotorii sistemului, au adus astfel

un omagiu libertății acestora. Frauda lor nu a fost niciodată însoțită de forță. I-a fost dat epocii noastre să stingă în acest fel micile pîlpîiri ale rațiunii care au reușit să penetreze tenebrele acestui secol luminat.

Îmi amintesc că nu am spus încă nimic despre un alt mare proiect financiar care poate fi invocat în favoarea talentelor legislatorilor voștri. Prezentat cu o atît de mare pompă Adunării, el nu a fost adoptat nici pînă în clipa de față. Acest proiect aduce ceva solid pentru a sprijini creditul monedei de hîrtie și s-a vorbit mult nu atît despre utilitatea, cît despre eleganța lui. Mă refer, desigur, la proiectul de a bate monedă din clopotele tuturor bisercilor care au fost închise pentru cult. Aceasta este alchimia lor. Există extravaganțe care își rîd de orice raționament, care depășesc chiar și limitele ridicolului și care nu ne trezesc alt sentiment decît dezgustul. Cred, de aceea, că am spus suficient despre acest subiect.

Cred, de asemenea, că nu este mai puțin inutil să mai zăbovesc asupra tuturor acestor mici manevre financiare, operațiunile de tipărire a banilor, de punere a lor în circulație și de retragere a lor, menite să întîrzie cît mai mult ziua fatală, mișcările de fonduri și de hîrtie care se desfășoară între Trezorerie și *Caisse d'Escompte* – pe scurt, toate aceste vechi expediente demodate ale fraudei mercantile care au fost transformate acum în politică de stat. Cu venitul public nu este de glumit. Toate frumoasele discursuri despre drepturile omului nu vor plăti nici o rație de biscuiți și nici o livră de praf de pușcă. Pînă și metafizicienii voștri au înțeles acest lucru: cum vine vorba de plată, ei își lasă în voia soartei speculațiile lor rupte de realitate și iau cu conștiinciozitate pildă la exemple. Ce exemple? Cele ale falimentelor... Da! Numai că, chiar și înfrînți, luați în derîdere, acoperiți de rușine, cu respirația tăiată, lipsiți de forță, lipsiți de idei și la capătul resurselor, ei nu își pierd o iotă din încrederea de sine. Eșecul evident al talentului lor este pentru ei o dovadă în plus a iubirii de popor. Chiar și atunci cînd banii publici dispar în mîinile lor, mai există încă, în unii dintre ei, așa cum am văzut că s-a întîmplat recent de la tribuna Adunării, tupeul de a-și atribui *lor înșilor* meritul de a fi alinat poporul. Nu ei sînt cei care au alinat poporul. Dacă ei au avut vreodată astfel de intenții, atunci de ce

au ordonat plata acestor taxe insuportabile? Poporul însuși este cel care și-a găsit alinarea în pofida Adunării.

Lăsînd însă deoparte discuția asupra cui anume îi revine meritul acestei false alinări, mă întreb dacă poporul a beneficiat cu adevărat de o oarecare îmbunătățire a situației lui? D-l. Bailly, unul dintre marii promotori ai monedei de hîrtie, ne va lămuri din plin asupra acestui subiect. Discursul pe care l-a ținut în fața Adunării Naționale conținea un panegiric sublim și bine conceput dedicat locuitorilor Parisului pentru constanța și hotărîrea nestrămutată cu care aceștia și-au suportat mizeria și nefericirile. Ah! ce frumoasă imagine a fericirii publice! Trebuie dar un curaj atît de mare și o rezistență atît de neînfrîntă pentru a îndura binefacerile și suferințele alinării? Judecînd după discursul acestui savant Lord Primar s-ar zice că, de mai mult de douăsprezece luni, parizienii trec prin toate grozăviile unei noi blocade; că Henric al IV-lea i-a încercuit și le-a tăiat toate căile de aprovizionare, în vreme ce artileria lui Sully bubuie la porți – pe cînd, în realitate, ei nu sînt asediați de alți dușmani decît propria lor nebunie și prostie, propria lor credulitate și perversitate. Numai că d-l Bailly ar topi mai degrabă gheața eternă a regiunilor lui atlantice decît să-i redea Parisului căldura lui vitală, atîta vreme cît bunul lui oraș va rămîne ca „doborît de masa rece, uscată și care împietrește totul[147]" a unei filozofii false și lipsite de orice simțire. La ceva vreme după acest discurs, mai exact pe 13 august anul acesta, același demnitar prezentînd de la tribuna Adunării un raport asupra administrației lui a declarat după cum urmează: „În luna iulie 1789 (o epocă de eternă comemorare) finanțele orașului Paris erau *încă* în stare bună; cheltuielile erau balansate de încasări, și exista în acel moment un milion (patruzeci de mii de lire sterline) în casă. Cheltuielile care au trebuit să fie făcute *ca urmare a revoluției* se ridică la două milioane cinci sute de mii de lire. Ca urmare a acestor cheltuieli și a marii reduceri a *darurilor gratuite* a rezultat nu doar o lipsă accidentală, ci una *absolută* de bani." Acesta este Parisul pentru a cărui hrănire s-au cheltuit, în decursul ultimului an, sume imense de bani, care au curs din toate colțurile Franței. Atîta vreme cît Parisul va juca rolul vechii Rome, el va continua să fie întreținut de către provinciile supuse. Acesta este un rău care

însoțește în mod necesar suveranitatea republicilor democratice. Se poate, de asemenea, ca, așa cum s-a întîmplat și în cazul Romei, acest rău să supraviețuiească regimului republican odată cu care s-a născut. În acest caz, despotismul însuși va trebui să se supună viciilor regimului popular. Roma imperială a reunit tarele ambelor sisteme; și această combinație nenaturală a fost una dintre cauzele importante care au dus la ruina ei.

A-i spune poporului că soarta lui va fi îmbunătățită prin delapidarea venitului său public este o impostură crudă și insolentă. Mai înainte de a-și face un titlu de glorie din alinarea soartei poporului prin distrugerea venitului său public, oamenii de stat trebuie să reflecteze mai întîi cu grijă la soluția acestei probleme: dacă este mai avantajos pentru popor să plătească multe impozite, dar să cîștige pe măsură sau să cîștige puțin sau chiar deloc, fiind însă scutit de la orice contribuție? În ceea ce mă privește, nu ezit deloc, eu optez în favoarea primei propoziții. Experiența, și îndrăznesc să sper, și opiniile cele mai înțelepte, sînt de partea mea în această alegere. Unul dintre aspectele fundamentale ale artei unui om politic este acela de a păstra un echilibru bine-cumpănit între capacitatea cetățeanului de a obține un cîștig și nevoile statului cărora acesta trebuie să le răspundă. Capacitatea și mijloacele de achiziție sînt primele atît în ordinea timpului, cît și în cea a lucrurilor. Buna rînduiala este temelia tuturor lucrurilor bune. Pentru ca poporul să fie capabil să achiziționeze, el nu trebuie să se arate slugarnic, ci să fie maniabil și supus. Este necesar ca magistrații să fie respectați, iar legile să fie respectate. Nu trebuie ca principiile naturale ale subordonării să fie smulse, prin nu știu ce artificii, din spiritul poporului. Masa poporului trebuie să respecte acea proprietate la care nu are acces. Ea trebuie să muncească pentru a obține prin muncă ceea ce poate fi astfel obținut; și dacă se întîmplă, așa cum de regulă se petrece, să descopere că fructele trudei nu sînt pe măsura eforturilor depuse, atunci poporul trebuie deprins să afle mîngîiere în judecata ultimă a justiției eterne. Oricine se întîmplă să îl lipsească de această mîngîiere curmă în popor aplecarea către muncă, lovind astfel chiar la rădăcina oricărei achiziții și a oricărei conservări. Cel care face acest lucru este un opresor crud, inamicul lipsit de scrupule al celor săraci și nefericiți; el expune, în același timp, prin speculațiile lui criminale, fructele unei

sîrguințe ce a fost încununată de succes și acumulările datorate fortunei jafului celor care nu au reușit niciodată fie datorită neglijenței, fie pentru că a lipsit șansa.

Un număr prea mare dintre cei care au ca profesie finanțele nu sînt în stare să vadă în venitul public decît bani, circulație, rente viagere și perpetue, tantieme și toate celelalte detalii ale meseriei. Într-un stat în care lucrurile sînt bine rînduite, toate acestea au importanța lor, după cum îndemînarea celor care se ocupă cu ele este prețuită pe măsură. Ele sînt utile – dar numai în cadrul unei ordini bine stabilite și numai atunci cînd ele se sprijină pe o astfel de ordine. Numai că, atunci cînd oamenii cred că aceste biete artificii pot să îndrepte relele care rezultă din distrugerea temeiurilor ordinii publice și din subminarea tuturor principiilor proprietății, atunci ele ajung să lase, în procesul de ruinare a țării lor, un monument trist și durabil al efectului pe care îl are o politică absurdă și o înțelepciune prea plină de sine, cu vederi înguste și incapabilă să vadă prea departe.

Efectele incapacității pe care au demonstrat-o conducătorii voștri în toate ramurile importante ale activității de stat sînt ascunse sub numele sacru al libertății, care purifică totul. Este drept că îmi este dat să văd cum unii dintre acești oameni se bucură la voi de o mare libertate; dar mulți, dacă nu majoritatea lor, sînt supuși unei servituți opresive și degradante. Dar ce este libertatea în absența înțelepciunii și a virtuții[148]? Ea este cel mai mare dintre toate relele posibile, căci nu este altceva decît prostie, viciu și nebunie, lipsite de orice îndrumare sau limită care să le înfrîneze. Cei care știu ce este libertatea animată de virtute nu pot îndura să vadă cum aceasta este degradată de cei incapabili, care o reduc la retorica cuvintelor sforăitoare și zgomotoase care le ies din gură. Credeți-mă că aș fi ultimul care să disprețuiască sentimentele cele mai elevate și mai exaltate de libertate. Ele ne încălzesc inima, ele ne lărgeasc și ne înnobilează spiritele, ele ne animă curajul în momentele de înfruntare. Așa bătrîn cum sînt, mă mai încîntă încă lectura plăcutelor fragmente din Lucan și Corneille. Nu condamn nicidecum în mod absolut arta de a place celor mulți, cu micile ei artificii. Ea înlesnește ducerea la bun sfîrșit a multor treburi de moment, ea îi ține pe oameni împreună, împrospătează spiritul în eforturile lui și uneori răspîndește veselie pe fruntea severă a libertății morale. Fiecare om politic trebuie

să-și aducă tributul Grațiilor și să unească maleabilitatea cu rațiunea. Numai că, într-o întrerprindere ca cea care se desfășoară astăzi în Franța, toate aceste artificii și sentimente secundare sînt de prea puțin ajutor. A întocmi o guvernare nu pare să necesite prea multă prudență: puterea se cere a fi așezată pe baze solide, supunerea trebuie să fie deprinsă și iată cum totul a fost pus la punct. A da libertate este chiar mai ușor: îndrumarea nu este necesară, a da frîu liber hățurilor este singura cerință. Numai că a întocmi o *guvernare liberă*, adică a înfrîna unul prin celălalt aceste elemente opuse ale libertății și ale constrîngerii într-un ansamblu coerent, necesită multă gîndire și o reflecție profundă, un spirit perspicace, puternic și priceput[149]. Toate acestea par să lipsească la cei care conduc Adunarea voastră Națională. Îmi place să cred că poate ei nu sînt chiar așa de prost dotați cum par să fie, căci altfel s-ar situa sub nivelul obișnuit de inteligență. Numai că atunci cînd conducătorii încep să rivalizeze între ei pentru a-și crește acțiunile de popularitate, talentele lor nu vor mai fi de nici un folos în edificarea statului. Ei vor deveni lingușitori ai poporului și nu legislatorii lui, instrumentele și nu călăuzele poporului[150]. Dacă s-ar întîmpla ca vreunul dintre ei să propună un plan de libertate înțelept conceput, o libertate ale cărei limite și condiții sînt bine definite, acesta va fi imediat supralicitat de către rivalii lui, care vor produce ceva și mai atrăgător și mai mult pe gustul popular. Fidelitatea lui față de cauză va fi imediat pusă la îndoială. Moderația va fi stigmatizată ca virtute a celor lași, iar compromisul ca prudență a trădătorilor; astfel încît acest conducător popular se va vedea obligat, în cele din urmă – în speranța de a păstra creditul care îi va permite ca într-o împrejurare sau alta să joace rolul de moderator – să se implice în răspîndirea doctrinelor și în instituirea puterilor, care îl vor împiedica mai tîrziu să atingă scopurile rezonabile pe care și le propusese inițial.

Să fiu eu oare atît de nerezonabil încît să nu văd nimic care să merite lauda în eforturile neobosite ale Adunării? Nu neg faptul că printre nenumăratele acte de violență și de nebunie se prea poate să se fi strecurat și unele lucruri bune și utile. Cu siguranță că cei care distrug totul se prea poate să îndepărteze și unele nedreptăți. Este posibil ca cei care refac totul din temelii să pună bazele și unor lucruri de bun augur. Pentru a putea să-i lăudăm pe conducătorii voștri pentru ceea ce au făcut în virtutea autorității pe care au

uzurpat-o sau pentru a-i putea scuza pentru crimele pe care le-au comis pentru a dobîndi acea autoritate ar fi trebuit să existe mai întîi certitudinea că aceleași lucruri nu ar fi putut să fie săvîrșite fără o astfel de revoluție. Or, este evident că ele s-ar fi putut produce, deoarece, exceptînd măsurile al căror caracter întemeiat lasă de dorit, toate celelalte reglementări efectuate de Adunare fuseseră fie deja acordate în mod voluntar de către rege cu ocazia reunirii Stărilor Generale, fie corespundeau opiniilor pe care alegătorii celor trei ordine și le exprimaseră la unison. Unele uzanțe fuseseră deja abolite într-un mod nu lipsit de justificare, numai că, dacă ar fi fost ca ele să existe pînă la sfîrșitul timpului, ele nu ar fi fost de natură să dăuneze în mod vizibil fericirii și prosperității nici unui stat. Îmbunătățirile pe care le-a adus Adunarea sînt superficiale, iar greșelile pe care le-a comis sînt fundamentale.

Aș vrea să cred că, oricare ar fi ei, compatrioții mei ar prefera mai degrabă să le propună drept exemplu vecinilor lor Constituția noastră decît să se inspire de la ei pentru a o îmbunătăți pe a noastră. Ei posedă, în Constituția engleză, o neprețuită comoară. Nu mă îndoiesc că ei nu ar avea motive să se plîngă și să acuze; numai că aceste motive țin de conduita și nu de constituția lor. Cred că fericita noastră situație se datorează Constituției noastre; dar constituției în întregul ei, și nu uneia sau alteia dintre părțile sale[151]; ea se datorează, într-o mare măsură, tuturor acelor elemente pe care le-am conservat în nenumăratele revizuiri și reforme pe care aceasta le-a suferit, ca și tuturor elementelor pe care le-am modificat sau adăugat. Poporul nostru va afla întotdeauna în apărarea acestui bun împotriva oricărei încercări de a-l distruge tot ceea ce are nevoie pentru a-și satisface din plin aspirațiile unui spirit cu adevărat patriotic, liber și independent. Nu că aș exclude cu totul schimbarea, numai că nu aș vrea să schimb nimic decît cu scopul de a păstra totul mai bine. Motivul pentru care aș ajunge să schimb nu ar fi decît îndepărtarea unei mare nedreptăți. În încercarea mea de a afla un remediu, aș urma exemplul strămoșilor noștri, și m-aș îngriji ca reparațiile pe care ar urma să le fac să se încadreze cît mai mult cu putință în stilul edificiului. Chiar și în împrejurările în care au dat dovadă de o hotărîre nestrămutată, strămoșii noștri au avut ca principiu călăuzitor acela de a nu avansa decît purtați de prudență politică

și ferindu-se cu grijă de orice exces. Ezitarea lor era rezultatul reflecției și nu o tară de caracter. Lipsiți de luminile din care vecinii noștri din Franța pretind că s-au adăpat din plin, ei au acționat stăpîniți fiind de sentimentul puternic al ignoranței și failibilității umane. Cel care i-a creat să fie failibili a știut să-i răsplătească pentru faptul că s-au supus naturii prin comportamentul lor. Să imităm dar prudența lor, dacă vrem să merităm soarta lor fericită sau dacă vrem să conservăm moștenirea pe care ne-au lăsat-o. Să le desăvîrșim opera dacă vrem, dar să facem astfel încît să o conservăm; și să rămînem pe terenul solid al constituției engleze, mulțumindu-ne să-i admirăm de departe mai degrabă decît să încercăm să-i urmăm pe aeronauții Franței în zborul lor disperat către înalturi.

V-am vorbit în modul cel mai deschis despre sentimentele mele. Mi se pare puțin probabil ca ele să le schimbe pe ale voastre. Nici măcar nu știu dacă așa ceva s-ar impune. Sînteți tînăr; nu puteți să conduceți destinele țării voastre, tot ce puteți face este să le urmați. Dar se poate ca reflecțiile mele să vă fie de ceva folos în viitor atunci cînd guvernămîntul vostru va îmbrăca altă formă. El nu poate de fel să rămînă în actuala formă, dar, înainte ca el să-și afle locul definitiv, se prea poate să treacă, așa cum spune unul dintre poeții noștri, „printr-o mare varietate de situații nemaiîncercate de fire“[152] și cu fiecare transmigrare să fie purificat prin foc și sînge.

Nu pot să invoc în sprijinul opiniilor mele decît un șir îndelungat de observații și o mare imparțialitate. Ele sînt opiniile unui om care nu s-a făcut niciodată instrumentul vreunei puteri și nici lingușitorul celor mari, și care nu vrea ca prin ultimele lui acțiuni, să-și ia în răspăr sensul întregii lui vieți. Ele vin de la un om a cărui existență publică a fost aproape în întregime dedicată luptei pentru libertatea celorlalți; de la un om care nu a nutrit niciodată în pieptul lui o mînie de durată sau una vehementă decît împotriva a ceea ce el a considerat ca fiind tiranie; un om care a furat din orele dedicate participării lui la eforturile depuse de cetățenii adevărați pentru a discredita oprimarea exercitată de opulență, pentru a se consacra examinării afacerilor voastre – și care încearcă să se convingă pe sine că procedînd astfel nu se abate prea mult de la rolul lui obișnuit; de la un om care dorește prea puțin onorurile, distincțiile și remunerațiile, și care nici nu se

așteaptă să le primească, un om care nu disprețuiește faima și care nu se teme de defăimare; un om care evită disputa, dar care îndrăznește să spună ceea ce gîndește. Ele vin de la un om care se străduiește să păstreze, în tot ceea ce face, o anumită unitate și armonie, dar care înțelege să facă acest lucru printr-o varietate de mijloace. Un om care atunci cînd vasul cu care navighează amenință să se aplece prea mult într-o parte datorită unei supraîncărcări la unul din borduri, caută întotdeauna să restabilească echilibrul aducînd din partea opusă mica contrapondere a argumentelor lui.

NOTE

1. Numele celui căruia Burke îi adresează această critică a Revoluției franceze este Charles Jean-Francois De Pont (1767-1796). Într-o scrisoare adresată acestuia în noiembrie 1789, Burke formulează unul dintre principiile din perspectiva căruia se poate spune că a construit critica Revoluției franceze: „Există, prin natura esențială și fundamentală a lucrurilor, o infirmitate radicală în toate invențiile umane; iar slăbiciunea este deseori în așa fel legată de însăși perfecțiunea mecanismelor noastre politice, încît ceea ce este un defect din punct de vedere practic – ceva care ține de neputința principiului (acestei perfecțiuni teoretice) de a furniza, ceva care controlează, care îi reduce efectele, care mediază – devine un element corectiv necesar pentru relele pe care perfecțiunea sa teoretică le-ar putea produce." (citat în Francis P. Canovan, *The Political Reason of Edmund Burke*, Duke University Press, 1960, p. 10) (n. trad.)

2. „Society for Constitutional Information" a fost fondată în 1780 de către maiorul Cartwright. Ea devine foarte activă după 1790 ca urmare a îndemnului lui Horne Tooke și a lui Thomas Paine. Ea nu a supraviețuit arestării și procesului fondatorilor ei din 1794. (n. trad.)

3. „Revolution Society" avea ca scop apărarea principiilor Revoluției Glorioase de la 1688. Deși exista înainte de 1788, începînd cu acest an ea cunoaște un reviriment și chiar un proces de transformare, cu ocazia centenarului revoluției de la 1688. După unii autori, ea ar fi fost creată abia în 1788. Președintele societății era contele Stanhope. Printre cei devotați acestei societăți se număra și dr. Price. (n. trad.)

4. Într-o scrisoare adresată domnului Dupont, în octombrie 1789, Burke definește astfel aceea libertate pe care el o iubește și la care sînt îndreptățiți toți oamenii: „Ea nu este libertatea solitară, lipsită de orice legătură, individuală și egoistă, ca și cum fiecare om și-ar stabili regulile întregului său comportament prin singură voința lui. Libertatea la care mă refer este libertatea *socială*. Ea este acea stare de lucruri în care libertatea este asigurată prin egalitatea reținerii *(equality of restraint)*. O rînduială a lucrurilor în cadrul căreia libertatea nici unui om, a nici unui grup sau număr de oameni nu poate să violeze libertatea nici unei persoane sau a nici unei categorii de persoane în societate. Într-adevăr,

acest gen de libertate nu este altceva decît un altfel de nume pentru dreptate: stabilită prin legi înțelepte și garantată prin instituții bine întocmite." (*The Philosophy of Edmund Burke*, p. 71) (n. trad.)

5. Așa cum spune Burke în „Notes for a speech in the Commons" (11 mai 1792): „nici un fel de probleme morale nu sînt vreodată probleme abstracte..." „orice propoziție abstractă... trebuie să fie încadrată în circumstanțe", deoarece „lucrurile sînt bune sau rele din punct de vedere moral numai în relația și în legătura lor cu alte lucruri". (citat in Francis P. Canovan, *op.cit.*, p. 24) (n. trad.)

6. Ceea ce Burke atacă sub numele de speculații fizice și metafizice este, de fapt, teoria deterministă a universului pe care a instituit-o triumful fizicii matematice a secolului al XVII-lea. Rădăcinile criticii pe care filozoful englez o face raționalismului abstract, științific, se situează în tradiția scepticismului filozofic englez, reprezentată de Samuel Butler (1612-1680), J. Swift (1667-1745), Samuel Johnson (1709-1784), John Dryden (1631-1700). Acesta din urmă a criticat raționalismul lui Hobbes, ca și Swift de altfel, care a atacat raționalismul geometric al lui Descartes și Hobbes. „În apărarea comună a tradiției în religie și politică și în concepția comună pe care o au despre natura morală a omului ca fiind ceva mai mult și mai puțin decît rațional, Dryden și Burke erau profund sceptici în ceea ce privește programele abstract- raționaliste de revoluție politică și teoriile raționaliste ale guvernării." (Peter J. Stanlis, *Edmund Burke. The Enlightenment and Revolution*, Transaction Publisher, New Brunswick, New Jersey, 1991, p. 126) (n. trad.)

7. „Circumstanțele sînt infinite și combinate în mod infinit, ele sînt schimbătoare și trecătoare: cel care nu le ia în considerare nu greșește, ci este pur si simplu nebun... el este nebun din punct de vedere metafizic. Un om de stat, care nu pierde niciodată din vedere principiile, trebuie să fie ghidat de circumstanțe; iar dacă el judecă contrar cerințelor momentului, atunci este posibil ca el să-și ruineze țara pentru totdeauna." (Burke, *„Speech on the Petition of the Unitarians"* – citat în Joseph L. Pappin III, *The Metaphysics of Edmund Burke*, Fordham University Press, New York, 1993, p. 19) (n. trad.)

8. Termenul *prudență* este unul cheie în înțelegerea filozofiei morale și politice a lui Ed. Burke. El se referă, mai presus de orice, la nevoia de a ne formula întotdeauna judecățile și aprecierile pe baza unei corecte înțelegeri a circumstanțelor, într-un mod relativ, niciodată absolut, care reflectă înțelegerea atît a caracterului imperfect al naturii umane cît și a faptului că fiecare individ este prins deopotrivă în rețeaua

circumstanțelor și în cea socială, a unei raportări multiple la ceilalți („Oamenii nu se află niciodată într-o stare de *totală* independență unii față de alții", „First Letter on a Regicide Peace"). De aceea, pentru Burke „*prudența* (o virtute în toate lucrurile, dar prima dintre virtuți în politică) ne va conduce mai degrabă în preajma unui plan limitat care nu ajunge niciodată să întruchipeze deplina perfecțiune a ideii abstracte decît să ne împingă mereu către un plan tot mai perfect, care nu poate fi realizat decît cu prețul distrugerii complete a întregii structuri a statului..." („Letter to Mons. Dupont", October, 1789) (n. trad.)

9. Richard Price (1723-1791), predicator non-conformist și publicist foarte bine informat, între altele, asupra problemelor economice și demografice. Price a fost, de asemenea, unul dintre consilierii lordului Shelburne, personaj detestat de Burke și în calitatea lui de secretar particular al marchizului Rockingham, unul dintre adversarii lui Shelburne. Price este nu numai autorul predicii ținute la Vechea Evreime, la Londra, pe 4 noiembrie 1789, intitulată *Discurs asupra iubirii de patrie*, care a stat la originea *Reflecțiilor*, dar și al unor eseuri filozofice, precum *Review of the Principal Questions of Morals*, 1757, și politice, precum *Observations on the Importance of the American Revolution*, 1784. Ca și Burke, dar dintr-o perspectivă diferită, Price a apărat, în anii 1779, cauza coloniilor americane. El a avut strînse legături cu Benjamin Franklin și Priestley. A corespondat cu Turgot. A murit la numai patru luni de la publicarea *Reflecțiilor*. (n. trad.)

10. „Moderația (pe care vremurile și situațiile o vor distinge cu claritate de falsurile lipsei de curaj și indeciziei) este virtutea numai a spiritelor superioare. Ea necesită un curaj profund și plin de reflecție, să nu-ți pierzi cumpătul atunci cînd glasul celor mulți (maimuțăreala amăgitoare a faimei și reputației) judecă în mod potrivnic despre tine... Să îndrăznești, dar să fii temător atunci cînd toți în jurul tău sînt plini de îngîmfare și încredere, atunci cînd cei ce sînt curajoși într-un mod care periclitează binele celorlalți exercită presiune asupra precauției și nemulțumirii tale, înseamnă a dovedi un spirit gata să fie pus la încercare; se arată astfel în mijlocul frivolității generale un caracter care știe să se stăpînească și calm, care, mai devreme sau mai tîrziu, va atrage totul înspre el, ca înspre un centru" („Letter to Mons. Dupont", October, 1789). Aceasta trebuie să fi fost *prudența* și moderația prin prisma cărora Burke a purces la formularea reflecțiilor lui asupra Revoluției din Franța! (n. trad.)

11. „Ar fi înțelept să urmăm ordinea lucrurilor și nu să încercăm să trecem dincolo de cursul încet, dar lin și egal al naturii."(*Speech on the Plan for Economic Reform* în *The Metaphysics of Edmund Burke*, p. 78) (n. trad.)

12. În original este „in the cauldron". Această expresie amintește prima scenă a actului IV din *Macbeth* momentul în care sosesc cele trei vrăjitoare pentru a-și face vrăjile în marele cazan în clocot. (n. trad.)

13. Psalmul 149. (n. a.)

14. *Discourse on the Love of our Country*, oferit pe 4 noiembrie 1789 de către dr. Richard Price, ediția a treia, pp.17 și 18. (n. a.)

15. „Cei cărora nu le place modul de credință prescris de către autoritatea publică trebuie, dacă nu pot afla nici o altă formă de credință în afara bisericii pe care o recunosc, să instituie o credință aparte care să fie doar a lor; și prin aceasta, ca și prin faptul că oferă un exemplu de credință temeinică și rațională, oameni de valoare din rangul și tagma (*literature*) lor ar putea să facă cel mai mare serviciu societății și lumii." P. 18, *Predica dr. Price*. (n. a.)

16. „Ce bine ar fi fost dacă el și-ar fi cheltuit mai mult cu aceste fleacuri tot acel timp de sălbatică cruzime..." (Juvenal, *Satire, X*, Univers, 1986) (n. trad.)

17. „Strîng și-adun mereu, ca apoi să pot soarbe înțelept." (Horațiu, *Epistole, I, I, 12*, Univers, 1980) (n. trad.)

18. *The Discourse on the Love of our Country*, dr. Price, p. 34. (n. a.)

19. „Revoluția franceză, ne spun ei, a fost un act al majorității poporului; și dacă majoritatea oricărui alt popor, a poporului Angliei, de pildă, dorește să facă același lucru, atunci ea are același drept. Negreșit, întrutotul același. Ceea ce înseamnă nici unul. Numai că, nici cei cîțiva, și nici cei mulți nu au vreun drept de a acționa doar după voia lor în nici una dintre problemele legate de datorie, încredere, angajament sau obligație. Constituția unei țări, o dată ce a fost instituită pe baza unei înțelegeri *(compact)*, tacite sau explicite, nici o putere existentă nu posedă forța de a o schimba, fără ca astfel să nu respecte învoiala *(covenant)* sau consimțămîntul exprimat de fiecare dintre părți. Aceasta este natura unui contract. Iar voturile majorității unui popor – indiferent de ceea ce lingușitorii nerușinați ar propovădui pentru a corupe spiritele – nu poate să schimbe nici esența morală și nici fizică a lucrurilor. Poporul nu trebuie învățat să gîndească că angajamentele către cei care îl conduc trebuie luate în derîdere; căci altfel el îi va învăța pe cei care

conduc să ia în derîdere angajamentele lor față de popor. În acest gen de joc, poporul poate să fie sigur că, în cele din urmă, el va fi cel care va pierde. A linguși poporul astfel încît el să ajungă să disprețuiască credința, adevărul și dreptatea înseamnă a-l distruge. Căci numai aceste virtuți sînt cele care fac siguranța lui.(„Appeal from the New to the Old Whigs", în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 51) (n. trad.)

20. Maximă din dreptul roman al cărei sens este indicat de Burke anterior. (n. trad.)

21. „Constituția noastră stă într-un echilibru delicat, înconjurată din toate părțile de prăpăstii abrupte și de ape adînci. Dacă ar fi să o îndreptăm dintr-o înclinare periculoasă înspre una dintre părți, atunci ar exista riscul de a o fixa prea mult în cealaltă parte. Orice proiect de schimbare considerabilă în cadrul unui guvernămînt atît de complicat ca al nostru, combinat în același timp cu circumstanțe externe ce sînt cu atît mai complicate, este o întreprindere însoțită de mari dificultăți, asupra căreia un om prudent nu ar decide și nu s-ar înhăma la ea fără a ezita foarte mult și pe care un om cinstit nu s-ar avînta să o promită. Cei care se angajează în a înfăptui mai mult decît au certitudinea că se cuvine să încerce sau mai mult decît sînt în stare să facă nu respectă nici poporul *(public)* și nici pe ei înșiși". („Thoughts on the Cause of the Present Discontents", în Burke, *Pre-Revolutionary Writings*, Cambridge University Press, 1993, pp. 180-181) (n. trad.)

22. Corpul de principii legale dezvoltate de judecători din obicei și precedent. Dreptul cutumei și al precedentului s-a constituit în secolul al XII-lea, pe măsură ce tribunalele locale care administrau legea au decăzut, iar legea administrată de judecătorii regelui, comună pentru întregul regat, a cîștigat teren. Cele mai importante tribunale ale dreptului cutumei și precedentului erau: Common Pleas, care se ocupa de litigiile dintre supuși, King's Bench, care se ocupa de litigiile în care era implicat regele și Court of Exchequer, care se ocupa de litigiile în materie de finanțe. Dreptul cutumei și al precedentului se deosebește de legea scrisă, care este legea scrisă a Parlamentului, împreună cu care formează un întreg, de dreptul natural pe baza căruia Lord Chancellor proceda la o completă și egală repunere în drepturi a celor aflați în litigiu și de dreptul canonic, de dreptul Bisericii. (n. trad.)

23. „Angajamentul comun al statului". Pare să fie o expresie inventată de Burke. (n. trad.)

24. „Datoriile nu sînt voluntare. Datoria și voința sînt chiar termeni contradictorii. Acum, chiar dacă societatea civilă s-ar putea să fi fost

inițiată printr-un act voluntar (ceea ce, neîndoielnic, s-a întîmplat în multe cazuri) durabilitatea ei se află sub semnul unei înțelegeri *(covenant)* statornicite și permanente, care este coextensivă societății însăși și care-l vizează pe fiecare dintre indivizii acelei societăți fără a fi necesar un act formal de adeziune din partea fiecăruia. Acest lucru este garantat prin practica generală care rezultă din simțul comun ce caracterizează omenirea în general. În pofida voinței lor, oamenii se bucură de avantajele acestei asocieri în pofida voinței lor, le revin datorii ca urmare a acestor avantaje. După cum, în pofida voinței lor, ei devin parte a unei obligații virtuale care este tot atît de imperativă ca și una actuală" („Appeal from the New to the Old Whigs", în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 53) (n. trad.)

25. „Nimic nu este mai frumos în teoria parlamentelor decît acel principiu al renovării și al împletirii dintre permanență și schimbare, care este, în mod fericit, întrețesut în alcătuirea lor; – faptul că în toate schimbările noi nu sîntem niciodată în întregime vechi sau în întregime noi; – faptul că există suficiente elemente dintre cele vechi pentru a menține neîntrerupt lanțul tradițional de maxime și principii de acțiune ale strămoșilor noștri și legea și obiceiul Parlamentului; și suficiente elemente dintre cele noi care să ne învigoreze și să ne apropie de adevăratul nostru caracter, deoarece au fost proaspăt desprinse din masa norodului; astfel încît întregul, deși în mare parte alcătuit din elemente vechi, prezintă totuși, în mod fundamental, un caracter nou, putînd astfel să se bucure de avantajul schimbării fără a i se putea reproșa lipsa de coerență." („Notes for Speech", 30 Noiembrie, 1774, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 157) (n. trad.)

26. „Trebuie să ne supunem cu toții marii legi a schimbării. Ea este cea mai puternică lege a Naturii și, probabil, și mijlocul prin care aceasta se conservă. Tot ceea ce putem noi să facem și tot ceea ce poate să facă înțelepciunea umană este să se asigure că această schimbare se va produce prin grade imperceptibile. Acest mod de a proceda prezintă toate avantajele pe care le poate avea schimbarea în absența inconvenientelor pe care le produce transformarea." („Letter to Sir Hercules Langrishe" (1792), în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 175) (n. trad.)

27. În dreptul roman, moștenirea era *per stirpes*, descendentul fiecărei ramuri a familiei primind numai partea care ar fi revenit părinților lui decedați, și nu *per capita*, caz în care descendenții de rang egal ai unui strămoș comun ar fi moștenit în mod egal. (n. trad.)

28. Vergiliu, *Georgicele*, IV, 208.

29. *De tallagio non concedendo*: Edward, 25, I (1297), lege considerată ca autoritate constituțională și doctrinară care îi interzicea monarhului să taxeze, fără acordul Parlamentului; *Habeas corpus*: a fost votată datorită eforturilor lui Shaftesbury și ale *whig*-ilor în 1679. Ea interzicea arestarea unui individ mai mult de 24 de ore, în absența unei acuzații clare formulate la adresa lui și a unui apărător. (n. trad.)

30. O declarație parlamentară de drepturi și libertăți ale poporului, acordată de către Carol I, în 1628; îl constrîngea pe Carol I să nu crească impozitul în absența acordului Parlamentului, să nu arunce în închisoare pe nimeni decît pe baza legii și să nu instituie curtea marțială. (n. trad.)

31. „Prerogative" se referă la puterea discreționară de a acționa în vederea binelui public, în situații în care legea pămîntului nu prevede nimic. (n. trad.)

32. „Fiecare revoluție conține în ea ceva funest." („Appeal from the New to the Old Whigs", în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 41) (n. trad.)

33. Deși un apărător al instituției monarhiei, Burke a fost un fervent susținător al independenței Parlamentului și al limitării puterii arbitrare a regelui. El a criticat despotismul care, prin natura lui, tinde „să deteste puterea care este deținută prin alte mijloace decît propria lui plăcere de moment și să distrugă toate situațiile intermediare dintre cea a unei forțe nelimitate, care se află de partea lui, și cea a unei totale neputințe din partea poporului". Tot Burke considera că „un mare prinț s-ar prea putea să fie obligat (deși așa ceva nu se poate întîmpla prea des) să își sacrifice înclinația personală în favoarea interesului public. Un prinț înțelept nu va considera că o asemenea reținere aduce după sine o condiție de servitudine..." După cum, în viziunea lui, „neîndoielnic că unul dintre marile scopuri ale unui guvernămînt mixt ca al nostru, alcătuit din monarhie și din controale exercitate atît de către cei situați în ranguri înalte, cît și de către cei de rînd, este acela ca prințul să nu poată să violeze legile. Într-adevăr, acesta este un lucru folositor și de bază. Numai că el, chiar și la prima vedere, nu este decît un avantaj negativ; numai o armură defensivă. De aceea, el este urmat de un alt aspect de o importanță egală, anume ca puterile discreționare cu care monarhul este, în mod necesar, învestit, fie de aplicare a legilor, fie de numire într-o anumită demnitate sau poziție, fie de reglementare a treburilor legate de pace sau de război, fie de administrare a venitului trebuie să fie exercitate pe baza unor principii publice și pe temeiuri naționale, și

nu pe baza preferințelor sau a prejudecăților, a intrigilor sau a politicilor de Curte..." (*Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, pp. 125, 133, 144) (n. trad.)

34. „Că regele James al II-lea procedînd la subminarea Constituției regatului nostru, prin încălcarea contractului originar (*initial*) dintre rege și popor, că el, urmînd sfatului iezuiților și al altor persoane viclene, a violat legile fundamentale și că retrăgîndu-se din regat, a abdicat de la conducere, tronul fiind prin urmare vacant." (n. a.)

35. P. 22, 23, 24. (n. a.)

36. Terențiu, *Andria*, actul I, scena 1, versul 17. (n. trad.)

37. Titus Livius, *Istorii*, cartea a IX-a, capitolul I, 10. (n. trad.)

38. „Am știut că există o deosebire evidentă și însemnată, pe care oamenii rău intenționați care au proiecte rău intenționate sau oamenii slabi, incapabili de orice proiect, o vor confunda în mod constant: este vorba de o deosebire însemnată între schimbare și reformă. Prima modifică substanța însăși a obiectelor, descotorosindu-se astfel atît de tot ceea ce constituie binele lor esențial, cît și de tot răul accidental care le însoțește. Schimbarea înseamnă noutate. În cazul ei, nu putem ști cu siguranță dinainte dacă ea va conduce sau nu la vreunul dintre efectele reformării sau dacă ea va contrazice sau nu principiul în virtutea căruia reformarea este dorită. Reforma nu este o schimbare în substanța sau în calitățile primare ale obiectului, ci o aplicare a unui remediu la nedreptatea care nemulțumește. În măsura în care ceea ce este dat la o parte este doar aspectul care deranjază, totul este asigurat. Reforma se oprește aici. Iar în cazul în care ea eșuează, substanța care a suferit modificarea se va situa, în cel mai rău caz, tot acolo unde era și înainte." („Letter to a Noble Lord", în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 169) (n. trad.)

39. Edward Coke (1552-1634), jurist. A exercitat o profundă influență asupra dreptului englez, în special, prin lucrarea sa *Reports and Institutes*. Convingerea lui profundă era aceea că libertatea Angliei rezidă în întregime în respectarea riguroasă și în aplicarea exactă a jurisprudenței în vigoare. (n. trad.)

40. William Blackstone (1723-1780), jurist, autor al unei ediții a *Magnei Charta*, publicată în 1759, și al lucrării *Commentaries on the laws of England* (1765-1769). (n. trad.)

41. Vezi *Magna Charta* editată de Blackstone, tipărită la Oxford, 1759. (n. a.)

42. Pentru Burke, sensul conceptului de „natură" este extrem de complex. În primul rînd, acest concept nu poate fi înțeles fără a lua în

considerare importanța pe care o are „ordinea“ pentru filozoful englez. „Iubesc ordinea atît cît pot să o înțeleg... deoarece universul este ordine...“, îi spune Burke arhiepiscopului de Nisibi, într-o scrisoare din 14 decembrie 1791(citat la p. 19, în Canovan). În al doilea rînd, concepția lui Burke despre societate are la bază ideea de *lege naturală*. Cea mai explicită formulare a doctrinei *legii naturale* la Burke apare, potrivit lui Francis Canovan, la începutul discursului rostit de Burke la procesul lui Warren Hastings: „Sîntem cu toții născuți în supunere, cu toții ne-am născut egali, sus sau jos, guvernanți sau guvernați, supuși unei singure legi mari, neschimbătoare și pre-existentă, care precede toate mecanismele noastre, care precede toate invențiile noastre, care este mai presus de toate ideile noastre și de toate senzațiile noastre, care precede însăși existența noastră, prin care sîntem împletiți și conectați în structura eternă a universului, din care nu ne putem desprinde. Această mare lege nu se ivește din convențiile și contractele noastre; dimpotrivă, ea este cea care conferă convențiilor și contractelor noastre întreaga forță și autoritate pe care o pot avea. Ea nu se ivește din instituțiile noastre derizorii...“ (citat în Canovan, la p. 20-21). În al treilea rînd, această *lege naturală* nu poate fi înțeleasă în absența divinității, care reprezintă arhetipul legii morale. „Omul este, prin natura lui, o ființă rezonabilă; după cum el nu este niciodată, în mod perfect, în starea naturală decît acolo unde este astfel situat încît rațiunea lui poate fi cel mai bine cultivată și în care ea predomină cel mai mult“, ne spune Burke în „Appeal from the New to the Old Whigs“. De aceea, natura umană nu poate fi desprinsă, în viziunea lui Burke, de societate și de istorie. Pentru el, istoria și viața în societate a omului nu sunt decît expresia și actualizarea naturii acestuia. De aceea, sensul conceptului de „natură“, pentru Burke, este indisociabil de conceptul de înțelepciune practică, care actualizează în cadrul vieții istorice și sociale ceea ce natura a instituit deja ca mecanism general al vieții umane, ca o virtualitate. (n. trad.)

43. Waller, *Panegyric to my Lord Protector*. (n, a.)

44. *Ecleziastul*, capitolul XXXVIII, versetele 26-28: „Înțelepciunea cărturarului pe încet se cîștigă și cel care nu ia aminte prea mult la grijile vieții se va înțelepți.

De ce înțelepciune se va umple cel care ține plugul și se fălește cu mînuirea boldului,

Care mînă boii și-și trece viața cu ei și vorba lui este numai despre viței?

Versetul 30: „La fel este cu orice dulgher și orice zidar, care noaptea și ziua le petrece muncind.

Versetele 43-45: „ Dar la adunare nu vor trece mai sus; și așezămîntul judecății nu este pentru ei, nici nu vor arăta dreptatea șI judecata.

Și în pilde nu se vor pricepe.

Ci ei întăresc zidirile veacului și pofta lor este lucrarea meșteșugului." (Biblia sau Sfînta Scriptură, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995)

Nu pot decide dacă această carte este canonică, așa cum pînă de curînd a admis Biserica Franței, sau dacă ea este apocrifă, așa cum se consideră la noi. Dar sînt, totuși, sigur că ea este o carte plină de sens și adevăr. (n. a.)

45. *Discursul asupra iubirii patriei noastre*, ediția a treia, p. 39. (n. a.)

46. „Și pe-acolo, prin stîncile pline de groază,
Eurus, pe-acolo-i stăpîn și pe-acolo să-și facă bătrînul
Placul, cu bățul dominînd furtunile-nchise prin peșteri", Vergiliu, *Eneida*, I, 139-141, Univers, 1980. (n. trad.)

47 „Nemuritor vrînd să treacă
Tocmai ca zeii, în Etna fierbinte sări Empedocle
cu sînge rece...", Horațiu, *Arta poetică*, versurile 465-466, în *Opera omnia*, vol. 2, p.333, Univers, 1980. (n. trad.)

48. „...cînd clasa numeroasă extermină tiranii cruzi...", Juvenal, *Satire*, VII, Ed. Univers, București, 1986, p.100. (n. trad.)

49. Un alt reprezentant al acestor domni pioși, care a fost martorul unora dintre spectacolele pe care le-a oferit de curînd Parisul, își exprima astfel părerea: „Un rege care cu umilință se lasă tîrît în triumf de către supușii săi victorioși constituie una dintre acele imagini ale măreției care apar foarte rar în cuprinsul înfăptuirilor umane și la care mă voi gîndi cu emoție și recunoștință pînă la sfîrșitul zilelor mele." Se pare că acești domni își împărtășesc într-un mod admirabil sentimentele. (n. a.)

50. *State trials* (Dare de seamă a proceselor statului), vol. II, pp. 360 și 363. (n. a.)

51. Lucain, *Pharsalii*, IX, 207. Corect este: *Nec color imperii nec frons erit* (la Burke apare „erat") *ulla senatus*. (n. a.)

52. Este nimerit să ne referim aici la o scrisoare ce a fost redactată de către un martor ocular cu privire la acest eveniment. Martorul ocular în cauză a fost unul dintre membrii cei mai cinstiți, inteligenți și

elocvenți ai Adunării Naționale, unul dintre cei mai activi și mai zeloși reformatori ai statului. El a fost obligat să părăsească Adunarea și să se autoexilize din pricina grozăviilor acestui pios triumf și a atitudinii oamenilor care, profitînd de crime, în cazul în care nu erau ei înșiși autorii acestora, au preluat conducerea treburilor publice.

Extras din a doua scrisoare a domnului de Lally Tollendal către un prieten:

„Vorbind despre poziția pe care am adoptat-o, aceasta este perfect justificată în conștiința mea. – Nici acest oraș vinovat, nici această Adunare, și mai vinovată încă, nu merită ca eu să mă justific; dar m-ar durea dacă s-ar întîmpla ca dumneavoastră sau persoanele care gîndesc aidoma dumneavoastră să mă condamne. Vă jur că sănătatea a fost cea care mi-a făcut imposibilă îndeplinirea funcțiilor; dar, chiar lăsîndu-le pe acestea deoparte, a fost peste puterile mele să îndur, pentru un timp mai îndelungat, groaza pe care mi-o provocau acest sînge, aceste capete, această regină *aproape sufocată*, acest rege făcut *sclav*, intrînd în Paris înconjurați de asasinii lor și avîndu-i în frunte pe nefericiții lor gardieni. Acești ieniceri perfizi, acești asasini, aceste femei canibale, acest strigăt «Toți episcopii la spînzurătoare», în momentul în care regele își făcea apariția în capitala, sa în trăsură, împreună cu doi episcopi din consiliul său. *Împușcătura* pe care am văzut-o trasă *într-una dintre trăsurile reginei*. Domnul Bailly numind aceasta *o zi minunată*. Adunarea declarînd cu nepăsare, în acea dimineață, că este sub demnitatea ei să alerge, cu mic cu mare, în întîmpinarea regelui. – Domnul Mirabeau afirmînd, fără teamă, în această Adunare, că nava statului, departe de a-și fi oprit înaintarea, se avîntă cu o viteză și mai mare decît a avut vreodată către regenerarea sa. Domnul Barnave, rîzînd împreună cu acesta, atunci cînd valurile de sînge se revarsă în jurul nostru. Virtuosul Mounier ** scăpînd ca prin minune de douăzeci de asasini care ar fi vrut să facă un trofeu în plus din capul lui.

Iată ceea ce m-a făcut să jur că nu voi mai pune niciodată piciorul în această grotă a antropofagilor, unde niciodată nu am avut puterea de a-mi ridica glasul și unde, de șase săptămîni l-am făcut degeaba auzit.

Pentru mine, pentru Mounier și pentru toți oamenii de bună credință, ultima încercare ce mai este de făcut în vederea binelui ar fi aceea de a pleca. Nu mă tulbură nici o umbră de teamă. Nici vorbă să mă justific. Am fost întîmpinați pe drum de către oameni, mai puțin vinovați decît cei care s-au lăsat copleșiți de furie, cu aplauze și aclamații care i-ar fi făcut pe ceilalți să se simtă bine, dar care pe mine

m-a făcut să mă cutremur. Ceea ce m-a făcut să cedez a fost indignarea, groaza și convulsiile fizice pe care numai vederea sîngelui m-au făcut să le încerc. Se poate brava în fața unei singure morți, se poate brava chiar și de mai multe ori atunci cînd acest lucru poate fi de folos. Dar nici una dintre puterile de pe întinsul pămîntului și nici o opinie publică sau privată nu au dreptul de a mă condamna să sufăr, în fiecare minut, mii de chinuri, în mod inutil, și să pier din cauza disperării și a furiei, în mijlocul triumfului crimei pe care nu am putut să o împiedic. Mă vor proscrie, îmi vor confisca bunurile. Voi brăzda pămîntul și nu îi voi mai vedea niciodată. – Iată justificarea mea; o puteți citi, o puteți arăta, puteți permite să fie copiată; cu atît mai rău pentru cei care nu o vor înțelege; eu voi fi atunci cel care va fi greșit, dîndu-le-o." (trad. din limba franceză)

Acest militar nu a avut tot atîta tărie de caracter cît și fidelii împăciuitori ai Vechii Evreimi. – Vedeți, de asemenea, și relatarea acelorași evenimente făcută de către domnul Mounier, un alt om de onoare, de virtute și de talent, care a fost, de asemenea, condamnat să fugă.

** N.B. Domnul Mounier era la vremea aceea președintele Adunării Naționale. Acest om, care se număra printre cei mai hotărîți apărători ai libertății, a sfîrșit prin a trăi în exil. (n. a.)

53. „Nu e destul ca poemul să fie frumos, ci să atingă", Horațiu, *Arta poetică* în *Opera omnia*, vol. II, Ed. Univers, 1980, p. 315, versul 99. (n. trad.)

54. Gîndiți-vă la soarta lui Bailly și a lui Condorcet, la care se presupune că se face aluzie în acest pasaj. Comparați, cu această predicție, împrejurările în care a fost judecat și executat Bailly. (1803) – (notă pe marginea manuscrisului, a cărei origine nu a fost stabilită). (n. a.)

55. „leagănul neamului nostru",Vergiliu, *Eneida*, Cartea III, versul 105, Ed. Univers, 1980. (n.trad.)

56. David Garrick (1717-1779): unul dintre cei mai celebri oameni de teatru englezi din secolul al XVIII-lea, cunoscut îndeosebi pentru interpretarea rolurilor din piesele lui Shakespeare. Prieten cu Burke, el a fost membru al clubului pe care acesta l-a fondat împreună cu Samuel Johnson și Josuah Reynolds și ale cărui întruniri aprinse erau dedicate discutării subiectelor literare și artistice. Dintre membrii clubului mai făceau parte: Boswell, Sheridan, William Goldsmith și Adam Smith. (n. trad.)

57. Sarah Kemble, mistress Siddons (1755-1831) a fost una dintre cele mai mari tragediene engleze; lansată de Garrick, ea s-a remarcat îndeosebi în rolul lui lady Macbeth și al reginei Catherine, din *Henry al VIII-lea.* Reynolds i-a făcut portretul. Samuel Johnson și Byron o admirau în mod deosebit. (n.trad.)

58. După părerea mea, englezii sînt zugrăviți în mod fals într-o scrisoare publicată într-un ziar, de către cineva despre care se crede că ar fi un pastor disident. – Atunci cînd îi scrie dr. Price despre spiritul care domină în Paris, el spune „Spiritul poporului a abolit aici toate *distincțiile* deșarte pe care regele și nobilii le-au uzurpat; indiferent dacă este vorba despre *rege, nobil sau preot*, limbajul folosit este al celor mai luminați și mai liberali dintre englezi." Dacă autorul acestei scrisori înțelege să limiteze termenii „luminat" și „liberal" la un grup de oameni din Anglia, atunci se poate să aibă dreptate. Dar acest lucru nu este adevărat în privința tuturor englezilor. (n. a.)

59. „Sit igitur hoc ab initio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores, deos; eaque, quae gerantur, eorum geri vi, ditione, ac numine; eosdemque optime de genere hominum mereri; et qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones intueri piorum et impiorum habere rationem. His enim rebus imubtae mentes haud sane abhorrebunt ab utili et a vera sententia." (Cicero, *De legibus*, II, 7) (n. a.)

60. Quicquid multis peccatur inultum. (n. a.)

61. „În privința celor pămîntești, nimic nu-i este mai plăcut zeului suprem decît congregațiile și uniunile de oameni. Îndrumătorii și ocrotitorii statelor de aici vin și tot aici se întorc.", Cicero, *Despre stat*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, VI, 13, p. 347. (n. trad.)

62. În limba franceză în text. (n. trad.)

63. „Întregul sistem revoluționar, instituțiile, compendiile, codurile, scrierile, textele, glosele, comentariile, nu numai că diferă de întreg ansamblul legilor pe baza cărora s-a putut desfășura pînă acum viața civilă în cadrul tuturor guvernărilor din lume, dar ele sînt chiar opusul acestora, și aceasta într-un mod fundamental. Învățații profesori ai drepturilor omului consideră prescripția nu ca pe un drept de a interzice orice atac la adresa vechii posesiuni, dar ei consideră prescripția însăși ca pe o interdicție exercitată la adresa posesorului și a proprietarului. Pentru ei, o posesiune imemorială nu este nimic mai mult decît o

nedreptate serioasă, deoarece s-a întîmplat să dureze de prea mult timp..." (Ed. Burke, „Letter to a Noble Lord") (n. trad.)

64. Acest pasaj (pînă la sfîrșitul primei porpoziții din următorul paragraf), la fel ca și altele care au fost adăugate în diverse locuri, au fost inserate de către regretatul meu fiu, la citirea manuscrisului (notă marginală, ulterioară anului 1792 și atribuită autorului). (n. a.)

65. Burke a folosit numele de „Iacobini" pentru a-i desemna pe toți filozofii francezi care au contribuit la formarea ideologiei Revoluției franceze. Iată cum îi descrie Burke pe acești filozofi și principiile lor: „În locul religiei și al legii prin care ei existau într-o comuniune politică cu lumea creștină, ei au construit o republică pe trei baze, toate opuse în mod fundamental temeiurilor pe care sînt edificate comunitățile din Europa. Fundația republicii lor este formată din Regicid, Iacobinism și Ateism. Acestor principii ei le-au anexat un corp de moravuri, bine puse la punct, care asigură funcționarea lor... Consider că un stat este regicid atunci cînd acesta instituie ca pe o lege fixă a naturii și ca pe un drept fundamental al omului, faptul că orice formă de guvernămînt, care nu este o democrație, este o uzurpare, – că toți regii sînt, ca atare, uzurpatori, și că ei, împreună cu soțiile lor, cu familiile lor și cu partizanii lor, trebuie să fie omorîți pentru că sînt regi. Statul care acționează, în mod regulat, pe baza acestor principii și care, după ce a abolit fiecare sărbătoare a religiei, alege ca actul cel mai flagrant de trădare și regicid criminal să devină sărbătoare de eternă comemorare și care obligă întreg poporul să o celebreze – acesta numesc un Regicid Instituționalizat (*Regicide by Establishment*).

Iacobinismul este revolta talentelor întreprinzătoare ale unei țări împotriva proprietății acesteia. Atunci cînd indivizii particulari se constituie în asociații, cu scopul de a distruge legile și instituțiile existente anterior ale țării lor, atunci cînd ei își asigură o armată, prin împărțirea bunurilor proprietarilor cei vechi și legitimi, celor care sînt lipsiți de proprietate, atunci cînd un stat recunoaște aceste acte, atunci cînd el nu consideră confiscările drept crime, ci crimele drept confiscări, atunci cînd puterea sa principală și toate resursele lui vin dintr-o astfel de violare a proprietății, atunci cînd el se sprijină din plin pe o astfel de violare, masacrîndu-i, pe baza judecăților din tribunale sau altfel, pe cei care luptă, fie și cîtuși de puțin, pentru vechiul lor guvernămînt legal și pentru posesiunile lor legale, ereditare sau dobîndite, numesc aceasta Iacobinism Instituționalizat (*Jacobinism by Establishment*).

Numesc Ateism Instituționalizat (*Atheism by Establishment*), atunci cînd orice fel de stat ar fi, acesta nu va recunoaște existența lui Dumnezeu ca un conducător moral al lumii, atunci cînd acesta nu Îi va oferi Lui nici un fel de cult religios sau moral, atunci cînd va aboli religia creștină printr-un decret care va conferi acestei aboliri un caracter regulat... Atunci cînd, în locul religiei binefacerii sociale și a negării de sine individuale, acesta va institui, prin disprețuirea oricărei religii, false ritualuri lipsite de pietate, blasfemiatoare și indecente, în onoarea rațiunii lor viciate și pervertite... („First Letter on a Regicide Peace", 1796, în *The Philosophy of Edmund Burke*). (n. trad.)

66. Prefer să nu șochez sentimentul moral al cititorului oferindu-i exemple ale limbajului vulgar, josnic și profanator al acestora. (n. a.)

67. Legătura lor cu Turgot și cu aproape toți oamenii finanțelor (Notă marginală pe manuscris, atribuită autorului). (n. a.)

68. Rîndul lor a venit cu timpul. (notă marginală pe manuscris, atribuită autorului) (n. a.)

69. Nu este fratele său și nici vreo rudă apropiată; dar această greșeală nu afectează argumentul (notă marginală pe manuscris, atribuită autorului). (n. a.)

70. „Acea lance necruțătoare", citare aproximativă a lui Cicero. (n. trad.)

71. Restul fragmentului este acesta:

Who having spent the treasures of his crown,
Condemns their luxury to feed his own
And yet this act, to varnish o'er the shame
Of sacrilege, must bear Devotion's name.
No crime so bold, but would be understood
A real, or at least a seeming good,
Who fears not to do ill, yet fears the name;
And, free from conscience, is a slave to fame.
Thus he the church at once protects, and spoils:
But princes' swords are sharper than their styles.
And thus to th' ages past he makes amends,
Their charity destroys, their faith defends.
Then did Religion in a lazy cell,
In empty aery contemplations dwell;
And, like the block, unmoved lay: but ours,
As much too active, like the storck devours.
Is there no temp'rate region can be known,

Betwixt their frigid, and our torrid zone?
Could we not wake from that lethargic dream,
But to be restless in a worse extreme?
And for that lethargy was there no cure,
But to be cast into a calenture?
Can knowledge have no bound, but must advance
So far, to make us wish for igorance?
And rather in the dark to grope our way,
Than, led by a false guide, to err by day?
Who sees this dismal heaps, but would demand,
What barbarous invader sack'd the land?
But when he hears, no Goth, no Turk did bring
This desolation, but a Christian king;
When nothing, but the name of zeal, appears
'Twixt our best actions, and the worst of theirs,
What does he think our sacrilege would spare,
When such th' effects of our Devotion are?

Cooper's Hill, by Sir John Denham

72. John Denham (1615-1669) a fost unul dintre prietenii regelui Carol I. (n. trad.)

73. În limba franceză, în text. (n. trad.)

74. Raport al Domnului Director general al finanțelor, făcut din ordinul regelui, la Versailles, 5 mai 1789. (n. a.)

75. În limba franceză în text. (n. trad.)

76. În Constituția Scoției, în timpul domniei Stuarților, o comisie a fost însărcinată cu pregătirea tuturor proiectelor de lege; și nici unul nu a putut să fie adoptat fără a fi fost mai înainte aprobat de către această comisie care se numea „Lorzii Articolelor". (n. trad.)

77. Curțile suverane de justiție au jucat un rol decisiv, prin fronda lor permanentă, în căderea monarhiei. Maupeou le-a desființat în 1771, dar Ludovic al XVI-lea a avut slăbiciunea de a le repune în drepturi, la urcarea sa pe tron. (n. trad.)

78. Cînd am scris aceasta, am citat din memorie, și multă vreme s-a scurs pînă cînd am citit din nou acest pasaj. Unul dintre prietenii mei l-a găsit și iată-l:

„Caracterul etic al celor două regimuri este același: ambele exercită o putere despotică asupra celor mai buni cetățeni și decretele sînt într-una ceea ce ordinele și interdicțiile arbitrare sînt în cealaltă. Demagogul și omul de Curte au deseori o natură asemănătoare sau

analogă. Și unul și celălalt dețin principala formă de putere, fiecare în cadrul regimului său politic, fiecare avînd cea mai mare influență asupra stăpînului său, omul de Curte asupra tiranului și demagogul asupra poporului, așa cum l-am descris.“ (Bineînțeles că Burke citează mai întîi textul în limba greacă, și apoi oferă traducerea lui în limba engleză.)

Oferim, mai jos, pentru comparație, singura traducere existentă în limba română a textului lui Aristotel:

„Democrația aceasta este, în felul său, ceea ce este tirania pentru regalitate. De o parte și alta, aceleași vicii, aceeași apăsare a cetățenilor buni; aici decretele, acolo ordinele arbitrare. Ba încă demagogul și lingușitorul au o asemănare izbitoare. Amîndoi au o trecere fără margini, unul pe lîngă tiran, celălalt pe lîngă poporul astfel corupt.“ (traducerea din limba greacă de El. Bezdechi, Cartea VI, cap. IV, 5, în Aristotel, *Politica,* Editura Antet, p. 186) (n. trad.)

79. Operele lui Henry Bolingbroke (1678-1751) au fost publicate în șase volume, pe data de 6 martie 1754, de către David Mallet. Bolingbroke este una dintre figurile cele mai interesante ale politicii engleze. Inițial unul dintre liderii partidului tory, el ia parte la negocierea tratatului de la Utrecht (1713). În timpul accesiunii la tron a regelui George I, el se exilează în Franța, după ce își afirmă sprijinul pentru pretendentul James Stuart și scrie texte sceptice, pe care Burke le critică în lucrarea sa *A Vindication of Natural Society.* Amnistiat de rege în 1723, el revine în Anglia, pe care o părăsește din nou pentru Franța, în 1736. Revine pentru totdeauna în patrie, în anul 1743. În marile sale opere politice (*A Dissertation upon Parties*, 1735; *A Letter on the Spirit of Patriotism*, 1736, *The Idea of a Patriot King*, 1738) el analizează spiritul Constituției engleze și al sistemului de partide politice care se naște în acea vreme, apărînd o doctrină inspirată de Machiavelli și de idealul „umanismului civic“.

În *A Vindication of Natural Society*, Burke critică faptul că Bolingbroke tratează providența divină într-un mod prea general și abstract. Pentru Burke, poziția lui Bolingbroke este echivalentă cu deismul. Deismul și egalitatea se supun, în viziunea lui Burke, unei logici comune. Poziția lui Bolingbroke este asemănătoare, pentru Burke, cu cea a lui Rousseau. Ambii gînditori submineazä religia și virtutea, societatea în general, optînd pentru o stare de natură, prepolitică, egală și deprivată de intervenția divină, care pentru Burke este de neimaginat. Societatea nu înseamnă, pentru filozoful englez, decădere și corupție, ci progresul lent, bazat pe tradiții și prejudecăți, singurul care poate

legitima autoritatea politică, singurul care poate oferi conținut libertății. (n. trad.)

80. Thamasp-Kouli Khan, numit și Nadir Șah (1688-1747), rege al Persiei, căruia aceasta îi datorează independența; conducător războinic, acesta a invadat India. Actele sîngeroase din ultimii săi ani de domnie au dus la asasinarea sa. În ochii europenilor din secolul al XVIII-lea, acesta încarna cruzimea oarbă și crima arbitară. (n. trad.)

81. *De l'Administration des Finances de la France* , de către dl. Necker, vol. 1, p. 288. (n. a.)

82. *De l'Administration des Finances de la France*, de către dl. Necker, vol. 1. (n. a.)

83. Ibidem, Vol. III, cap. al VIII-lea și al IX-lea. (n. a.)

84. Lumea îi este îndatorată D-lui de Calonne pentru strădaniile pe care acesta le-a depus pentru a respinge exagerările scandaloase referitoare la unele dintre cheltuielile regale și pentru a arunca lumină asupra explicațiilor eronate oferite în legătură cu pensiile, în scopul netrebnic de a împinge populația la tot felul de crime. (n. a.)

85. Referitor la idea de țări guvernate de filozofi, vezi *Călătoriile lui Guliver*. (n. a.)

86. Dl. Calonne precizează că populația Parisului a scăzut într-o măsură și mai considerabilă; și se prea poate să fie astfel de cînd dl. Necker a prezentat calculul său. (n. a.)

87. Opere de caritate pentru a subvenționa

lipsa de lucru la Paris și în provincie		38 669 201 l.
Distrugerea vagabondajului și a cerșetoriei		16 714 171 l.
Prime pentru importul de cereale		56 719 081 l.
Cheltuieli relative la subzistență, din care s-a scăzut ceea ce s-a recuperat		39 871 790 1
Total:	Livre	510 820 341 l.
sau în lire sterline		2 128 418 l. 1 s. 8 d.

Atunci cînd am trimis la tipar această carte, am avut unele îndoieli în ceea ce privește natura și importanța articolului de mai sus, în ceea ce privește cifrele pe care le oferă, deoarece acesta apare sub un titlu general și fără a oferi vreun detaliu. Ulterior am văzut cartea d-lui de Calonne, și cred că este o mare pierdere pentru mine că nu m-am putut bucura de acest avantaj mai devreme. După părerea d-lui de Calonne, acest articol are în vedere cheltuielile referitoare la subzistențele generale: numai că, deoarece el nu poate explica cum din diferența dintre prețul de vînzare și cel de cumpărare a cerealelor a putut să

rezulte o pierdere de mai mult de un milion șase sute șaizeci și unu de lire sterline, el atribuie enormitățile acestui articol cheltuielilor secrete ale revoluției. Totalul acestor imense cheltuieli îi permite cititorului să judece asupra stării și condiției Franței și asupra sistemului de economie publică adoptat de această națiune. Aceste articole de(spre) cheltuieli nu au dat naștere nici unei investigații sau discuții în Adunarea Națională. (n. a.)

88. Orsini formau clanul papal la Roma; Guelfii, care s-au opus între secolele al XII-lea și al XV-lea Ghibelinilor, partizanii clanului Colona și al Împăratului; Vitelli erau mercenari italieni, celebri condotieri în secolul al XV-lea; Mamelucii formau o aristocrație militară care a condus Egiptul și Siria din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVI-lea; urmașii lor sînt cei care l-au înfruntat pe Napoleon în bătălia de la Piramide.

Nairii formau și ei o aristocrație războinică pe coasta Malabarului în India. Au fost zdrobiți de Haider Ali, în jurul anului 1760. (n. trad.)

89. Potrivit lui Burke, Constituanta a preferat să formeze o singură Adunare, mai degrabă decît două. În ultimul caz, Adunarea Lorzilor ar fi contrabalansat influența Comunelor. Apărătorii bicameralismului au fost învinși, la 10 septembrie 1789, de către cei care considerau că un astfel de sistem ar fi dus la refacerea aristocrației. (n. trad.)

90. „Noi toți, buni cetățeni, favorizăm întotdeauna afecțiune pentru noblețe", Cicero, *Pro Sestio,* IX, 21. (n. trad.)

91. Aceasta este o afirmație făcută pornind de la supoziția că povestea este adevărată; numai că, la vremea respectivă, el nu era în Franța. Un nume servește la fel de bine ca și celălalt. (1803) (n. a.)

92. Călătoria lui Burke în Franța a avut loc în anul 1773, cu un an înaintea morții lui Ludovic al XV-lea. (n. trad.)

93. Domat. (n. a.)

94. Discursul Dl. Camus, publicat prin ordinul Adunării Naționale. (n. a.)

95. Nu știu dacă următoarea mărturie este cu strictețe adevărată, dar ea reprezintă ceea ce editorii au vrut să treacă drept adevărat cu scopul de a trezi emoțiile în ceilalți. Într-o scrisoare din Toul, publicată de unul dintre ziarele lor, se află următorul pasaj referitor la situația oamenilor din acel district: „În Revoluția actuală s-a rezistat tuturor *seducțiilor bigotismului, persecuțiilor și hărțuielilor* dușmanilor Revoluției. *Uitînd de interesele lor cele mai mari*, pentru a cinsti opiniile de ordin general care au pus în mișcare Adunarea Națională, ei asistau,

fără a se plînge, la suprimarea acestei mulțimi de instituții ecleziastice prin intermediul cărora *ei subzistau*; chiar și atunci cînd pierdeau reședința lor episcopală, singura dintre toate aceste resurse care ar fi putut, sau mai degrabă care *ar fi trebuit, cu toată dreptatea*, să le fie conservată; condamnați *la cea mai înspăimîntătoare mizerie*, fără *a fi fost și fără a fi putut fi auziți, ei nu murmură deloc*, ei rămîn credincioși principiilor celui mai pur patriotism; ei sînt încă gata *să-și verse sîngele* pentru menținerea Constituției, ceea le va reduce Orașul la *insignifianța cea mai demnă de plîns*." Se presupune că acești oameni nu au avut de îndurat acele suferințe și nedreptăți în contextul unei lupte pentru libertate, deoarece aceeași scrisoare afirmă, pe bună dreptate, că ei au fost întotdeauna liberi; răbdare cu care au suportat cerșitul și ruina, resemnarea lor mută în fața nedreptății manifestate și mărturisite, nu poate fi, dacă toate aceste lucruri sînt adevărate, decît efectul acestui fanatism implacabil. Pe cuprinsul întregii Franțe, o mulțime de oameni se află astăzi în aceeași condiție și în aceeași stare de spirit. (n. a.)

96. Vezi ceea ce se întîmpla la Societatea patrioților din Nantes (care se afla în legătură cu Societatea londoneză a Revoluției). (n. trad.)

97. „Si plures sunt ii quibus improbe datum est, quam illi quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent? Non enim numero haec judicantur sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis, aut etiam saeculis ante possessum, qui nullum habuit habeat; qui autem habuit amittat. Ac, propter hoc injuriae genus Lacedaemonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necaverunt: exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni exsisterint, et optimates exterminarentur, et preclarissime constituta republica dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciame evertit contagionibus malorum, qvae a Lacadaemoniis profectae manarunt latius." După ce vorbește despre comportamentul diferit al lui Aratus de Sicyone, acest model de patrotism veritabil, el adaugă: „Sic par est agere cum civibus; non ut bis jam conis. At ille Graecus (id quod fuit sapientis et praestantis viri) omnibus consulendum esse putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, sed omnes eadem aequitate continere." Cicero, *De Officis,* 1. 2. (n. a.)

98. Vezi două cărți intitulate: *Enige Originalschriften des Illuminatenordens* și *System und Folgen des Illuminatenordens,* publicate la Munchen, în 1787. (n. a.)

99. „Soarta ți-a dat Sparta, acum fă-o să strălucească, Erasmus, *Adagii,* Adagiul 1401, traducere din limba franceză, Erasme, *Adages,* Robert Laffont, Paris, 1992.

100. Hartă albă, în limba franceză, în text.

101. quicunque terrae munere vescimur („cîți roadem din rodul acestui pămînt“), Horațiu, *Ode,* II, XIV, 10 în Horațiu, *Opera omnia,* vol. 1, Univers, București, 1980. (n. trad.)

102. „O persoană onestă s-ar îndoi mai degrabă de propria ei judecată decît să condamne specia căreia îi aparține. Ea ar spune: «Am observat fără să acord atenție, am judecat pe baza unor maxime greșite; m-am încrezut în profesie atunci cînd ar fi trebuit să mă aplec asupra comportamentului.» Un asemenea om își va spori înțelepciunea, nu răutatea, tocmai prin proximitatea lui față cu lumea.“ („Letters to the Sheriffs of Bristol“, 1777) în *The Philosophy of Edmund Burke. A Selection from His Speeches and Writings,* Ed. Louis I. Bredvold și Ralph G. Ross, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, 1960, 1967, p. 150. (n. trad.)

103. Începînd cu secolul al XVII-lea, *empiric* se referea la cel care practica o „medicină empirică“. Termenul apare și la Shaftesbury în critica pe care o face filozofilor contemporani lui care „pot să creeze boli și să provoace rău pentru a vindeca și reface“..., numai că, se întreabă el, „Putem îndrăzni să facem din Zei astfel de practicieni ai științelor empirice *(empirics)* și din biata Natură un astfel de pacient?“ (Shaftesbury, *Chararcterstics of Men, Manners, Opinions and Times,* vol. II, Gloucester, Mass. Peter Smith, 1963, p. 17) (n. trad.)

104. Vergiliu, *Georgicele,* I, 120. (n. trad.)

105. Unul dintre principalii membri ai Adunării Naționale, dl. Rabaud de Saint Etienne, a exprimat principiul tuturor acțiiunilor lor în maniera cea mai clară cu putință. Nimic nu poate fi mai simplu: „Toate instituțiile Franței încoronează nefericirea poporului; pentru a-l face fericit îl reînnoiește; îi schimbă ideile; îi schimbă legea; îi schimbă obiceiurile; ...schimbă oamenii; schimbă lucrurile; schimbă cuvintele... distruge totul; da, distruge totul; deoarece totul trebuie recreat.“ Acest domn a fost ales președinte al unei Adunări care nu își avea reședința nici la Quinze vingt nici la Petites-Maisons și ai cărei membri se considerau a fi ființe raționale. Numai că nici ideile, nici limbajul și nici comportamentul dl. Rabaut Saint Etienne nu se deosebesc cu nimic de discursurile, opiniile și acțiunile celor din interiorul și din afara

Adunării, care diriguiesc mașinăria ce a fost pusă în funcțiune la ora actuală în Franța. (n. a.)

106. „A inova nu înseamnă a reforma. Nimic nu i-a satisfăcut pe revoluționarii francezi; ei au refuzat să reformeze orice; de aceea, ei nu au lăsat nimic, absolut nimic, neschimbat. Consecințele sînt chiar în fața noastră, nu în istoria îndepărtată, nu în ceea ce poate aduce viitorul: ele se referă la noi și ne afectează pe noi. Ele zguduie siguranța publică; ele amenință bucuria vieții private. Ele retează înălțarea celor tineri; ele distrug liniștea vieții celor bătrîni. Dacă e să călătorim, ele ne blochează drumul. Ele ne contaminează în oraș; ne urmăresc la țară. Afacerile ne sînt întrerupte, liniștea ne este deranjată, plăcerile ne sînt înnegurate, studiile noastre sînt otrăvite și pervertite, cunoașterea devine mai rea decît ignoranța, prin nemăsuratele rele pe care le-a adus această îngrozitoare inovație..." („Letter to a Noble Lord", 1796, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 169) (n. trad.)

107. „Orice guvernare, într-adevăr orice cîștig uman și orice plăcere, fiecare virtute și orice acțiune morală (prudent act) se bazează pe compromis și schimb..." („Speech on Conciliation with America", 1775, în *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 37) (n. trad.)

108. Buffon, cel care a remarcat că natura a dăruit cu patru mîini animalele, pe care instinctul pare să le conducă către distrugerea oricărui lucru (nota primului traducător francez al *Reflecțiilor*, Pierre Dupont, 1790) (n. trad.)

109. „Pe cei ce umblă pururi în stare de trezie/La „Puteal" –ul Libo, în for, îi voi porni/Și celor aspri, dreptul le-oi smulge, de-a cînta."/De cînd mi-am dat edictul, poeții pe-ntrecute/Își pierd întreaga noapte, cu vinul cel mai bun/Cu iz de băutură, de dimineață-n gură./Desculț de vezi pe uliți, maimuțărind pe Cato,/Vrun ins, cu toga scurtă, cu ochiul fioros,/Apucături de-acestea pot oare să redeie/Virtutea unui Cato și comportarea lui?" Horațiu, *Epistole,* I, XIX, 12-22, în Horațiu, *Opera omnia*, vol. II, Ed. Univers, 1980. (n. trad.)

110. „Obiectul statului îl reprezintă (atît cît se poate) fericirea întregului. Ceea ce conduce la nefericirea evidentă a celor mulți nu corespunde niciodată acestui obiect; de fapt îl contrazice în întregime și în toate aspectele; iar fericirea sau nefericirea omenirii, măsurată prin prisma afecțiunilor și a sentimentelor, și nu prin oricare dintre teoriile lor despre drepturi, este și trebuie să fie standardul după care legislatorii trebuie să se conducă în relația lor cu poporul..." („Speech on the

Petition of the Unitarians", 1792, *The Philosophy of Edmund Burke*, p. 39) (n. trad.)

111. Pope, *Moral Essays*, ep. IV, v. 129. (n. trad.)

112. Adunarea, examinînd proiectul stabilit de către comisie, a făcut unele schimbări. Ea a exclus unul dintre gradele prevăzute pentru alegeri, ceea ce face să dispară o parte a obiecției. Dar obiecția principală – anume, aceea a absenței, în cadrul proiectului, a oricărui raport între alegătorul primar și reprezentantul său în corpul legislativ, își păstrează întreaga forță. Există și alte modificări, unele ce reprezintă poate îmbunătățiri, altele însă care nu fac decît să înrăutățească lucrurile. Dar, pentru autorul acestor rînduri, meritul sau lipsa de merit a acestor modificări mai mici nu prezintă, pentru moment, nici o importanță, deoarece proiectul însuși rămîne, în mod fundamental, vicios și absurd. (n. a.)

113. Marțial, *Epigrame*, X, IV, 10. (n. trad.)

114. Non, ut olim, universae deducebantur cum tribunis, et centurionibus, et sui cujusque ordinis militibus, ut consensu et caritate rempublicam afficerent; sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, sine affectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium, repente in unum collecti, numerus magis quam colonia. (Tacit, *Anale*, I, 14, sect. 27) Toate acestea vor fi cu atît mai adevărate despre adunările naționale bienale, în care cînd un grup, cînd altul (*rotatory*) domină într-un mod arbitrar și incoerent, ce este prevăzut de această Constituție absurdă și lipsită de sens. (n. trad.)

115. Referire la Hipocrat, medicul (secolul al V-lea a.Chr.) și la descrierea pe care acesta o face feței celui care moare. (n. trad.)

116. „Prin urmare, a urma, nu a forța, dispoziția publică – a-i oferi o direcție, o formă, un aspect legal și o sancțiune specifică, sensului general al comunității, este adevăratul scop al corpului legislativ." sau: „Am fost convins că guvernarea este un lucru practic, constituit în vederea fericirii omenirii, și nu pentru a oferi un spectacol al uniformității menit să confirme proiectele politicienilor vizionari." („Letter to the Sheriffs of Bristol", 1777), în *The Philosophy of Edmund Burke*, pp. 95 și respectiv 97). (n. trad.)

117. Pe care Burke îl admira cel puțin tot atît de mult pe cît admira Montesquieu Constituția engleză.

118. Qualitas, relatio, actio, passio, ubi, quando, situs, habitus.

119. „Parlamentul nu este un *congres* al ambasadorilor unor interese diferite și ostile, pe care fiecare ambasador trebuie să le apere,

în calitate de agent și avocat împotriva altor agenți și avocați; dimpotrivă, Parlamentul este o adunare *deliberativă* a unei *singure* națiuni, care are un *singur* interes, cel al întregului – în care nu scopurile locale, nu prejudecățile locale sînt cele care trebuie să călăuzească, ci binele comun, care rezultă din rațiunea generală a întregului. Într-adevăr, tu alegi un membru al Parlamentului; numai că atunci cînd îl alegi el nu este membru de Bristol, ci el este un membru al *Parlamentului*. Dacă se întîmplă ca alegătorul local să aibă un interes sau o opinie formată în pripă, opuse în mod evident, adevăratului bine al restului comunității, membrul Parlamentului care reprezintă acel loc trebuie să se țină la fel de departe, ca și oricare alt membru, de încercarea de a transforma acel interes sau acea opinie într-o bază reală de acțiune." („Speech to Electors of Bristol", 1774, în *Philosophy of Edmund Burke*, p. 148) Burke a fost de fapt deputat de Bristol în Parlamentul britanic între 1774 și 1780, cînd a pierdut alegerile în Bristol din două motive: apărarea drepturilor comerciale ale Irlandei și acuzația falsă că ar fi membru al Bisericii catolice. Protectorul său, marchizul de Rockingham, prim lord al Trezoreriei, l-a ajutat să fie ales deputat al orașului Malton, pe care îl va reprezenta în Parlament pînă la retragerea sa din viața politică, în 1794. (n. trad.)

120. *Limbus patrum* era în teologia scolastică locul din Infern în care mergeau cei care, deși duseseră o viață dreaptă, nu se putuseră bucura de venirea lui Iisus Hristos. (n. trad.)

121. „Maluri și coaste ocolind...", Vergiliu, *Eneida,* III, 75, Ed. Univers, București, 1980. (n. trad.)

122. Talleyrand, episcop de Autun. (n. a.)

123. „Eu semăn pentru zeii nemuritori", Cicero, *De Senectute,* VII, 25. (n. trad.)

124. În franceză în text. (n. trad.)

125. *Ferice-acela*... (n. trad.)

126. „Zicînd acestea, cămătarul Alfius,/ mai – mai să-nceapă-a fi țăran,/ și-a strîns la ide banii toți și umblă-a-i da/ pentru calende cu-mprumut." (Horațiu, *Epode,* II, trad. Const. I. Niculescu), în Horațiu, *Opera omnia*, vol.1, Univers, București, 1980) (n. trad.)

127. În franceză în text.(n. trad.)

128. Veche monedă de hîrtie emisă în Franța în timpul Revoluției franceze și a cărei valoare era atribuită pe baza bunurilor naționale. La 2 noiembrie 1789, Adunarea Constituantă a decis ca bunurile clerului să fie puse „la dispoziția națiunii", confiscate, adică, și transformate în

bnunuri naționale. (Mourre, *Dictionnaire Encyclopedique d'Histoire*, vol. 1) (n. trad.)

129. Trimiterea la lacul Sirbon din Egipt – laguna Sirbonis a celor din antichitate în care, potrivit lui Herodot, au pierit atîtea oștiri – amintește de *Paradisul pierdut* al lui Milton:

„A gulf profound as that Serbonian Bog
Bet wixt Damiata and mount Casius old
Where armies whole have sunk." („Adînc abis, ca mlaștina Serbonă/ De dintre Casius și Damieta,/ În care oști întregi se înecară...", Milton, *Paradisul pierdut*, BPT, 1972, II, p. 53) (n. trad.)

130. Pentru Burke, fundamentul moralității îl reprezintă sentimentele naturale. Funcția acestor sentimente este aceea de a exprima nevoile fundamentale ale naturii umane și de a trasa relațiile dintre oameni pe temeiul dreptății și iubirii. Rolul rațiunii, care nu este în întregime negat, este acela de a recunoaște aceste nevoi și relații dincolo de veșmîntul lor afectiv și de a le exprima astfel ca porunci raționale ale legii morale. De aceea, „rațiunea este un prieten care face sugestii folositoare Curții, fără a pune însă la îndoială jurisdicția acesteia." (Burke, „Letters on a Regicide Peace", citat în Bruce Frohnen, *Virtue and the Promise of Conservatism. The Legacy of Burke and Tocqueville*, University Press of Kansas, 1993, p. 44) Pentru Burke, morala unei națiuni depinde de opiniile, prejudecățile și moravurile *(manners)* ei. De aceea, „Oamenii nu sînt legați unii de alții prin hîrtii și parafe. Ei ajung să se asocieze prin asemănări, prin concordanțe, prin simpatii. Acest lucru este valabil atît în cazul națiunilor cît și al indivizilor. Nici o legătură de prietenie între două națiuni nu este atît de puternică precum acea întemeiată pe asemănarea dintre legi, obiceiuri, moravuri și deprinderi de viață. Forța lor este mai mare decît cea a tratatelor. Ele sînt obligații înscrise în inimă. Ele îi apropie pe oameni, fără ca ei să știe, și uneori chiar împotriva intențiilor lor. Legătura secretă, nevăzută dar indiscutabilă a relațiilor lor încetățenite *(habitual)* îi ține împreună, chiar și atunci cînd natura lor vicioasă și litigioasă îi îndeamnă să se sustragă, să se încaiere și să se dispute asupra condițiilor obligațiilor lor scrise." (Burke, „Speech on Mr. Fox's East India Bill", citat în Frohnen, p. 57) (n. trad.)

131. Aș putea spune chiar trei, dacă e să punem la socoteală republicile din provincii. (n. a.)

132. „... dar rugăciunile publice ale multor orașe au învins-o." Juvenal, *Satire,* X, Ed. Univers, 1986, p. 132. Textul lui Juvenal se referă la Pompei. (n. trad.)

133. Decrete ale Adunării poporului din Atena; ele aveau forță de lege. (n. trad.)

134. Pentru lămuriri suplimentare asupra asupra sistemului judiciar și a comitetului de investigații, vezi cartea dl. de Calonne. (n. a.)

135. De teamă că veți ezita în a mă crede, iată în ce termeni regele Franței le permite trupelor sale să participe la sărbătorile federaților populare:

„Așa cum Maiestatea sa a recunoscut, nu un sistem de asociații particulare, ci o reunire a voințelor tuturor francezilor în vederea libertății și prosperității comune ca și pentru menținerea ordinii publice; ea a considerat de cuviință ca fiecare regiment să ia parte la aceste sărbători civice pentru a spori raporturile și pentru a strînge și mai tare legăturile de uniune între cetățeni și trupe." (traducere din limba franceză) (n.a.)

136. Pentru antici, aceștia erau anumiți ani din viața individului considerați a fi critici (combinațiile de 7 și 9). Marele an critic era cel de la vîrsta de 63 de ani (produs de înmulțirea lui 7 cu 9). Or, în momentul publicării *Reflecțiilor*, Burke , care era născut în 1729, intrase în cel de-al șaizeci și treilea an de viață. (n. trad.)

137. Dl. de la Tour du Pin a renunțat de atunci să mai meargă la școală și și-a dat demisia din postul lui (21 octombrie 1790). (n. a.)

138. Courier François, 30 iulie 1790. Adunarea Națională, numărul 210. (n. a.)

139. Edmund Burke nu este în mod absolut un critic al drepturilor omului, ci doar al unei anumite concepții, evident abstracte și metafizice, despre drepturile omului. Iată cum definește Burke adevăratele drepturi ale omului: „Drepturile *oamenilor* – adică, drepturile naturale ale omenirii – sînt într-adevăr lucruri sacre; și dacă se dovedește cumva că vreo măsură publică le afectează în mod negativ, atunci trebuie protestat în mod radical la adresa acelei măsuri, chiar dacă nu există nici o cartă care să poată fi invocată împotriva ei. Dacă aceste drepturi sînt în continuare afirmate și declarate prin acorduri exprese, dacă ele sînt în mod clar definite și protejate, de către putere și autoritate, de orice atac la adresa lor, prin instrumente scrise și prin angajamente formale, atunci ele se află într-o și mai bună situație: ele se împărtășesc astfel nu numai din caracterul sacru a ceea ce trebuie astfel protejat, dar

și din însăși credința publică solemnă care oferă garanții la adresa unui lucru de o astfel de importanță. Într-adevăr, această recunoaștere formală de către puterea suverană a unui drept originar al supusului nu ar putea fi niciodată subminată fără a nimici, în același timp, principiile absolut fundamentale și constitutive, ale guvernării și chiar ale societății însăși. Cartele pe care le considerăm în mod deosebit *importante* sînt instrumente publice de o astfel de natură: mă refer la cartele regilor Ioan și Henric al III-lea. Ceea ce garantează aceste instrumente poate fi numit într-un mod foarte adecvat, fără nici un fel de ambiguitate înșelătoare, *drepturile recunoscute și declarate ca atare ale oamenilor (the chartered rights of men).*" („Speech on Mr. Fox's East India Bill") (n. trad.)

140. Potrivit rapoartelor prezentate de dl. Necker, Garda Națională din Paris a primit pe lîngă sumele care au fost strînse de la locuitorii orașului lor aproximativ 145.000 de lire sterline din Trezoreria publică. Nu îmi este foarte clar dacă este vorba de plata efectivă pentru cele nouă luni de cînd garda există sau de o estimare a salariului lor pe întregul an. Lucrul acesta nu contează însă prea mult deoarece garda poate oricum să ia tot ceea ce dorește. (n. a.)

141. „Cum ați putut să vă distrugeți măreața voastră țară atît de repede?", Cicero, *De Senectute*, VI, XX. (n. trad.)

142. Nume fictive folosite în dreptul anglo-saxon pentru a desemna părțile adverse. Ideea este că Doe nu e mai solvabil decît Roe, pentru că nici unul dintre ei nu există de fapt. (n. trad.)

143. Cititorul va observa că nu am făcut decît să ating în treacăt (planul meu nu cerea mai mult de atît) problema finanțelor Franței, în relație cu greutățile care apasă asupra venitului public. Dacă mi-aș fi propus să spun mai mult, materialele pe care le am la îndemînă nu ar fi fost îndeajuns. Referitor la acest subiect îl trimit pe cititor la cartea domnului de Calonne și la cutremurătoarea prezentare pe care acesta o face jafului și distrugerii finanțelor publice, cît și a tuturor celorlalte afaceri ale Franței pe care le-au produs bunele intenții ale ignoranței și ale incapacității. Astfel de cauze nu vor putea decît să producă, întotdeauna, aceleași efecte. După examinarea prezentării domnului de Calonne cu un ochi mai degrabă sever și după îndepărtarea, poate cu o rigoare prea exagerată, a tot ceea ce ar putea să semene în ochii dușmanilor cu o pledoarie *pro domo sua* a unuia care nu are de a face decît prea puțin cu finanțele, cred că se va constata că o lecție mai binevenită de

prudență la adresa spiritului nesăbuit al inovatorilor, ca cea oferită pe spezele Franței, nici că i s-ar putea da omenirii.

144. Cum spunea La Bruyere al lui Bossuet. (n. a.)

145. „Nu Adunarea în întregul ei este cea căreia mă adresez aici: nu le vorbesc decît celor care o conduc pe drumuri greșite, ascunzîndu-i sub culori seducătoare scopul către care o împing. Ei sînt cei cărora le spun: scopul vostru, nu veți nega, este de a-i răpi clerului orice speranță și de a-l duce la ruină; fără a vă bănui că puneți la cale, dominați de cupiditate, tot felul de combinații, fără a vă bănui că nu vă pasă de efectele publice pe care aceasta le-ar putea avea, cred că acesta este lucrul pe care îl urmăriți prin îngrozitoarea acțiune pe v-ați propus să o întreprindeți, acesta este, fără doar și poate, rezultatul ei. Numai că ce avantaj poate afla în toate acestea poporul de care pretindeți că vă interesați? Folosindu-vă fără încetare de el, ce faceți voi pentru popor? Nimic, absolut nimic; dimpotrivă, voi ați făcut numai ceea ce a dus la împovărarea lui cu și mai multe greutăți noi. Ați respins, pe socoteala lui, o ofertă de patru sute de milioane, a cărei acceptare ar fi putut deveni o modalitate de a-i reduce suferințele. După cum, ați substituit acestei resurse, pe cît de profitabilă pe atît de legitimă, o nedreptate distrugătoare, care, după propria voastră mărturisire, încarcă visteria publică și în consecință poporul cu o creștere a cheltuielilor de cincizeci de milioane pe lună și cu o rambursare de o sută cincizeci de milioane.

Nefericit popor, iată ce ți-a adus în cele din urmă exproprierea bunurilor Bisericii și modul în care duritatea decretelor de taxare i-a tratat pe slujitorii unei religii binefăcătoare; ei se află de acum în grija voastră: mila lor îndulcea suferința celor săraci, în vreme ce voi ați ajuns să fiți obligați să subvenționați întreținerea lor.“ (*De l'etat de France*, p. 81., traducere din limba franceză. Vezi de asemenea și p. 92 și cele care urmează.) (n. a.)

146. Burke inversează aici propoziția lui Horațiu: *Credat Iudaeus Apella non ego* („Un Apella, evreul, să creadă dacă vrea..“. , Horațiu, *Satire*, I, V, 100, Ed. Univers, 1980) (n. trad.)

147. „Apoi, cu ghioaga-i rece și uscată,/Ce împietrește totul, iată, Moartea/Lovi în amestecătura strînsă...“ (Milton, *Paradisul pierdut*, X, 293, BPT, 1972) (n. trad.)

148. „Libertatea, cea care merită acest nume, este un principiu onest, echitabil, difuz și imparțial. Este o virtute măreață și atot-cuprinzătoare și nu un viciu sordid, egoist și lipsit de generozitate...“ („Letter to Dupont“, 1789) sau pentru a vedea mai bine legătura dintre

libertate, virtute și existența ordinii sociale: „Oamenii sînt calificați pentru libertate civilă în aceeași proporție în care sînt înclinați să-și înfrîneze dorințele din punct de vedere moral,– în aceeași proporție în care iubirea lor de dreptate este mai presus de lăcomia lor,– în aceeași proporție în care caracterul rațional și cumpătat al intelectului lor se situează deasupra vanității și îngîmfării lor..." („Letter to a Member of the French National Assembly") (n. trad.)

149. „Excesul de libertate (care reprezintă perfecțiunea abstractă a acesteia, dar care nu este decît adevăratul ei neajuns) nu se obține niciunde și nici că trebuie să fie astfel; deoarece extremele, așa cum prea bine știm cu toții, distrug atît virtutea, cît și plăcerea de a trăi în oricare din punctele în care libertatea se referă fie la datoriile, fie la satisfacțiile pe care le avem în viață. Libertatea însăși trebuie să fie limitată pentru a o poseda cu adevărat. Este imposibil de stabilit cu exactitate, în fiecare caz, gradul de înfrînare ce trebuie aplicat libertății. Cu toate acestea, scopul permanent al fiecărui sfătuitor public înțelept trebuie să fie acela de a afla prin experimente prudente și prin încercări raționale și cumpătate cît de puțin, nu cît de mult din această înfrînare poate să existe într-o comunitate: deoarece libertatea este un bun care trebuie sporit, și nu un rău care să fie diminuat. Ea nu este doar o binecuvîntare persoanală de primă importanță, ci sursa vitală și energia statului însuși, care posedă exact atît de multă viață și vigoare, cîtă libertate există în cuprinsul lui." („Letter to the Sheriffs of Bristol", 1777) (n. trad.)

150. „Cu credință trebuie să veghem asupra drepturilor și privilegiilor poporului. Dar datoria noastră, dacă sîntem calificați pentru ea așa cum se cere să fim, este aceea de a-i oferi poporului informație și nu de a o primi de la acesta..." („Speech on the Duration of Parliments", 1780) sau „Poporul nu trebuie deprins să considere cu ușurință angajamentele sale față de cei care îl conduc; în caz contrar, el își va deprinde conducătorii să nu ia în serios angajamentele pe care le au față de popor..." („Appeal from the New to the Old Whigs") (n. trad.)

151. „Nu voi nega existența neajunsurilor în cadrul Constituției noastre, după cum nu am să neg nici faptul că atunci cînd aceste neajunsuri sînt descoperite ele trebuie să fie îndreptate; dar, luată în întregul ei această Constituție a reprezentat mîndria noastră și un obiect de admirație pentru alte națiuni. Într-un plan atît de complicat ca cel al unei Constituții nu tot ceea ce apare la prima vedere ca fiind un neajuns ajunge să fie astfel considerat în realitate. Pentru a putea să ne îmbunătățim Constituția, trebuie să o vedem în întregul ei; după cum ea

trebuie să fie comparată cu starea actuală a poporului, cu circumstanțele și cu timpul. Deoarece ceea ce am examinat în mod separat și în sine poate să apară, ca un neajuns, numai că atunci cînd este considerat în relație cu alte lucruri, el poate să apară ca fiind perfect justificat,– sau, cel puțin, ca ceva ce poate fi cu răbdare acceptat ca un mijloc de a preveni un neajuns și mai mare..." („Letter to the Buckinghamshire Meeting on Parlimentary Reform", 1780) (n. trad.)

152. Addison în *Caton*:

„Eternity! thou pleasing dreadful Thought!
Through what Variety of untry'd Being,
Through what new Scenes and Changes must we pass" (Burke a modificat puțin versul pe care îl citează). (n. trad.)

Cuprins

Editor: VALENTIN NICOLAU
Redactor: ALINA NICULAE
Tehnoredactare computerizată: LUMINIȚA CATANĂ

Apărut 2000, București
Timbrul literar se varsă în contul Uniunii Scriitorilor
nr. 45.10.10.32, BCR sector 1, București

Tiparul executat sub c-da nr. 66
la S.C. GALINVEST S.A. GALAŢI
Str. Henri Coandă nr. 3
Tel.: 036/472381; 472927; Fax: 036/465471; 411862
e-mail: galinvest@xnet.ro
ROMÂNIA

Pe de o parte, Burke este un gînditor modern. Concepția lui despre rațiune și teorie, concepția sa despre om, modul în care el înțelege relația dintre ordine și libertate, concepția sa despre relația dintre natură și istorie definesc sensul acestei modernități. Pe de altă parte, Burke ramîne totuși un conservator. Conservatorismul lui ne-ar putea oferi o lecție elementară: în orice întreprindere politică, nici un politician nu poate „inventa o situație", așa cum nici un popor nu se poate inventa altfel decît l-au făcut istoria și tipul de experiență morală și politică prin care „natura" i-a fost modelată!

LEI 125.000

ISBN 973-569-462-x

www.nemira.ro